

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ОДЕСЬКИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 10

Том 2

Одеса
2017

Головний редактор: Петлюченко Н.В.

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов № 2
Національного університету «Одеська юридична академія»

Відповідальний секретар: Томчаковська Ю.О.

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов № 2
Національного університету «Одеська юридична академія»

Редакційна колегія:

Таранець В.Г. – д-р філол. наук, професор, професор кафедри іноземних мов № 2 Національного університету «Одеська юридична академія»

Кузнєцова Т.В. – д-р наук із соціальних комунікацій, декан факультету журналістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Мамич М.В. – д-р філол. наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Ступак І.В. – д-р філол. наук, професор, декан факультету лінгвістики та перекладу, завідувач кафедри германських та східних мов Міжнародного гуманітарного університету

Мізецька В.Я. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов професійного спілкування Міжнародного гуманітарного університету

Образцова О.М. – д-р філол. наук, професор, декан факультету іноземних мов Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Морошану Л.І. – канд. філол. наук, доцент, доцент кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету

Колегаєва І.М. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри лексикології та стилістики англійської мови Національного університету імені І.І. Мечникова

Воробйова О.П. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри англійської філології і філософії мови імені професора О.М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету

Бабелюк О.А. – д-р філол. наук, професор, професор кафедри технічного перекладу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Валігура О.Р. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету

Селіванова О.О. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Навчально-наукового інституту іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Светозарова Н.Д. – д-р філол. наук, професор, професор кафедри фонетики і методики викладання іноземних мов Санкт-Петербурзького державного університету (Росія)

Козлова Р.М. – д-р філол. наук, професор, професор кафедри російського, загального та слов'янського мовознавства Гомельського державного університету імені Франциска Скорини (Білорусія)

Крістіан Саллок – професор Інституту російської культури імені Лотмана, факультет філології, Рурський університет, м. Бохум (Німеччина)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 2 від 24.10.2017 р.)

Науково-практичний журнал «Одеський лінгвістичний вісник»
зарєєстровано Державною реєстраційною службою України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 20331-10131 р.)

«Одеський лінгвістичний вісник» внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 793 від 04.07.2014 р. (Додаток № 8).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus International** (Республіка Польща).

Сайт видання: www.oljournal.in.ua

РОЗДІЛ III СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

УДК 811.161.2'38:070

Андрєєва Т. М.

ПЕРИФРАЗОВИЙ ПОРТРЕТ ПУБЛІЧНОЇ ПЕРСОНИ В УКРАЇНСЬКОМУ ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ (ОЛЕГ ЛЯШКО)

У статті проаналізовані перифрази масової комунікації, що дають різнопланову характеристику лідера Радикальної партії Олега Ляшко. Досліджено їхню мотиваційну природу, проаналізовано моносемічність / полісемічність та особливості структурної організації.

Ключові слова: вторинна номінація, Інтернет-комунікація, партія, перифраз, політичний дискурс.

Андрєєва Т. М. Перифразовий портрет публичной персоны в украинском Интернет-пространстве (Олег Ляшко). – Стаття.

В статье проанализированы перифразы массовой коммуникации, с помощью которых осуществляется разноплановая характеристика лидера Радикальной партии Олега Ляшко. Исследована их мотивационная природа, проанализированы моносемичность / полисемичность и особенности структурной организации.

Ключевые слова: вторичная номинация, Интернет-коммуникация, партия, перифраз, политический дискурс.

Andreeva T. M. Periphrastic portrait of the public person in the Ukrainian Internet space (Oleg Lyashko). – Article.

The article analyzes the periphrases in mass communications, which give diverse characteristics of Oleg Lyashko, the leader of the radical party. The analysis of motivations, monosemic / polysemic tendencies and peculiarities of structural organization takes place in this article.

Key words: secondary nomination, Internet communication, party, periphrasis, political discourse.

Динамічний розвиток нинішнього українського соціуму в різних сферах його діяльності детермінує появу нових напрямків наукових досліджень. Залучена до цього процесу й лінгвістика. Сьогодні відбувається становлення нової її галузі – політичної лінгвістики, яка займається вивченням різнопланової взаємодії, в яку вступають мова, мислення, комунікація, суб'єкти політичної діяльності та політичний стан суспільства, в результаті чого з'являються умови, в яких створюються оптимальні стратегії і тактики політичної діяльності [1, с. 252]. Отже, в центрі уваги опиняється політичний дискурс, під яким розуміють «сукупність мовних актів, оприявлених публічними виступами політиків, громадських діячів, публікаціями у ЗМІ, агітаційними текстами, Інтернет-комунікаціями тощо» [8, с. 86]. Одним із його різновидів виступає медійний політичний дискурс, що формується текстами, створюваними журналістами та поширюваними за допомогою сучасних ЗМІ [6; 8]. Мова сучасних ЗМІ характеризується зміною акцентів. Сьогоднішній журналіст відходить від стереотипності мислення, риторичної багатослівності, сухості викладу. Він показує творчу налаштованість, намагання вишукувати нові прийоми й форми привернення читацької уваги, втілення модально-оцінних характеристик [2, с. 34.37]. Досягається це шляхом використання різноманітних стилістичних засобів та прийомів, специфічних лінгвальних одиниць, нестандартних мовних ходів. Перед дослідником, таким чи-

ном, постає завдання проникнути до творчої лабораторії сучасного комунікатора, з'ясувати його інтенції в тому чи іншому комунікативному або номінативному кроці.

Продуктивними у цьому плані виступають такі засоби описового зображення об'єктів позамовної дійсності, як перифрази – зручні й ефективні мовні одиниці, що дають змогу влучно ілюструвати ту чи іншу ознаку зображуваного об'єкта. Природа перифразів – образне переназивання. Будучи одиницями вторинного семіозису, вони залучають до номінативних процесів найрізноманітніші сфери картини світу людства, демонструючи високий рівень інтертекстуальності [3, с. 32.38]. Призначення перифразів – це вторинна номінація відомих уже понять, які – відповідно – «мають свою назву. Суть механізму перефразування – перетворити старе, відоме на невідоме, нове, незвичне. У процесі виникнення перифраза зміст відносно зберігається, але створюється нова форма. Найчастіше перифраз – одиниця оказіональна. Він виступає описовим субституттом узуальної номіни. Така субституція спрямована на актуалізацію певної ознаки денотата, винесення її через створення образу на поверхню номінації і – відповідно – комунікації. Під час формування перифраза виділювана ознака лягає в основу формування внутрішньої форми нової номінації. Вона ніби просвітлюється, стає рельєфною шляхом образного називання» [7, с. 3].

Перифраз у ролі об'єкта лінгвістичного опрацювання – одиниця популярна. У низці робіт їх

багатоаспектно розглянуто як компоненти текстів різної стильової та мовної належності. Коло цих аспектів окреслюють: загальна теорія перифрази (А. Будєєва); контрастивна лінгвістика (Лю Хуа Жонг і Тай Тін Ты); лексикографічна практика (Т. Битева); функціональна граматика (Ю. Підпригора); стилістика (М. Булах); аналіз на матеріалі творів художньої та мемуарної літератури (Л. Грехнова, Ю. Тимченко, О. Копусь, Л. Приблуда, Л. Бойко та В. Омельченко); ономастика (І. Байдак) та ін.

У контексті мови мас-медіа перифраз досліджували: І. Медвідь (прагматичний ефект перифраз-антропонімів у заголовках ЗМІ), М. Навальна (перифрази в мові сучасної української періодики), Т. Князь (фразеологічні перифрази в тексті сучасної української публіцистики); В. Красавіна (перифраз у сучасному політичному дискурсі (на матеріалі електронних ЗМІ)); Л. Завгородня (перифраз як засіб стереотипізації соціальної інформації); Г. Євсєєва (на матеріалі українських газет 80-90 років ХХ століття); О. Ткаченко і В. Євтушенко (як елемент загострення читацького сприйняття на сторінках регіональної преси Сумщини); В. Буда (на позначення онімної лексики в мові газети «Україна молода» за 2008 рік); Т. Коваль (як яскравий і дієвий засіб досягнення експресії в журналістських матеріалах); Л. Авраменко (на матеріалі російськомовної преси України фразеологічні інновації – перифрази суспільно-політичного характеру); М. Сірівля (як експресивний засіб мови газети у семантико-прагматичному аспекті); О. Степаненко (семантичні перифрази Інтернет-медіа); М. Булах (синонімізація перифрастичних конструкцій у мас-медіа у семантичному аспекті, перифраз як засіб інтертекстуальності у мас-медіа); Н. Єсменська (текстова перифраза на матеріалі текстів масової комунікації та її функціонування у зв'язному дискурсі в сучасній французькій мові); Дз. Хриплива (виборча кампанія 2001-2002 рр. у перифразах журналу «ПШК»); Л. Підкамінна (лінгвістична та функції перифраз у сучасному публіцистичному дискурсі) тощо.

Оскільки перифрази часто використовуються для образного переназивання відомих політичних персон сучасності, в кількох попередніх публікаціях ми зробили спробу аналізу перифрастичної номінації Ю. Тимошенко і В. Януковича [3; 4; 5]. Продовжуючи розпочату роботу, перед новою статтею ставимо за мету здійснити різноплановий аналіз перифразів, що функціонують в українському Інтернет-просторі та беруть участь у формуванні образного портрета очільника Радикальної партії Олега Ляшка.

Значна частина залучених перифразів сформовані за допомогою іменника «радикал» та похідного від нього прикметника із значенням загальної відносності «радикальний». Цей факт впливає з офіційної назви громадського об'єд-

нання, яке очолює політик, – «Радикальна партія Олега Ляшка». Є два омонімічних слова «радикал» (лат. *radicalis* – «корінний, кореневий» від *radix* – «корінь»): одне позначає представника «певних політичних партій, які вимагають проведення дійових рішучих заходів, реформ, а також прихильника найдійовіших, крайніх заходів, найрезультативніших, докорінних, фундаментальних, кардинальних рішучих змін». А друге виступає назвою «математичного знака на позначення дії добування кореня (і результатів цієї дії), а також стійкої групи атомів у молекулі, яка при хімічних перетвореннях переходить без зміни з однієї сполуки й іншу» (37). Водночас аналізоване слово входить до термінологічної сполуки «вільні радикали», яку закріпили за науковим поняттям, позиціонованим як «електронейтральні, здебільшого нестійкі активні частинки, що утворюються при розпаді молекул речовини і мають одиничні електрони» (33). Світогляд і політику радикалів називають «радикалізмом». Цим же словом позначають також «обстоювання і застосування радикальних, зокрема політичних, заходів у розв'язанні питань теорії і практики» (34).

Загальновідомо, що в Україні політичні партії – це здебільшого партії лідерського типу. Характерною рисою такого типу організації є те, що її оцінка ґрунтується на симпатії чи антипатії до її керманіча, віри чи недовіри до нього. Така ситуація детермінована панівним типом політичної культури, наявної в соціумі. За такої умови партійні ідеології «починають перебирати на себе риси релігії, привносячи у політику значний компонент ірраціонального (віри)» [9].

У лідерських партіях уся діяльність «замикається» на лідера. Такого типу структури в Україні тривалий час являли собою чи не єдину форму парламентської політсили. Однак шанси лідерської партії перетворитися на мегапартію не набагато відрізняються від нуля. Це пояснюється тим, що партії іншого типу існують далі, незважаючи на те, що їхній лідер припиняє фізичне існування чи втрачає харизму. Мегапартія продовжує триматися на ідеології, роль її лідера часто формальна. У цьому сенсі навіть технічна партія має перевагу: її завжди можна перепродати комусь іншому. Що ж до лідерської політсили, то, залишившись без голови, вона закінчує своє існування [11].

У партіях лідерського типу очільник виступає обличчям «рекламної кампанії» для своєї організації. Найчастіше саме за нього (а не за положення програми) й віддають свої голоси виборці. У нашому випадку ім'я лідера навіть уведене в офіційну назву партії («Радикальна Партія Олега Ляшка»). Цьому факту допомагає епатажний образ партійного керівника. У результаті піар цієї політичної сили отримав надійне та міцне підґрунтя, на якому постав факт ототожнення Олега Ляшка з

очолованою ним партійною організацією. Згадуються крилаті рядки В. Маяковського «Партия и Ленин – близнецы-братья».

Відповідно до Статуту РПЛ її очільник має назву «Лідер Партії». В інформаційному просторі Олега Ляшка найчастіше називають «**лідер Радикальної партії**» або «**Лідер РПЛ**»: Свій виступ **лідер Радикальної партії** розпочав привітанням городян з Днем міста та 71-ою річницею визволення від фашистських загарбників (25); Навесні 2017 року НАБУ порушило справу щодо **лідера «Радикальної партії»** Олега Ляшка (36); **Лідер РПЛ** каже, що, зі свого боку, спробує повпливати на ситуацію, і залишає людям свої контакти (13). Скорочений варіант назви партії теж затверджений Статутом. Водночас незначна заміна компонентів офіційної назви перетворює її на перифрастичне найменування: **Лідер радикалів** полетів на тропічний острів разом із заступником (19).

Як відомо, мотиваційною основою для перифрастичної конструкції часто виступає виразна ознака денотата, яку автор прагне винести на поверхню такої вторинної назви. Проведені спостереження засвідчують активне використання у перифразах лексичних компонентів, що відображають деклароване Програмою РПЛ ідеологічне спрямування партійної діяльності:

1) іменник «радикал»: **Головний радикал України** мешкає в елітному селищі під Києвом (26); Далі пішли в хід не менш «гострі» слова «**великого**» **радикала**, наповнені хамством вуличної скандалістки чи п'яного хулігана (24); Цікаво, що починав **майбутній радикал** у колгоспі (14). Перифрастичності може набувати цей іменник і без поширювачів (цьому сприяє текстове оточення): Бо що б хто не сказав на захист «**радикала**», але як можна повірити в те, що він заради «захисту простих людей» приїжджав у Чернігів, ще й з Інтером, у якого найдорожчий в Україні ефірний час? (24);

2) прикметник «радикальний»: Але давайте уважніше до них прислухаємось: «**радикальний депутат** нападає на всіх, в тому числі і Президента, давно відомими фразами (24); Для підтвердження цих слів **радикальний народний депутат** навів текст свого поздоровлення: «Рома, щиро вітаю з Новим роком, хай в усьому щастить» (23).

Виявлено випадок тавтологічного використання згаданих прикметника та іменника: Найпікантіша добірка світлин – у **найрадикальнішого радикала України** Олега Ляшка. Він не тільки з вилами любить бігати, а й цілувати – все, що побачить. Корову зокрема (15). У цій конструкції завдяки повтору відбувається підсилення конотативного звучання. Сприяє цьому й синтетична форма найвищого ступеня порівняння прикметника.

Перифраз **радикал з вилами** (29) являє собою перехідне утворення до іншої (також про-

дуктивної) групи виявлених одиниць. Їхньою мотиваційною особливістю є наявність у структурі лексичного компонента «вила». Його залучено до процесів вторинного семіосису в результаті піар-ходу політтехнологів, коли Олег Ляшко почав з'являтися на передвиборчих білбордах, у публічних місцях та інформаційному просторі з вилами в руках (до речі, один з розділів Програми РПЛ має назву «Корупцію – на вила!» [10]). Символіка вил для нашого соціуму красномовна: від символу тяжкої селянської праці до зброї, з якою піднімався проти утисків трудовий народ. В обох випадках наш герой позиціонується як трудівник-борець. У перифразах компонент «вила» виступає маркером «ляшковості», а інший член перифрастичної конструкції вносить оцінне значення. Воно може бути:

1) нейтральним: «**Людина з вилами**» потрапляє до нового парламенту (21); «**Людина з вилами**» першою почала чистку списків по «Закону про партійну диктатуру» (20); Скільки ж грошей у **людини з вилами**? (31); Конструктивна сесія на тлі **депутата з вилами** (17);

2) конотативним: Коли 2012-го року Радикальна партія Олега Ляшка вперше йшла на вибори, образ **дивного чоловічка з вилами**, що топче єгипетську картоплю і їсть землю на парламентській трибуні, був ще дивиною (35); **Оцей демагог і брехун з вилами** і є – обличчям нашого хворого суспільства і влади: злодіїв і бандитів... (18).

Деякі перифрази здійснюють позиціонування лідера РПЛ як борця (із однозначною вказівкою на це): Крім знахідки у пана Кузьміна, порадував ще один **борець за народне щастя**, любитель вил і корів, який не втомлюється таврувати ганьбою владу (16); **Правда борця із скотиняками**: На чому любить їздити та літати «бідний» правдоруб Ляшко (28).

Ще одну групу аналізованих одиниць формують перифрази з компонентом «любитель», до якого додаються назви тих об'єктів, які використовує політик у своїх піар-акціях: **любитель корів** (22); **любитель вил і корів** (16); **любитель корів і вил** (18); **любитель вил, корів і картоплі** (37); **любитель землі, корів, граблів** (27). Ці одиниці наділені іронічною конотацією. За цією ознакою сюди ж можна додати й перифраз «**надбоже**» **створіння**, який в антитетичному контексті значно посилює своє звучання: Щоб інші не посміли навіть мізинчиком доторкнутися до «**надбожого**» **створіння**. А ми кажемо: депутат – слуга народу... Який слуга? Він вельможа із середньовіччя (24). Таке ж звучання несе й конструкція «**бідний**» **правдоруб** (28).

Одиниці «**мисливець за сепаратистами**» та «**суддя і прокурор на передовій**» (27) висміюють піарні потуги лідера РПЛ, які він здійснював ніби в зоні АТО, позиціонуючи себе як борця із сепар-

ратистами, хоч стверджують, що то постановочні кадри.

Низка перифразів дає нашій політичній персоні негативну характеристику: Чи не найбільш ефективну протидію **нечистоюплотним політичним хамам** продемонстрував у стінах Верховної Ради Адам Мартинюк: схватив горлопана Ляшка за горло і повалив його на крісло (24). А той собі це дозволяє, ще й має загадковий доступ до провідних телеканалів і газет, які планомірно «ліплять» з **розперезаного хамського депутата** «великого захисника нації» (24); Це такий собі **новий політичний гібрид комуністично-анархістичного походження** (24). Щоправда, вона не індивідуалізована, а узагальнена. Такий прийом маркує постать О. Ляшка належністю до цілого «сонму» негативних персонажів української політики, що є результатом оцінки його діяльності та поведінки творцями перифразів.

Конспірологічні нотки звучать у конструкті **«проект Львовчкіна»** (35).

Зі структурного погляду аналізовані одиниці традиційно двочленні, водночас трапляються одиниці з більшою кількістю компонентів. Деякі багаточленні перифрази мають телескопічний характер. Нанизування кількох назв формує багатоплановий мультиобраз, охоплюючи різні ознаки денотата: **любитель вил + любитель корів + любитель картоплі = любитель вил, корів і картоплі** (37).

У плані закріпленості за одним чи кількома денотатами дібрані перифрази можна поділити на дві групи: полісемічні та моносемічні. Моносемічні номінують тільки один денотат. Така номінатема має виразний індивідуалізований характер: **лідер Радикальної партії** (25); **головний радикал України** (26); **«людина з вилами»** (21); **Радикал з вилами** (29).

Полісемічні перифрази позбавлені індивідуальної закріпленості, їх можна використовувати й для позначення інших денотатів: **розперезаний хамський депутат** (24); **новий політичний гібрид комуністично-анархістичного походження** (24); **борець за народне щастя** (16); **«проект Львовчкіна»** (35).

Виявлено випадки, коли аналізовані одиниці об'єднуються в синонімічні ряди в одному контексті: Черговий тарифно-закамуфльований псевдо-Майдан збирає у центрі столиці добре відомий і знаний в українському суспільстві **«мисливець за сепаратистами»**, **«суддя і прокурор на передовій»**, **любитель землі, корів, граблів** і просто «шалунішка» – пан Ляшко (27).

Характерно, що на образ Ляшка навіть створили «перифрастичну пародію»: **«Синдромо скотиняко радикал»**. Сварку Ляшка та «Єврооптимістів» жорстко висміяли у пісні (30).

Таким чином, в українському Інтернет-просторі функціонує значна кількість різнопланових перифразів, за допомогою яких відбувається образне переназивання такої публічної персоні, як Олег Ляшко.

Проаналізовані перифрази фіксують ті риси денотата, які намагається презентувати соціуму їх носій, виконуючи свою роль відповідно до прописаного політтехнологами сценарію, що передбачає відповідне позиціонування політичної персоні для завоювання електоральних симпатій. У цю гру втягуються і ЗМІ, фіксуючи в перифразах меседжі піарників. Однак це відбувається більшою мірою констатаційно, хоча намагання створити яскравий виразний образ таки перетворює журналістів на партнерів таких номінативних (читай: політтехнологічних) структур. З іншого боку, серед виявлених одиниць наявні й ті, що дають об'єктивну оцінку денотата. Така народна характеристика «від джерел» (а комунікація в Інтернет-просторі є доволі розкутою) стоїть найближче до істини, тому що дається найчастіше незалежними від темників чи редакційної політики авторами, які керуються загальноприйнятими для соціуму цінностями.

Дослідження таких образно-номінативних аспектів комунікації має значну наукову перспективу, оскільки відкриває горизонти для занурення в специфіку світосприйняття членів соціуму, розуміння й оцінки ними подій, об'єктів та суб'єктів сучасного суспільного життя.

Література

1. Алексієвцев О. Історія та сучасність політичної лінгвістики / О. Алексієвцев // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 9. – С. 248–255.
2. Андреева Т.М. Актуальні події у дзеркалі мас-медійної неологізації / Т.М. Андреева // Матеріали МНТК «АВІА-2013», 28-29 квітня 2013 р. – К. : НАУ, 2013. – С. 34.37–34.40. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://avia.nau.edu.ua/doc/avia-2013/AVIA_2013_v6.pdf.
3. Андреева Т.М. Мас-медійний портрет політичного діяча у перифразах / Т.М. Андреева // Матеріали XII Міжнародної науково-технічної конференції «АВІА-2015» (Київ, 28-29 квітня 2015 р.) – С. 32.38–32.41. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://avia.nau.edu.ua/doc/avia-2015/AVIA_2015.pdf.
4. Андреева Т.М. Мас-медійні перифрази структурного типу «adj + n» на позначення четвертого Президента України / Т.М. Андреева // Матеріали XIII міжнародної науково-технічної конференції «АВІА-2017». – К. : НАУ, 2017. – С. 33.33–33.37. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://avia.nau.edu.ua/doc/avia-2017/AVIA_2017.pdf.
5. Андреева Т.М. Перифразовий портрет політичного діяча в українському інтернет-просторі / Т.М. Андреева // Одеський лінгвістичний вісник. – 2017. – №9–2. – С. 47–51. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.oljournal.in.ua/v9_2/13.pdf.
6. Божеску М.Г. Сучасні дослідження політичного дискурсу / М.Г. Божеску // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 14 (273). – Ч. I. – С. 6–11.

7. Васильченко В.М. Засоби образного переназивання / В.М. Васильченко // Словник медійних перифразів XXI століття / уклад. : Я.В. Козачок, В.М. Васильченко, І.А. Костюк [та ін.]. – К. : НАУ, 2014. – С. 3–5.
8. Красавіна В. Перифраз у сучасному політичному дискурсі (на матеріалі електронних ЗМІ) / В. Красавіна // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – 2016. – № 33. – С. 86–96.
9. Політичні партії чи симулякри? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zaxid.net/politichni_partiyi_chi_simulyakri_n1256271.
10. Програма Радикальної партії Олега Ляшка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://liashko.ua/program>.
11. Які бувають партії? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://damitrianism.wordpress.com/2013/08/02/party-types/>.
12. Andreeva T. M. Nominations of the leaders of the parties in the Ukrainian media / T. M. Andreeva // PROCEEDINGS THE SEVENTH WORLD CONGRESS «AVIATION IN THE XXI-st CENTURY» («Safety in Aviation and Space Technologies»), September 19-23, 2016. – P. 7.2.18–7.2.21. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://congress.nau.edu.ua/doc/congress-2016/Congress2016.pdf>.

Джерела ілюстративного матеріалу

13. Візит Ляшка на Волинь: 3 мільйони для лікарні, ліс та прочухан прокурору. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.volynnews.com/news/policy/vizyt-liashka-na-volyn-3-milyony-dlia-likarni-lis-ta-prochukhan-prokuroru/>.
14. Все, що насправді варто знати про Олега Ляшка: резонансне розслідування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://24tv.ua/vse_shho_naspravdi_varto_znati_pro_olega_lyashka_rezonansne_rozsliduvannya_n798881.
15. Екзотичні поцілунки Ляшка та інших політиків до Дня поцілунків. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://westnews.com.ua/ekzotichni-potsilunki-lyashka-ta-insha-nechist-dobirka-do-dnya-potsilunkiv-foto/>.
16. Золота лопата української політики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uapress.info/uk/news/show/159552>.
17. Конструктивна сесія на тлі депутата з вилами. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hvilya.com/blog/konstruktivna_sesija_na_tli_deputata_z_vilami/2013-06-20-984.
18. Куди нас несе потік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/articles/2017/03/17/7138442/view_comments/.
19. Лідер радикалів полетів на тропічний острів разом із заступником. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ukranews.com/ua/news/470345-lider-radykaliv-poletiv-na-tropichnyu-ostriv-razom-iz-zastupnykom>.
20. «Людина з вилами» першою почала чистку списків по «Закону про партійну диктатуру». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-reporter.com/novosti/191019>.
21. «Людина з вилами» потрапляє до нового парламенту. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/1415190-lyudina_z_vilami_potraplyae_do_novogo_parlamentu_1767216.html.
22. Ляшко навив масток і круті авто, хоча бізнесу нібито не має. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/03/28/7139522/>.
23. Ляшко пообіцяв дещо відірвати меру Щорса за хабарі. Тепер той попався... – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://monitor.cn.ua/ua/politics/20314>.
24. «Наїзд» від нардепа замовляли? Політичне шоу з вилами в руках й Інтером «на хвості». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zemlyaivolya.net/articles/naizd_vid_nardepa_zamovlyali_p.html.
25. Олег Ляшко: «У Москві жаби квакали, коли у Чернігові вже храми будували!» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://monitor.cn.ua/ua/politics/25555>.
26. Побачити життя Ляшка за парканом. Дрон зняв масток радикала за 15 млн грн. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tsn.ua/politika/pobachiti-zhittya-lyashka-za-parkanom-dron-znyav-mayetok-radikala-za-15-mln-grn-922545.html>.
27. Політична корупція і проституція в центрі Києва. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dissident-ua.org/post/131748111224/>.
28. Правда борця із скотиняками: На чому любить їздити та літати «бідний» правдоруб Ляшко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://iamir.info/48813-pravda-borcja-iz-skotinjakami-na-chomu-ljubit-izditi-ta-litati-bidnij-pravdorub-ljashko>.
29. Радикал з вилами обзавівся австрійським паспортом. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zz.te.ua/radykal-z-vylamy-obzavivsyu-avstrijskym-pasportom/>.
30. «Синдромо скотиняко радикал». Сварку Ляшка та «Єврооптимістів» жорстко висміяли у пісні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://espreso.tv/news/2017/01/17/svarku_lyashka_ta_quotyevrooptymistivquot_zhorstko_vysmiyaly_u_pisni.
31. Скільки ж грошей у людини з вилами? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://viche.ck.ua/item/795>.
32. Словник іншомовних слів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovopedia.org.ua/36/53408/246844.html>.
33. Словник української мови. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/radykal>.
34. Словник української мови. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/radykalizm>.
35. Сюрпризи від Ляшка: головний радикал України веде в Раду людей Львовчкіна, мільонерів та чиновників Януковича. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bug.org.ua/news/83-2327/>.
36. Театр Ляшка: мама, землі, нерухомість. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bihus.info/teatr-laska-zinki-zemli-neruhomist-nasi-grosi-no183>.
37. У жанрі пародії та дежавю. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://detector.media/kritika/article/88395/2013-12-11-u-zhanri-parodii-ta-dezhavyu/>.

ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ФОРМАНТА -ЕНК-О (НА ПРИКЛАДІ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКОГО АНТРОПОНІМІКОНУ)

У статті розглянуто функціональні особливості форманта -enk-o в аспекті його сполучувальних можливостей, відображено основні тенденції у використанні патронічного суфікса в складі різних за походженням антропонічних одиниць. Узагальнення та висновки репрезентовано на прикладі прізвищевої системи Середньої Наддніпряни.

Ключові слова: антропонімикон, прізвище, патронім, словотвірна модель, словотвірний тип.

Бабій Ю. Б. Функциональность форманта -enk-o (на примере среднеподнепровского антропонимикона). – Стаття. В статье рассмотрены функциональные особенности форманта -enk-o в аспекте его соединительных возможностей, отражены основные тенденции в использовании патронимического суффикса в составе различных по происхождению антропонимических единиц. Обобщения и выводы представлены на примере фамильной системы Среднего Приднепровья.

Ключевые слова: антропонимикон, фамилия, патроним, словообразовательная модель, словообразовательный тип.

Babiy Yu. B. Functionality of formant -enk-o (as an example of Middle Dnieper's anthroponimicon). – Article.

In the article the functional features of the formant -enk-o in the aspect of its connecting possibilities are considered, the main tendencies in the use of the patronymic suffix in the composition of the various anthroponymous units are presented. Summaries and conclusions are represented on the example of the last name of the Middle Dnieper.

Key words: anthroponimicon, surname, patronymic, word-formation model, word-building type.

На сьогодні в словотвірній науці сформува-лася усталена система різновидів морфологічного способу творення прізвищ, до складу якої входять префіксальний, суфіксальний, постфіксальний, суфіксально-префіксальний, суфіксально-постфіксальний, суфіксально-префіксально-постфіксальний, флексійний засоби творення слов'янської антропонімії. Серед них найбільшу активність виявляє суфіксація – найдавніший та найпродуктивніший шлях утворення прізвищ [1; 4; 12]. П.П. Чучка, досліджуючи словотвірні особливості прізвищ закарпатських українців, стверджує, що при морфологічному способі творення прізвищевих назв використовували тільки суфіксацію, префіксального способу творення прізвищ узагалі як такого не було, а префікси, наявні в прізвищах, опинилися в їх твірних основах ще задовго до процесу творення прізвищевих назв, власне, на етапі творення співзвучних їм апелятивів [12, с. 27]. Поділяючи думку вченого, всі прізвища морфологічного способу творення аналізуємо як суфіксальні деривати.

За результатами ономастичних досліджень (Г.Є. Бучко, І.М. Желєзняк, С.М. Пахомової, П.П. Чучки та ін.), більшість прізвищ належить до поліморфемних утворень, будова яких постійно ускладнювалась. Навіть первинні (утворені семантичним способом) прізвищеві назви, крім кореневої морфеми, мають також службові морфеми, передусім суфікси, що на певному етапі функціонування відповідної основи виконали конкретну (дериваційну чи модифікаційну) функцію [12, с. 27]. Так, гіпокористичні, здрібніло-пестливі, здрібніло-зневажливі суфікси широко представлені в прізвищах з основами особових імен (*Іваню'к* (6), *Іванько'* (8)), агентивні та атрибутивні суфікси притаманні відпелятивним основам (*Ма'слов* (5), *Сухарьо'в* (1)), катойконімі та ад'єктивні форманти спостеріга-

ються у відтопонічних утвореннях (*Запори'зький* (2), *Прилу'цький* (5)). Проте, як зазначає П.П. Чучка, ці суфікси виконували свої функції лише доти, доки відповідні лексеми, що їх містили, не стали спадковими власними особовими назвами, тобто прізвищами, в морфемному складі яких вони не виконують жодної словотвірної функції [12, с. 27].

Для вираження основної прізвищевої функції (вказівки, що названий денотат є нащадком особи, згаданої у твірній основі) здавна використовувалися патронімі та посесивні форманти (ще за визначенням П.П. Чучки – родичівські, власне прізвищеві суфікси [12, с. 27]), до яких уналежують **-ович / -евич, -ич, -ук / -юк, -чук, -ак / -як, -ів, -ко, -ин, -ка, -ек, -енко, -онок, -еня, -ина, -ець** та багато інших. Практично кожний із таких суфіксів приєднувався до батькового або материного іменування (особового імені чи прізвиська) з метою називання дочки або сина, наприклад, *Горпи'шин* (1) < Горпина + ин син, *Кова'лів* (1) < Коваль + ів син, *Макси'мов* (3) < Максим + ов син. У процесі творення прізвищевих назв морфологічним способом зафіксовано близько 30 таких формантів, що спочатку виражали належність індивідуальну (**-ів, -ов, -ев, -ин, -а, -ей**) або колективну (**-овськ, -инськ, -ят, -чат, -их**), атрибутивність (**-ан, -ун, -ур, -ач, -н, -р, -в**) або демінутивність (**-ук, -'ук, -чук, -ак, -ик, -ко, -ка, -ек, -енко, -онок, -еня, -ина, -ець, -ця, -иця, -чо, -аш**) [12, с. 53]. На різних етапах становлення прізвищевої системи української мови зазначені форманти виявляли неоднорідну продуктивність – одні були словотворчо активними (**-ов, -ев, -enk-o, -ук, -чук, -ин** тощо), інші характеризувалися спадним рівнем продуктивності (як, наприклад, **-уш, -ар, -ан** та ін.). Проте всі ці засоби виконували відповідну словотворчу роль у процесі творення прізвищ, тому їх ретельний аналіз вважаємо актуальним.

У прізвищевій системі сучасної Середньої Наддніпрянщини морфологічні утворення складають 49,7% всього фактичного матеріалу (3891 прізвище). Серед них найактивнішими є суфіксальні деривати (4054 прізвища, 49,7%) з формантами **-енк-о** (*Аки'менко* (4), *Хитре'нко* (1)), **-ич** (*Ба'бич* (36), *Заха'рич* (1)), **-ов/-ев** (*Аба'сов* (1), *Пастухо'в* (1)), **-ук/-чук** (*Радчук* (1), *Цимбалю'к* (4)).

Специфіка прізвищево-патронімного суфікса **-енк-о** здавна привертає увагу мовознавців. І.Д. Сухомлин припускає, що формант **-енк-о** існував задовго до виникнення особових назв із ним [9, с. 80]. В. Сімович вважає, що формант **-енк-о** розвинувся із форми середнього роду здрібнілих прикметників на **-еньк-ий** (пор.: *Мале'нко* < Маленьк-о < Мал-еньк-ий). Б.Б. Близнюк висловлюється за формальну спільність укр. **-енк-о**, рос. **-енк-а**, білор. **-енак**, болг. **-енац** і зазначає, що ці форманти утворені приєднанням суфікса **-ь/ко** до іменних основ на **-ен** [1, с. 62]. Л.Т. Масенко припускає, що суфікс **-енк-о** виник після занепаду зредукованих з огляду на збереження в ньому [e] без переходу в [i], тобто не раніше ніж у XII–XIII ст. [5, с. 112]. І.Д. Фаріон, поділяючи цю позицію, доводить, що на функціонування **-енк-о** мали вплив форми на **-к-о**, що були поширеними в староукраїнській мові XIV–XVI ст. [10, с. 12].

У науковій літературі ґрунтовно визначено функціональні особливості форманта **-енк-о**. Як зазначає Л. О. Кравченко, суфікс **-енк-о** з початку виникнення служив для творення найменувань молодих, недорослих осіб [4, с. 72]. На думку Л.Т. Масенко, патронімні назви з формантом **-енк-о** виражали первісно демінутивне значення [5, с. 24]. Особове ім'я батька, до якого приєднувався суфікс **-енк-о**, ставало уточнювальним елементом іменування сина, де суфікс виконував роль своєрідного мовного ланцюга, який протягом довгих століть пов'язував між собою різні генерації одного роду. Подвійна функція форманта **-енк-о**, що реалізувалася у творенні прізвищ і найменуванні дітей, зберігалася до кінця XIX ст. У зв'язку з кодифікацією прізвищ цей суфікс втрачав свою первісну функціональність, а патроніми на **-енк-о** трансформувалися із часом у стандартне українське прізвище [12, с. 189].

Прізвища на **-енк-о** належать до найхарактерніших в українській мові. Їх територіальне поширення датується староукраїнським періодом у розвитку мови. Уже в першій половині XV ст. латино-польські писемні пам'ятки фіксують прізвища з формантом **-енк-о**. Протягом XV–XVI ст. відбувається закріплення прізвищ на **-енк-о**. Центром особових назв з **-енк-о** в другій половині XVI ст. стає Східне Поділля [9, 77]. У XVIII ст. похідні на **-енк-о** стають поширеними в говорах Середньої Наддніпрянщини. Як зазначає І. Д. Сухомлин, прізвищеві деривати з формантом **-енк-о**

становлять 39% від усіх прізвищ із різними суфіксами, що доводить давність форманта, його східнослов'янське підґрунтя. У жодній із слов'янських мов цей патронімний елемент прізвищевої системи досі не виявлений як надзвичайно активний, що увиразнює його національну специфічність [9, с. 79].

Прізвища із суфіксом **-енк-о** посідають перше місце і в Середній Наддніпрянщині. Активність цих прізвищ пояснюється широким дистрибутивним потенціалом форманта **-енк-о** – він вільно сполучається з особовими іменами та різними формами апелятивів. І.Д. Сухомлин, розглядаючи українські прізвища старої Полтавщини із суфіксом **-енк-о**, за джерелом творення поділяє їх на три групи: 1) утворені від прізвища батька; 2) утворені від імені батька; 3) утворені від імені матері. Зважаючи на те, що прізвища батьків чи дідів виникали, як правило, із прізвищ, основу яких становили різні групи апелятивної лексики, пропонуємо такий класифікаційний розподіл для аналізу прізвищ на **-енк-о** Середньої Наддніпрянщини: 1) прізвища, співвідносні з іменами (583 утворення); 2) прізвища, співвідносні з апелятивами (511 утворень).

Прізвища відіменного походження з формантом **-енк-о** утворилися від різних за структурою основ:

- 1) непохідних (147): *Аки'менко* (4); *Барбаре'нко* (7); *Павле'нко* (55);
- 2) похідних (302): *Андру'щенко* (24); *Васи'льченко* (10); *Павлюче'нко* (16).

Непохідні прізвища відіменного походження співвідносні з християнськими іменами слов'янського походження та іменами-запозиченнями. Помітну групу (214 утворення) становлять прізвища на **-енк-о**, які у своїй основі мають повні форми чоловічих християнських імен грецького (146 утворень), латинського (48 утворень) та давньоєврейського (29 утворень) походження: *Абра'менко* (9); *Павле'нко* (55); *Якове'нко* (33).

Від повної форми іншомовних імен утворилося 22 прізвища на **-енк-о**: *Аки'менко* (4) < Акім [8, 97]; *Войте'нко* (24) < Войт [8, 183]; *Стояне'нко* (4) < Стоян [8, 354]; *Якубе'нко* (4) < Якуб [8, 31]; *Яне'нко* (7) < Ян [8, 98]. Повна форма жіночого імені Єва збережена середньонаддніпрянським прізвищем *Єве'нко* (4).

Від повних форм жіночих власних імен прізвища на **-енк-о** утворювалися значно рідше. Такі прізвища виникали за умови, якщо іменована особа була сином удови або чоловіком – приймаком [11, 68]. Лише 7 утворень досліджуваної прізвищесистеми зберігають повні жіночі імена: *Мари'ненко* (2) < Марина; *Марфе'нко* (2) < Марфа; *Мотре'нко* (11) < Мотря; *Софіє'нко* (2) < Софія.

Отже, сполучувальні можливості форманта **-енк-о** відображені середньонаддніпрянськими

прізвищами, в основах яких збережено повні форми слов'янських та іншомовних імен.

Серед похідних утворень відіменного походження зустрічаються прізвища, співвідносні з:

1) християнськими іменами (360): *Івани'щенко (1)*; *Карпу'щенко (1)*; *Петруссе'нко (12)*;

2) слов'янськими іменами (87): *Буце'нко (4)*; *Гуде'нко (1)*; *Стаце'нко (6)*;

3) іншомовними іменами (29): *Лале'нко (2)*; *Сас'нко (14)*; *Фра'нченко (10)*.

У складі похідних прізвищ виокремлюються усічені та суфіксальні варіанти імен.

Досліджувана прізвищева система фіксує 58 прізвищ на **-енк-о**, співвідносних з усіченими іменами. Продуктивність зазначеного способу творення прізвищ В.Д. Познанська вбачає в тому, що імена, утворені способом усічення, вільно приєднували до себе різноманітні суфікси «суб'єктивної оцінки», утворивши похідні як із позитивним, так і негативним емоційним забарвленням [7, с. 158]. Етимони прізвищ із суфіксом **-енк-о** зберегли різні типи усічення імен (аферезу, синкопу, апокопу). Явище аферези (усічення початкового звуку чи складу імені) простежується в 36 прізвищах: *Баку'менко (6)* < Бакум < Абакум [8, с. 98]; *Аку'ленко (3)* < Вакула (або від апелятива акула); *Сас'нко (14)* < Сай < Ісай [8, 276]; *Са'ченко (12)* < Ісак [8, с. 278]. Синкопа (випадання звуку чи складу в середині імені) збережена 3 прізвищами: *Арсіє'нко (4)* < Арсеній; *Котенко (19)* < Костя < Костянтин (чи від апелятива кіт) [8, с. 148]. Унаслідок апокопи (усічення кінцевої частини імені) виникли 18 прізвищ: *Аза'ренко (7)* < Азарій; *Бори'сенко (6)* < Борислав; *Ва'сенко (25)* < Вась < Василь; *Катре'нко (1)* < Катря < Катерина; *Маре'нко (1)* < Марія; Комбіноване усічення (синкопа й апокопа) наявне в прізвищі *Босе'нко (15)* < Бось < Богуслав [8, с. 93].

Усічено-суфіксальні імена збережено у 53 прізвищах з **-енк-о**. Серед них домінують християнські чоловічі імена: *Андру'сенко (2)* < Андр + (-ус) < Андрій [8, с. 63]; *Гавруссе'нко (4)* < Гавр + (усь) < Гаврило [8, 199]; *Про'ненко (7)* < Про + (-нь) < Прокоп [8, 81]. Рідко вживаються слов'янські автохтонні усічено-суфіксальні особові назви *Буце'нко (4)* < Буць < Будислав; *Стаце'нко (3)* < Стаць < Ста[ни]с < цлав < Станислав.

Здатність форманта **-енк-о** сполучатися з іншими суфіксами зумовила різну активність суфіксальних імен в основах прізвищ на **-енк-о** (181 утворення). Найвищим ступенем продуктивності відзначаються такі:

-к(-о,-а) + -енк-о → **-ч(-ич)/щ + -енк-о** (68 утворень): *Андрі'йченко (7)* < Андрійко < Андрій [8, с. 33]; *Гера'йченко (11)* < Герасько < Герасим [8, с. 44]; *Ми'нченко (2)* < Минка < Мина [8, с. 78]; *Ове'рченко (10)* < Оверко < Оверкій [8, с. 73]; *Оме'льченко (41)* < Омелько < Омелян [8, с. 75];

-ик (-чик) + -енк-о → **-ич + -енк-о** (43 утворення): *Кириче'нко (127)* < Кирик < Кирило [8, с. 67]; *Михайличе'нко (4)* < Михайлик < Михайло [8, 79]; *Павличе'нко (14)* < Павлик < Павло [8, с. 77]; *Петриче'нко (7)* < Петрик < Петро [8, с. 80];

-ух-а/-'ух-а, -ух/-'ух + -енк-о → **-у(-'у)-ш (ш) + -енк-о** (14 утворень): *Артюше'нко (2)* < Артюх < Артем [8, с. 38]; *Євтуше'нко (22)* < Євтух < Євтихій [8, с. 52]; *Карпу'щенко (1)* < Карпуха < Карпо [8, с. 67];

-ош, -ох-а + -енк-о → **-ош + -енк-о** (13 утворень): *Дороше'нко (7)* < Дорош < Дорофій [8, с. 196]; *Тимоше'нко (14)* < Тимоха, Тимош < Тимофій [8, с. 89]; *Томаше'нко (1)* < Томаха < Тома [8, с. 162]; *Яроше'нко (20)* < Ярош < Ярослав [8, с. 99];

-ашк-о + -енк-о → **-аш + -енк-о** (9 утворень): *Григора'йченко (1)* < Григорашко < Григорій [8, с. 47]; *Оста'йченко (4)* < Осташко < Остап [8, с. 77];

-усь + -енк-о → **-ус + -енк-о** (5 утворень): *Андру'сенко (2)* < Андрусь < Андрій [8, 33-34]; *Лавруссе'нко (1)* < Лаврусь < Лавро [8, с. 62]; *Петруссе'нко (12)* < Петрусь < Петро [8, с. 80];

-аш/-'аш + -енк-о → **-а('а)ш + -енк-о** (5 утворень): *Іляше'нко (4)* < Ілляш < Ілля [8, 57]; *Лукаше'нко (22)* < Лукаш < Лука [8, с. 64];

-ушк-о / -'ушк-о + -енк-о → **-у(-'у)ш + -енк-о** (5 утворень): *Андру'йченко (24)* < Андрушко < Андрух < Андрій [8, 33-34];

-ук/-'ук + -енк-о → **-у('у)ч + -енк-о** (4 утворення): *Павлюче'нко (16)* < Павлюк < Павло [8, с. 77];

-ух/-'ух + -енк-о → **-у('у)ч + -енк-о** (2 утворення): *Настюче'нко (2)* < Настюха < Настя [8, с. 146];

-ай + -енк-о → **-ай + -енк-о** (2 утворення): *Грицає'нко (18)* < Грицай < Григорій [8, с. 147];

-ак-о + -'ак-о + -енк-о → **-'ач + -енк-о** (1 утворення): *Семеняче'нко (3)* < Семеняка < Семен [8, с. 86];

-ишк-о + -енк-о → **-иш + -енк-о** (1 утворення): *Івани'йченко (1)* < Іванишко < Іван [8, с. 54];

-ись + -енк-о → **-иш + -енк-о** (1 утворення): *Они'йченко (38)* < Онисько < Онисим [8, с. 76];

Отже, аналіз відіменних прізвищ із формантом **-енк-о**, співвідносних з різними за структурою іменами, виявив, що поширеними є основи, ідентичні суфіксальним варіантам із формантами **-к-о**, **-ик**, **-ух/-'ух**, **-аш/-'аш**, що пояснюється більшою активністю цих імен у минулому [3, с. 135].

Різні групи апелятивної лексики відображені основами прізвищ із суфіксом **-енк-о**. Найчастіше це апелятиви іменникового походження (425 утворень): *Бабе'нко (100)* < баба; *Бондаре'нко (132)* < бондар; *Вітре'нко (4)* < вітер; *Дуде'нко (7)* < дуда; *Лебеде'нко (4)* < лебідь; *Торбе'нко (1)* < торба та ін. Основи прикметникового походження мотивують 73 прізвища на **-енк-о**: *Гарка'венко (13)* < гаркавий; *Довже'нко (45)* < довгий; *Криве'нко (60)* < кривий; *Сіре'нко (16)* < сірий; *Руде'нко (96)*

< рудий тощо. Апелятивні назви дієслівного походження слугують основами для 13 прізвищ на **-енк-о**: *Бурченко* (3) < бурчати; *Жале'нко* (5) < жаліти; *Пи'щенко* (4) < пищати та ін.

Проаналізовані прізвища свідчать, що утворення відапелятивного походження з формантом **-енк-о** могли співвідноситися з різними за структурою основами:

1) непохідними (207): *Німе'нко* (4); *Хитре'нко* (1); *Чуме'нко* (5);

2) похідними (304): *Мухаре'нко* (2); *Рябуше'нко* (1); *Чернише'нко* (1).

Неоднозначно в ономастичній літературі розглядається словотвірна структура прізвищ на зразок *Мірошніче'нко* (3), *Пастуше'нко* (2). На думку І.І. Ільченко, деякі прізвища, які мають відповідники в апелятивній лексиці, виникли шляхом онімізації: *Колісніче'нко* (4) < «син колісника», *Мірошніче'нко* (3) < «син мірошника»,

Тесле'нко (13) < «син теслі» [3, с. 112]. В.Д. Познанська висловлює думку про утворення прізвищ такого типу виключно морфологічним шляхом: *Пастуше'нко* < Пастух + -енк-о [7, с. 160]. Зважаючи на обмеженість фіксацій лексикографічними працями більшості прізвищ на **-енк-о** (*Бондаре'нко*, *Колесніче'нко*, *Мірошніче'нко* тощо), логічним вважаємо розглядати прізвища такого типу як морфологічні утворення, а прізвища на **-енк-о**, зафіксовані лексикографічними працями (типу *Броваре'нко* – «учень, помічник бровара», семантичними утвореннями.

Отже, висока частотність прізвищ цього словотвірного типу спричинена широкими сполучувальними можливостями суфікса **-енк-о**, що додавався до особових імен та апелятивних назв іменникового, прикметникового та дієслівного походження, які відзначалися високим ступенем антропонімізації в період становлення прізвищ.

Література

1. Близнюк Б.Б. Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спеціальність 10.02.01 – «Українська мова» / Б.Б. Близнюк. – Львів, 1997. – 23 с.
2. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія / В.О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.
3. Ільченко І.І. Антропонімія Нижньої Наддніпряни в її історичному розвитку (Надвеликолузький регіон) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук / І.І. Ільченко. – Запоріжжя, 2003. – 166 с.
4. Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини / Л.О. Кравченко. – К. : Факт, 2004. – 197 с.
5. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища / Л.Т. Масенко. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.
6. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція атропонімних формул у слов'янських мовах / С.М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 1993. – 246 с.
7. Познанська В.Д. Відіменні семантичні п атроніми в антропонімії південно-східної України / В.Д. Познанська // Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць. – Донецьк, 1994. – Вип.1. – С. 158–165.
8. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей / Л.Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1986. – 310 с.
9. Сухомлин І.Д. Походження українських прізвищ у говорах Середньої Наддніпряни (питання словотвору) / І.Д. Сухомлин // Народні говори Наддніпряни / За ред. В.С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1969. – С. 77–82.
10. Фаріон І.Д. Антропонімна система Верхньої Наддністріянщини кінця XVIII – поч. XIX ст. : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спеціальність 10.02.01 / І.Д. Фаріон. – «Українська мова». – Львів, 1996. – 20 с.
11. Шульгач В.П. Реконструктивні можливості антропонімії / В.П. Шульгач // Актуальні питання антропоніміки / Від. ред. І.В. Єфименко. – К. : Академперіодика, 2005. – С. 251–259.
12. Чучка П.П. Прізвища Закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / П.П. Чучка – Львів : Світ, 2005. – 703 с.

УДК 811.16

Беценко Т. П.

МОВА ФОЛЬКЛОРНИХ ПІСЕННИХ ПАМ'ЯТОК У НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ СТУДІЯХ СВІТЛАНИ ЯКІВНИ ЄРМОЛЕНКО

У статті розглянуто науковий доробок С.Я. Єрмоленко, присвячений висвітленню проблем мови фольклорно-пісенних пам'яток. Схарактеризовано досягнення вченого в означеній галузі наукових знань. Осмислено внесок дослідника в розбудову вітчизняних лінгвофольклористичних студій.

Ключові слова: фольклор, мова фольклору, фольклорний стиль, школа лінгвофольклористики, природа фольклорного слова.

Беценко Т. П. Язык фольклорных песенных памятников в научно-исследовательских студиях Светланы Яковлевны Ермоленко. – Статья.

В статье рассмотрен научный потенциал С.Я. Ермоленко, посвященный освещению проблем языка фольклорно-песенных памятников. Охарактеризованы достижения ученого в указанной области научных знаний. Осмыслен вклад исследователя в развитие отечественных лингвофольклористических студий.

Ключевые слова: фольклор, язык фольклора, фольклорный стиль, школа лингвофольклористики, природа фольклорного слова.

Betsenko T. P. Language of folk song songs in research studios Svetlana Yakovlevna Ermolenko. – Article.

The scientific potential of S. Ya. Ermolenko, devoted to the illumination of the problems of the language of folklore and song monuments, is considered in the article. The achievements of the scientist in this field of scientific knowledge are characterized. The researcher's contribution to the development of national linguistic and folklore studios is meaningful.

Key words: folklore, language of folklore, folklore style, school of linguo-folklore, nature of the folklore word.

Мова народнопісенної творчості є глибинною духовною субстанцією, що засвідчує ментальну природу етносу, образ думок етномовців, дух народу в цілому. Вивчення мови народнопісенного фольклору становить суттєву основу наукового доробку доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України С.Я. Єрмоленко. Праці С.Я. Єрмоленко – істотний внесок у формування та подальший ґрунтовний розвиток не тільки вітчизняних, а й слов'янських лінгвофольклористичних студій.

Науковий доробок С.Я. Єрмоленко уже був предметом наукових розвідок [1]. Сьогодні потребують докладного вивчення лінгвофольклористичні студії вченого, що мають важливе значення для осмислення українознавчої філологічної науки як окремішньої, самостійної галузі досліджень.

Мета нашої розвідки – схарактеризувати внесок С.Я. Єрмоленко в розбудову школи лінгвофольклористики у вітчизняній мовознавчій науці.

Основне завдання вбачаємо в тому, щоб висвітлити наріжні погляди вченого на сутність мови народнопісенних пам'яток.

Мова фольклорних зразків – автентична, оригінальна за своїми ознаковими характеристиками. У ній вкорінений дух народу, національні традиції слововживання. В україністиці питання мови народної творчості розглядав О. Потебня. Фактично С.Я. Єрмоленко стала продовжувачем в Україні лінгвофольклористичних студій О. Потебні, І. Франка, М. Сумцова, П. Житецького...

Найбільш масштабно погляди С.Я. Єрмоленко на природу фольклорно-пісенного слова викладено в монографії «Фольклор і літературна мова» (1987) та численних публікаціях.

Суттєво, що ідеї цього монографічного дослідження зародилися ще в доперевбудовний період – у час тоталітарного режиму, коли переслідувалася самобутня національна мовотворчість, знецінювалася національна культура, зневажалися монокультурні традиції етносу.

Науково-дослідна діяльність С.Я. Єрмоленко в царині лінгвофольклористичної думки зумовила інтерес вітчизняних учених до глибин народнопоетичної мови. Власне, С.Я. Єрмоленко стала на чолі сучасної лінгвофольклористичної школи, підготувавши ціле покоління вчених-лінгвофольклористів, що є її суттєвим внеском у розбудову українознавчих студій.

Поява монографії С.Я. Єрмоленко «Фольклор і літературна мова» зумовила розквіт лінгвофольклористичної думки в Україні. Нині працю Світлани Яківни Єрмоленко осмислюємо як новий погляд на мову народної пісенної творчості, що становить фрагмент (своєрідний зріз) загальнонаціональної мови і засвідчує природу мовного організму у власне етнічному аспекті. У монографії дослідниця окреслила коло актуальних для лінгвофольклористики проблем, що значущі і для сьогодення. Це, зокрема, проблеми наддіалектного характеру фольклорного мовлення, розуміння фольклорного мовлення як різновиду художнього стилю, виокремлення народнопісенності як стилістичної категорії сучасної літературної мови, типології мовнообразних засобів текстової організації народнопісенної творчості; варіативності/варіантності фольклорного слова, існування народнопоетичних констант (універсалій); трактування фольклоризму як живого компонента сучасної української літературної мови, виділення способів трансформації фольклорно-пісенних словоо-

бразів в індивідуально-авторській мовотворчості, декодування фольклорно-пісенного тексту та ін. Це тільки деякі з численних проблем, які порушила С.Я. Єрмоленко в означеній розвідці.

Які ж слухні думки висловила С.Я. Єрмоленко стосовно розуміння взаємозв'язків фольклору і літературної мови? Найперше, що «літературна мова, співвідносячись із певною діалектною основою, розвивається на народнорозмовному наддіалектному ґрунті» [6; 12]. Фактично встановлена і визнана потенційна властивість літературної мови – використання народнорозмовного елемента як базового для розвитку найвищої мовної форми. Дослідниця довела, що народнопісенній мові в цілому теж притаманний наддіалектний характер, і переконала, що «народнопісенний характер української мови виявляється не тільки в тому, що виразні діалектні особливості нейтралізуються або що спостерігається міграція слів з одного територіального різновиду мови в інший», а і в тому, що «народнопісенна мова прагне до тривалого збереження елементів давньої літературної мовної практики» [6; 13].

С.Я. Єрмоленко однією з причин стирання діалектних особливостей народнопісенної мови вважає факт «переживання» народної пісні митцем, художником слова, який бачив народний твір на широкому тлі літературної мови і часто продовжував його творення в нових варіантах [6; 15]. Дослідниця вважає, що процес олітературнення народнопісенної мови був характерний для фольклористичної практики ХІХ – поч. ХХ ст., а в період масового поширення і засвоєння літературно-мовних норм він ще більш інтенсифікується. Наявність діалектних особливостей у фольклорному матеріалі може свідчити не тільки про локальне походження твору, не тільки про те, що він не встиг вигладитися в процесі побутування, а й про стилістичне використання діалектизмів у народнопісенній мові [6; с. 15]. С.Я. Єрмоленко слушно резюмує, що «подібно до літературної мови, яка конкретно існує, але не має певного просторового вияву на території побутування національної мови, фольклорний звід теж не належить тільки якомусь просторові й часу. Це своєрідне наддіалектне узагальнення, хоч у ньому й більше місцевих нашарувань, завдяки усній формі побутування фольклорних творів (виділення наше. – Т.Б.). Взаємодія фольклорної мови з літературною не обмежується сферою усного мовлення. З'явившись у зафіксованій на письмі формі '...', ця мова теж впливає на літературну практику, зумовлюючи появу варіантно-синонімічних засобів вираження, і на розвиток стилістичної системи української мови» [6; 22]. Отже, С.Я. Єрмоленко провадить суттєву думку про взаємозбагачення, взаємовплив двох реалій мовної дійсності – діалектної та літературної форм мови, їхнє співіснування, співобмін.

Дослідження наддіалектної природи фольклорної мови привело до розуміння фольклору як окремого різновиду художнього стилю. Висловлена думка про фольклорне мовлення як різновид художнього стилю міцно закріпилася в колі стилістів і набуває все більшого поширення.

Показово, що С.Я. Єрмоленко докладно диференціює ознаки мови фольклору та жанрів художньої творчості. Дослідниця підсумовує, що «естетична функція мови у пісенно-літературній художній традиції і естетична функція в фольклорі мають свою специфіку» [6, с. 30]. Так, на думку вченого, фольклор «має психологічну константу, тоді як художньо-літературне слово, представлене виразними індивідуальними стилями, «завуальовано» виявляє психологічну константу національної літератури: змінне, індивідуальне превалює над спільним, загальним. Та й сама специфіка художнього стилю – це пошук свого бачення, своєї інтерпретації, тобто психологічна основа художньої літературної творчості виступає щоразу як змінна. Мова традиційного фольклору, навпаки, прагне до відображення бачення колективного, спільного, того, що легко запам'ятовується, передається усталеними формулами, символами, за якими відчувають творець – народ» [6, с. 30].

Суттєво, що С.Я. Єрмоленко визначає існування народнопісенності як категорії сучасної літературної мови і вважає, що ця категорія утвердилася разом з мовною практикою Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки. На думку вченого, категорію народнопісенності формують народнопісенні порівняння, епітети, характерні звертання, особливий народнопісенний словотвір. А «сучасний рівень вивчення мови фольклору, його поетики зумовлює більш глибокий і всебічний аналіз фольклоризмів, оцінку їх статусу, ролі в еволюції художнього стилю літературної мови» [6, с. 34].

С.Я. Єрмоленко звертає увагу на потребу виділення фонетичних варіантів лексем, засвідчених у текстах народних пісень, адже «звукова форма певною мірою відбиває незвичність, особливість пісенного мовлення порівняно з нейтральним стилем літературної мови. За походженням ці фонетичні варіанти є діалектизмами» [6; 34].

Таким чином, варіантність звукових, словотвірних, лексичних та інших форм слів є також суттєвою ознакою категорій народнопісенності.

Отже, С.Я. Єрмоленко належить обґрунтування категорії народнопісенності і окреслення її загальних ознак, що важливо для розуміння мови фольклору як окремого стильового різновиду.

Світлана Яківна Єрмоленко приділяє увагу розглядові лексико-естетичних словотвірних варіантів слів і виводить певні закономірності їхнього функціонування у фольклорних текстах. Особливої уваги заслуговує аналіз синтаксичної організації мови фольклорно-пісенних зразків. Дослід-

ниця виділяє діалогізацію фольклорно-пісенного тексту як його характерну ознаку; встановлюючи, що «діалог, як правило, асоціюється з драматичною природою пісні. Через нього передається безпосередність вияву емоційного стану; він містить не широкі описові картини, а лаконічні характеристики, виражені мінімальними поетичними фразами» [6; 95]. Відзначає, що особливість народнопісенних діалогічних структур – в активній стильовій ролі паратакису (там само); звертаючи увагу на повтор як типовий композиційний прийом пісенної мови, С.Я. Єрмоленко зафіксувала інші суттєві конститутивні риси фольклорно-пісенної мови, що характерні для її синтаксичного рівня: «У синтаксисі народних пісень взаємодіють два процеси: з одного боку, розгортання синтаксичних конструкцій '...', з другого – стиснення, ущільнення змісту ритмічно організованої пісенної строфи внаслідок еліптичної будови простих і складних речень» [6, с. 98]. Зазначене є підставою для того, щоб визнати факт гнучкості і пластичності фольклорної мови, її гармонійне впорядкування.

С.Я. Єрмоленко порушила питання про культурно-історичний і мовокраїнознавчий статус фольклоризмів, окресливши поняття фольклоризму як окремої мовнознакової величини народнопісенного континууму. Фольклоризм виступає стрижневим елементом народнопісенної мовної системи. Осмислення фольклоризму як самостійної значущої величини дає підстави виділяти народнопісенний стиль мови. На думку вченого, статус мовокраїнознавчої одиниці фольклоризм має завдяки його властивості як знака мовної дійсності бути пов'язаним з життям і культурою народу. Усе це слугує підтвердженням, що лінгвофольклористична діяльність ученого – різновекторна і багатогранна.

Світлані Яківні Єрмоленко вдалося довести, що літературна мова постійно перебуває в русі; новаторство в мові художньої літератури існує в діалектичній єдності з традицією, з тією художньою пам'яттю, яку зберігає мова традиційного фольклору, мова класичної літератури. Фольклорна пам'ять в її відповідному мовному вираженні продовжує своє життя як функціонально активний феномен. Сучасна мовно-художня практика дає нам зразки художніх текстів, цілком побудованих у формі народних переказів, легенд, балад тощо. Дослідниця переконує, що фольклоризми як стилістична категорія не залишаються незамінними в системі стилістичних засобів літературної мови. З народної пісні до літературної мови і знову до народної пісні переходить мовно-естетична традиція. Мова фольклору – не лише надійний матеріал для пізнання життя, історії, культури народу, а й цінне джерело для дослідження мистецтва слова, поезії мови.

Питанням мови фольклору С.Я. Єрмоленко приділила увагу і в іншій праці – в «Нарисах з української словесності» (1999) (розділ «Спочатку була пісня...»). Дослідниця виклала міркування щодо природи народнопісенної мовної естетики і її виховної сили: «Здавна в народнорозмовній мові вироблялися словесно-виражальні засоби, які задовольняли художньо-естетичні потреби людей і відбивали естетичну оцінку навколишнього світу. Вони ставали основою народнопісенного словника, словника інших фольклорних жанрів» [6]. Звернула увагу на таку властивість народнопісенної мови, як нормативність: «Народнопісенна норма, так само як і загальномова, є динамічною системою з властивими їй варіантами, з явищами, що нагадують оціоналізми або новотвори в мові художньої літератури '...'. Народнопісенна мова має і свою синтаксичну норму '...'. Фольклорна лексична норма розширює можливості звукових, фонетичних варіантів слова, робить фонетичну оболонку слова рухливою, семантично й стилістично вагомою, експресивно» [6, с. 24].

Окремо С.Я. Єрмоленко подала зразки аналізу колісанки, веснянки, історичних, чумацьких, заробітчанських, весільних, ліричних пісенних зразків.

Увага приділена словотвірним, лексичним, синтаксичним, художньо-образним особливостям мовної організації різножанрових фольклорних текстів.

Сконденсованим і містким є розділ «Варіативність народнопісенного тексту». Показово, що С.Я. Єрмоленко наголошує на існуванні часових і просторових варіантах як характерній прикметі народнопісенного тексту, підкреслюючи, що мовні відмінності, зміни у варіантах свідчать про генетичну основу пісні, її поширення на різних територіях та ін.

Варіативність народнопісенного тексту дослідниця пов'язує із семантичним варіюванням в мовній дійсності взагалі: «У мові на позначення того самого змісту існують різні формальні засоби, кожен із своїми складниками семантики, зокрема й стилістичної. Завдяки можливості вибору взаємозамінних засобів забезпечується гнучкість мови як комунікативної системи – потенційного джерела виникнення лексично-семантичних варіантів» [6, с. 126].

Як підкреслює С.Я. Єрмоленко, пісенний текст перебуває в русі, в динаміці. Поетична форма, поетична формула створюють стабільність, цінність тексту: «Пісенна формула як естетизований мовний зразок, сигнал упізнання, нагадування передається від виконавця до виконавця, відкриваючи можливості видозмінювати контекст, в якому ця формула фіксується» [6, с. 127]. Отже, дослідниця визначає формульність як конструктивну ознаку народнопісенного тексту. Разом із тим вказує на якісну ознаку формульності (стере-

отипності) в народних піснях – на естетичне наповнення (естетичний зміст) конструкцій.

Інша важлива думка, висловлена дослідницею, полягає в тому, що «варіанти одного пісенного тексту дають змогу ідентифікувати можливий первинний, вихідний текст, який із часом змінювався; перебудовувався, втрачав «прозорість логічних зв'язків» '...' [6, с. 128]. Народнопісенній мові властиві варіанти в межах формальної частини тексту: це лексико-семантичні видозміни, зокрема семантичні та синонімічні варіанти. На думку С.Я. Єрмоленко, для народнопісенного тексту характерна потенційна здатність до розгортання за рахунок синонімів і семантично варіантних конструкцій, що здійснюється навколо стрижневого поняття.

Зрештою, С.Я. Єрмоленко відзначила, що народна пісня протягом віків виробила своєрідний фонд асоціативної образності, що реалізується в наступності компонентів тексту. Конструктивну роль при цьому виконує семантичний паралелізм

і повтори». Учений аргументовано узагальнила: «Семантичне варіювання, багатоплановий семантико-синтаксичний паралелізм організують текст народної пісні і виступають його характерною стильовою ознакою» [6, с. 130].

Міркування С.Я. Єрмоленко про природу мови народної пісні, про специфіку організації народнопісенного тексту є основоположними для лінгвофольклористики. Ідеї, висловлені вченим, знайшли подальший розвиток у вітчизняних студіях.

Мова української народної пісенності в науковому вивченні Світлани Яківни Єрмоленко представлена як цілісна система, як окрема галузь наукових студій, як самобутній факт лінгводійсності, що заслуговує на різновекторне вивчення. Науковотворча думка дослідника не стирається із часом, а набуває все більшої ваги, ставши конструктивним вектором лінгвостилістичних розвідок.

Лінгвофольклористичні студії С.Я. Єрмоленко – ґрунтовний внесок у науково-дослідну вітчизняну парадигму.

Література

1. Беценко Т. Цвіт народнопісенного слова у науково-дослідних вимірах С.Я. Єрмоленко / Т. Беценко // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка / Відп. ред. академік НАН України В.Г. Скляренко. – К., 2007. – С. 10–14.
2. Єрмоленко С. Варіативність народнопісенного тексту / С. Єрмоленко // Текст и методика его анализа. – Харьков, 1994. – С. 56–60.
3. Єрмоленко С.Я. Мова фольклору / С.Я. Єрмоленко // Українська мова: Енциклопедія. – К. : Укр. енциклопедія. – 2000. – С. 32–325; 2004. – С. 353–354.
4. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура) / С. Єрмоленко. – Київ : Довіра, 1999. – 431 с.
5. Єрмоленко С. Пісні про Богдана Хмельницького в контексті фольклорних символів / С. Єрмоленко // Богдан Хмельницький як історична постать і літературний персонаж. – К. : Живиця, 1996. – С. 102–105.
6. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова / С.Я. Єрмоленко. – Київ : Наукова думка, 1987. – 242 с.

УДК 118.161.2'342.42.5-047.42

Дружинець М. Л.

ПСИХОФОНОСЕМАНТИКА ТА КОЛЬОРОВА ГАМА УКРАЇНСЬКИХ СОНОРНИХ ЗВУКІВ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена актуальному й новому напрямку в мовознавчій науці – вивченню фонетичного змісту та кольорових асоціацій українських сонорних звуків. На основі експериментів комплексно досліджено кольорову гаму українських сонорних, їх фоносемантику та доведено помітний зв'язок між ними, а також підтверджено вплив на них артикуляційно-акустичних особливостей: поганий, грубий, темний, сумний, злий [p] забарвлений у чорний колір, а гарний, світлий, ніжний, веселий, гучний [l'] – у жовтий. При зіставленні українських і російських сонорних найбільша кількість характеристик збігається для звуків [p'] та [л], при зіставленні українських і польських сонорних – для звуків [n'], [n']. Серед українських сонорних найбільша кількість значень збігається для звуків [н] і [н'], [л] і [л'] та [в] і [й]. Українські сонорні характеризуються багатим фонетичним значенням та яскравим кольоровим спектром.

Ключові слова: психофоносемантика, українські сонорні звуки, фонетичний зміст, кольорові асоціації звуків, артикуляційно-акустичні особливості звуків.

Дружинець М. Л. Психофоносемантика и цветная гамма украинских сонорных звуков: экспериментально-компаративный аспект. – Статья.

Статья посвящена актуальному и новому направлению в языковедческой науке – изучению фонетического значения и цветных ассоциаций украинских сонорных звуков. На основе экспериментов комплексно исследовано цветовую гамму украинских сонорных звуков, их фоносемантику и доказано заметную связь между ними, а также подтверждено влияние на них артикуляционно-акустических особенностей: плохой, грубый, темный, печальный, злой [p] окрашен в черный цвет, а хороший, светлый, нежный, веселый, шумный [l'] – в желтый. При сопоставлении украинских и русских сонорных наибольшее количество характеристик совпадает для звуков [p'] и [л], при сопоставлении украинских и польских сонорных – для звуков [н'], [n']. Среди украинских сонорных наибольшее количество значений совпадает для звуков [н] и [н'], [л] и [л'], [в] и [й]. Украинские сонорные характеризуются богатым фонетическим значением и ярким цветным спектром.

Ключевые слова: психофоносемантика, украинские сонорные звуки, фонетический смысл, цветные ассоциации звуков, артикуляционно-акустические особенности звуков.

Druzhynets M. L. Psychosemantics and the color scale of Ukrainian sonorant sounds: the experimental and comparative aspect. – Article.

The article is dedicated to the actual and new direction in linguistic science – to the study of phonetic content and coloured associations of the Ukrainian and Polish resonant sounds. On the basis of experiments the coloured scale of the resonant sounds of the indicated languages are completely investigated, their phonetic content and the noticeable connection between them is proved, also the influence of the articulatory-acoustic features on them is confirmed: bad, rough, dark, sad, wicked [p] colored in black, but beautiful, light, tender, merry, loud [l'] in yellow color. When comparing Ukrainian and Russian sonorant sounds it was noticed that the greatest number of characteristics coincides with the sounds [p'] and [л]. When comparing Ukrainian and Polish sonorant sounds the greatest number of characteristics coincides with sounds [н'], [n']. Among the Ukrainian Sonorants, the largest number of values coincides with the sounds [н] and [н'], [л] and [л'], [в] and [й]. Ukrainian sonorant sounds are characterized by rich phonetic values and a bright color spectrum.

Keywords: psychofonosemantics, Ukrainian resonant sounds, phonetic content, coloured scale of sounds, articulatory-acoustic features of sounds.

Фонетичне значення є новим аспектом семантики звуків – це проблема, про яку так часто сперечаються мовознавці та філософи. Вона найтісніше пов'язана з фундаментальними проблемами мовознавчої науки, такими як: походження мови, природа мовного знака, характер мотивованості, експресивність, змістовність. Змістовність – це важлива і порібна якість звуків [3, с. 125].

Найбільш повне й послідовне вираження ідея змістовності звукової форми мовного знака знайшла в розгляді психолінгвістичного феномену символіки звуків мови. У цього явища важка наукова доля. Воно попало в поле зору багатьох філософів, лінгвістів, психологів, поетів із часів античності і до наших днів. Зараз, мабуть, вже важко сумніватися в його існуванні. Але повного розуміння сутності явища немає, тому проблема фонетичного символізму все ще вважається в лінгвістиці неканонічною [1, с. 13].

Поняття «фонетичне значення» та формулу його визначення запропонував О. Журавльов. Під

фонетичним значенням слова розуміють сумарну оцінку символіки звуків, що входять до складу його звучання [4, с. 60]. На думку В. Левицького, фонетична вмотивованість слова є позитивним відношенням (відповідністю) між його звуковою оболонкою і значенням [6, с. 72]. В експериментальному напрямку феномен звукового символізму розглядається в рамках мовних реакцій носіїв мови. На думку представників німецького напрямку, змістовність звукової форми є фонетичним значенням. Г. Кронассер вважає, що значення мають не тільки слова і речення, але й окремі звуки мовлення [4, с. 22]. Така змістовність звуків зацікавила нас. Досі в українському мовознавстві проблема психофоносемантики звуків, зокрема сонорних, проблема співвідношення звучання й значення не розглядалась, тому вона не досліджена й актуальна. О. Журавльов розробив експериментальний психометричний метод вивчення символічного значення звуків мовлення і досконало вивчив значення голосних звуків російської

мови. Цей метод став основою нашого дослідження, зокрема основою вивчення семантики та кольорових забарвлень українських сонорних ([в], [м], [л], [н], [р], [л'], [р'], [н'], [й]) звуків.

Особливій ролі звуків приділено значну увагу в працях В. Гумбольта, Ж. Вандрієса, Р. Якобсона. Проблема звук і значення цікавила Фому Аквінського, Ж. Руссо, Р. Декарта. На зв'язок звука і значення звертав увагу М. Ломоносов. Звукосимволізм займає значне місце в дослідженнях Р. Пейджета, Г. Февесса, А. Спіркіна. Теорії звукосимволізму розглядалися С. Вороніним, І. Валуйцевою, В. Пановим. Звуко-кольорові зіставлення простежували Р. Якобсон, А. Рембо, а також А. Шлегель, Рене де Гіль, О. Білий і Ніроп.

Ще в стародавній Греції виникла лінгвістична суперечка про те, як народжуються слова [3, с. 6]. Давньогрецький філософ Платон вважав, що колектив носіїв мови вільні у виборі імені предмета, але свобода вибору обмежена властивостями звуків мовлення [3, с. 7]. А. Журинський вважав, що зв'язок звука зі значенням може мати таке джерело, як символізм, «побудований на природній аналогії ознак звука та значення; так, ідея сили та твердості в будь-якій системі звукового символізму буде передаватися скоріше проривними, ніж фрикативними, скоріше твердими, ніж м'якими приголосними» [5, с. 28].

Російський поет-символіст К. Бальмонт у книзі «Поезія як чаклунство» дав цікаву характеристику художнього значення звуків: «Голосні – це самий наш голос, матері – що нас народили, сестри – що нас цілували, першоджерело, звідки ми втекли в словеснім своїм лику... А приголосні мужньою своєю твердою вдачею впорядкували розкіш розливу, стали далекою греблею, ясним річищем, що спрямовує води до свідомої праці» [7, с. 119].

Звуки голосні, приголосні самі по собі, окремо взяті, викликають якісь незвукові уявлення. Фонетичне значення звуків не може бути розтлумачено окремим носієм мови. Тому виявлення фонетичного значення може здійснюватися лише за допомогою спеціальної реєстрації певного роду мовних реакцій багатьох носіїв мови. Для визначення фонетичного значення сонорних звуків української мови було проведено експеримент. Респондентами були студенти (50 осіб) третього курсу українського відділення філологічного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова (2016). Респондентам по черзі називалися сонорні звуки української мови та пари класифікаційних ознак до цих звуків. Всього подавалося 10 пар ознак: *гарний – поганий; великий – малий; ніжний – грубий; світлий – темний; сильний – слабкий; гарячий – холодний; швидкий – повільний; веселий – сумний; гучний – тихий; добрий – злий*. Респонденти визначили психофоносемантику українських сонорних звуків так:

1. Український звук [м] гарним вважають 30 респондентів, поганим – 20, великим – 47, малим – 3, ніжним – 17, грубим – 33, світлим – 22, темним – 28, сильним – 35, слабким – 15, гарячим – 18, холодним – 32, швидким – 6, повільним – 44, веселим – 11, сумним – 39, гучним – 21, тихим – 29, добрим – 14, злим – 36. Отже, *український звук [м] – гарний, великий, грубий, темний, сильний, холодний, повільний, сумний, тихий, злий*. У російській мові, за дослідженням О. Журавльова, звук [м] – гарний, великий, грубий, темний, слабкий, холодний, повільний, сумний, тихий, добрий [4, 151]. В українській і російській мові для звука [м] спільними є такі характеристики: гарний, великий, грубий, темний, холодний, повільний, сумний, тихий, але український [м] – сильний, злий, а російський [м] – слабкий, добрий. Сонорні [м], [m] (за власним дослідженням) – український та польський – гарні, великі, грубі, темні, сильні, холодні, сумні, злі, але український [м] – гарний, повільний, тихий, добрий, а польський [m] – поганий, швидкий, гучний, злий [2, 171].

2. Український сонорний [н] гарним вважають 36 респондентів, поганим – 14, великим – 20, малим – 30, ніжним – 26, грубим – 24, світлим – 13, темним – 37, сильним – 38, слабким – 12, гарячим – 31, холодним – 19, швидким – 36, повільним – 14, веселим – 10, сумним – 40, гучним – 6, тихим – 44, добрим – 38, злим – 12. Отже, *український звук [н] – гарний, малий, ніжний, темний, сильний, холодний, повільний, сумний, тихий, добрий*. У російській мові звук [н] – гарний, великий, грубий, світлий, сильний, повільний, веселий, гучний, злий, холодний [4, с. 151]. І український, і російський сонорний [н] – гарний, сильний, холодний, повільний, але український [н] – малий, ніжний, темний, сумний, тихий, добрий, а російський [н] – великий, грубий, світлий, веселий, гучний, злий. Сонорні [н], [n] – український і польський – малі, ніжні, повільні, тихі, добрі, але український [н] – гарний, темний, сильний, холодний, сумний, а польський сонорний [n] – поганий, світлий, слабкий, гарячий, веселий [2, с. 171].

3. Український сонорний звук [н'] гарним вважають 27 респондентів, поганим – 23, великим – 19, малим – 31, ніжним – 36, грубим – 14, світлим – 29, темним – 21, сильним – 17, слабким – 33, гарячим – 44, холодним – 6, швидким – 45, повільним – 5, веселим – 27, сумним – 23, гучним – 19, тихим – 31, добрим – 44, злим – 6. Отже, *український звук [н'] – гарний, малий, ніжний, світлий, слабкий, гарячий, швидкий, веселий, тихий, добрий*. Російський звук [н'] – поганий, малий, ніжний, світлий, слабкий, холодний, повільний, сумний, гучний, злий [4, с. 151]. Для українського і російського [н'] спільними є такі ознаки – малий, ніжний, світлий, слабкий, але український [н'] – гарний, гарячий, швидкий, веселий, тихий, добрий, а

російський – поганий, холодний, повільний, сумний, гучний, злий. Сонорні [н'], [п'] – український та польський – гарні, малі, ніжні, швидкі, світлі, слабкі, гарячі, добрі, веселі, але український [н'] – тихий, а польський [п'] – гучний [2, с. 171].

4. Український сонорний звук [р] гарним вважають 11 респондентів, поганим – 39, великим – 47, малим – 3, ніжним – 33, грубим – 17, світлим – 14, темним – 36, сильним – 31, слабким – 19, гарячим – 28, холодним – 22, швидким – 35, повільним – 15, веселим – 6, сумним – 44, гучним – 42, тихим – 8, добрим – 14, злим – 36. Отже, український звук [р] – поганий, великий, грубий, темний, сильний, гарячий, швидкий, сумний, гучний, злий. У російській мові, за дослідженнями О.П. Журавльова, звук [р] – гарний, малий, грубий, темний, сильний, холодний, швидкий, веселий, гучний, злий [4, с. 151]. Для українського і російського сонорного [р] спільні такі значення: грубий, темний, сильний, швидкий, гучний, злий, але український [р] – поганий, великий, гарячий, сумний, а російський – гарний, малий, холодний, веселий. Сонорні [р], [г] – український та польський – погані, великі, сильні, швидкі, сумні, гучні, злі, але український [р] – грубий, темний, гарячий, а польський [г] – ніжний, світлий, холодний [2, с. 171].

5. Український сонорний звук [р'] гарним вважають 35 респондентів, поганим – 15, великим – 13, малим – 37, ніжним – 32, грубим – 18, світлим – 48, темним – 2, сильним – 28, слабким – 22, гарячим – 31, холодним – 19, швидким – 26, повільним – 24, веселим – 35, сумним – 15, гучним – 40, тихим – 11, добрим – 41, злим – 9. Отже, український сонорний [р'] – гарний, малий, ніжний, світлий, сильний, гарячий, швидкий, веселий, гучний, добрий. У російській мові звук [р'] – гарний, великий, ніжний, світлий, сильний, гарячий, швидкий, веселий, гучний, добрий [4, с. 151]. Для українського і російського сонорного [р'] спільними є такі характеристики: гарний, ніжний, світлий, сильний, гарячий, швидкий, веселий, гучний, добрий, але український [р'] – малий, а російський – великий.

6. Український [л] гарним вважають 48 респондентів, поганим – 2, великим – 32, малим – 18, ніжним – 46, грубим – 4, світлим – 31, темним – 19, сильним – 26, слабким – 24, гарячим – 17, холодним – 33, швидким – 37, повільним – 13, веселим – 31, сумним – 19, гучним – 36, тихим – 14, добрим – 47, злим – 3. Отже, український [л] – гарний, великий, ніжний, світлий, холодний, швидкий, сильний, веселий, гучний, добрий. Російський звук [л] – гарний, великий, ніжний, світлий, сильний, холодний, повільний, веселий, гучний, добрий [4, с. 151]. І український, і російський [л] – гарний, великий, ніжний, світлий, сильний, холодний, веселий, гучний, добрий, але український [л] – швидкий, а російський – повільний. Сонорні [л], [і] –

український та польський – гарні, великі, ніжні, світлі, сильні, швидкі, добрі, але український [л] – холодний, веселий, гучний, а польський сонорний [і] – гарячий, сумний, тихий [2, с. 172].

7. Український звук [л'] гарним вважають 39 респондентів, поганим – 11, великим – 6, малим – 44, ніжним – 34, грубим – 16, світлим – 38, темним – 12, сильним – 20, слабким – 30, гарячим – 48, холодним – 2, швидким – 19, повільним – 31, веселим – 28, сумним – 22, гучним – 37, тихим – 13, добрим – 16, злим – 34. Отже, український [л'] – гарний, малий, ніжний, світлий, слабкий, гарячий, повільний, веселий, гучний, злий. У російській мові звук [л'] – гарний, малий, ніжний, світлий, слабкий, гарячий, швидкий, веселий, гучний, добрий [4, с. 151]. І український, і російський [л'] – гарний, малий, ніжний, світлий, слабкий, гарячий, веселий, гучний, та український [л'] – повільний, злий, а російський – швидкий і добрий. Сонорні [л'], [і'] – український та польський – гарні, малі, ніжні, світлі, слабкі, гарячі, веселі, але український [л'] – повільний, гучний, злий, а польський [і'] – швидкий, тихий, добрий [2, с. 172].

8. Український сонорний [й] гарним вважають 13 респондентів, поганим – 37, великим – 15, малим – 35, ніжним – 9, грубим – 41, світлим – 22, темним – 28, сильним – 23, слабким – 27, гарячим – 17, холодним – 33, швидким – 35, повільним – 15, веселим – 14, сумним – 36, гучним – 26, тихим – 24, добрим – 44, злим – 6. Отже, український [й] – поганий, малий, грубий, темний, слабкий, холодний, швидкий, сумний, гучний, добрий. Російський [й] – гарний, малий, ніжний, світлий, сильний, гарячий, швидкий, веселий, гучний, добрий [4, с. 151]. Для українського і російського сонорного [й] спільними є такі характеристики: малий, швидкий, гучний, добрий, але український [й] – поганий, грубий, темний, слабкий, холодний, сумний, а російський – гарний, ніжний, світлий, сильний, гарячий і веселий. Сонорні [й], [і] – український та польський – погані, слабкі, сумні, добрі, але український [і] – малий, грубий, темний, холодний, швидкий, гучний, а польський – великий, ніжний, світлий, гарячий, повільний, тихий [2, с. 172].

9. Український сонорний звук [в] гарним вважають 29 респондентів, поганим – 21, великим – 31, малим – 19, ніжним – 17, грубим – 33, світлим – 36, темним – 14, сильним – 29, слабким – 21, гарячим – 47, холодним – 3, швидким – 38, повільним – 12, веселим – 29, сумним – 21, гучним – 8, тихим – 42, добрим – 33, злим – 17. Отже, український звук [в] – гарний, великий, грубий, світлий, сильний, гарячий, швидкий, веселий, тихий, добрий. Російський звук [в] – гарний, великий, грубий, світлий, сильний, гарячий, швидкий, сумний, гучний, злий [4, с. 151]. І український, і

російський [в] мають такі спільні характеристики: гарний, великий, грубий, світлий, сильний, гарячий, швидкий, але український [в] – веселий, тихий, добрий, а російський – сумний, гучний, злий.

І. Фаріон вважає, що в кожній мові, залежно від артикуляції звука, за ним закріплений спектр можливої інформації [8, с. 24]. Коли зіставили українські і російські сонорні помітили, що найбільша кількість характеристик збігається для звука [р'] – 9 ознак: *гарний, ніжний, світлий, сильний, гарячий, швидкий, веселий, гучний, добрий*, і для звука [л] – теж 9 ознак: *гарний, великий, ніжний, світлий, сильний, холодний, веселий, гучний, добрий*, а найменша – для звука [н] – 4 ознаки: *гарний, сильний, холодний, повільний*, для звука [н'] – теж 4 ознаки: *малий, ніжний, світлий, слабкий* і 4 ознаки для звука [й]: *малий, швидкий, гучний, добрий*. При зіставленні українських і польських сонорних помітили, що найбільша кількість характеристик співпадає для звуків [н'], [п'] – 9 ознак: *гарний, малий, ніжний, швидкий, світлий, слабкий, гарячий, добрий, веселий*, а найменша – для звуків [й], [j] – 4 ознаки: *поганий, слабкий, сумний і добрий*. Цікаво зіставити українські звуки між собою. Наприклад, якщо порівняти звуки [н] і [н'], то бачимо, що спільними для них є ознаки: *гарний, малий, ніжний, тихий, добрий*; для звуків [л] і [л'] – *гарний, ніжний, світлий, веселий, гучний*; для звуків [р] і [р'] – *сильний, гарячий, швидкий, гучний*. Для губних сонорних [в] і [м] спільними значеннями є *гарний, великий, грубий, сильний, тихий*; для щілинних [в] і [й] – *грубий, швидкий, добрий*; для зімкнено-носових [м], [н], [н'] – *гарний, тихий*.

Властивість звуків викликати кольорові асоціації було помічено давно. Є свідчення про те, що звуки мови, особливо голосні, можуть сприйматися в кольорі. Ще А. Рембо у своєму сонеті «Голосні» називає кольори голосних звуків [3, с. 101]. О. Журавльов, за допомогою експериментів, дослідив кольорові асоціації голосних звуків російської мови. Ми намагались встановити характер звуко-кольорових зіставлень для українських сонорних звуків трьома способами: Експеримент №1. Вільний вибір співвіднесень. Респондентам по черзі вимовляли сонорні звуки української мови, до яких вони добирали кольори. За результатами цього експерименту український звук [в] респонденти вважають зеленим (4), синім (6), блакитним (6), червоним (4), фіолетовим (1), жовтим (1), білим (16), коричневим (12); [м] – зеленим (3), синім (7), червоним (16), фіолетовим (9), жовтим (2), білим (6), коричневим (3), чорним (1), блакитним (3); [н] – зеленим (7), синім (5), червоним (8), фіолетовим (3), жовтим (4), білим (6), коричневим (10), чорним (7); [л] – зеленим (4), синім (1), блакитним (13), червоним (8), фіолетовим (7), жовтим (3), білим (5), коричневим (5), чорним (4); [р] – зеленим

(7), синім (8), блакитним (4), червоним (2), фіолетовим (3), жовтим (5), білим (3), коричневим (5), чорним (13); [й] – зеленим (14), синім (6), блакитним (3), червоним (6), фіолетовим (5), жовтим (7), білим (3), коричневим (6); [н'] – зеленим (1), синім (5), блакитним (4), червоним (8), фіолетовим (9), жовтим (7), білим (6), коричневим (4), чорним (6), блакитним (4); [л'] – зеленим (4), синім (7), блакитним (3), червоним (4), фіолетовим (6), жовтим (13), білим (8), коричневим (2), чорним (3); [р'] – зеленим (9), синім (12), блакитним (5), червоним (5), фіолетовим (5), жовтим (4), білим (1), коричневим (5), чорним (4). Таким чином, згідно з експериментом №1, звук [в] – білий, [м] – червоний, [н] – коричневий, [л] – блакитний, [р] – чорний, [й] – зелений, [н'] – фіолетовий, [л'] – жовтий, [р'] – синій. Експеримент № 2. Вибір однозначних співвіднесень. Респондентам надавалися 2 списки – дев'ять сонорних звуків: [м], [л], [н], [р], [j], [л'], [р'], [н'], [в] та дев'ять назв кольорів: *зелений, синій, блакитний, червоний, фіолетовий, жовтий, білий, коричневий, чорний*. Було запропоновано до кожного звука підібрати один із кольорів. Використовувати один колір два рази заборонялося. Український [в] респонденти назвали зеленим (6), синім (9), блакитним (5), червоним (5), фіолетовим (3), жовтим (1), білим (12), коричневим (6), чорним (3); [м] – зеленим (2), синім (8), блакитним (7), червоним (10), фіолетовим (7), жовтим (4), білим (5), коричневим (3), чорним (4); [н] – зеленим (5), синім (7), блакитним (1), червоним (4), фіолетовим (1), жовтим (3), білим (5), коричневим (17), чорним (7), блакитним (1); [л] – зеленим (3), синім (3), блакитним (8), червоним (6), фіолетовим (7), жовтим (5), білим (7), коричневим (5), чорним (6); [р] – зеленим (6), синім (8), червоним (1), фіолетовим (5), жовтим (5), коричневим (9), чорним (16); [й] – зеленим (18), синім (7), червоним (5), фіолетовим (6), жовтим (7), коричневим (7); [н'] – синім (5), червоним (7), фіолетовим (18), жовтим (8), білим (7), коричневим (4), чорним (1); [л'] – зеленим (6), синім (6), блакитним (5), фіолетовим (6), жовтим (10), білим (8), коричневим (5), чорним (4), блакитним (5); [р'] – зеленим (8), синім (20), блакитним (3), червоним (5), жовтим (6), білим (1), коричневим (5), чорним (2). Отже, кольорові асоціації досліджуваних звуків під час I і II експериментів ідентичні. Експеримент № 3. Безпосереднє співвіднесення звука з кольором. Респондентам роздавали картки зеленого, синього, блакитного, червоного, фіолетового, жовтого, білого, коричневого та чорного кольорів. Для кожного сонорного звука респонденти підбирали відповідний колір. Так, український сонорний звук [в] респонденти охарактеризували як зелений (5), синій (7), блакитний (6), червоний (6), фіолетовий (1), жовтий (2), білий (9), коричневий (7), чорний (7); [м] – синій (8), блакитний (5), червоний (12), фіолетовий (6),

жовтий (3), білий (7), коричневий (5), чорний (4); [н] – зелений (6), синій (8), блакитний (7), червоний (5), жовтий (3), білий (1), коричневий (16), чорний (4); [л] – зелений (4), синій (3), блакитний (9), червоний (7), фіолетовий (5), жовтий (6), білий (7), коричневий (5), чорний (4); [р] – зелений (7), синій (7), блакитний (7), фіолетовий (1), білий (6), коричневий (8), чорний (14); [й] – зелений (13), синій (6), блакитний (1), червоний (4), фіолетовий (5), жовтий (8), білий (1), коричневий (7), чорний (5); [н'] – синій (7), червоний (8), фіолетовий (11), жовтий (9), білий (8), коричневий (7); [л'] – зелений (5), синій (6), блакитний (6), червоний (4), фіолетовий (5), жовтий (10), білий (6), коричневий (4), чорний (4); [р'] – зелений (7), синій (11), блакитний (7), червоний (7), фіолетовий (1), жовтий (5), білий (1), коричневий (6), чорний (5). При опрацюванні результатів виявилось, що дані трьох експериментів збігаються. Таким чином, український сонорний звук [в] респонденти визначили як білий, [м] – чер-

воний, [н] – коричневий, [л] – блакитний, [р] – чорний, [й] – зелений, [н'] – фіолетовий, [л'] – жовтий, [р'] – синій.

Помітний зв'язок між фонетичним значенням звуків та артикуляційно-акустичною характеристикою, між фоносемантичними та кольоровими асоціаціями сонорних. Зокрема, поганий, грубий, темний, сумний, злий [р] забарвлений у чорний колір, а гарний, світлий, ніжний, веселий, гучний [л'] – у жовтий.

Таким чином, українські сонорні характеризуються багатим фонетичним значенням та яскравим кольоровим спектром. Простір фонетичного значення співвідноситься з артикуляційною класифікацією українських сонорних, а простір кольорового забарвлення – з фонетичним змістом. Фонетичні значення та кольорові асоціації окремих звуків можна використовувати при психолінгвістичному аналізі слів, зокрема імен, речень і навіть текстів.

Література

1. Варта́нъян Э.А. Путешествие в слово / Э.А. Варта́нъян. – М. : Советская Россия, 1976. – 161 с.
2. Дружинець М.Л. Психофоносемантика та кольорові асоціації українських та польських сонорних звуків / М.Л. Дружинець // Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи: зб. наук. праць Дружинець М.Л. / Відп. ред. М.Л. Дружинець. – Одеса–Тирасполь, 2012. – С. 167–174.
3. Журавлєв А.П. Звук и смысл / А.П. Журавлєв. – М. : Просвещение, 1981. – 222 с.
4. Журавлєв А.П. Фонетическое значение / А.П. Журавлєв. – Л. : ЛГУ, 1974. – 160 с.
5. Жу́ринский А.Н. Некоторые сопоставления «периферийных» классов языковых знаков... / А.Н. Жу́ринский // Синхронно сопоставительный анализ языков разных систем. – М., 1980. – 325 с.
6. Левицький В.В. Чи існує універсальний звукосимволізм? / В.В. Левицький // Мовознавство – 1972. – №1. – С. 25–37.
7. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоспія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи / Н.І. Тоцька. – К. : Вища школа, 1995. – 151 с.
8. Фаріон Ірина. Краса і сила: суспільно-креативна роль української мови в ХІ – середині ХІХ ст. / Ірина Фаріон. – Львів, 2007. – 168 с.

УДК 81'276.3-053.2.001.11

Карпець Л. А.

КОНЦЕПТ «МАТЕРИНСЬКА МОВА» І НАВКОЛО НЬОГО

У статті висвітлюється екзистенційний характер мовної палітри через концепт «материнська мова». Виокреслений екзистенціал підкреслює одну із найважливіших особливостей мови – зв'язок з лоном матері, належність до роду людського.

Ключові слова: материнська мова, рідна мова, генетичний код.

Карпець Л. А. Концепт «материнский язык» и около него. – Статья.

В статье рассматривается экзистенциальный характер языковой палитры через концепт «материнский язык». Экзистенциал подчеркивает одну из самых важных особенностей языка – связь с лоном матери, принадлежность к человеческому роду.

Ключевые слова: материнский язык, родной язык, генетический код.

Karpets L. A. Concept «mother language» and about it. – Article.

The article deals with the existential nature of the language palette through the concept of «mother language». Existential emphasizes one of the most important features of the language – communication with the mother's womb, belonging to the humanity.

Key words: mother language, native language, genetic code.

Концепт «материнська мова» в контексті лінгвосоціального дискурсу не презентується множинністю публікацій. Думається, що ця обставина пов'язана з декількома факторами: 1) українська мова аналізується здебільшого в площині її історичного розвитку; 2) подається в порівнянні з іншими слов'янськими мовами; 3) взаємозв'язок мови та політики; 4) мова як комунікаційна подія; 4) мова та інформація; 5) мовна глобалізація; 6) мовленнєві колізії тощо. Не заперечуючи важливість таких досліджень, вважаємо за доцільне зосередити увагу на екзистенційно-антропологічному вимірі мовних явищ, мовленнєвих практик, які містять такі екзистенціали, як радість, тугу, сором, переживання, задоволення, біль, страх, страждання тощо. Мовленнєва стратегія «мова моя материнська» відтворює один із важливих екзистенціалів існування мови, її витоки, емоційно-психологічний стан.

У вирі сучасного бурхливого розвитку інформаційних технологій, медійного простору, політичних амбіцій вислів «материнська мова», «диво калинове» (Д. Білоус), мова, «з чорнозему, з любистку, м'яти, рясту, євшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народжена» (К. Мотрич) примушує людину завмерти на мить і замислитися: хто ми, чийх батьків діти, що принесли у світ, що передамо своїм нащадкам? [1, с. 6]. Чи зможемо ми передати майбутньому поколінню отой глибокий спадок найтонших переливів рідної мови? Сьогодні справді слід задуматися над тим, що ж відбувається в мовленнєвій українській реальності, які колізії ведуться навколо цього явища? Чи продовжує материнська мова бути тим цінним скарбом для людини? Саме це актуалізує проблему дослідження концепту «материнська мова».

Метою дослідження є визначення екзистенційного характеру мовної палітри через концепт «материнська мова».

Визначаючи ступінь розробленості означуваної проблеми, передусім зазначаємо, що аспекти, пов'язані з дослідженням концепту «материнська мова», фрагментарно розглядалися у працях зарубіжних і вітчизняних авторів. Зокрема, об'єктивують інтерес до цього феномену у наукових розвідках Б. Кассен, Я. Радевич-Винницький, М. Сумцов, Я. Коменський, Н. Бабич та інші.

Насправді, багатьом із нас інтуїтивно зрозуміле значення словосполучення «материнська мова». Кожен, не замислюючись, скаже, що це мова, якою мати нам співала колискову, тобто мова, яку вперше чує дитина ще в лоні матері, мова, якою людина входить у світ. Невипадково термін «материнська мова» знаходимо в багатьох мовах світу. У німців – Muttersprache, французів – langue maternelle, іспанців – lengua materna, італійців – lingua materna, в англomовному світі, крім запозиченого native language, вживається mother tongue – «материнська мова». Крачаєво-балкарською мовою рідна мова звучить як материнська. Називаючи рідну мову материнською, прабатьки зобов'язали жінку-матір навчити свою дитину не тільки говорити цією мовою, але й виховувати любов до неї.

Кожен народ особливо ставиться до материнської мови. Хоча в різних наукових працях, зокрема і в словниках, частіше, ніж материнська мова, зустрічаємо термін «рідна мова». Я. Радевич-Винницький зазначає, що означення «рідна» (мова) є ширшим за семантикою, ніж співвідносні з ним «материнська» чи «батьківська» (мова). Навіть більше – в певному сенсі ці три слова можуть трактуватися як гіперонім і його гіпоніми.

Прикметник «рідний» має той самий корінь, що й «природний». Окрім того, ще знаходимо такі концепти, як «матірня мова», «мова первинної соціалізації», «мова ніжності», «перша мова», «колискова мова» тощо. Хоча вони можуть і не

збігатися. Флорій Бацевич подає таке визначення: «Материнська мова — мова, яку засвоює дитина з моменту народження, спілкуючись у сім'ї. Часто материнська мова є мовою рідною, але трапляються випадки, коли материнська мова і мова, яку людина визнає рідною, не сходяться. У західній лінгвістиці й методиці викладання в цьому значенні часто трапляється термін «батьківська мова» [3, с. 47].

У латинській мові поняття «рідна мова», крім згаданого *sermo pativus*, іменується частіше *sermo patrius* — «батьківська мова; мова, що походить (уроджена) від батька», в польській *język ojczysty* — «мова вітчизняна; отецька (отча)».

Заслуговує на увагу думка французького філософа Барбара Кассен стосовно того, який сенс вкладається в поняття рідної мови. Вона зазначає: «Це мова матері, вона може бути також мовою батька, й це не завжди та сама мова. Це мова, якою ми говоримо, яка оточує нас від народження — вдома, в родині. Уже в материнському лоні ми чуємо звуки, з яких починається довгий процес звикання до мови; він триває далі з колисковими, яких співають, щоб приспати немовля, з оповідками, які нам розповідають пізніше. Ось у чому унікальність рідної материнської мови» [7, с. 8]. Дехто, можливо, має дві рідні мови, але не тому, що має двох матерів, а тому, що мови їхньої матері та батька різні.

Н. Бахтін наголошує: «Материнська мова — це мова матері, яку дитина непомітно засвоює у віці немовляти до 5-6 років завдяки тому, що постійно знаходиться на руках у матері чи поруч. Рідна мова, зазвичай, і є материнською, але й буває, що люди можуть називати мову рідною, яку недостатньо знають. Перша мова — це мова, яку дитина вивчила першою, і вона зазвичай є материнською, проте є випадки, коли рідною мовою стає не та, яку вивчали першою» [2, с. 47].

Концепт «мова моя материнська» в екзистенційно-антропологічному контексті підкреслює одну із важливих особливостей мови — лоно матері-неньки, матері-оберегу, матері-землі, належність до роду людського.

Мова є одним із ключових компонентів побудови моделей світу. Вона може впливати на те, як індивід сприймає реальність і реагує на неї. Знання про людину закладено передусім у її мові як своєрідному генетичному коді.

Не можна не погодитися з думкою Н. Бабиць, яка, роздумуючи над життєдайною роллю рідної мови, зазначає: «Якщо пращури якоїсь людини з покоління в покоління користуються однією і тією ж мовою, то це веде до структурування роботи фізіології представників цього народу, сприяє виникненню сталої вібрації, яка надзвичайно потужно «підживлює» кожного індивіда. Тому спілкування саме рідною мовою («рідна» — від слова

«рід»), тобто всі попередні покоління) дає можливість дійти до глибинних рівнів своєї пам'яті, щоб спочатку зрозуміти «хто ти», а потім побачити, що із цим можна робити. Тобто мова й генетична пам'ять — взаємопов'язані речі і їхній вплив обопільний». [1, с. 47]. Дослідниця визначає декілька площин аналізу рідної мови як материнської: мова — генетична пам'ять, мова — інструмент відповіді на запитання: «Хто ти?», мова — зв'язок поколінь.

Належність до певного етнічного ареалу робить ситуацію кожної людини у світі більш певною, стабільною, якоюсь мірою повертаючи те відчуття захищеності, що існує в дитини в разі нормального спілкування з матір'ю. Тому ставлення до кожного «чужого» «Космо — Психо — Логосу» має бути неупередженим, толерантним: адже, як і в разі статевої бівалентності, ми цей «Космо — Психо — Логос» не вибираємо — ми народжуємося в ньому (В. Табачковський).

Буттєвість мови розкривається М. Гайдеггером у його відомій думці: «Людина мовить. Ми мовимо вві сні і наяву. Ми мовимо постійно: навіть коли не промовляємо жодного слова, а лише слухаємо...» Підкреслимо досить нову інтенцію дослідження мови сучасного філософа Б. Кассен — мову сну. Понад те філософ однією з перших змалювала екзистенції станів рідної мови. «Чи замислювалися ви над тим, якою є мова ваших снів? Якою мовою люди снять? Рідна мова — це мова, якою ми просякнуті, ми «купаємося в її звучанні й можемо гратися з нею, гратися словами, чути відлуння значень, вигадувати нові слова: ми господарі цієї мови, й, однак, це вона тримає нас у своїх руках. Це надзвичайні стосунки. Ми її господарі, бо можемо нею висловити все, що хочемо, але все ж таки вона тримає нас у руках, бо це вона визначає наш спосіб мислення, наш спосіб життя, наш спосіб буття» [7, с. 12]. Варто зазначити, що це одна з перших філософських праць, в якій розуміється рідна мова як матриця людського буття в соціокультурній реальності.

Подібні погляди щодо рідної мови подаються і в мовно-народознавчій студії Надії Бабиць: «Кажуть, що існує космічний код, яким кожна людина зв'язана з макросвітом. І кожна нація має такий код. А ключем його є мова. Рідна мова. Не вірите? То зауважте-но: хто давно не говорить рідною мовою, як скрикне в стані відчаю, болю (від цього ніхто, на жаль, не убезпечений), як звернеться подумки до матері, до Бога? Безсумнівно — материнською мовою» [1, с. 215].

Кожна родина передавала в спадок своїм дітям традиції сім'ї, роду, і таким чином зберігався генетичний код родоводу. Народні пісні, колядки, щедрівки зберігають духовні животоки національної мови. Батьки через Слово виховували в дітей повагу до старших, прищеплювали почуття обов'яз-

ку, формували мовленнєвий етикет. Сьогодні нам здаються дивними привітання: «Здоровенькі були», «Доброго здоров'я», «Мир дому вашому». Вдумаємося тільки в ці фрази: люди зичать один одному здоров'я, добра, миру. Бо мова – це й вияв духовності. Колись у селах віталися навіть до незнайомих людей. Ці традиції передавалися з покоління в покоління через слово, вислів, пісню. Так званий генетичний код привітань існує в кожній нації. Ось, наприклад, грецьке слово для привітання *Vale* буквально означає «радій, отримуй задоволення, звеселися». Коли люди так вітаються, вони кажуть не «Бажаю тобі гарного дня» чи «Нехай день буде добрим», а «Радій». Латиняни при зустрічі чи прощанні говорять: *Vale* – «нехай тобі буде добре», «здоровий будь». Коли вітаються івритом чи арабською, то кажуть *shalom, salam* – мир» [7, с. 18]. Таким чином, кожна мова описує своє сприйняття світу, яке закладається в генетичній пам'яті людства.

Ще один мовний генетичний код народу – це його пісня. Здавна матері складають колискових пісень, в яких передають інформацію про довкілля. Це, напевне, найніжніші переливи, які передає мати своїй дитині. Їхню мову можна порівняти із «цвітом уст» (М. Гайдггер). Як правило, поряд із дитям жінка-мати вкладає душу у свою мову. Уже в цих перших для вушка дитини словах (сонечку, зайчику, котику, горобчику, рибонько, крихітку, голубонько, квітонько) – реалізація і націленість на виховання жіночності, добротності. Колискові відзначаються безпосередністю світобачення, ніжністю і простотою спілкування в ньому. Це особливий світ, він здебільшого розкривається для двох – матері і її дитини. Придивіться: дитина, яка за фізіологічними та психологічними даними ще не повинна бачити і чути (десь на другому тижні життя), «вслухатиметься» в мелодію маминої пісні. Ще задовго до її фізіолого-психічної здатності розуміти мову, слово, вона «розуміє» колискову, її мелодію, ритм... Як це важливо, щоб саме мамин голос вводив дитя в мелодію рідної мови» [1, с. 216]. Тож якщо жінка-мати зуміла зберегти сама і передати своїй дитині рідну мову, то зберігається і дух нації, отой мовний родинний код. Зі свого боку, дитина формує навколо себе мовний світ, створює його залежно від свого середовища. Саме сім'я закладає духовні підвалини майбутньої особистості, допомагає дитині пізнати цей світ, а без мови це зробити майже неможливо.

У 30-х роках ХХ століття з'явилася праця Івана Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки». Це катехизис для вчителів, батьків, дітей, духовенства, робітників пера, широкого громадянства. І. Огієнко розумів, що саме від батьків залежить, якою виросте дитина. Вимоги до виховання дітей дошкільного віку викладено в розділах XIV «Батьки й рідна мова» та XV «Мати й рідна мова».

Науковець закликає батьків виховувати дітей рідною мовою, «бо тільки вона принесе їм найбільше духовних цінностей. Пам'ятайте, що діти вважатимуть за рідну тільки ту мову, що панує в вашій родині. Найцінніший ґрунт для духовного виховання сильного характеру – то рідна мова» [8, с. 31]. І. Огієнко розумів, що саме всмоктана мова з молоком матері формує генетичний код дитини. Він зазначав, що жінка є чутливішою до мови і тому впливає на мовне виховання дітей. Серед обов'язків матері вчений виділяє такі: кожна мати перші п'ять років життя дитини повинна розмовляти з нею тільки своєю рідною мовою; кожна свідомо мати мусить пам'ятати, що та мова, яку вона прищепить дитині з молоком своїх перс, залишиться в неї на ціле життя за мову «матірню», – за наймилішу мову цілого світу; кожна свідомо мати подбає, щоб у неї в хаті на почесному місці висіла таблиця: «Шануйте рідну мову!» з десятьма рідномовними заповідями» [8, с. 32].

Мовний феномен споконвіку слугує своєму носієві засобом пізнання світу і світосприйняття. В. Жайворонок зазначає, що світ постає для людини таким, яким вона в міру свого розвитку його пізнає та освоює: «Картина світу – це те, що йде передусім від людини або етносу, результат людського сприйняття, фантазій, мисленнєвих процесів і перетворювальної діяльності <...>. Світ – це сама людина, коли йдеться про внутрішні її світовідчуття, переживання, розумову діяльність, невіддільну від мови як способу організації інформації про сам світ...» [6, с. 9].

Пізнанням мовного світу для дітей стає школа – від молодшої і вищої. Саме їй належить роль мовного регулятора у формуванні майбутньої особистості. Відомий педагог Я.А. Коменський розробив проект «Материнської школи», мета якої – виховати дитину під впливом матері, коли формуються основи рідної мови. Вважаємо за необхідне зазначити, що цінними для нас і сьогодні є учення Я. Коменського про школу рідної мови. Звідси природно витікають вимоги Я. Коменського створювати школи рідної мови, які повинні бути загальними.

Звичайно, світ не стоїть на місці, розвиваються технології, то і мову потрібно принатурювати до сучасного стилю життя, але зі збереженням генетичного коду. Мову потрібно вивчати не тільки за книжками, сучасними підручниками чи газетами та журналами, мова – це ще більший простір. Мова – це і бабусина казка, спогад про обряд, дідова розповідь про ремесло. Доки живе ще старше покоління, потрібно встигнути черпати те джерело, ту жилу, яка зможе напувати багатьох нащадків.

Мова є універсальним засобом не лише отримання і передання знань, інформації, але є і вагомим засобом життєдіяльності людини

і суспільства. Це соціокультурний механізм зв'язку минулого, сучасного, майбутнього. В умовах глобалізації вона набуває нових рис, нового малюнка. Аналіз стану і стратегій мови як реальності освітньої сфери констатує нові тенденції її буття. Відбувається процес гібридизації мовленнєвих практик, появи мови глобіш, перенесення мовних смислів, їх інтерпретація.

Технологізація всіх сфер життя інформаційного суспільства призвела до появи нової мовної парадигми. У чому ж її інновація? На наш погляд, вона презентує себе як дилема: 1) «мова – дім буття» (М. Гайдагер); 2) «усе є мова» (Ж.Ф. Ліотар) і визначає більш ширшу філософську проблему. Виникає питання не лише щодо подальшого існування мови людини, яку все більше і більше визначають як людино-машинний комплекс (В. Стюпін), але й у ситуації переходу від тексту/лінійності до гіпертексту/нелінійності/мозаїчності. Технологізація мовлення призводить до втрати мовної екзистенційності, материнської мови. Саме М. Гайдеггер звертає увагу на протиставлення поетичного осереддя мови технізації життєвому світу людини. «Буттєвості мови протистоїть «техніка», специфічне – нищівне – ставлення до світу, що розкриває сутність речей у дошкульному вимірі їх корисності для людини. Тоді мова, в її інструментальній формі, губить зв'язок із її буттєвим виміром, перестає нести заклик буття людині, руйнує можливість розуміння світу. Тож мова постає неначе поле боротьби поетичного дійства і технічного підставлення» [4, с. 15].

Говорячи про швидкість, із якою оновлюється технологія, У. Еко зазначає, що техніка впроваджує власну мову, а мова змушує техніку еволюціонувати [5, с. 39]. Філософ ілюструє взаємозв'язок мови й технічного розвитку: «Ви та я народились у століття, що вперше в історії винайшло нові

мови. Якби наші діалоги відбулися сто двадцять років тому, то ми могли б наводити приклади хіба що театру та книжки. Радіо, кіно, запис голосу і звуків, телебачення, синтетичні образи, комікси – всього цього не було. І щоразу, як виникала нова технологія, вона мала продемонструвати свою невідповідність правилам і страхам<...>Кожна нова техніка вимагає нової ініціації та освоєння нової мови» [5, с. 35]. Якою мовою говорить сучасне молоде покоління? Здійснюється трансформація мови на різних рівнях освітньої реальності. Мова набуває множинного виразу, що призводить до розмитості її контурів. У сучасних умовах відбувається зміна класичної лінгвістичної парадигми, що була, перш за все, спрямованою на аналіз того, як ми говоримо про світ і як ми розмірковуємо про саме міркування.

Але варто пам'ятати, що багатство починається з рідної мови, з тієї, що генетично закладена батьками. Відомий педагог В. Сухомлинський писав: «Той, хто не знає рідної материнської мови або цурається її, сам засуджує себе на злиденність душі, стає безбачченком» [9, с. 279].

А саме мова є одним із ключових компонентів побудови моделей світу. Вона може впливати на те, як індивід сприймає реальність і реагує на неї. Знання про людину закладено передусім у її мові як своєрідному генетичному коді.

Саме з рідної мови розпочинається входження людини у світ знання і освітньої реальності. Материнська мова успадковує онтоантропологічну премудрість, в якій архетип Слова тлумачиться не просто як мовний засіб, а як Логос – розумний принцип мовної свідомості нації, в який закладено наочне та абстрактне бачення буття. Материнська рідна мова виокреслює площину мови як генетичної пам'яті, інструменту відповіді на запитання: «Хто ти?»

Література

1. Бабич Н.Д. Магія слова для всього живого: Мовно-народознавчі наукові студії / Н.Д. Бабич. – Чернівці : Букрек, 2012. – 384 с.
2. Бахтин Н.Б. Социолінгвістика и социология языка: Учебное пособие / Н.Б. Бахтин, Е.В. Головкин. – СПб. : ИЦ «Гуманитарная Академия»; Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2004. – 336 с.
3. Бацевич Ф. Рідна мова : об'єктивність існування чи суб'єктивність вибору? / Ф. Бацевич // Світогляд. – № 2. – 2008. – С. 44–49.
4. Гайдеггер М. Дорогою до мови / М. Гайдеггер ; пер. з нім. Володимир Кам'янець. – Львів : Літопис, 2007. – 232 с.
5. Еко У. Не сподівайтесь позбутися книжок / Умберто Еко, Жан-Клод Карер (пер. з франц. І. Славінської). – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 256 с.
6. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.В. Жайворонок – Київ : Довіра, 2007. – 262 с.
7. Кассен Барбара. Більше однієї мови / Барбара Кассен ; [пер. з фр. С. Желдак]. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – 64 с.
8. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – К. : Ярославів Вал, 2014. – 56 с.
9. Сухомлинський В.О. Гармонія трьох начал / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – 570 с.

УДК 81'286'135

Колесник В. О.

ДО ПИТАННЯ ПРО КОНВЕРГЕНЦІЮ МОВ БАЛКАНСЬКОГО МОВНОГО СОЮЗУ

У статті досліджуються балканські мови як типовий приклад схожого розвитку мов, ілюструючи поняття мовного союзу, і типовий приклад конвергенції – контактної та субстратної. Основна мета вивчення мов, що входять до складу Балканського мовного союзу, – з'ясувати, як різні за походженням форми увійшли до єдиної моделі. Отже, термін «мовний союз» необхідний для позначення схожого розвитку різних мов. Центром, ядром конвергентних потоків під час створення Балканського мовного союзу були албанська, румунська та болгарська мови; грецька, сербська, хорватська й турецька залишались на периферії.

Формуванню Балканського мовного союзу сприяли такі фактори: палеобалканський етнолінгвістичний субстрат, етнокультурний адстрат (турецький, романський), двомовність і багатомовність, фактор часу, території, демографічний фактор, культурно-історичний, народна творчість та звичаєва культура – найнадійніший шлях до конвергенції культур. Найбільш типовими рисами Балканського мовного союзу є такі: подібність артикуляційної бази, наявність типової гласної «ъ», аналітичний спосіб творення компаратива та суперлятива (вищого ступеня порівняння прикметників), наявність постпозитивного артикля, звуження використання інфінітива, наявність да-конструкцій, змішування родового й давального відмінків, наявність репризи – подвійного додатку, численні спільні лексичні елементи, здебільшого запозичені з грецької чи турецької мов, велика кількість мовних калек тощо.

Ключові слова: Балканський мовний союз, болгарська мова, балканізми, контактна та субстратна конвергенція, білінгвізм.

Колесник В. А. К вопросу о конвергенции языков Балканского языкового союза

В статье исследуются балканские языки как типичный пример подобного развития языков, иллюстрируя понятие языкового союза, и типичный пример конвергенции – контактной и субстратной. Основная цель изучения языков, которые входят в состав Балканского языкового союза, – выяснить, как разные по происхождению формы пришли к единой модели. Таким образом, термин «языковой союз» необходим для определения похожего развития разных языков. Центром, ядром конвергентных потоков при образовании Балканского языкового союза были албанский, румынский и болгарский языки; греческий, сербский, хорватский и турецкий остаются на периферии.

Формированию Балканского языкового союза способствовали такие факторы: палеобалканский этнолингвистический субстрат, этнокультурный адстрат (турецкий, романский), двуязычие и многоязычие, фактор времени, территории, демографический фактор, культурно-исторический, народное творчество и обрядовая культура – самый надежный путь конвергенции культур.

Наиболее типичные черты Балканского языкового союза таковы: похожесть артикуляционной базы, наличие типичной гласной «ъ», аналітический способ образования форм компаратива и суперлятива (высшей и сравнительной степени прилагательных и наречий), наличие постпозитивного артикля, сужение употребления форм инфинитива, наличие да-конструкций, смешение родительного и дательного падежей, наличие репризы – удвоенного дополнения, многочисленные общие лексические элементы, преимущественно заимствованные из греческого или турецкого языков, огромное количество языковых калек и другие.

Ключевые слова: Балканский языковой союз, болгарский язык, балканизмы, контактная и субстратная конвергенция, билингвизм.

Kolesnik V. A. For the question of convergence of the Balkan Language Union's languages

The article researches the Balkan languages as a typical example of a similar development of languages, illustrating such concept as a "linguistic union", and are a typical example of convergence – contact and substrate. The main goal of researching languages that are part of the Balkan Language Union is to find out how forms differently origin came to an integrated model. Thus, the term language union is necessary for determination of the similar development of different languages. The center, the core of the convergent flows in the formation of the Balkan Language Union were the Albanian, Romanian and Bulgarian languages; Greek, Serbian, Croatian and Turkish remain on the periphery.

The formation of the Balkan Language Union was facilitated by such factors as paleobalkan ethnolinguistic substratum, ethnocultural adstratus (Turkish, Romance), bilingualism and multilingualism, time, territory, demographic factors, cultural and historical, folk art and ritual culture are the most reliable way of cultural convergence.

The most typical features of the Balkan Language Union are: the similarity of the articulatory base, the presence of a typical vowel "ъ", the analytical way of forming forms of the comparative and superlative degrees (the superlative and comparative degree of adjectives and adverbs), the presence of a postpositive article, the narrowing of the use of infinitive forms, the presence of da-constructions, the mixing of the genitive and dative cases, the presence of a reprise – doubled complement, numerous common lexical elements mainly borrowed from the Greek or Turkish languages, a huge amount of linguistic invalids etc.

Key words: Balkan language union, Bulgarian language, Balkanisms, contact and substrate convergence, bilingualism.

Відомий болгарський мовознавець Светомир Іванчев назвав болгарську мову класичною та екзотичною. Класичною, тому що це перша писемна мова слов'ян, а екзотичною, тому що це єдина аналітична мова серед усіх слов'янських, у якій є артикль, вона не має відмінків, є да-конструкції на місці інфінітиву та інші мовні явища, які з'явилися у болгарській мові під впливом інших балканських мов, які входять нині до Балканського мовного союзу [3, с. 3].

Основна мета вивчення мов, що входять до складу Балканського мовного союзу, – з'ясувати, як різні за походженням форми увійшли до єдиної моделі. Отже, термін «мовний союз» необхідний для позначення схожого розвитку різних мов. Балканські мови є типовим прикладом схожого розвитку мов у результаті інтенсивних мовних контактів, ілюструючи поняття мовного союзу, і є типовим прикладом конвергенції – контактної та субстратної.

Головною причиною виникнення мовного союзу є структурно глибока й тривала в часі мовна інтерференція, тобто різні форми двомовності, субстрату, адстрату та суперстрату, які виявляють себе на різних рівнях мовної структури. Мовний союз нерідко образно кваліфікують як «зупинений на півшляху рух мов до інтеграції» [2, с. 401].

Для позначення характерних рис, загальних для всіх балканських мов, Х. Сандфельд у дослідженнях “Balkanfilologien” та “Linguistique balkanique” використав термінологічне окреслення «мовна єдність». У 1928 р. на I Міжнародному з'їзді лінгвістів у Гаазі М. Трубецької запропонував виділити мовні групи двох типів – мовну сім'ю та мовний союз. На його думку, балканські мови є типовим прикладом мовного союзу.

Учення про мовні союзи (*глотосиндесм, лінгвоунія*), засновником якого є М. Трубецької, виникло на ґрунті спостережень над спільними рисами в генетично не близькоспоріднених мовах Балкан. Мовними союзами він називає мовні групи, що «складаються з мов, які виявляють велику схожість у синтаксичній і морфологічній структурі, а також значний збіг у ділянці культурної лексики та, крім того, подібність у складі звукової системи, проте при цьому не мають жодних систематичних звукових відповідників, жодних збігів у звуковій структурі морфологічних елементів і жодної спільності в основній лексиці», на відміну від мов, які характеризуються помітною спільністю основної лексики, демонструють постійні звукові відповідності, а тому належать до однієї сім'ї мов [8, с. 29]. Як приклад учений наводить болгарську мову, що належить, з одного боку, до слов'янської родини (разом із сербською, хорватською, польською, російською, українською тощо), а з іншого – до балканського мовного союзу (разом із новогрецькою, албанською та румунською) [8, с. 30].

Витоки цього мовного об'єднання сягають глибини часу. Можна припустити, що вже в ранній античний період під впливом грецької мови й латини склався мовний союз, до складу якого входили фракійська, дакійська, фригійська, македонська та іллірійська мови, причому перші три утворили ядро цього союзу. На цей напівеллінізований, напівлатинізований етнічний пласт згодом наклалися слов'янські, а далі й турецькі елементи. Із цього моменту починається активна взаємодія балканських мов, що особливо посилилась у часи Османської імперії. Двома-трьома мовами володіли майже всі [2, с. 409]. Так, упродовж трьох тисячоліть склалось те чудове мовне об'єднання, яке ми називаємо Балканським мовним союзом (далі – БМС). Усі балканські мови, живі та мертві, різною мірою вплинули на формування цього союзу.

Формуванню балканського мовного союзу сприяли, на думку балканологів [6, с. 408], такі

фактори:

- фактор часу – мовна та культурна взаємодія здійснювалась упродовж багатьох століть;
- фактор території – лінгвокультурні контакти проходили на відносно обмеженій території;
- демографічний фактор – компактне розселення балканських народів;
- культурно-історичний фактор – наявність високорозвинених престижних культур із багатовіковою історичною традицією (греко-візантійська, римсько-романська, слов'янська);
- вплив палеобалканського етнолінгвістичного субстрату – палеобалканської етнолінгвістичної спільноти, що передувала, а потім стимулювала появу сучасної балканської єдності;
- вплив етнокультурного адстрату (турецького, романського) – усі балканські культури мають відбиток цих двох культур, які деякий час були домінуючими на Балканах;
- двомовність і багатомовність – один із найважливіших чинників зближення в мисленні та побуті;
- вплив фольклору та народних звичаїв – народна творчість і звичаєва культура є найнадійнішим шляхом до конвергенції культур.

До цих чинників необхідно долучити, на нашу думку, також вплив християнської релігії, яка надає особливого однакового відтінку етнокультурним елементам усіх балканських народів (крім албанців). М. Трубецької зазначає: «Кожен народ, що прийняв християнство, повинен перебудувати свою культуру таким чином, щоб її елементи не суперечили християнству» [8, с. 159].

Поняття «мовний союз» актуалізує проблему кола мов, що входять до БМС. М. Трубецької окреслював БМС таким колом мов: болгарська, грецька, румунська та албанська [8, с. 30]. Центром, ядром конвергентних потоків, на його думку, були албанська, румунська та болгарська мови; грецька, сербська, хорватська й турецька залишались на периферії.

У розв'язанні цього питання існують об'єктивні труднощі: низка балканізмів притаманні мовам, які лише історично й географічно пов'язані з Балканським півостровом. Так, турецька мова в лінгвістичному відношенні не є балканською, хоча відіграла певну роль у формуванні БМС. Тому окремі автори відносять турецьку та сербську до периферійних балканських мов [1, с. 16]. До БМС традиційно відносять румунську, незважаючи на те, що основна територія її функціонування розташована поза Балканами.

На думку В. Георгієва, грецька мова в конвергентних процесах на Балканах зберігає периферійне положення, тоді як болгарська, румунська та албанська утворюють ядро БМС. Незважаючи на це, грецька мова щодо ролі в БМС не може бути прирівняна до сербської, тому що інакше створи-

лося б хибне уявлення про внутрішні відношення між балканськими мовами та порушилася б ясність і точність поняття «мовний союз» [2]. Синтаксис грецької мови значною мірою вплинув на болгарську мову саме в той вирішальний період її розвитку, коли відбувалась її якісна трансформація, і це зумовило її сучасний стан.

Г. Шаллер за ступенем *балканізованості* розмежовує балканські мови на два типи, при цьому відносячи грецьку й сербохорватську до «другорядних» через відсутність вокалу «ъ» та постпозитивного артикля [11, с. 191].

Зауважимо, що поняття БМС формувалось понад сто років тому. За цей час істотно змінилось бачення мовних фактів, які нині вимагають перегляду й уточнення.

Що стосується мов, які утворюють БМС, то у вузькому смислі слова до них ми відносимо лише албанську, болгарську, македонську та румунську мови. Грецька безсумнівно вплинула на створення цієї єдності. Турецька мова входить у цей союз остільки, оскільки з іншими балканськими мовами її зв'язують лексичні відношення.

Важливою є класифікація мов БМС, яку запропонував Г. Шаллер, відповідно до кількості балканізмів у мові. На цій підставі автор поділяє балканські мови на три групи. Першу групу творять балканські мови, у яких кількість балканізмів настільки висока, що їх можна назвати ядреними мовами БМС (албанська, болгарська, македонська й румунська). Другу групу творять мови, які входять у периферійну зону БМС (грецька, сербська, частково хорватська – штокавське наріччя). Третя група – це мови, у яких не виявлено спільних із балканськими мовами рис (турецька), а також словенська та угорська, які територіально перебувають поза Балканським півостровом [11]. Питання про мови третьої групи значною мірою дискусійне в балканології; до неї варто було б долучити також українські карпатські говірки [7, с. 9].

На думку Г. Шаллера, цей поділ орієнтує на те, де треба шукати виникнення мовних балканізмів: балканські мови першого рангу мали бути історичним вихідним пунктом; балканізми мов другого рангу – наслідок випромінювання мовних явищ балканських мов першого рангу. При цьому в кожній із балканських мов є діалекти з найбільш високим ступенем балканізації: південно-албанський (тоскійський), південно-західні болгарські говори, північні грецькі говори, арумунський і мегленорумунський діалекти [1, с. 12]. До них варто віднести також призренсько-тимочські говори, чії особливості (редукція ненаголошених голосних, заміна інфінітива, дублювання додатка (редуплікація), аналітичні форми ступенів порівняння прикметника, постпозитивний артикль) визначають його як говір балканського типу, і што-

кавські говори Сербії, які більше балканізовані, ніж чакавські та кайкавські [5].

Найбільш балканізовані говори грецької, болгарської, албанської та румунської мов окреслюють спільний ареал, де балканізми мають найбільшу концентрацію та, віддаляючись від них, поступово зникають; цей ареал розташований у Південно-західній Македонії, проте, на думку П. Асенової, до нього можна віднести також деякі сусідні території – Південну Албанію та Епір [1, с. 17]. Таким чином, цей ареал розташований приблизно в районі від долин рік Шкумбін, Вьоса (в Албанії) і Вардар. Це територія, на якій здавна існувало та змішувалось грецьке, романське, албанське й румунське населення та яка, подібно до Македонії, за своїм географічним положенням та етнічною строкатістю символізує єдність і неподільність Балкан.

Дослідження балканізмів не зводиться до протиставлення «спільнослов'янська спадщина – запозичені балканські структури й елементи», а охоплює також проміжні, перехідні явища, які є результатом трансформації слов'янських вихідних мовних одиниць, змінених під впливом балканських механізмів і процесів. Тому поняття «балканізм» охоплює всі можливі трансформації граматичної структури, викликані якісними й кількісними змінами в умовах балканського мовного середовища [4, с. 128].

Спільні риси в генетично не близькоспорідних мовах уперше спостеріг І. Копітар (у 1820-х рр.). Він відзначив постпозицію згаданого артикля в албанській, румунській і болгарській мовах, заміну інфінітива кон'юнктивом та творення форм майбутнього часу за допомогою допоміжного дієслова, похідного від *volo* – «хотіти». Останні дві особливості властиві грецькій і частково сербській мовам [1, с. 8]. Пізніше до цих спільних для балканських мов рис Ф. Міклошич зарахував синкретизм родового й давального відмінків, паралельне вживання коротких і повних форм особових займенників, а також деякі фонетичні особливості, зокрема наявність середнього вокалу *ъ*, редукцію *a* в *ъ*, ротацізм тощо.

На думку Л. Лашкової, типи балканізмів повинні бути розділені на первинні, вторинні, запозичені цілком, створені на власній основі та частково запозичені. Науковець зауважує: «Необхідно визначити випадки запозиченої креативної процедури породжуючого механізму, у результаті чого створено однотипні структури з різною дис трибуцією, які типологічно споріднені. Такими є, наприклад, прояви редуплікації, які знаходимо у величезному діапазоні та в найбільш несподіваних секторах мовної матерії. Саме через хвилеподібний характер балканізаційних процесів більш доцільне окреслення рухливих зон, при цьому для кожного мовного явища необхідно враховувати

окремі показники. У кожній зоні необхідно розрізняти центр і периферію, що не мають повторюватися завжди стосовно різних процесів» [4, с. 132].

Допускається, що основний інвентар балканізмів у галузі фонетики, морфології та словотвору вже відомий. Найбільш повно спільні для всіх балканських мов риси подав В. Георгієв. Учений виділив такі риси:

1) подібність артикуляційної бази. Однакова артикуляція основних голосних (а, е, і, о). Відсутність фонологічних опозицій (короткі/довгі, закриті/відкриті, чисті/носові тощо). У болгарській, румунській, албанській мовах наявна також типова голосна фонема (ъ);

2) численні спільні лексичні елементи здебільшого запозичені з грецької чи турецької мов. Велика кількість мовних калюк. Так, болгарська та румунська мови, не будучи за походженням близькосторідними, мають у своєму словниковому складі 38% однакових чи подібних слів. У розмовній мові (і в діалектах) цей показник ще вищий [2, с. 402]. Репертуар турецьких (і грецьких) слів у балканських мовах майже однаковий;

3) збереження однакових чи схожих морфем;

4) розвиток однакових, подібних або паралельних морфологічних і синтаксичних елементів.

При цьому пункти 3 та 4 відбивають найбільш типові риси БМС. Це аналітичний спосіб творення вищого ступеня порівняння прикметників, звуження використання інфінітива, пролептичне вживання особових займенників, майже однакові форми давально-родового та знахідного відмінків особових займенників першої особи, змішування родового й давального відмінків (засвідчене також у фригійській мові), репризи тощо [2, с. 402].

Особливості, які характеризують мови центрального ареалу балканського союзу (румунської, албанської, болгарської та македонської), називають «основними (примарними) балканізмами» (тобто балканізмами першого порядку), а особливості, що трапляються лише в частині мов, іменують «другорядними (секундарними)» (тобто балканізмами другого порядку).

Г. Шаллер до основних балканізмів відносить ті міжмовні сходження, які підпадають під визначення «мовний союз», а до другорядних – сходження, що трапляються лише в двох мовах різних груп, наприклад, в албанській і румунській. Дослідник визначає 9 балканізмів першого порядку:

1) наявність в усіх мовах голосних (а, е, і, о, у), відсутність фонологічного протиставлення вокалів за часокількістю, відкритістю й назальністю; наявність середньоязикового звука в болгарській (-ъ), в албанській (-ë) і румунській (-ă) мовах;

2) збіг форм родового й давального відмінків в албанській, болгарській, македонській, румунській і новогрецькій мовах;

3) постпозитивний артикль у румунській, албанській, болгарській та македонській мовах;

4) аналітичне ступенювання в болгарській, македонській, румунській, албанській та новогрецькій мовах;

5) числівники від 11 до 19 в румунській, албанській, болгарській, македонській та сербській і хорватській мовах зі структурою *один на десяти*;

6) втрата інфінітива в новогрецькій, болгарській, македонській мовах та частковий його занепад у південно-албанських говірках;

7) творення форм майбутнього часу в новогрецькій, албанській, болгарській, македонській, сербській і хорватській мовах за допомогою дієслова зі значенням «хотіти»;

8) редуплікація об'єкта в болгарській, македонській, албанській і новогрецькій мовах та сербських і хорватських діалектах;

9) вживання коротких форм особового займенника в ролі присвійного в болгарській, македонській, румунській, албанській і новогрецькій мовах; до кола цих мов варто долучити, на нашу думку, також сербську мову.

Другорядними (секундарними) балканізмами Г. Шаллер вважає такі:

1) збіг вокальної системи більшості балканських мов у «болгарському» типі (у якому наявна фонема /ъ/), крім сербської та новогрецької;

2) відсутність артикля, коли іменник виступає з прийменником з в албанській і румунській мовах;

3) вживання вказівної частки з короткими (енклітичними) формами займенників у новогрецькій та південнослов'янських мовах [7, с. 2].

Крім цих мовних явищ, дослідження останнього часу дають змогу говорити про балканські мови як про код особливого роду. Так, у роботах Т. Цив'ян мова розглядається як найважливіша будівельна частина концепту *homo balkanicus*. Розроблено спосіб опису балканської моделі світу за допомогою бінарних опозицій, які пов'язані зі структурою простору, часу, кольором, соціальними категоріями тощо. Характерні риси сучасної балканістики, на думку Т. Цив'ян, полягають у тому, що вона, по-перше, вільно чи мимоволі прагне перейти межі тільки лінгвістики, тільки фольклору чи літератури тощо; по-друге, послаблюється інтерес до створення глобальних схем. Науковець вказує: «Виникає напружена увага до інших проблем, до тих, що описують *саме балканську ситуацію* (що коротко формулюється як єдність протилежностей чи монтаж унікального з неунікальних елементів), і відсилає до глибшого шару, який охоплює духовне життя Балкан – до проблеми комунікації в межах я/інший» [9, с. 3–5].

Для того щоб втриматися, вкорінитися на своєму місці та не бути віднесеним потоком *іншого*, *homo balkanicus* повинен був виробити особливе відчуття свого я, насамперед своєї мови, яка стає

майже відчутною субстанцією, матеріальним утіленням національної сутності, тією неминущою й абсолютною власністю, яке саме є здійсненням і найсильнішим вираженням свого я. Проте на Бал-

канах за втрати всього – незалежності, території, будинку та майна – «збереження мови сприймається як збереження основної власності, що отожднюється із життям» [9, с. 97–98].

Література

1. Асенова П. Балканско езикознание. Основни проблеми на Балканския езиков съюз / П. Асенова. – София, 1989. – 276 с.
2. Георгиев В. К вопросу о балканском языковом союзе / В. Георгиев // Новое в лингвистике. – Вып. 6 : Языковые контакты. – М., 1972. – С. 398–419.
3. Иванчев С. Българският език – класически и екзотичен / С. Иванчев. – София : Народна просвета, 1988. – 240 с.
4. Лашкова Л. Основни балкански трансформации на славянските граматични модели и средства в българския език / Л. Лашкова // Общност и многообразие на славянските езици. – София : Академично славистично дружество, 1997. – С. 128–133.
5. Лашкова Л. За балканизацията на сърбохърватски и български / Л. Лашкова // Южнословенски филолог. – 1993. – XLIX. – С. 29–56.
6. Нерознак В. Типы языковых общностей: ареальная общность / В. Нерознак // Серия литературы и языка ИА СССР. – 1989. – Т. 48 – № 5. – С. 401–408.
7. Німчук В. Українська мова в її говорах та балканський мовний союз / В. Німчук // Щорічні записки з українського мовознавства. – О., 1996. – Вип. 4. – С. 1–9.
8. Трубецкой Н. Избранные труды по филологии / Н. Трубецкой. – М. : Прогресс, 1987. – 560 с.
9. Цивьян Т. Лингвистические основы балканской модели мира / Т. Цивьян. – М. : Наука, 1990. – 207 с.
10. Sandfeld K. Linguistique balkanique Probleemes et rezultats / K. Sandfeld. – Paris, 1930. – 344 p.
11. Schaller H. Die Balkansprachen: Eine Einfuhrung in die Balkanologie / H. Schaller. – Heidelberg, 1975. – 236 s.

СУБКТЕГОРИЯ «ПОЛОВИНА» КАК СЕМАНТИЧЕСКИЙ МАРКЕР МЕДИАТИВНОГО ТИПА КУЛЬТУРЫ (НА МАТЕРИАЛЕ ПАМЯТНИКОВ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ)

Статья посвящена лингвокультурологическому анализу категории «мера» и ее субкатегорий как семантических маркеров медиативного типа культуры. На материале памятников письменности исследуется языковая презентация субкатегории «половина» в восточнославянском культурном пространстве XI–XVII вв.

Ключевые слова: тип культуры, медиативная культура, категория «мера», субкатегория «половина».

Коч Н. В. Субкатегорія «половина» як семантичний маркер медіативного типу культури (на матеріалі пам'яток східнослов'янської писемності). – *Стаття.*

Стаття присвячена лингвокультурологічному аналізу категорії «міра» та її субкатегорій як семантичних маркерів медіативного типу культури. На матеріалі пам'яток писемності досліджується мовна презентація субкатегорії «половина» в східнослов'янському культурному просторі XI–XVII ст.

Ключові слова: тип культури, медіативна культура, категорія «міра», субкатегорія «половина».

Koch N. V. Subcategory «half» as a semantic marker of a media type of culture (based on the material of Eastern Slavic script monuments). – *Article.*

The article is devoted to the linguocultural analysis of the category «measure» and its subcategories as semantic markers of the media type of culture. The linguistic presentation of the subcategory «half» in the East Slavic cultural space of the XI – XVII centuries is investigated on the basis of the monuments of literature material.

Key words: type of culture, media culture, category «measure», subcategory «half».

Исследование определенного типа культуры основывается в лингвоконцептологии, как правило, на концептуальном и лингвокультурном анализе процессов формирования и становления ключевых категорий и концептов национальной (этнической) картины мира. Понимание культуры как сложившейся на протяжении многих веков когнитивно-аксиологической модели реальности, проецируемой на коллективное сознание своих носителей, позволяет предположить, что доминирование определенных концептов и категорий в мировосприятии этноса определяет тип культуры. В статье «Роль базовых лингвокультурных концептов древнерусской христианской аксиологии в становлении коллективистского типа культуры» на материале памятников письменности Киевской Руси нами проанализировано семантическое развитие концептов «гордыня» и «гордость» как культурных маркеров [5, с. 62–69].

Фундаментальной категорией медиативного типа культуры является, безусловно, категория меры с такими ее субкатегориями, как соразмерность, умеренность, норма, порядок, гармония, середина, половина и пр. (специфика понятия «мера» как имеющего внешнюю (физическую) и внутреннюю (мера добра и зла) сторону, представлена, например, в монографии Т. Булыгиной и А. Шмелева [2], а также в нашей статье [4], диссертации О. Акинжеловой [1] и других научных исследованиях).

Условием осуществления философско-научного и религиозного модусов категории меры как эталона измерения качественно-количественной определенности процессов, явлений, предметов и отношений между ними является широкое рас-

пространение (с XI в.) на территориях бытования восточных славян греческих философских и теологических текстов, переведенных на старославянский язык. Особенности адаптации заимствованных культурных кодов обуславливают процесс формирования в Киевской Руси определенного типа культуры.

Категория меры, являясь аксиологической категорией, используется в культуре для характеристики объектов, субъектов, явлений и процессов с точки зрения системы определенных ценностей. Статус меры и ее субкатегорий в нравственно-этической системе христианских ценностей определяет их роль в формировании системы векторных базисов культуры Киевской Руси и в дальнейшем – других восточнославянских государств. Построение мыслительной и поведенческой модели человека в рамках античной концепции «золотой середины» предполагает систему регулятивных выборов и ограничений, спроецированных на медиативный и немедиативный типы культур.

Исследования истории восточнославянских народов, несмотря на их общие генетические корни, свидетельствуют о существенных различиях в их культурах, в том числе различиях, касающихся определения степени медиативности в межкультурной коммуникации. Так, сравнительный анализ поведенческой модели белорусов и украинцев (первой как компромиссной, примирительной) в ситуации принятия Брестской унии позволил Н. Костомарову объяснить причины формирования медиативного типа белорусской культуры: «Белорусское племя, вообще более мягкой и податливой натуры, сильнее покорилось удручающим обстоятельствам и более показало склон-

ность если не принять унию добровольно, то, по крайней мере, допустить ее, когда нельзя было не допустить ее иначе, как энергичным противодействием. Но в южной Руси [современная Украина] было не то. Там народ, чувствуя насилие совести, поднялся огромным пластом на защиту своей древности и свободы убеждения, и в последнее время, даже приняв унию, гораздо охотнее от нее отстал, чем белорусы» [3, с. 60–61]. О медиативном типе современной украинской культуры как промежуточной между высококонтекстными и низкоконтекстными культурами пишет В. Манакин: «Україна належить до третього, «проміжного», типу культур, де однаково важливі більш-менш чіткі мовні засоби спілкування й знання широкого культурного контексту, а також певних невербальних деталей комунікації, якими користуються українці як нація, що загалом не приховує своїх емоцій» [6, с. 228]. Несмотря на особое географическое положение России, расположенной между Азией и Европой и поэтому интерпретирующей свою культуру как синтезирующую, азиатские и европейские ценности, много культурных феноменов манифестируют немедиативный характер русской культуры – «черно-белой» культуры «на разрыв» (термин Б. Успенского), в которой доминируют альтернативные схемы коммуникации.

Объяснение характера медиативности в историческом, психологическом, культурологическом и других аспектах существенно дополняют лингвистические исследования языковых форм медиации, среди которых средства вербализации категории «мера» занимают особое место. Закрепление медиативности в культуре происходит с помощью различных знаковых систем, в том числе и в форме словесных знаков. Бесспорна медиативная функция слов со значением «мера» и «половина», которые являются обязательными структурными компонентами не только нейтральных, но и оценочных высказываний.

Античная философия определяет меру двояко: как способ бытия космоса, основанного на симметрии и асимметрии его структурных элементов, и как умеренность в поступках, эмоциях и словах людей. В рамках концепции «золотой середины» мера приобретает этическое значение гармоничной умеренности в противовес избыточности (безмерности) и недостаточности. Мера, которую, например, пифагорейцы выражали с помощью чисел и пропорций, соответствовала пониманию значимого социального концепта – справедливости. Такой признак справедливости, как равенство, нашел свое воплощение в пропорции $\frac{1}{2}$, эквивалентной понятию «половина». Экстраполяция арифметической «половины» на все сферы жизнедеятельности человека с их практиками земледелия, животноводства, строительства и пр., а также сакральными дискурсивными практиками происходит в свя-

зи с активным осмыслением действительности, в которой человек занимает центральное место, становясь «мерой всех вещей» (Протагор). В антропологической трактовке меры соразмерность и умеренность уже включает в себя, кроме количественного измерения, сущностную (качественную) характеристику социальной деятельности человека. Важен взгляд Платона на измерение через сопоставление с серединой между двумя крайностями, где середина как центральная точка симметрии соответствует понятию «половина».

Дифференциация Платоном количественного и сущностного видов измерения дает основания рассматривать меру как всеобщую категорию бытия, религии, этики, знания и пр. Мера, которая осмысливается как универсальная категория, представленная в различных концептосферах субкатегориями, в частности, субкатегорией «половина», предполагает наличие широкого номинативного поля, вербализующего мифологически-религиозную, морально-этическую, хозяйственно-экономическую, правовую, естественнонаучную и иные сферы деятельности человека.

Понятие (ощущение) меры как интеллектуального и эмоционального конструкта сознания формировалось в средневековом обществе, прежде всего, в соответствии с такими ключевыми концептами религиозного дискурса, как благо, добро, софия, Христос и т. п. Безмерность как противоположность меры трактовалась в древнерусской культуре в контексте учения Христа: безмерна милость Господа, а все материальное должно знать меру: «*Мерно оубо ю(с). могомое миритися или ищисти. безъмерноу же приходя меру всяку и всяко число*» (ГБ, 178а. XIV в.). Определение *безмерный* в значении «неумеренный, чрезмерный» часто употребляется в текстах, осуждающих плотские излишества. Мера (умеренность) как категория качества (например, сущности Бога) является духовным ориентиром христиан и противопоставляется мере «бытийной» как категории количественной.

Государственный аппарат, опираясь на христианскую этику, стремится создать правовую систему, определяющую характер меры в межличностных и других социальных отношениях (ср. название древнерусского юридического сборника – «Мерило Праведное»). В сфере налоговых обложений и сборов, а также в области судебного права у восточных славян широко распространилась половинная система измерения, зафиксированная в исторических словарях: *полувирье*, *полувитное* (*полувитчикъ* – «тот, кто платит с половины выти»), *полуворота*, *полудворъ* (*полудворникъ* – «тот, который платит подать с половины двора»), *полукопьѣ* – «натуральная плата за аренду земли», *полслужбы* – «земельный надел за исполнение воинской службы, с которой платилась

половина урожая» (*полслужка* – «исполнитель каких-либо обязательств за половину платы»), *полневесты* – «половина платы за свадьбу» («*Присудили есмо той мещанце на Федоре Кульневе за полневесты*» – КСД, 1270. 1518 г.), *полвека* – «телесное повреждение, за которое платили половинный штраф», *полвиры* – «половина денежного штрафа за убийство женщины или увечье» (за мужчину платили полную стоимость) (СлРЯ XVI, 199, 233, 262, 263; ССУМ II, 187; ГСБМ XXVI, 204–205).

В основе идеи раздела на равные половины лежит метафизическая концепция симметричного устройства мироздания, воплощенная, например, в индоевропейской мифологеме «мировое дерево», символизирующей середину мира, или в других мифологемах и архетипах типа очаг, огонь, пуп земли и т. п. (одно из значений слова *половина* – «середина» (СлРЯ XVI, 231)). Этимологически в слове *пол* в значении «сторона, половина» заложена идея гендерной дифференциации (отсюда – *женский пол*, *мужской пол*). Предположительно, лексема *пол* также связана с алб. *palë* «сторона, партия, раздел, отделение» (Фасмер III, 306) (ср. др.-русс. *пола* – «кусочек ткани, занавес», *полотно*, *долгополый*; река *Пола* – правый приток Ловати; *полоть* – «половина свиной или бараньей туши»). Интересно отметить, что др.-инд. *dalam* (доля) имело значение «кусочек, часть, половина», отсюда *доля* – «судьба» (ср.: *получай* «случай», «судьба», «счастье», «состояние, положение в обществе» – СлРЯ XVI, 275).

Языковая репрезентация субкатегории «половина» отражает ее антропоморфный характер, о чем свидетельствует анализ «телесно ориентированных» лексем типа *полголовы* – «половина головы», «середина головы», «половина *головизны* (пошлины)»; *полногтя*; *полноса*; *полголену*; *полпальца*; *полперста* – «мера длины», «линейная мера»; *полдолони* – «бытовая мера длины»; *полпуза* – «мера сыпучих тел»; *полстана* – «середина спины; длина»; *полтелесе* – «середина тела, талия»; *ползубение* – «половина зубницы (от «зоб») – меры и тары для сыпучих тел»; *полстопы* – «половина стопы как счетной единицы бумаги», «мера длины»; *полступени*, *полступня* – «мера длины, полфута»; *полустопье* – «сосуд меньшего размера, чем стопа» и т. д. Название монеты *полтораць* (полгроша) закрепилось в антропоморфной картине мира в качестве антропонима, распространенного среди восточных славян (ср. фамилия *Полтораць*). Телесно ориентированная метафора «половица души моей» употреблялась в разговоре о дорогом, любимом, близком человеке (см. СлРЯ XVI; ССУМ II; ГСБМ XXVI).

Универсальные категории пространства и времени, связанные с осознанием состояния равновесия (физического и духовного) и природной гармонии, репрезентированы номинациями со

значениями «мера длины», «линейная мера», «размер», «измерение времени»: *полперестрела*, *полвершка*, *поллоктя*, *полмили*, *полстадии*, *полпрута*, *полгодини*, *полчась*, *полпрока*, *полгодье*, *полвремяе*, *пол-лета*, *полнедели*, *полседмици* и т. п. Единицами измерения сыпучих и жидких веществ являлись *пол(у)мерокъ*, *половникъ*, *полфодра*, *полкгарца*, *полпляшокъ*, *полкорца*, *полкраковка* и т. д.

Принцип раздела материального на две равные половины соответствует идее социального равенства и справедливости. Половинной мерой измеряли имущество (земли, угодья, именья, скот, вещи), предметы торговли, подати, сборы, доходы (*поллеса*, *полмаетности*, *полместа*, *полсела*). Лексико-грамматические формы *половина*, *полчасти*, *половица* и многочисленные дериваты с усеченной основой *пол-* объективировали самые разнообразные фрагменты действительности. Так, важность земли как предмета купли-продажи и источника жизни определяет широкий круг соответствующих лексических средств: *полпуга*, *полроли*, *полжеребя*, *ползагона*, *полслужбы*, *полмиля*, *полверевки*, *полволоки*, *полвыти*, *полверсты*, *полморкга*, *поллука*. Половинная доля во владении землями, угодьями, паями и пр. была представлена такими номинациями, как *полтони*, *полпоезда*, *полварницы*, *полкузницы*, *поллодки*, *полмельницы*, *полневода* и т. п.

Многочисленные примеры наименований пошлин, даней, денег и им эквивалентных предметов (в частности, мехов, продуктов питания, ценных вещей) с указанием на половину объема (платы, объекта), т. е. $\frac{1}{2}$ целого, свидетельствуют о значимости категории «половина» в жизнедеятельности человека: *полцены*, *полденьги*, *полтораць*, *полфунта*, *полушка*, *полтирога*, *полтина* (ср. *полтина московская*, *полтина новгородская*, *полтина ходячая*, *полтинные деньги* – «денежный сбор»; *полугрошникъ подольский*, *поль гривны*, *поль гроша*, *поль копы* – ССУМ II, 187), *полгривны* (*полугривна новгородская*), *полуденьга*, *пол(в)золотой*, *полугрошь*: «Отъ попису не мають большъ брати, одно **по польгрошьку съ коня**» (КПД, 111. 1544 г.); «Оддавши кождый зъ нихъ **куницы повзолото**, за кого хотя пойти вольно» (АСД I, 260. 1617 г.); «Казанец Иван Андреев явилъ товару **полсорока пупков** [соболиных]» (Там. кн. I, 187–188. 1636 г.); «Купили отъ пана Стефана войта два **полфутра брушковыхъ**» (ИЮМ VIII, 94. 1691 г.) (СлРЯ XVI).

Виды натурального, а затем денежного обложения «половинная рыба» и «половинный бобер» предполагали половину платы с прибыли: «За уловную **половинную рыбу** семгу дано» (Кн. прих.-расх. мон. казн. Арх. Он. 1692 г. – СлРЯ XVI, 232); «Принесъ Мишка Шевердинъ за **половинные бобры три рубли 16 алтынъ 3 денги**» (Кн. прих. Болд. м., 211. 1596 г. – там же). Дериваты *полбелки* (ср. *белка* – «участок земли, облагаемый

поземельным сбором»), *полбобра*, *полгорностая*, *пол(у)куницы* функционировали в старорусском языке в значении «половина шкурки животного как единицы натурального или денежного обложения»: «*Явил стародубской житель Спиридон Яковлев по брянской выписи в 3 полубелках 84 половинки сукон валторовских*» (Там. кн. I, 79. 1694 г.); «*А идетъ съ того жеребья полколоды меду, а полведра, а полбобра*» (Дан. гр. кн. Влад. Ольг. – РИБ II, 6. XVII в. ~ 1392 г.); «*А денежныхъ доходовъ з живущихъ вытеи за девять горностаевъ с полугорностаемъ одиннадцатъ алтынъ съ полуденьгою*» (Гр. Дв. II, 20, 1653 г.); «*А нынечъ даютъ оброку пол – 2 гривны..., а съ полукунци не даютъ*» (Кн. пер. Дерев. пят. II, 734. 1495 г.). Термин *полкунци* также называл половинную единицу измерения сыпучих тел: «*Купилъ полкунци муки ржаной*» (Кн. расх. Хлын., 36. 1679 г.) (СлРЯ XVI).

Дериват *полуконное* («*лну зъ дыму по десятку, а пицого по пенезю, полуконного ви*» – АВК XIV, 11. 1555 г.) зафиксирован в «Историческом словаре белорусского языка» как «налог на сыпучие и вязкие вещества» (*полконя* платили как половину стоимости коня (ср. также: *полконя* – «кентавр, полуконь-получеловек»): «*Янь Матеевичъ Какъма [съ] Завадь ставиль за полъконя конь въ кафъ з оцепомъ*» (ПВЛ, 405. 1565 г.). Мясные тушки в размере одной второй целого (*полполти*, *полтуши*, *полгрудины*) долгое время являлись единицами натуральной подачи: «*А старого дохода шло семь денегъ, полъ борана, пол полти мяса, куря, полъ заеца, боцька пива*» (Кн. пер. Водск. пят. II, 159. 1500 г.).

Семантическая эволюция усеченной основы (аффиксоида) *пол-* (*полу-*) выразилась в развитии таких значений, как «ниже качества», «меньшего размера», «слабее, хуже»: *полуверие* «искаженное с точки зрения православия вероучение; о католицизме», *полуверный* – «католик», *полубица* – «конь, менее горячий, чем арабский скакун», *полпива* – «легкое пиво», *полуалександрия* – «бумага, сортом ниже, чем александрийская», аналогично – *полуплемя*, *полупоклоение*, *полудруг* и т. д.

Свойство мышления реализовывать категории и концепты через систему ментальных противопоставлений проявляется в языке через вербальные дихотомические структуры. Осмысление категории меры как единства противоположностей (мера – безмерность) позволяет выделить несколько типов бинарных моделей с семанти-

кой «половина»: комплементарные (например, словообразовательный синтез морфем в словах типа *полгорода*, *полчеловека*), полярные (*целый – половина*) и комплетивные модели (*половина – середина*).

Итак, категория меры и ее субкатегория «половина» являются универсальными бытийными понятиями, входящими в структуру всех значимых сфер жизнедеятельности человека. Концептуальная связь структурных элементов категории проявляется через вхождение концептообразующих лексем в информационные поля концептов разноплановых концептосфер. Широкое использование двух видов измерения – количественного и качественного (сущностного) – определяет тип культуры восточных славян (в исследованный период) как медиативный. Маркерами медиативности являются лексические средства языка, широко зафиксированные историческими словарями древнерусского, староукраинского, старорусского и старобелорусского языков. Осознание половины как середины между двумя крайностями, структурного элемента симметрии, эквивалента равенства (а в социальном аспекте – справедливости) позволяет определить оппозицию «излишество – недостаточность» как полярную и поэтому нерелевантную для коллективного сознания. Преимущественное употребление слов с семантикой «половинное измерение» в хозяйственно-экономической области свидетельствует о важности идеи деления целого на половину в быту и практичности такой измерительной системы.

Большая часть номинаций, репрезентирующих категорию «мера» и субкатегорию «половина» в исследуемый период, перешла в пассивный запас лексической системы современных восточнославянских языков. Избыточность анализируемой лексики со временем устраняется, что объясняется рядом причин, в частности, изменениями в экономической, налоговой, правовой, хозяйственно-бытовой и других сферах деятельности человека.

Перспективность исследований категорий и концептов, вербализованных исторической лексикой в диахронии, несомненна. Анализ архаичных номинаций как концептообразующих единиц и репрезентантов аксиологических категорий в когнитивном и лингвокультурном аспектах способствует углубленному исследованию этнической ментальности, а также типа национальной культуры.

Литература

1. Акинжолова О. Концепт «мера» как фрагмент русской языковой картины мира: на материале пословиц, поговорок и фразеологизмов : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / О. Акинжолова. – Липецк, 2008. – 270 с.
2. Булыгина Т. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. Булыгина, А. Шмелев. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 574 с.
3. Костомаров Н. Две русские народности / Н. Костомаров // Основа. – СПб, 1861. – № 3. – С. 33–80.

4. Коч Н. Лингвализация восточнославянской ментальности (опыт диахронического исследования когнитивной категории «мера» / Н. Коч // Київська старовина. – 2011. – № 1. – С. 33–45.
5. Коч Н. Роль базових лінгвокультурних концептів давньоруської християнської аксіології у становленні колективістського типу культури / Н. Коч // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – № 62. – 240 с. – С. 62–69.
6. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація : [навч. посіб.] / В. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.

Источники иллюстративного материала

7. Гістарычны слоўнік беларускай мовы : Вып. 26 / [гл. рэд. А. Жураўскі]. – Мінск : Навука і тэхніка, 2007. – 444 с. [вып. 1, с. 45–49 – спісак крыніц].
8. Кочин Г. Материалы для терминологического словаря Древней России / Г. Кочин. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1937. – 487 с.
9. Словарь русского языка XI–XVII вв. : Вып. 16 / [под ред. Г. Богатовой]. – М. : Наука, 2002. – 295 с. [т. I, с. 7 и сл. – хронологический список источников].
10. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : В 2-х тт. (ССУМ).– Т. II / [ред. Л. Гумецька, І. Керницький]. – К. : Наукова думка, 1978. – 591 с. [т. I, с. 24 – 56 – хронологічний список джерел].
11. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – тт. I–IV, – Т. III – М. : Астрель, 2004. – 830 с.

УДК 811.161.2'282(477.41/42)

Марєєв Д. А.

ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ ЗА ДИНАМІКОЮ НАГОЛОШЕННЯ В СХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті проаналізовано деякі тенденції наголошення в українських східнополіських говірках. На основі зіставлення матеріалів «Атласу української мови» (середина ХХ ст.) і власних експедиційних записів автора 2010–2016 рр. визначено, які форми в досліджуваних говірках зберегли наголосові ознаки середини ХХ ст., які збільшили або зменшили функційну активність. Визначено причини змін наголошення окремих словоформ.

Ключові слова: східнополіські говірки, наголос, акцентний тип, інтерференція.

Марєєв Д. А. Из наблюдений над динамикой акцентирования в восточнопопелесских говорах. – Стаття.

В статье представлены некоторые тенденции акцентуации в украинском восточнопопелесском говоре. На основе сопоставления материалов «Атласа украинского языка» (середина ХХ в.) и собственных экспедиционных записей автора 2010–2016 гг. определено, какие акцентные формы в исследуемых говорах сохранили признаки середины ХХ в., какие увеличили или уменьшили функциональную активность. Определены причины изменения ударений в отдельных словоформах.

Ключевые слова: восточнопопелесские говоры, ударение, акцентный тип, интерференция.

Marayev D. A. From Observations of the Accentuation Dynamic in Eastern Polesian Dialect. – Article.

The article presents some tendencies of accentuation in the Ukrainian Eastern Polesian dialect. Based on the comparison of the materials of the Ukrainian Language Atlas (middle of the 20th century) and the author's own expedition records in 2010–2016 it was determined accent forms in the dialects of the investigated area which retained the signs of the middle of the 20th century and which increased or decreased their functional activity. The reasons for the change were determined.

Key words: Eastern Polesian dialects, accent, accent type, interference.

Визначення проблеми. У сучасних дослідженнях із діалектології науковці дедалі частіше акцентують увагу на динамічних процесах у мовній системі. Вивчення мовних змін дає змогу виявити нові діалектні риси та простежити занепад старих. Незважаючи на наявність ґрунтовних праць із проблем мовної динаміки в українській діалектології [3; 5; 7; 8; 9; 13], деякі структурні рівні, зокрема акцентний, із погляду мовної динаміки науковці не аналізували.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження акцентуаційного розвитку слів в українській мові здійснили Л. Булаховський [2], В. Склярєнко [12], В. Винницький [4]. За останні десятиліття у вітчизняному мовознавстві акцентуаційні характеристики окремих говірок і говорів південно-західного наріччя висвітлювали Я. Пура, Г. Клепікова, К. Дейна, П. Ткачук, Д. Гринчишин, С. Рабій-Карпинська, В. Кирилич, Л. Коць-Григорчук, Г. Кобирина, О. Ковач, Я. Рігер, К. Іваночко, південно-східного наріччя – А. Очеретний, А. Зинякова, поліського наріччя – В. Власенко. Акцентний рівень із погляду статичної й динамічної в східнополіських говірках залишився поза увагою науковців, що зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті – виявити зміни в наголошенні окремих словоформ у східнополіських говірках української мови та з'ясувати причини цих змін.

Завдання статті – з'ясувати статичні та динамічні характеристики акцентних явищ у східнополіських говірках.

Виклад основного матеріалу. Як стверджують науковці, у сучасній українській літературній мові відбувається стабілізація та нормування в

галузі акцентуації, зменшується кількість акцентних варіантів [4, с. 470; 10, с. 91]. Проте в говорах української мови виявляємо чимало варіантів наголошення окремих слів і їх форм. Зокрема, в першому томі «Атласу української мови» (далі – АУМ I), який охоплює східнополіські та значну частину правобережнополіських говірок, середньонадніпрянські, північні слобожанські та деякі північні степові говірки, частину східних волинських і східних подільських говірок, різні акцентні варіанти виявлено в іменникових формах *руно* (*руно́* й *руно*), *сміття* (*см'іт'я́* і *см'іт'я*), *дрова* (*дрова́* й *дрова*), *корови* (*коро́ви* й *корови́*), *хустки* (*хусткі́* й *хустки*), *кісток* (*к'істо́к* і *к'істок*); у словосполученні *три брати* (*три бра́та*, *три бра́ти* й *три брати́*); у прикметнику *рясний* (*р'асни́й* і *р'асний*) і в прикметниках із суфіксом *-еньк-* (*б'ілен'ки́*, *то́нен'ки́*, *ле́ген'ки́* і *б'ілен'ки́*, *тонен'ки́*, *леген'ки́*); у займенникових формах *мого*, *твого*, *того*, *тому* (*мого́*, *твого́*, *того́*, *тому́* і *мого*, *твого*, *того*, *тому*); у Р. в. одн. числівника *один* (*одно́го* й *одно́го*); у дієслові *жесвіти* (*жесві́ти* й *жесві́ти*) [АУМ, т. I, к. 147–159]. Як супровідну рису акцентні особливості подано на картах інших рівнів: фонетичному (№ 27 – *мабу́ть* (*мабу́т'і* й *мабу́т'і*), № 51 – *рябий* (*р'а́бий* і *р'а́бий*), № 82 – *вузол* (*ву́зол* і *ву́зол*), № 83 – *щавель* (*ича́вел'і* і *ича́вел'і*), № 95 – *комір* (*ко́м'ір* і *ком'ір*), № 99 – *фартух* (*фа́ртух* і *фарту́х*), № 101 – *пахва* (*па́хва* й *пахва́*), 105 – *скирта* (*скі́рт(д)а* й *скирт(д)а́*), № 137 – *вузький* (*ву́з'кий* і *вуз'кий*), морфологічному (№ 162 – *цебер* (*це́бер* і *цебе́р*), № 178 – *вівця* (*в'і́уц'а* й *в'і́уц'а́*), № 213 – *рукава* (*рука́ва* й *рукава́*), № 222 – *коням, людям* (*ко́н'ам*, *л'у́д'ам* і *ко́н'ам*, *л'у́д'ам*), № 223 – *у сінях, у грудях*

(у с'ін'ах, у груд'ах і у с'ін'ах, у груд'ах), № 254–255 – 1-а ос. одн. теп. часу дієслів II дієвідм. з основами на [д], [с] (*ходжу́, воджу́, буджу́, сиджу́* й *ходжу, воджу, буджу, сиджу; ношу́, прошу́, кошу́* і *ношу, прошу, кошу*)) і лексичному (№ 316 – *кропива* (*кропи́ва* і *кропи́ва*)). Різні акцентні тенденції простежуються як у різних наріччях і говорах¹, так і в межах одного діалекту, спорадично – в окремих говірках. Одні типи наголошення (напр., флективний наголос ім. *руно́*, коренева акцентуація ім. *коро́ви*) збереглися з праслов'янської мови, деякі словоформи в українській мові та/або в її говорах набули нової акцентуації (*руно, корови́*). Причини змін тенденцій наголошення для різних слів (їхніх форм) можуть бути різними: аналогія, індукція одних форм на інші, тенденція до протиставлення форм, результат іншомовних впливів. Актуальними залишаються також питання збереження/втрати праслов'янського типу наголошення в сучасних говірках, причини змін.

Із метою з'ясування статичних і динамічних характеристик акцентних явищ у 2010–2016 рр. у тих самих населених пунктах, що і в «Атласі української мови», за тією самою програмою було проведене повторне обстеження східнополіських говірок. Виявлено деякі тенденції в наголошенні.

1. Зіставне вивчення говірок засвідчило, що акцентування залишається без значних змін за умови єдиного наголосу в діалекті та в суміжних із ним говорах. Зокрема, у сучасних східнополіських говірках, як і в говірках середини ХХ ст., не зафіксовано інших акцентних форм у дієсловах 1-ої ос. одн. II дієвідм., окрім подібних до *ходжу́* (*хожу́, ход'у́*), *ношу́* (*нос'у́*). Ця риса об'єднує говірки північного наріччя з багатьма говірками південно-східного наріччя [АУМ, т. I, к. 254–255].

2. У східнополіських говірках початку ХХІ ст. майже послідовно зберігається наголос у словоформах, що в середині ХХ ст. утворювали широкі ареали з одним типом наголошення. Наприклад, у формі Н. в. множ. ім. *корова* зберігає первісну кореневу акцентуацію відмінкової форми множини (*коро́ви*). Цією рисою східнополіські, слобожанські, лівобережні середньонадніпряньські говірки протиставляються говіркам правобережнополіським, правобережним середньонадніпряньським і багатьом говіркам південно-західного наріччя, де згаданий іменник набув флективної акцентуації (*корови́*) [АУМ, т. I, к. 151]. У сучасній говірці 314 акцентна дублетність (*коро́ви // корови́*) спостерігається тільки в індивідуальному мовленні одного з інформантів.

У східнополіських говірках на двох хронологічних зрізах (50–60-ті рр. ХХ ст. і 10-ті рр. ХХІ ст.) у Р. в. і Д. в. одн. займ. *той* та в Р. в. одн.

прономенів *мій, твій* наголошується закінчення (*то(а,е)му́, то(а,е)го́, тво(а)го́, мо(а)го́*). Парокситонне наголошення цих займенників (*то́му, то́го, тво́го, мо́го*), властиве говіркам південно-західного наріччя [АУМ, т. I, к. 156–157; т. II, к. 132, 134], у сучасних східнополіських говірках засвідчене зрідка: *мого́//мо́го* (н. п. 134), *то́го* (н. п. 289), *то́му* (н. п. 289, 355). Учені вважають, що парокситонеза в словоформах типу *твойо́го* (н. п. 322) в українській мові існує тривалий час, оскільки форми з таким наголосом (*моє́го, своє́го, твоє́го*) зафіксовані в давніх українських пам'ятках [6, с. 17].

У східнополіських говірках у слові *цебер* наголошується перший склад – *це́бер*. Варіант *цебе́р*, властивий для говорів південно-західного наріччя та частини говірок південно-східного наріччя [АУМ, т. I, к. 162], виявляє низьку функційну активність: у середині ХХ ст. його виявлено в н. пп. 17, 186, 188, на початку ХХІ ст. – у н. пп. 137, 141, 169, 181. На думку В. Скляренка, увійшовши в давньоруську мову (др. *цебрь*) із початковим наголосом (як запозичення з польської), цей іменник уже на ґрунті окремих українських говорів набув кінцевої акцентуації [12, с. 117].

Баритонований іменник *-ā-основи *кропива* зберігає в східнополіських говірках давній кореневий наголос: *кро(а)пи́ва*. Таке наголошення слова типове для говірок північного та південно-західного наріччя [АУМ, т. I, к. 316; т. III, ч. 4, 229; Сабадош, к. 26; ДЛАЗ, т. I, к. 6]. На двох хронологічних зрізах (середина ХХ ст. і початок ХХІ ст.) варіанти цього слова з наголосом на закінченні представлені в зоні контактів із середньонадніпряньськими та слобожанськими говірками, у яких поширений варіант наголошення *кро(а)пи́ва*.

У 2010-х рр., як і в 1950–1960-х рр., у східнополіських говірках іменник *сміття* переважно зберігає наголос на першому складі: *см'і́(е)т'а(е)*. Варіант із наголошенням закінченням має низьку активність: його виявлено в 12 н. пп. (н. пп. 80, 132, 147, 159, 160, 161, 164, 167, 171, 173, 175, 181) за попередньої експлорації та в 16 н. пп. (н. пп. 12, 142, 147, 148, 150, 152, 153, 161, 175, 181, 308, 317, 320, 322, 349, 351) після сучасних обстежень. Така вимова слова може зумовлюватися впливом говірок суміжних південно-східних говорів, у яких уживається словоформа *см'і́т'а́*, і, можливо, усного літературного мовлення, у якому це слово має дублетну акцентуацію [СУМ, т. IX, 408].

У східнополіських говірках у середині ХХ ст. і на початку ХХІ ст. іменник *руно* майже послідовно зберігає первісний флективний наголос в однині (*руно́*). Такий акцентний варіант цього

¹ Наприклад, у говірках південно-західного наріччя наголос на пенультімі, або парокситонний мають займенникові форми *мо́го, тво́го, сво́го*, у більшості говірок поліського й південно-східного наріччя наголошеним є закінчення – *мого́, твого́, свого́* [АУМ, т. III, ч. 3, к. 22].

слова засвідчений у багатьох прилеглих середньополіських, середньо наддніпрянських, слобожанських говірках [АУМ, т. I, к. 147] і в сучасній поезії [11, с. 195]. Кореневе наголошення слова, властиве для південно-західних і деяких південно-східних говорів української мови [АУМ, т. II, к. 292; т. III, ч. 4, 168], у літературній мові [Погрібний, с. 510], спостерігається зрідка (у н. пп. 80, 116, 167, 173, 189, 311 у 2010-2016 рр. та в н. пп. 12, 15, 16, 100, 108, 113, 114, 121, 128, 137, 148, 171, 175, 186, 279, 311, 322 у 1950–1960-х рр.).

У більшості східнополіських говірок на двох хронологічних зрізах (середина ХХ ст. і початок ХХІ ст.) простежуємо новіше (проти *дрова́*) кореневе наголошення слова *дрова́* (див. рис. 1)². На думку Л. Булаховського, початковий наголос в іменнику *дрова́* може зумовлюватися впливом Р. в. множини [1, т. II, с. 446]. На сході східнополіського говору й спорадично в інших діалектних зонах цей іменник має подвійну акцентуацію – *дрова́* й *дрова́*, що, імовірно, зумовлене збереженням давнього наголошення та міждіалектною інтерференцією зі слобожанськими говірками, у яких [АУМ, т. I, к. 150], як і в багатьох інших говірках південно-східного наріччя [АУМ, т. III, ч. 4, ч. 237], обидва варіанти часто співіснують.

Рисунок 1. Карта: Наголос іменника дрова

Засвідчуємо, що на початку ХХІ ст., як і в 1950–1960-х рр., на півночі та сході східнополіського діалекту в слові *рясний* наголошується кореневе морфема (*р'асни(й)*), що є типовим варіантом для правобережнополіських і для низки говірок південно-західного наріччя [АУМ, т. I, к. 154]. Однак на північному заході східнополіського говору після середини ХХ ст. частіше почали вживати варіант із наголосом на флексії (*р'асній*), виявлений у більшості південних східнополіських говірок, перманентний для південно-східних говорів і закріплений літературною нормою [СУМ, т. VIII, 925].

Виявляємо збереження ізоглоси, що розмежує ареали варіантів слова *комір* із наголосом на різних складах – *коўн'ёр*, *ком'ір* (такі варіанти зафіксовані в наддеснянській східнополіській смузі й на півночі правобережнополіського діалекту) і *кóм'ір* (варіант, типовий для більшості східнополіських говірок і для говорів південно-східного наріччя) [АУМ, т. I, к. 95]. Однак треба зауважити, що за повторної експлорації на півночі діалекту інколи фіксується форма з акцентованим першим складом *кóм'ір* (н. пп. 9, 64, 73, 94, 100, 110, 116, 133, 136), що, можливо, зумовлене впливом південних східнополіських говірок і літературної мови.

Як і за попереднього обстеження в середині ХХ ст., на початку ХХІ ст. слово *щавель* у північно-західному ареалі східнополіського діалекту зберігає початковий наголос: *щчáвел'* [АУМ, т. I, к. 83]. Ця тенденція виявляється і в окремих островних мікроареалах. Більшості ж східнополіських говірок відомі форми, у яких наголошується кінцевий склад: *щчавéл'*.

3. У низці словоформ у східнополіських говірках виявлено подвійний наголос. Його уніфікації перешкоджають різні зовнішні та внутрішні чинники.

У східнополіських говірках, як і в суміжних українських говорах (правобережнополіському, середньонаддніпрянському та слобожанському) [АУМ, т. I, к. 101] і в літературній мові [СУМ, т. VI, 100], іменник *пахва* має флективний наголос (*пахвá*). Форма *пáхва* із наголосом на корені, яка в східнополіському діалекті та в багатьох інших українських говорах [АУМ, т. I, к. 101; т. III, ч. 4, с. 243] утворює островні ареали, можливо, зумовлена впливом акцентного типу з нерухомим наголосом на корені двоскладових слів.

В обстежуваних східнополіських говірках на двох хронологічних зрізах (1950–1960-ті рр. і 2010-ті рр.) виявлено різні варіанти наголошення слова *мабуть*: *ма́бут'* і *мабу́т'*. Його подвійне наголошення спостерігається в суміжних говорах [АУМ, т. I, к. 27] і в літературній мові [СУМ, т. IV, 587].

У 2010–2016 рр., як і в 1950–1960-х рр., в обстежуваних говірках у дієслові *жеврѣти* виявлене подвійне наголошення: *же́ўр'іт'* і *жеўр'іт'*. У говорах південно-східного наріччя переважає форма *же́ўр'іти*, південно-західного – *жеўр'іти*. Однак, як і понад півстоліття тому, у багатьох східнополіських говірках це дієслово не вживають.

Зіставне вивчення говірок засвідчило, що іменники *кони*, *люди* в Д. в. множ. і *сіни*, *груди* в М. в. множ. на півночі діалекту та спорадично в інших частинах східнополіського мовного простору

² Карти № 1, № 2 репрезентують матеріали двох хронологічних зрізів: середини ХХ ст. і початку ХХІ ст.: контурні фігури відтворюють матеріали, зібрані протягом 2010–2016 рр.; заліті фігури – матеріали середини ХХ ст., представлені в АУМ.

мають подвійну акцентуацію: *кón'ам, л'уд'ам, у с'ін'ах, у груд'ах* та *кон'ám, л'уд'ám, у с'ін'áх, у груд'áх*. Окрім впливу суміжних слобожанських, нижньопріп'ятських говірок, у яких уживаються паралельні форми з наголошеними й ненаголошеними флексіями [АУМ, т. I, к. 222–223; ЛАНП, к. 57], подібна неусталеність в акцентуванні, можливо, викликана характером наголосу для цього словотвірного типу, адже в українській мові в цих іменниках під час відмінювання наголос має схильність змінюватися з кореня на окремі відмінкові закінчення: *л'уди – л'удéї, с'іни – с'інéї, груди – грудéї*. У відмінкових формах множини іменника *кiнь* зміни в наголошенні зумовлені впливом іменників *ї-основ (докладно [12, с. 126–127]) та, імовірно, аналогічним впливом іменників типу *люди*. У багатьох східнополіських говірках, як і в середньонадніпрянських і правобережнополіських, іменники *кони, люди* в Д. в. мн. і *сіни, груди* в М. в. мн. отримали початкову акцентуацію (*кón'ам, л'уд'ам, у с'ін'ах, у груд'ах*).

В умовах білінгвізму та конкурування діалектних систем у сучасних східнополіських говірках спостерігається неусталеність наголошення іменника *фартух*, хоч у середині ХХ ст. ізоглоса протиставлення *фáртух* і *фарту́х* була чіткою [АУМ, т. I, к. 99].

4. У низці випадків зафіксовані зміни в співвідношенні між акцентними варіантами на користь одного з них. У багатьох обстежуваних східнополіських говірках у сполученні *три брати* спостерігається флексивна акцентуація іменника в множині (*три браті́*), що виникла на ґрунті української мови [12, с. 103]. Якщо порівняти говірки, віддалені в часі на 60 років, можна помітити, що варіант *три бра́ти*, типовий для багатьох говірок південно-східного наріччя [АУМ, т. I, к. 149], скоротив уживання з 31 н. пп. у середині ХХ ст. до 9 н. пп. на початку ХХІ ст. через заміну словосполученнями *три браті́* і *три бра́та*, в останньому з яких іменник має безальтернативну кореневу артикуляцію, що є первісною.

Частіше вживання на початку ХХІ ст. акцентного варіанта *ху́стки*, представленого в суміжних правобережнополіських говірках [АУМ, т. I, к. 152], зумовило звуження зони побутування форми *хусткі́* з наголошеним закінченням, типовою для багатьох говірок південно-східного наріччя.

Зіставне вивчення говірок засвідчило звуження ареалу слова *кістка*, у якому у формі Р. в. наголошується морфема *-ок* (*к'істо́к*) (див. рис. 2) на користь типового для поліських говірок [АУМ, т. I, к. 153] варіанта з наголосом на корені: *ко́сток*.

За останні десятиліття в східнополіських говірках активізувалися словоформи *ле́ген'киї, то́нен'киї, б'е́ленкиї* із початковим наголосом³,

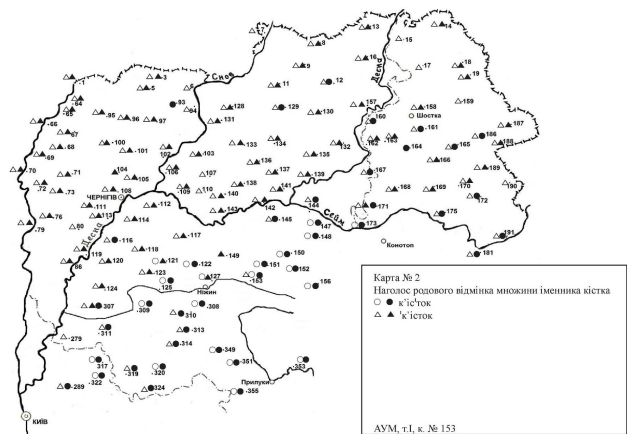

Рисунок 2. Карта: Наголос родового відмінка множини іменника кістка

звужуючи активність типових для говірок південно-східного наріччя словоформ із наголошеним суфіксом *-еньк-* (*ле́ген'киї, то́нен'киї, б'і́ленкиї*) [АУМ, т. I, к. 155].

У сучасних східнополіських говірках, на відміну від цих говірок у середині ХХ ст., більшого поширення набула форма з наголошеним закінченням (*рукава́*). У 1950–1960-х рр. її було виявлено в 32 н. пп., у 2010-х рр. – у 71 н. пп. Ця словоформа є типовою для багатьох говірок південно-східного наріччя та середньополіського говору [АУМ, т. I, к. 213]. Варіант *рукава́*, навпаки, зменшив уживання на 24,5% – до 46 н. пп.

Словоформу *скірда́*, яка вживається також у прилеглих українських говірках Курщини та відома в деяких правобережнополіських говірках, говірках південно-східного й південно-західного наріччя [АУМ, т. I, к. 105], у 2010-х рр. зафіксовано вдвічі частіше (у 104 н. пп.), аніж це було 60 років тому. Це слово, запозичене з литовської мови (лит. *stūrta*), зазнало впливу флексивно наголошених іменників **-ā, *-jā*-основ [12, с. 15]. Словоформи з початковим наголосом (*скі́рта* й *скі́рда*) зменшили функційну активність.

Імовірно, впливом південноросійських говірок у північних східнополіських говірках на акцентному рівні у слові *рябий* зумовлена тенденція наголошувати корінь (*р'áбий*). Таку ж акцентну особливість виявлено на сході білоруського діалектного континууму [ЛАБНГ, т. I, к. 6].

За останні 60 років у східнополіському говорі північніше посунулася ізоглоса з типовою для поліських говірок кореневою акцентуацією словоформи *ву́з'ки(ї)*. На півдні східнополіського діалекту, як і в говорах південно-східного наріччя, словоформа *ву́з'киї* зберігає наголос на закінченні.

У середині ХХ ст. на сході східнополіського говору було виявлено різне наголошення іменника *вузол*: *ву́зол* і *вузо́л*. Спорадично словоформа

³ Такий тип наголошення характерний для північного наріччя й російської мови.

(в)узól уживалася в інших зонах діалекту, у правобережнополіських і деяких говірках південно-західного наріччя. Чимале поширення вона мала в полтавському ареалі [АУМ, т. I, к. 82]. За сучасного обстеження східнополіських говірок виявлено, що варіанти слова з акцентованим другим складом, зберігаючись на сході ареалу, поширилися далі на захід. Зміна тенденції наголошувати це слово супроводжується зміною рефлексів колишнього редукованого – [‘e] на [‘o]: *вуз’ел* – *вуз’ол*.

У досліджуваних говірках, як і в більшості говірок південно-східного наріччя [АУМ, т. I, к. 158], у Р. в. одн. числівник *один* зберігає наголос на закінченні: *о(а)дногó*. Розпорошений у східнополіському діалекті варіант із парокситонним наголосом *о(а)дно́го*, який за останні 60 років збільшив уживання більш ніж удвічі – до 24 н. пп. В окремих говірках, у яких засвідчене подвійне наголошення слова, словоформу *одно́го* виявлено не в словосполученнях типу *не вистачає/хватає одного кілограма (метра, гектара)*, що належали до переліку запитань програми, а в інших, у спонтанному мовленні, наприклад: *ад адно́го краї́у пол’а да друго́го* (н. п. 134), *да адно́го д’а́д’ка* (н. п. 94), *одно́го дн’а* (н. п. 324) тощо. Через це припускаємо, що зміни в акцентному типі частково зумовлюються певними ритміко-синтаксичними особливостями, хоча з’ясування причин поширення цієї тенденції вимагає глибокого опрацювання та перевірки. Для говорів південно-західного наріччя та багатьох правобережнополіських говірок акцентний варіант *одно́го* є типовим.

Деякі локально нетипові явища наголошення за останні 60 років зникли. Зокрема, на тлі фонетичних варіантів *в’іуц’а*, *оуц’а* вийшли з ужитку

в’іуц’а (н. пп. 167, 171), *оуц’а* (н. п. 158) [АУМ, т. I, к. 178]].

Висновки. Зіставне вивчення говірок засвідчило, що суттєвих змін у наголошенні не зазнають словоформи, які в досліджуваному мовному просторі не мають альтернативного наголосу. Зміни в співвідношенні між акцентними варіантами зумовлені міжговірковою й міждіалектною взаємодією, літературною мовою, українсько-російською інтерференцією. Неусталеність наголошення окремих слів зумовлена впливом інших акцентних типів, наявністю подвійного наголосу, можливо, певними ритміко-синтаксичними особливостями. Утім, у багатьох сучасних східнополіських говірках акцентні типи залишилися тими, що були виявлені 60 років тому й часто є вихідними (праслов’янськими).

На південь наддеснянської східнополіської смуги поширилася словоформа *вуз’кй*, що, як і в південних зонах діалекту, має наголошену флексію. У багатьох північних східнополіських говірках у прикметниках із суфіксом *-еньк-* більш виразною стала тенденція наголошувати корінь, натомість у північно-західній частині говору простежується дестабілізація в наголошенні прикметника *рясний*. На півдні та на південному сході діалекту частіше, аніж 60 років тому, уживають типові для поліського наріччя форми з початковим наголосом *к’істок* і *хустки*. На сході говору та спорадично в інших діалектних зонах виявлене хитання наголосу в ім. дрова (*дрóва* й *дрова́*).

Дослідження динаміки акцентування в суміжних діалектних утвореннях дозволить зіставити тенденції наголошення в них із тенденціями наголошення в східнополіських говірках і з’ясувати змінність/сталість акцентування в широкому мовному просторі.

Література

1. Булаховський Л. Вибрані праці в п’яти томах / Л. Булаховський. – К. : Наукова думка, 1975–1983.
2. Булаховський Л. Український літературний наголос (Характеристика норми) / Л. Булаховський. – К. ; Львів : Радянська школа, 1947. – 56 с.
3. Варченко І. Лубенські говірки і діалектна суміжність (фонетичні риси протягом трьох століть) / І. Варченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 252 с.
4. Винницький В. Українська акцентна система : становлення, розвиток / В. Винницький. – Львів : Біблос, 2002 – 578 с.
5. Глуховцева К. Динаміка українських східнослов’янських говірок : [монографія] / К. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 592 с.
6. Кобирилка Г. Прийоми й методи аналізу парокситонези на тлі вільного, рухомого наголосу в українських говірках / Г. Кобирилка // Українська мова. – 2016. – № 2. – С. 14–23.
7. Колесников А. Морфологія українських південнобесарабських говірок : генеза і динаміка : [монографія] / А. Колесников. – Ізмаїл : СМІЛ, 2015. – 676 с.
8. Костів О. Динаміка й статика в діалектних просторових конструкціях (на матеріалі II тому АУМ) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Костів. – Львів, 2003. – 207 с.
9. Кукса Т. Фітономінація та її просторова варіативність в українських говірках Криму : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. Кукса. – Київ, 2013. – 203 с.
10. Матвіяс І. Варіантне наголошення слів і їх форм в українській мові / І. Матвіяс // Культура слова. – 2006. – Вип. 66–67. – С. 91–98.
11. Пристай Б. Наголошення у говорах і акцентна варіантність / Б. Пристай // Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. – 2004. – Вип. 14. – С. 194–199.
12. Склярєнко В. Історія українського наголосу : Іменник / В. Склярєнко. – К. : Наукова думка, 2006. – 708 с.
13. Шарпило Б. Спроба порівняльно-історичної характеристики східнослов’янських (старобільських) говірок / Б. Шарпило // Діалектологічний бюлетень. – Вип. VII. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 3–23.

Джерела ілюстративного матеріалу

14. АУМ – Атлас української мови : в 3 т. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі / [ред. тому І. Матвіяс]. – К. : Наук. думка, 1984. – 498 с. ; Т. 2 : Волинь, Наддністріянщина, Закарпаття і суміжні землі. – 1988. – 522 с. ; Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі / [ред. тому А. Залеський, І. Матвіяс]. – К. : Наук. думка, 2001. – 266 с.
15. ДЛАЗ – Дзендзелівський Й. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР : (Лексика) / Й. Дзендзелівський. – Ужгород, 1958–1993. – Ч. I – III.
16. ЛАБНГ – Лексичны атлас беларускіх народных гаворак : у 5 т. – Мінск, 1993–1998.
17. ЛАНП – Лінгвістичний атлас нижньої Прип'яті / Т. Назарова. – К. : Наукова думка, 1985. – 136 с.
18. Погрібний – Орфоепічний словник / Укл. М. Погрібний. – К. : Рад. школа, 1984. – 626 с.
19. Сабадош – Сабадош І. Атлас ботанічної лексики української мови / І. Сабадош. – Ужгород, 1999. – 104 с.
20. СУМ – Словник української мови : у 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

УДК 811.161.2'23 Пахльовська О.

Петрів Х. В.

СЕМАНТИЧНИЙ РЕЗОНАНС ЯК МЕХАНІЗМ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ АВТОРСЬКОЇ КОНЦЕПТОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТИКИ ОКСАНИ ПАХЛЬОВСЬКОЇ)

У статті проаналізовано явище семантичного резонансу як способу впливу на реципієнта в текстах Оксани Пахльовської. Досліджено лінгвальні й екстралінгвальні чинники його реалізації та комплексний полісенсорний характер, який провокує породження емоційних образів у свідомості адресата.

Ключові слова: резонанс, лінгвальний, екстралінгвальний, емоційний, реципієнт.

Petriv Kh. V. Semantic resonance as a mechanism of objectivation of the author's conceptology of national identity (on the material of the publicist of Oksana Pakhlovskaya). – Article.

In the article the phenomenon of semantic resonance is analyzed as a way of influence on the recipient in the texts of Oksana Pakhlovskaya. The linguistic and extralinguistic factors of its realization, as well as the complex multi-sensor nature of the character, which provokes the emergence of emotional images in the addressee's mind, are investigated.

Ключевые слова: резонанс, лингвальный, экстралингвальный, эмоциональный, реципиент.

Petriv Kh. V. The semantic resonance as a way of representation of the author's conceptology of the national identity (in Oksana Pakhlovskaya's social and political essays). – Article.

The paper analyzes the phenomenon of semantic resonance as a way of influence on the recipient in Oksana Pakhlovskaya's texts. It deals with the linguistic and extralinguistic factors of its realization and complex multi-sensor nature, that provokes emergence of emotional images in the addressee's mind.

Key words: resonance, linguistic, extralinguistic, emotional, recipient.

Постановка проблеми. Впливова дія резонансних явищ у різних середовищах відома здавна. Водночас типологія резонансних ефектів і прийоми їх формування в текстовому дискурсі – порівняно новий об'єкт наукового дослідження. Їх лінгвістичне вивчення було актуалізоване практикою нейролінгвістичного програмування, політичної пропаганди, реклами, дидактичними потребами тощо. Так, переосмислення взаємодії емоційного та раціонального складників у свідомості людини, необхідність у прагматичному формуванні семантичної чи емоційної доміант інформаційного сприйняття, залежно від специфіки вирішуваних комунікативних завдань, посприяли вивченню явища резонансу в контексті теорії та практики вербального впливу, зокрема й вербально-сугестивного. **Мета** цього дослідження – проаналізувати прийоми авторського впливу на читача, зокрема й вербально-сугестивні, задіяні в реалізації авторської концепції української національної ідентичності. Досягнення цієї мети потребує вирішення таких **завдань**: категоризувати механізми впливу на читача, спрямовані на реалізацію авторського розуміння концептології національної ідентичності, оцінити їх ефективність. Функція впливу текстів публіцистичного спрямування є однією з основних, поруч з інформативною, однак реалізація цього впливу з використанням основних сугестивних механізмів, зокрема прийому резонансу, досліджена недостатньо, що й зумовлює **актуальність** обраної теми. **Об'єктом** дослідження є публіцистика Пахльовської, а **предметом** – мовні й позамовні способи реалізації семантичного резонансу в цих творах.

Аналіз останніх публікацій. До різних аспектів психолінгвістичних впливів, сугестії й семантичного резонансу стосовно комунікативної специфіки неодноразово апелювали зарубіжні вчені Д. Майєлл, К. Оутлі й українські дослідники О.П. Воробйова, О.В. Климентова, М.С. Скаб, Н.В. Слухай, О.С. Снитко, російський психолінгвіст В.П. Белянін та інші.

Суттєвий вплив емоцій у пізнанні світу визнає К. Оутлі у масштабній праці «Психологія емоцій», спростовуючи первинну роль знань у формуванні думки [12, с. 3]. Шляхи здійснення емоційного резонансу в тексті досліджує О.П. Воробйова та вказує серед них застосування словесної образності й фоносемантики, синтаксичного, архітектонічного чи композиційного ритмів, конфігурацій тематично поєднаної лексики, асоціативних рядів тощо [2, с. 74].

О.В. Климентова виділяє такі функції вербальної сугестії: фіксацію, кодифікацію, трансляцію, акумуляцію й трансформацію актуальних смислів. Кожна з них об'єктивується завдяки різним каналам сприйняття: візуальному, аудіальному, кінестетичному тощо [4; 5, с. 109]. Інформація, що просувається з урахуванням специфіки її презентації кількома каналами, є більш валідною порівняно з іншими стимулами. У такий спосіб формуються семантичні асоціати. З одного боку, ці резонанси вмотивовуються специфікою суб'єктивної категоризації інформації, а з іншого – можуть і прагматично нав'язуватися [3, с. 109].

Виклад основних результатів дослідження. В.П. Белянін розробив класифікацію текстів художньої літератури з огляду на їхні психолінгвістичні аспекти. Типи текстів учений виділяє на

основі опису повторюваності й поєднання лексем у тексті. Публіцистичні тексти О. Пахльовської, за згаданою типологією, є складними текстами. «У семантиці складних текстів, – пише В.П. Белянін, – провідним є прагнення зрозуміти незвичайне, складне, не відоме «середній людині».

Тексти О. Пахльовської переважно аналітичні, для них характерний складний синтаксис, ускладнення на рівні поєднання смислів. Чимало статей автора в заголовку містять слово-символ, що неодноразово інтерпретується в тексті статті за допомогою інших рівнозначних символів. Наприклад, в есе «У меандрах європейської амнезії: між *AUSTRIA FELIX* і *PAX MOSCOVITA*» слово *амнезія* є символом, який неодноразово резонує в тексті. Хоча саме слово *амнезія* вжите в статті всього лише чотири рази, однак деякі інші слова-символи щоразу змушують мислення реципієнта апелювати до того самого заголовку. Так, наприклад, прецедентне ім'я *Дунай*, яке домінує в статті, у свідомості носіїв мови зберігає пам'ять про певний пов'язаний із ним емоційний досвід і посилює вплив символу. Дунай в українській культурі – символ кордону, що розділяє світи. У народній обрядовості та фольклорі переправа через річку означала перехід від земного існування до неземного.

Сучасний Дунай як водний рубіж розділяє світ ніби на дві половини – з одного боку – Україна, яка є політично й економічно нестабільною державою, а з іншого – країни Європейського Союзу з високим рівнем індустріального розвитку, демократією та свободами. Отже, символіка Дунаю перегукується із символом амнезії, забуття; таким чином автор закодує латентний смисл – відчуття себе покинутими, забутими, розгніваними на себе та зневіреними. О. Пахльовська саме так і описує ріку: «*Їхати за Дунай*» означало *попрощатися назавжди. Не повернутися, загинути. Силует вершника на коні. Жіночі заломлені руки*» [8, с. 190].

Асоціативний зв'язок виникає, як відомо, у процесі особистого чи генетичного досвіду. У згаданому есе символічне значення річки Дунай закорінене в генетичній, підсвідомій пам'яті реципієнта. Щоби викликати в нього надмір емоційних вражень, О. Пахльовська апелює до Дунаю знову, нав'язуючи читачу сукупність відчуттів, що ззовні здаються випадковими, а в суті своїй об'єднані спільним емоційним забарвленням: «*Для України ці «Дунайські ворота» були мов містичне дзеркало між реальним світом і потойбіччям*» [8, с. 190]. Як і в попередньому випадку, Пахльовська латентно закодує негативні емоції, відчуття страху близької загибелі, забуття, безнадії та неспокою. Концептуальна метафора амнезії, що є наскрізною в тексті, шляхом семантичного резонансу створює мережу концептуальної інтеграції, одним зі складників якої є, на наш погляд,

ментальний простір Дунаю-ріки: «*Дунай і сьогодні, як у давнину, пов'язує Захід і Схід, а отже, і мозаїчну багатоманітність культур, що поставили із синтезу й протистояння західного та східного християнства, Риму й Константинополя*» [8, с. 190]. Крізь увесь текст статті проходить ідея поділу світу на цивілізований і варварський рікою Дунай. Однак якщо раніше Дунай символізував непроникний кордон, то сьогодні, на думку автора, навпаки, кордон став рухомий, і певні історичні моменти перетікають один в одного.

Під час сприйняття тексту відбувається поступове переміщення уваги реципієнта від одного відносно закінченого елемента до іншого; реципієнт прагне «зв'язати» різні змістові елементи тексту в єдине ціле. Текст своєю структурою спонукає читача шукати в ньому пояснення матеріалу повторним нагадуванням про суб'єктів, ситуації, попередні події, без розуміння яких затруднене розуміння наступних [1, с. 27].

Смисл у тексті підтримується й дублюється не лише словом, образом і символом, але й акустично, за допомогою запаху, ритуальної дії тощо. Таким чином, О. Пахльовська апелює й до акустичних засобів, нагадуючи реципієнту вальс Йогана Штрауса-сина «*An der schönen blauen Donau*», «*На прекраснім блакитнім Дунаї*»: «*Сліпуча блакить музики, в якій тонула в захваті Європа ХІХ століття. Дунай неминаючої краси, Дунай рятівного забуття й сьогодні огортає Європу й світ, долиноючи все з тієї самої Віденської філармонії щороку в Новорічну ніч...*» [8, с. 197]. Своєрідним обрамленням статті є й інша мелодія – мелодія пісні «Ой Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?», адже саме з її історії авторка розпочинає статтю, цими ж рядками її закінчує.

Смисл амнезійного стану України дублюється й іншими звуками української пісні «*Їхав козак за Дунай...*», яка, як зауважує авторка, апелюючи вже до європейського простору, стає відомою в Європі: «*У 1815 році шість варіацій на цю тему напише Карл Марія Вебер, засновник німецької романтичної опери, про якого згадуватиме Шевченко у своїх повістях і «Щоденнику». Наступного, 1816 року, десять варіацій для фортеп'яно створить Бетховен*» [8, с. 190].

Трансляція смислів, як бачимо, відбувається шляхом не лише вербального впливу, але й звукових образів, які латентно присутні в тексті, обрамлюючи його та кодуючи; у низці метафор вербально акцентовані смисли, серед яких емоції страху, смутку, зневіри, розгубленості українців в умовах сучасних реалій українського життя.

За допомогою зорових образів створений новий ментальний простір – простір зникаючої пам'яті, безвихідності історії та зникнення часу, що семантично перегукується з простором амнезії, заявленим у заголовку статті. Такими об-

разами є «два чорні лебеді/календарного білого моря», які є аллюзією на вірш Ліни Костенко «22». О. Пахльовська завдяки стилістичному прийому апокризи, тобто запитанню, на яке передбачена відповідь, знову апелює до ріки Дунай: «Чому ці лебеді плывуть із Дунаю? Чому це перетікання зловісних дат, які символізують безвихідність Історії, відбувається саме над тихим плесом *Ispra-Danuvius 'al*» [8, с. 197].

Авторка сама відповідає на поставлене запитання, ще раз нагадуючи, що ріка репрезентує міфологічний, а отже, циклічний час, а це означає, що неминучим є повторення історичних дат: «Як усі великі ріки, Дунай є Рікою Часу. Але Дунай – це насамперед Ріка Європейського Часу» [8, с. 197]. Привертає увагу і емний візуальний образ, закодований у назві вірша Ліни Костенко «22». Знак «22» нагадує читачеві тих лебедів, які «пливуть із Дунаю», адже цифра «2» візуально співвідносна з образом лебедя. Такий енергетично насичений іконічний образ, що виник на основі аллюзії на вірш Ліни Костенко, сприяє підтриманню емоційного резонансу в художньому сприйнятті, адже провокує породження асоціацій. Під іконічністю як семіотичним поняттям розуміють «природну подібність або аналогію між формою знака («позначувальним»), незалежно від того, чи то літера, звук, слово, чи певна словесна структура, чи навіть відсутність знака) та об'єктом чи концептом («позначуваним»), співвідносним із ним у світі або, скоріше, у нашому сприйнятті світу [11]. Завдяки появі іконічного образу автор закодує латентний вплив на свідомість реципієнта, що дозволяє розпізнати емотивний стан забуття, невідомості та розгубленості тими реципієнтами, які обізнані з поезією Ліни Костенко, що її цитує автор. Однак не виключено, що невідомий адресат неминуче привнесе власне розуміння в декодування тексту.

Семантичний резонанс шляхом об'єктивації акустичних образів спостерігаємо в текстах О. Пахльовської доволі часто, оскільки звукові впливи є одними з найбільш емоційно значущих. Як зауважує Д. Майєлл, основою семантичного сприйняття є емоції. Саме тому інтерпретація тексту буде відрізнятися залежно від того, які емоції є стрижневими в того чи іншого реципієнта [10]. Однак саме емоційний складник формує ядро концептів, тому апеляції до емоцій через різні сенсорні канали уможливають сприйняття реципієнтом адресованої йому інформації.

Емоції важливі як у комунікації, так і в пізнанні. Проте в багатьох ситуаціях емоції виникають лише після ментального процесу, що пов'язано з природою нашого досвіду, широким спектром стимулів і ситуацій, які за допомогою асоціативного впливу викликають певну емоцію.

Вербалізатори слухових ознак у творах О. Пахльовської займають чільне місце. Слухова пер-

цепція найчастіше здатна пробудити асоціації за локусом і часом. Таким чином, у кількох статтях автора концепт входження до Європейського Союзу вербалізується через музичний твір «Ода радості» Бетховена: «Ось, власне, мініатюрний соціокультурний портрет польського суспільства, який пояснює, чому в ніч на 1 травня на площах польських міст звучала «**Ода радості**» Бетховена, а в Україні кілька днів потому вибухали снаряди в *мелітопольських степах*» [8, с. 244]. Антитеза українського та польського локусу досить часто виражається саме через акустичний вербалізатор «Ода радості». Так, наприклад, у статті «Польща й Україна 1 травня 2004 року: «Ода радості» Бетховена на кордоні нової резервації» крізь такий слуховий концепт відбувається семантичний резонанс заявленої в назві дихотомії, що згодом дублюється зоровим резонансом: «Пояснює, чому польська молодь розгойдувала в нічному першотравневому небі **різнобарвні прапори європейських міст**, а на вулицях Києва на ранок подекуди пенсіонери витягали з ідеологічного нафталіну *зім'яті прапори* все того самого **незмінно червоного кольору**, так, наче це недостатньо крові було пролито під *стягами диктатури*» [8, с. 245]. Протиставляючи кольорову гаму прапорів європейських міст і червоний колір як відлуння радянської влади, автор продовжує формувати асоціативний ряд у свідомості реципієнта: Польща – «Ода радості» – різнобарвність; Україна – снаряди – червоний колір (який до того ж є кольором крові й утрат). Таке протиставлення є основою цієї статті, і цю основу Пахльовській удалося зберегти від початку до кінця, не лише викликаючи в читачів розуміння, але й нагнітаючи страх за втрату українцями власної держави й ідентичності: «Це означає, що Польща системно й послідовно працює над тим, щоб БУТИ. А Україна системно й послідовно готує себе до політичного й культурного НЕІСНУВАННЯ» [8, с. 248]. Підрахунки показують, що саме слово «кордон» у цій статті вжите 29 разів, що викликає вербальний резонанс. Більше того, автор кілька разів застосовує анафору – сильну позицію тексту стосовно розподілу уваги читача. Такий композиційний прийом так само обслуговує явище семантичного резонансу: «**Цей кордон** проліг тому, що Польща зробила свій вибір. А Україна – ні. **Цей кордон** проліг тому, що Польща поважає себе і вмє змусити інших поважати себе. А Україна – ні. **Цей кордон** проліг тому, що Польща більше ніколи не дозволить Росії нищити свій народ, свою культуру, свою державність. А Україна – так» [8, с. 247–248]. У цьому разі семантичний резонанс латентно об'єктивує емоцію гніву, намагаючись вивести українців з емоційної втоми й мотивувати до дій. Імплицитно вербалізовано також емоцію байдужості, яку О. Пахльов-

ська намагається викоринити зі свідомості українців шляхом багатоканального впливу.

Емоційний резонанс посилюється також впливом на смакові рецептори реципієнта. Описуючи зовнішні ознаки європеїзації на світанку входження Польщі до Європейського Союзу, О. Пахльовська наводить яскравий приклад:

«А в піцерії вам запропонують не яку, а польську піцу. І безсумнівно польська «ідентичність» сумнівно італійської піци полягатиме в тому, що основним її інгредієнтом буде квашена капуста, щоб точніше – “бітос”, змішаний зі шкварками...» [8, с. 246]. Європейськість Польщі, отже, характеризується й через страви, що демонструють своєрідну інтеграцію польської й української ідентичностей. Завдяки апеляції до смакових рецепторів автор укорте викликає в читачів асоціації з Європою.

Активно простежується явище семантичного резонансу на основі акустичного відгомону й у статті «Ave, Mater Dolorosa». Назва статті апелює до римського католицького гімну «Stabat Mater Dolorosa» («Стояла скорботна матір»), автором якого вважається італійський поет XIII ст. Якопоне Да Тоді. Текст гімну – про страждання Діви Марії під час розп'яття Ісуса Христа. Задля контролю за трансляційною здатністю реципієнта сформовано систему активаторів семантичних резонансів. Концепт *СКОРБОТА*, що постає в контексті України в заголовку гімну, вербалізується через низку художніх творів. Таким чином, згадка про «Неофітів» Шевченка пробуджує асоціації з матір'ю, яка бачила, як розтерзане тіло її сина скидали в Тибр, а апеляція до «Скорботної матері» Тичини супроводжується ще й цитатами, що передбачає не лише породження асоціацій, але й кількаразове закріплення образу, який авторка намагалася декодувати в тексті шляхом нанизування алюзій. У цілому можемо вважати, що концепт *СКОРБОТИ* шляхом використання прийому резонансу тут виражений вербально, однак автор провокує й появу латентних смислів – сльози, розлука, біль, страх і покора.

Наприкінці твору спостерігаємо ще один акустичний образ, що є провідним у великій кількості статей О. Пахльовської, – «Ода радості» Бетховена, однак у цьому разі необхідні образи з'являються у свідомості реципієнта на основі антитези: *«Тому поки що наш гімн Європи сьогодні – це «Stabat Mater». Скорботна Мати біля хреста<...>. Ще довга дорога до «Оди радості» Бетховена. І до права її чути зі щасливим усміхом і вільною душею»* [7]. Протиставлення скорботи України та радості Європи – це саме той лейтмотив, що його мала на меті вербалізувати О. Пахльовська. Акустичний образ, який постає в центрі цього тексту, є маркером етнічного та релігійного світосприйняття, адже гімн «Stabat Mater» становить ядро

концептосфери ідентичності лише прихильників католицизму, а гімн «Ода радості» Бетховена є концептуально важливим образом тільки для європейців.

Слово «ave», що в перекладі означає «радуйся», є в автора своєрідним словом-стимулом, яке несе значущу інформацію і, можливо, викликає в реципієнтів асоціативний зв'язок із фразою «Аве, Марія», однак автор одразу відкидає таку читацьку рефлексію: *«Щоб це сталося й справді, хай через багато років, сьогодні маємо сказати AVE матерям цих хлопців. І не радісне «Аве, Марія», – символ Благовіщення. Це Ave, Mater Dolorosa. Ave, Скорботна Мати. Жінки, які народили цих хлопців. Які їх любили. Які народжували їм діток – або й не встигли»* [7].

Анафоричний прийом демонструє явище фонетичного резонансу, що актуалізує розвиток концепту *матір* чи навіть *скорботна матір*. Шляхом накладання акустичних образів на текстові автор латентно вербалізує смисл жалю та водночас надії, закодований у ключовому «ave».

Висновки. Отже, у публіцистичному дискурсі, у межах якого розглядаємо тексти О. Пахльовської, вплив, що його чинить авторка на реципієнта, формується не лише лінгвальними, але й паралінгвальними засобами. Реципієнт сприймає текст водночас кількома способами: графічно, ментально, візуально, акустично, кінестетично тощо. Аналіз творів О. Пахльовської продемонстрував переважно акустичний вплив автора на реципієнта, оскільки завдяки підкріпленню семантичних блоків акустичними образами найчастіше створюється й підтримується валідність певних ідей у текстах автора. Однак помітними є випадки, коли концепт резонує кількома шляхами водночас – акустично, візуально, кінестетично. На наш погляд, такий резонанс має на меті створити й акумулювати в адресата відповідні (передусім емоційні) образи, а також закодувати потрібний образ так, щоб читач міг розкодувати його таким чином, як це необхідно автору. З-поміж емоційних образів автор віддає перевагу тим, що позначають негативну емоцію (страх, безнадію, розгубленість), що свідчить про намір автора мотивувати реципієнтів до конкретних дій. Попри складність і високий рівень інтелектуальності текстів Пахльовської, таких образів є небагато, оскільки авторці властива конкретність і категоричність у відборі концептів, однак ті, що наявні, є достатньо глибокими та символічними.

Водночас використання потенціалу вербального впливу, зокрема латентного, на нашу думку, є недостатнім і невиправданим. Можливо, це є однією з причин того, чому публіцистика О. Пахльовської не відповідає очікуванням соціальної рефлексії на потенційно потужні думки автора.

Література

1. Белянин В.П. Психолінгвістическіе аспекты художественного текста / В.П. Белянин. – М. : Издательство МГУ, 1988. – 120 с.
2. Воробйова О.П. Ідея резонансу в лінгвістичних дослідженнях / О.П. Воробйова // Мова. Людина. Світ. До 70-річчя професора М.П. Кочергана. – К. : Видавничий дім КНЛУ, 2006. – С. 72–86.
3. Климентова О.В. Вербальна сугестія сакральних текстів (на матеріалі українськомовних молитов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.01 / О.В. Климентова. – К., 2013, – С. 3, 32.
4. Климентова О.В. Вербальна сугестія як система функцій / О.В. Климентова // Система і структура східнослов'янських мов: до 175-річчя НПУ імені М. Драгоманова. Зб. наук. праць. – К. : Освіта України. 2010. – С. 149–157.
5. Климентова О.В. Семантичний резонанс у сакральних текстах / О.В. Климентова // Система і структура східнослов'янських мов. – 2011. – Вип. 3. – С. 108–114.
6. Пахльовська О.Є.-Я. Простір Софії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/prostir-sofiyi-2>.
7. Пахльовська О.Є.-Я. Ave, Mater Dolorosa [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/nb/ave-mater-dolorosa>.
8. Пахльовська О. Є.-Я. Ave, Eurora! (1989–2008) / О.Є.-Я. Пахльовська. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 656 с.
9. Слухай Н.В. Вербалізація сенсорних прототипів у поетичній творчості Тараса Шевченка: колір і звук / Н.В. Слухай // Шевченкознавчі студії. – 2011. – Вип. 14. – С. 236–247.
10. David S. Miall, Beyond text theory. Understanding literary response. / David S. Miall, Don Kuiken // Discourse Processes. – 1994. – 17. – P. 337–352 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cogprints.org/724/1/BEYOND_t.htm.
11. Iconicity [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iconicity.ch/en/conferences/index.php?subaction=showfull&id=1196955621&archive=&start_from=&ucat=3&.
12. Oatley K. Best Laid Schemes: The Psychology of Emotions / K. Oatley. – Cambridge University Press, 1995. – 525 p.

УДК 811.161.1

Попов С. Л.

ЯЗЫКОВАЯ ИГРА В СВЕТЕ КОНЦЕПЦИЙ Й. ХЕЙЗИНГИ И Л. ВИТГЕНШТЕЙНА (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО ЯЗЫКА)

Статья посвящена исследованию соотношения понятий языковой игры и игры как идеи, основополагающих для всех сфер человеческой деятельности, включая языковую. Такое сравнение позволяет прийти к более глубокому пониманию происходящих в языке изменений.

Ключевые слова: игра, языковая игра, человеческая деятельность, языковая эволюция.

Попов С. Л. Мовна гра в світлі концепцій Й. Хьойзинги та Л. Вітгенштейна (на матеріалі російської мови). – Стаття. Статтю присвячено дослідженню співвідношення понять мовної гри та гри як ідеї, що є основоположними для всіх сфер людської діяльності, включаючи мовну. Таке порівняння дозволяє досягти поглибленого розуміння змін, що відбуваються в мові.

Ключові слова: гра, мовна гра, людська діяльність, мовна еволюція.

Popov S. L. Language game in the light of J. Huizinga and L. Wittgenstein's conceptions (based on the Russian language). – Article.

The article is devoted to studies in the field of distinguishing the language game and a game as an idea, crucial to all spheres of human activity, including the language. Such comparison allows to approach better understanding of the changes, taking place in the language.

Key words: game, language game, human activity, language evolution.

Начиная с трудов А. Гвоздева и В. Виноградова языковая игра как весьма распространенное речевое явление постоянно интересует лингвистов (подробный обзор посвященной языковой игре литературы см. в монографии [4, с. 10–119] – С. П.).

Языковая игра представляет собой намеренное, лингвистически экспериментальное, призванное создать комический эффект, доставляющее удовольствие адресанту и, как предполагается адресантом, адресату, демонстрирующее мягкость языковой системы, но совершаемое по определенным правилам отклонение от языковой нормы [8, с. 13, 26, 32–36; 5, с. 5–6, 7–10]. Исследующие языковую игру лингвисты не могут не сознавать, что языковая игра является видовой частью родового понятия игры, весьма скрупулезно представленного известным историком и культурологом Й. Хейзингой в работе 1938 г. «Homo ludens. Человек играющий. Опыт определения игрового элемента культуры» [9]. Лингвистам, несомненно, известно, что понятие языковой игры в середине XX века активно использовал не менее именитый ученый Л. Витгенштейн – философ, в основном занимавшийся философией языка, во втором своем по степени известности труде (изданном через два года после его смерти, в 1953 г.) «Философские исследования» [1]. При обосновании своего понимания языковой игры ее исследователи упоминают Й. Хейзингу как историка и культуролога, полагавшего, что игра лежит в основе всего человеческого поведения и всей созданной культуры, и Л. Витгенштейна как философа, заявившего, что всё в языке есть игра. Исследователи языковой игры никак не комментируют корректность мнений Й. Хейзинги и Л. Витгенштейна об игре, но в дальнейших своих описаниях языковой игры на концепции этих мыслителей не опираются. Между тем обращение к данным смежных с лингвистикой антропонаук, в

том числе таких, как философия, история и культурология, является не только важнейшим принципом господствующего в лингвистике антропоцентризма вообще и когнитивной лингвистики в частности (см. об этом в знаменитых лингвистических постулатах А. Кибрика [3, с. 20] – С. П.); такое обращение пребывает в лучших традициях русистики последних десятилетий – если лингвист исследует преломление в языке понятия, важного не только для лингвистики, он справедливо считает своим долгом продемонстрировать содержание этого понятия во всех нелингвистических сферах, ведь, как известно (особенно хорошо – компаративистам), сравнение с подобным иным – лучший способ познания своего.

Целью настоящей статьи является восполняющее указанный лингвогносеологический пробел рассмотрение сложившегося лингвистического понятия языковой игры в сравнении с пониманием игры в концепциях Й. Хейзинги и Л. Витгенштейна, что позволяет увидеть более глубокие проявления игры в языке и таким образом прийти к более глубокому пониманию происходящих в языке изменений.

Для Й. Хейзинги, историка и культуролога, органичным было ограничение игрового материала исследования историческими рамками созданной человечеством культуры, однако, обладая глубокой научной наблюдательностью, он в самом начале своего труда исходит из признания дочеловечности и, следовательно, докультурности игры. Глава первая его книги «Характер и значение игры как явления культуры» начинается с остроумной констатации этого факта: «Игра старше культуры, ибо понятие культуры, сколь неудовлетворительно его ни описывали бы, в любом случае предполагает человеческое сообщество, тогда как животные вовсе не дожидались появления человека, чтобы он научил их играть» [9, с. 22]. Затем

ученый, отдав долг критике в адрес фрагментарных трактовок игры психологами и биологами (игра как высвобождение избыточной жизненной силы, как подражание, как разрядка, как тренировка, как обучение сдержанности, как имитация, избавляющая от опасных влечений, как удовлетворение желаний, невыполнимых в действительности, и т. п.) [9, с. 23–24], обосновывает свой историко-культурологический подход к определению игры: «Обратив свой взгляд на функцию игры не в жизни животных и не в жизни детей, но в культуре, мы вправе подойти к понятию игры там, где биология и психология его не затрагивают. Игра в культуре предстанет тогда как некая данность, предшествующая самой культуре, сопровождающая и пронизывающая ее от истоков вплоть до той фазы культуры, которую в данный момент переживает сам наблюдатель» [9, с. 26]. Здесь ключевой для концепции автора является идея о том, что игра не просто предшествует культуре, т. е., по сути, досталась человеку от его животного состояния «по наследству», – игра пронизывает культуру как суть последней, что уже само по себе заставляет предположить, что, как часть культуры, игрой пронизан и язык.

Й. Хейзинга тщательно отбирает существенные признаки игры и приходит к следующему обобщению: «Суммируя, мы можем назвать игру с точки зрения формы некоей свободной деятельностью, которая осознается как *ненастоящая*, не связанная с обыденной жизнью и, тем не менее, могущая полностью захватить играющего; которая не обуславливается никакими ближайшими материальными интересами или доставляемой пользой; которая протекает в особо отведенном пространстве и времени, упорядоченно и в соответствии с определенными правилами и вызывает к жизни общественные объединения, стремящиеся окружать себя тайной или подчеркивать свою инакость по отношению к обычному миру своеобразной одеждой и обликом» [9, с. 39]. Применительно к языку как существенной части созданной и создаваемой человеком культуры (от тщательно анализируемых автором в аспекте игорности остальных проявлений культуры мы вынужденно в настоящей статье абстрагируемся) это определение означает то, что, не ссылаясь на Й. Хейзингу, констатируют лингвисты – исследователи языковой игры (см. выше), а именно: свободу, ненастоящность как отход от обыденных норм, функционирование по определенным правилам, способность увлекать, коррелирующую с доставлением удовольствия, пространственно-временную закрытость как стилистическую ограниченность и соответствующую ей закрытость социальную. То есть Й. Хейзинга уже к 1938 г. обнаружил признаки игры, которые лишь затем постепенно «открывали» лингвисты. Как видим, нидерландский уче-

ный не включил в признаки игры упоминаемые лингвистами комизм и экспериментальность. Это обусловлено тем, что игровое отклонение от нормы в языке всегда комично и экспериментально, в то время как в игре в целом комизм и экспериментальность проявляются далеко не всегда: неязыковая игра может быть несмешной и повторяемой после состоявшегося когда-то экспериментально по своей сути ее создания.

«Игровая функция, – продолжает Й. Хейзинга, – в тех ее высших формах, что мы здесь рассматриваем, может быть сразу же сведена в основном к двум аспектам, в которых она себя проявляет. Игра – это борьба *за что-то* или показ, представление *этого «что-то»*. Обе эти функции могут и объединяться, так что игра *представляет* борьбу за что-то или же превращается в состязание в том, кто именно сможет показать что-то лучше других» [9, с. 39]. Понятно, что «борьба за что-то» предполагает выигравшего, чего в описываемых лингвистами языковых играх быть не может, а «показ, представление этого «что-то» в этих играх, безусловно, присутствует.

Для лингвистов предложенный Й. Хейзингой подход является ценным, поскольку язык, в первую очередь, как система коммуникации и хранения знаний, стихийно созданная человеком в ходе гносеологической в частности и когнитивной в целом эволюции, как замечено нами выше, является частью культуры. Не случайно и сам Й. Хейзинга не обходит стороной вопрос об игровой сущности языка: «Наиболее заметные первоначальные проявления общественной деятельности человека все уже пронизаны игрою. Возьмем язык, это первейшее и высшее орудие, которое человек формирует, чтобы иметь возможность сообщать, обучать, править. Язык, посредством которого человек различает, определяет, устанавливает, короче говоря, именует, то есть возвышает вещи до сферы духа. Играя, речетворящий дух то и дело перескакивает из области вещественного в область мысли. Всякое абстрактное выражение есть речевой образ, всякий речевой образ есть не что иное, как игра слов. Так человечество всё снова и снова творит свое выражение бытия, второй, вымышленный мир рядом с миром природы» [9, с. 27]. Нетрудно убедиться в том, что упомянутое ученым «именование» есть синоним *номинации*, и концептуально важным является то, что сам процесс такой языковой номинации Й. Хейзинга считает игровым по своей сути «творением вымышленного мира рядом с миром природы», которое он называет «игрой слов», употребляя это частое сегодня словосочетание, конечно, в универсальном, а не в распространенном в наши дни узком смысле остроловия. Такое универсальное понимание игры в языке, безусловно, логично, поскольку в явлении номинации присутствуют все приведен-

ные Й. Хейзингой и «открытые» впоследствии лингвистами признаки игры. Так, в именовании предметов носители языка свободны, поскольку называют предметы без оглядки на то, как назван этот предмет не только в соседнем государстве, но и в относительно недалеко расположенной местности; отходят от нормы называть этот предмет местоимением «это», указывая на этот предмет пальцем; делают это с удовольствием первооткрывателя новой коммуникативной возможности; делают это по правилам разных уровней языка; отдают себе отчет в том, что это новшество поначалу будет узально ограниченным, и потому ценят носителей языка, это новшество подхвативших, создавая с ними, таким образом, поначалу некую закрытую группу.

Сказанное выше позволяет понять, что до лингвистов игра в языке была осмыслена историком и культурологом Й. Хейзингой, и осмыслена глубже, чем это делают лингвисты, из чего не следует, что, исследуя языковую игру, лингвисты не должны стремиться к такой глубине осмысления.

Что касается концепции Л. Витгенштейна, то она, как известно, представляет собой своеобразный переход от одной крайности к другой: от идеализации математически логичной части языка с резкой констатацией бессмысленности нелогичной части языка в «Логико-философском трактате» (первом программном произведении автора) до признания философской необходимости прояснять нелогичности языка, которое можно видеть в «Философских исследованиях» (втором программном произведении автора, изданном посмертно), где, собственно, и применяется понятие языковой игры.

К сожалению, в «Философских исследованиях», называя «языковыми играми» действия всех языковых механизмов, Л. Витгенштейн не толкует понятие языковой игры, пользуется им как всем известным простейшим понятием. Однако взгляд на языковые явления, называемые философом «языковыми играми», позволяет пролить свет на причины применения Л. Витгенштейном такого термина.

Так, по убеждению ученого, «весь процесс употребления слов в языке <...> можно представить в качестве одной из тех игр, с помощью которых дети овладевают родным языком. Я буду называть эти игры «языковыми играми»...» [1, с. 83]. Упомянутые философом игры детей, помогающие им овладеть родным языком, прокомментированы автором выше. Говоря о том, что «общая концепция значения слова затемняет функционирование языка, делая невозможным ясное видение», автор пишет: «Туман рассеивается, если изучать явления языка в примитивных формах его употребления, где четко прослеживается значение слов и то, как они функционируют в языке» [1, с. 82]. «Такие

примитивные формы языка использует ребенок, когда учится говорить, – продолжает Л. Витгенштейн. – Обучение языку в таком случае состоит не в объяснении, а в тренировке. <...> Важная часть речевой тренировки будет тогда состоять в том, что обучающий указывает на предметы, привлекая к ним внимание ребенка и произнося при этом некоторое слово, например слово «плита», с одновременным указанием на эту форму. <...> Можно сказать, что это указательное обучение словам повторяет ассоциативную связь между словом и предметом» [1, с. 82].

Теперь становится понятным, что в данном случае Л. Витгенштейн называет языковой игрой тот же случайный по своей сути процесс первичной номинации, который считает игрой в языке и Й. Хейзинга (остальные применения Л. Витгенштейном термина «языковые игры» исходят из этого произвольно-случайного понимания номинации). Нам не удалось выяснить, был ли Л. Витгенштейн знаком с текстом упомянутой книги Й. Хейзинги (впервые увидевшей свет на голландском языке в 1938 г., то есть за 13 лет до смерти Л. Витгенштейна, который с 1929 г. жил и работал в Великобритании, в том числе с 1939 г. был профессором в Кембридже). Скорее всего, нет, поскольку Л. Витгенштейн не только не ссылается на книгу Й. Хейзинги, но и применяет суждение, свидетельствующее о самостоятельности «изобретения» философом такого термина. Во фразе «Я буду называть эти игры «языковыми играми» имеется презумпция «Не знаю (не хочу знать, неважно), что об этом думают другие».

Как можно убедиться (см. выше), понимания номинации как игры у Й. Хейзинги и Л. Витгенштейна идентичны, в то время как современные исследователи языковой игры – лингвисты к такому выводу не приходят. Судя по всему, так происходит потому, что проявления языковой игры эти ученые рассматривают только в синхронии, хотя в своих суждениях они оказываются весьма близки к полному диахроническому пониманию языковой игры.

Так, Б. Норман приходит к диахронической по своей сути мысли, что «через языковую игру, через нарушение правил пробивает себе дорогу, постепенно «легализуясь», мощная внутриязыковая тенденция» [5, с. 165].

В. Санников среди функций языковой игры выделяет функцию «языкотворческую»: «найденное в акте индивидуального творчества нередко закрепляется в языке как новый, более яркий (и экономный!) способ выражения мысли» [8, с. 26]. «Языковая игра, – констатирует В. Санников, – один из путей обогащения языка. Имеется много явлений, которые можно квалифицировать как игру, переставшую быть игрой. Ср. «формульные выражения» – сравнения (*злой, как собака*), метафоры

(свежий ветер, железная воля), генитивные конструкции (реки крови), сочинительные конструкции (золото, а не человек) и т. д., которые стали уже общезыковыми. Долго не осознавалось (и не полностью осознается до сих пор), что языковая игра, может быть, бессознательно, преследует не только сиюминутные интересы (заинтриговать, заставить слушать); она призвана выполнять и другую цель – развивать мышление и язык. Полностью освоено мышлением то, что освоено языком. Мысль, для которой язык нашел краткое и четкое выражение, становится достоянием народа и народного мышления, и это мышление может подниматься на следующую, высшую ступень. Язык закрепляет достижения мышления» [8, с. 26–27].

Очевидно, что до признания игровым самого процесса номинации указанным исследователям не хватило совсем немного. Предпримем попытку продвинуться в этом направлении, исходя из логики, предложенной Й. Хейзингой и Л. Витгенштейном, и обращая внимание на наиболее известные вехи эволюции русского языка на всех его ярусах.

Представленная как игра номинация – процесс лексический. Но на уровне лексики возможно выявление и других игровых закономерностей. Например, близкий к номинации процесс переноса значения – будь то метонимия или метафора – есть перенос, осуществляемый из-за недостаточности объема человеческой памяти на основании поверхностного восприятия такой возможности [7]. Перенос по находящейся рядом постоянно или регулярно смежности в пространстве или времени при метонимии и перенос по сходству того, что случайно оказалось в зоне восприятия, при метафоре – это два вида игры: при метонимии – очень простой («это всегда или часто находится рядом – назову его так же»), при метафоре – более сложной («это случайно оказалось у меня перед глазами и обнаружило сходство вот по этому признаку вот с этим предметом – назову его так же»). Совершенно очевидно, что переносные значения не закрепляются одновременно для всех носителей языка, переносное значение впервые употребляет какой-то индивид, и об этом замечательно пишет М. Эпштейн (пишет о новом слове, но это высказывание можно отнести и к новому ЛСВ многозначного слова): «Любое новое слово возникает в сознании и речи индивида, а затем уже принимается или отторгается языковым сообществом. Народ как единое целое не может сам ничего написать или произнести, у него нет руки или рта» [10, с. 7]. Такое действие, несомненно, противоречит сложившемуся в языке на текущий момент положению дел, то есть норме, но совершается по правилам разных языковых ярусов. Это действие экспериментально, оно приносит удовлетворение «экспериментатору», может вызвать улыбку у воспринимающих это новшество. Индивид ждет реакции окружающих и сближается

с подхватывающими это новшество, отграничиваясь с ними от остальных.

Именно тот факт, что игра – явление дочеловеческое и, как следствие, докультурное, позволяет заключить, что аналогичные, индивидуальные, впервые нарушающие языковую норму экспериментальные, приносящие удовлетворение творческим индивидам и подхватывающим данное новшество действия, могущие при первом восприятии рассмешить, можно увидеть во всех наблюдающихся в истории русского языка эволюционных изменениях, например, в падении редуцированных, в развитии мягкости согласных, в развитии редукиции, в других фонологических, а также в орфографических изменениях, в унификации типов склонения, в утрате звательного падежа, в утрате склоняемости кратких прилагательных, в изменениях форм глагольного спряжения, в логичном изменении форм синтаксического согласования (см. об этом [6]), в постепенном закреплении порядка слов и всех прочих языковых изменениях. Все эти изначально индивидуальные действия имеют все описанные выше признаки игры.

Нетрудно представить себе играющего с языком индивида, впервые принявшего смягчать согласные перед гласными переднего ряда, и другого, более современного индивида, впервые написавшего слово хлеб не через «ять». Сегодня мы не можем узнать, как это происходило в реальности, какова была реакция окружающих, но результат говорит сам за себя: такое смягчение и такое написание в языке закрепились. И так произошло во всех случаях свершившихся на разных уровнях языка изменений.

Следовательно, во всех этих случаях индивидуальная языковая игра обернулась языковой тенденцией. Это вывод особенно важен в плане полемики с лингвистами, дизъюнктивно противопоставляющими понятия языковой игры и языковой тенденции (см., например, [2]).

Однако не следует преувеличенно полагать, что только игра лежит в основе всех языковых изменений. В основе этих изменений лежит не только доставшаяся человеку от животных предков игра, но и влияние человеческой когниции, в первую очередь, восприятия и основывающейся на его данных логики как строя человеческого мышления (подробнее об этом см. [6, с. 5–105]).

Таким образом, рассмотрение сложившегося лингвистического понятия языковой игры в сравнении с пониманием игры в концепциях Й. Хейзинги и Л. Витгенштейна обнаруживает понятийную корреляцию языковой игры и игры как части создаваемой человеком культуры, в том числе языка, что позволяет увидеть более глубокие проявления игры в языке и таким образом прийти к более глубокому пониманию происходящих в языке изменений.

Литература

1. Витгенштейн Л. Философские исследования / Л. Витгенштейн // Витгенштейн Л. Философские работы. Часть I. Пер. с нем. / Составитель, вступ. статья, примеч. М. Козловой. Перевод М. Козловой и Ю. Асеева. – М. : Издательство «Гнозис», 1994. – С. 75–319.
2. Градинарова А. Транзитивация русских глаголов по новым моделям: языковая тенденция или игра со словом? / А. Градинарова, Е. Зарецкий // Болгарская русистика. – 2009. – № 3–4. – С. 123–146.
3. Кибрик А. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфичное в языке) / А. Кибрик. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 336 с.
4. Космеда Т. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики) / Т. Космеда, О. Халіман. – Дрогобич : Коло, 2013. – 228 с.
5. Норман Б. Игра на гранях языка / Б. Норман. – Москва : Флинта : Наука, 2006. – 344 с.
6. Попов С. Когнитивные основания эволюции форм русского синтаксического согласования : [монография] / С. Попов. – Харьков : НТМТ, 2013. – 150 с.
7. Попов С. Метонимия и метафора как корреляты двух этапов вынужденно поверхностного восприятия возможности создать новое лексическое значение / С. Попов // Jazykovedný časopis. – № 1. – Roč. 67. – Bratislava, 2016. – S. 31-44.
8. Санников В. Русский язык в зеркале языковой игры / В. Санников. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 552 с.
9. Хёйзинга Й. Homo ludens. Человек играющий. Опыт определения игрового элемента культуры / Й. Хёйзинга / Сост., предисл. и пер. с нидерл. Д. Сильвестрова ; коммент., указатель Д. Харитоновича. – СПб. : Изд-во Ивана Лимбаха, 2011. – 416 с.
10. Эпштейн М. От знания – к творчеству. Как гуманитарные науки могут изменять мир / М. Эпштейн. – М. ; СПб. : Центр гуманитарных инициатив, 2016. – 480 с.

УДК 811.161.2:81'367.335

Савченко А. Л.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ІЗ СЕМАНТИКОЮ УМОВИ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОГО СИНТАКСИСУ

У статті проаналізовані різні типи складних речень, що мають семантику умови, і обґрунтований вплив базового семантичного умовного сполучника якщо на конструктивні особливості прислівних складнопідрядних речень на фактичному матеріалі наукового дискурсу.

Ключові слова: умовне значення, складні конструкції, модальний план, реальна умова, гіпотетична умова.

Савченко А. Л. Сложноподчиненные предложения с семантикой условия в системе украинского синтаксиса. – Стаття. В статті проаналізовані різні типи складних пропозицій, які мають семантику умови, і обґрунтовано вплив базового семантичного умовного союзу якщо на конструктивні особливості прислівних складноподчинених пропозицій на фактичному матеріалі наукового дискурсу.

Ключевые слова: условное значение, сложные конструкции, модальный план, реальное условие, гипотетическое условие.

Savchenko A. L. Complex sentences with the semantic of conditions in the syntax Ukrainian system. – Article.

The article analyzes the different types of composite sentences, which have the semantics of the condition, and proved the influence of basic semantic conditional conjunction якщо on design features preword complex sentences on factual material of scientific discourse.

Key words: conditional value, complex structures, modal plan, real condition, hypothetical condition.

Українська синтаксична система так чи інакше є предметом обговорення на лінгвістичних форумах, а також є об'єктом наукових розвідок. Але питання щодо багатьох аспектів системи складнопідрядних речень усе ще залишаються нерозв'язаними, зокрема, питання функціонування певних семантичних сполучних засобів у таких конструкціях. На цьому акцентує увагу й К.Ф. Шульжук: «Останнім часом простежується тенденція більш детального аналізу складнопідрядних речень із різних позицій. Незважаючи на тривалий час їх вивчення, в українському мовознавстві наявні різні підходи до їх аналізу, відсутня усталена класифікація цих структур» [7, с. 206–209]. На наш погляд, це недостатнім є опис, систематизація й узагальнення складнопідрядних речень, у яких явно або приховано простежується значення умови.

Не підлягає сумніву, що сполучник *якщо* – найпоширеніший, який найбільшою мірою передає умовне значення.

Опис складнопідрядних речень, де функціонує цей сполучник, є вкрай обмеженим. Звернемося до академічних видань. Так, І.Р. Вихованець відповідно до семантики сполучників виділяє серед основних класів детермінантних складнопідрядних речень умовні речення. Згідно з членуванням, речення зі сполучником *якщо* належать до речень реальної умови. Але під час опису семантичних класів прислівних складнопідрядних речень конструкції зі сполучником *якщо* автор не згадує й звертає увагу на те, що «у сучасному українському мовознавстві не опрацьовано аргументованої кваліфікації цих конструкцій» [3, с. 331]. Н.Ф. Венжинович у процесі опису складнопідрядних речень поділяє підрядні речення на низку функціональних різновидів, зокрема й на умовні, де функціонує й сполучник *якщо* [2, с. 252], але ні в класі прислівних придієслівно-з'ясувальних,

ні в класі прийменниково-означальних підрядних речень авторка не наводить приклади конструкцій із таким сполучниковим засобом. В іншому виданні, коли описуються складнопідрядні речення розчленованої структури, зокрема з підрядними умови, автори наголошують на тому, що в складнопідрядних реченнях із реальною умовою підрядні частини поєднуються з головною за допомогою сполучника *якщо* [1, с. 193]. Але в розділі «Складнопідрядні речення нерозчленованої структури» на згадування про те, що й тут можливе використання сполучника *якщо*, ми не натрапили.

У наукових виданнях ми також не виявили системного опису синтаксичних одиниць, які мають семантику умови, на рівні складного речення. Так, професор Р.О. Христіанінова в численних наукових працях розглянула складнопідрядні речення з різних боків. Одну з робіт автор присвятила аналізу складнопідрядних речень з приреченневими підрядними частинами умови. Професор обґрунтувала виділення двох їхніх типів: потенційної умови та реальної умови, виокремила власне-умовні й невластиво-умовні конструкції, описала їхні семантичні різновиди [6]. Але в інших розвідках автора ми не натрапили на констатацію факту про те, що й у складнопідрядних прислівних реченнях також простежується умовне значення, яке впливає й на структурні характеристики цих синтаксичних одиниць.

В арсеналі наукових праць наявні й роботи, де аналізується вживання складнопідрядних речень умови в певних жанрах, але в цих роботах такі конструкції описуються лише в узагальненому вигляді, зокрема проаналізовані найтипівіші закономірності вживання складнопідрядних речень часу й умови на шпальтах сучасної газетної періодики й умотивована доцільність організації відповідної синтаксичної структури в газетно-публіцистичному

контексті [5]. Цікавими є й наукові розвідки, де аналізуються певні лінгвістичні об'єкти на міжмовному рівні, зокрема Т.В. Гончарова виявила загальне й відмінне в семантико-синтаксичних особливостях речень із підрядними умови в німецькій та українській мовах. Автор дійшла висновку, що семантико-синтаксичні особливості складнопідрядних речень умови відзначаються симетрією між двома мовами. Нерівномірність мовних систем спостерігається у вираженні неозначено-особових і узагальнених предикативних значень [4].

Мета нашої роботи – аналіз різних типів складних речень, що мають семантику умови, і обґрунтування впливу базового семантичного умовного сполучника *якщо* на конструктивні особливості прислівних складнопідрядних речень на фактичному матеріалі наукового дискурсу.

Складні речення, в одній із частин яких позначається умова для здійснення дії, існування явища, позначеного в іншій частині, досить різноманітні. Це й складнопідрядні, і складносурядні речення з численними сполучниковими засобами: *якщо; якби; коли; коли б; як; раз; що; чи ... чи; і; а то; не те; а не те; інакше; в іншому випадку* тощо, а також безсполучникові речення. Але, безумовно, найбільш тонкі відтінки в умовному значенні можуть виражати складнопідрядні речення.

Отже, сполучник *якщо* – найпоширеніший, який найбільшою мірою передає умовне значення, наприклад:

«Якщо змінна «у» вказує на черговий елемент масиву «а», то «у+1» вказує на наступний елемент» (О.І. Щедрина).

Сполучник *коли* також може служити для вираження умовних відношень (як відомо, сполучник *коли* передає, насамперед, часове значення). Умовне значення речення із цим сполучником може виникнути, якщо йдеться не про одиничний тимчасовий акт, а про постійно діючі, звичайні, повторювані факти. Не підлягає сумніву те, що якщо в умовному реченні вжито замість сполучника *якщо* сполучник *коли*, то воно обтяжується часовим відтінком, наприклад:

«Коли кількість уведених і опрацьованих полів дорівнює кількості специфікацій введення в рядку формату, функція scanf () завершує роботу» (О.І. Щедрина).

Тут йдеться про узагальнене явище, про те, що в будь-якому разі повинні бути дотримані певні умови для досягнення зазначеного результату. У таких реченнях сполучник *коли* легко замінюється сполучником *якщо*, наприклад:

«Коли змінна вже оголошена або проініціалізована, її використання є можливим» (О.І. Щедрина). (*«Якщо змінна вже оголошена або проініціалізована, її використання є можливим»*).

Інші випадки вживання таких складних конструкцій не є характерними для наукового й офі-

ційно-ділового стилів, але використовуються в усіх інших. Приєднання частки *би* до сполучника *коли* змінює модальний план висловлювання, повідомляючи про гіпотетичні умови, наприклад:

«Коли б все знав, так би не гинув» (присл.).

Сполучник *коли б* уже не виражає часових відношень, а передає лише гіпотетичну умову.

Як умовний використовується й сполучник *як*, обтяжений ще й часовим значенням, наприклад:

«Невчасно обід, як хліба в домівці немає» (присл.).

Досить активно вживається й має своєрідний відтінок сполучник *раз*. У реченнях із цим сполучником повідомляється про реальну одиничну умову, причому про умову, яка вже здійснилася, і про наслідки, що випливають із неї. Тому речення отримують досить помітний причиновий відтінок, наприклад:

«Раз не знаєш броду, не ходи у воду» (присл.).

Сполучник *раз* здебільшого вживається в побутово-розмовних контекстах, але нерідко використовується й у книжковій мові.

Сполучник *якби* містить невеличку частку *б*, отже, передає гіпотетичну умову. Він відрізняється зниженістю, просторічним забарвленням і не використовується в науковому мовленні, наприклад:

«Якби на коня не спотикачка, так йому б і ціни не було» (присл.).

Умовне значення містять і деякі складносурядні речення. Умовно-наслідкові речення зі сполучником *і* складаються тільки з двох взаємопов'язаних частин, побудованих у суворо визначеному порядку. Формально-граматичною ознакою таких речень є форма дієслів-присудків у частинах (особливо в першій): саме за допомогою форм способу вдається без специфічного умовного сполучника передати модальність умовності, наприклад:

«Програма завантажиться, і на моніторі одразу з'явиться текстове повідомлення» (О.І. Щедрина). (Пор.: *«Завантажилася б програма, і на моніторі одразу з'явилося б текстове повідомлення»*). Для першого речення синонімічним є складнопідрядне речення зі сполучником *якщо* (реальна умова), для другого – зі сполучником *якби* (ірреальна умова). Залежно від лексичного наповнення речення може бути передане й за допомогою наказового способу, що передає умовність, наприклад: *«Завантажуй програму, і на моніторі одразу з'явиться текстове повідомлення»*. У наведених реченнях різні суб'єкти дії в частинах Це – найбільш уживані моделі. Проте є речення, де суб'єкт дії в обох частинах речення один і той же, наприклад:

«Ви надіслали електронного листа за неіснуючою адресою, і ви одержали його самі» (Л.М. Дибкова).

Дійсний спосіб дієслів-присудків під час передавання умовного значення, як правило, представлений майбутнім часом, наприклад:

«Звернемося до системної папки «Мій комп'ютер», і ми дізнаємося обсяг вільного місця на жорсткому диску» (Л. М. Дибкова).

Однак умовне значення тут ускладнене часовим відтінком (пор.: *якщо звернемося – коли звернемося*). Повний перехід до часового значення виявляється в разі вживання в обох частинах теперішнього й минулого часів:

«Звертаємося до системної папки «Мій комп'ютер», і ми дізнаємося обсяг вільного місця на жорсткому диску». «Звернулися до системної папки «Мій комп'ютер», і ми дізналися обсяг вільного місця на жорсткому диску».

Безсполучникові речення характеризуються тими ж, що й у складносурядних речень, показниками модальності для передавання умовного значення в частинах, тобто використанням різних способів дієслів-присудків. При цьому безсполучникові речення більш динамічно передають дію порівняно зі сполучниковими, наприклад: «Зробиш спішно – вийде смішно» (присл.); «Ластівки низько літають – дощ обіцяють» (присл.). Безсполучникові речення, як правило, не використовуються в науковому мовленні.

Базовими в групі складних речень із семантикою умови є складнопідрядні речення з умовною підрядною частиною. За трактуванням Н.Г. Шкурятної й С.В. Шевчук, складнопідрядні речення з підрядними умови – це такі речення, підрядна частина яких указує на умову, за якої відбувається, відбулася чи може відбутися дія, про яку йдеться в головній частині. Умова, на яку вказується в підрядній частині, може бути реальною чи ірреальною [8, с. 613]. Ми також, як і автори, класифікуємо їх як реальні, потенційні (можливі) й ірреальні (гіпотетичні) умови. Домінуючими в групі складнопідрядних речень з умовною підрядною частиною є речення з підрядними, які передають потенційну умову. Тут підрядна частина повідомляє про умову, яка може здійснитися, наприклад:

«Програма працюватиме, якщо правильно побудувати її алгоритм» (О.І. Щедрина).

У реченнях реальної умови підрядна частина повідомляє про умову, яка здійснюється або здійснювалася, наприклад:

«Якщо джерела даних є архівними об'єктами, відповідні потоки маркуються назвами атрибутів об'єктів» (О.І. Щедрина).

У реченнях ірреальної умови підрядна частина повідомляє про умову, яка не здійснилася, наприклад:

«Якби дві або більше ліній не поєднувалися в одну, то місце об'єднання не повинне б було бути зміщеним» (Л.М. Дибкова).

Відмінності в реченнях потенційної, реальної, ірреальної умови визначаються модально-часовими властивостями частин, співвідношенням видочасових форм дієслів-присудків, характером сполучників і лексичним наповненням частин речення.

Так, для ірреальних речень характерним є умовний спосіб, у реченнях потенційної умови, як правило, не використовується минулий час тощо. Порядок розташування частин у складнопідрядних реченнях з умовною підрядною частиною («Якщо змінна величина набуває всіх значень із деякого проміжку, то її вважають неперервно змінною» (В.В. Липовик)) строго не фіксований. За висновком Н.Ф. Венжинович, у складнопідрядних реченнях підрядне речення може виступати в постпозиції, інтерпозиції та препозиції щодо головної частини. Його синтаксична позиція залежить від характеру підрядного зв'язку. Якщо підрядне речення поєднується з головним реченням детермінантним підрядним зв'язком (як у нашому прикладі), то типовим є вільне їх розташування [2, с. 253–254]. У реченнях цього виду форми часу присудків не можуть бути обрані довільно, оскільки подія, яка чимось зумовлюється, не може відбутися раніше, ніж буде реалізована сама умова. Отже, є граматичні обмеження на форми часу присудків, що виражаються в співвіднесеності цих форм. Між головною й підрядною частиною є й семантична співвіднесеність – конкретні дії або події можливі за певних умов.

З описаного нами вище випливає, що структура розчленованих складнопідрядних речень з умовною підрядною частиною характеризується гнучкістю, граматичним обмеженням обох частин, семантичною співвіднесеністю головної й підрядної частин.

Сполучник *якщо* може функціонувати не тільки у властивому йому значенні – умовному, але й як з'ясувальний. Сполучник *якщо* вносить у з'ясувальну підрядну частину відтінок умови. При опорних словах зі значенням, яке характеризує, сполучник *якщо* набуває значення гіпотетичного припущення [2, с. 706]. У з'ясувальних складнопідрядних реченнях зі сполучником *якщо* («Не є припустимим, якщо найменше значення с функція $f(x)$ набуває в двох точках» (В.В. Липовик)) позиція підрядної частини строго закріплена, підрядна частина може розташовуватися тільки в постпозиції до головної частини. Отже, речення цього виду мають негнучку структуру. Головна й підрядна частини граматично співвіднесені. Головне речення має й семантичне обмеження через те, що воно повинне містити у своєму складі слово зі з'ясувальним значенням. Під час зміни лексичного складу головної частини порушиться співвіднесеність частин складного речення. На підрядну частину такого обмеження немає.

Звертаємо увагу на те, що тоді, як сполучник *якщо* в з'ясувальному значенні вносить у підрядну частину відтінок реальної умови, сполучник *якщо*, ускладнений елементом *б*, надає з'ясувальній підрядній частині відтінок ірреальності, гіпотетичності. Частка *б* – виразник модальності ір-

реальності, у головній частині дієслово-присудок уживається в умовному способі. Головна частина, де підрядна частина оформлена сполучником *якщо*, а також сполучником *якщо*, ускладненим часткою *б*, як правило, містить заперечну частку *не (ні)*. Такі речення вказують на умови, що перешкоджають здійсненню дії.

Отже, структура з'ясувальних складнопідрядних речень з асемантизованим умовним сполучником *якщо*, а також у тому разі, коли він ускладнений наявністю елемента *б* у підрядній частині, має такі особливості: негнучкість; граматичну співвіднесеність обох частин; семантичне обмеження головної частини і його відсутність у підрядній. Хоча умовний сполучник *якщо* й асемантизувався в з'ясувальних конструкціях, проте привніс в їх структуру гнучкість, а також граматичну співвіднесеність обох частин – характерні ознаки складнопідрядних речень з умовною підрядною частиною.

Сполучник *якщо* функціонує й у присубстантивних складнопідрядних реченнях. За нашими спостереженнями, у присубстантивних структурах зі сполучником *якщо* коло опорних слів обмежене. Зазвичай це іменники (*випадок, умова* й деякі інші). Значення цих слів семантично недостатньо, і тому вони потребують поширення. Найчастіше ці слова вживаються з антецедентами *той* і *такий*. Наприклад:

«У тому випадку, якщо функція дійсної змінної задана деяким аналітичним виразом, її областю визначення D вважається множина допустимих значень x» (В.В. Липовик).

Означальна підрядна частина оформлюється сполучником *якщо*, який вносить в її значення відтінок умови. Звертаємо увагу на те, що в складнопідрядних реченнях із підрядними умови, якщо умовні відношення не ускладнені іншими видами синтаксичних відношень, частини можуть вільно варіюватися, позиція підрядної частини строго не закріплена. У нашому ж прикладі речення порядок розташування частин строго фіксований. Підрядна частина повинна розташовуватися в постпозиції або інтерпозиції до головної, яка містить опорний компонент – іменник, що потребує поширення. Наявність антецедента *той* (або *такий*) свідчить про те, що поширювач повинен бути з означальним значенням.

Частини цього прикладу речення граматично співвіднесені. Наприклад, форма майбутнього часу присудка в головній частині неможлива за наявністю форми присудка в минулому часі в підрядній тощо. Головна й підрядна частини також співвіднесені й семантично. Лексичне наповнення підрядної частини, що має відтінок умови, має логічно визначатися виходячи з лексичного наповнення головної й навпаки. Отже, структура присубстантивних складнопідрядних речень зі сполучником *якщо* характеризується негнучкістю, граматичною співвіднесеністю частин, семантичною співвіднесеністю головної й підрядного речень.

Виходячи з поданої характеристики, можна переконатися в тому, що крім того, що сполучник *якщо* вносить у значення підрядної частини присубстантивного речення відтінок умови, вплив сполучника *якщо* на структуру присубстантивного речення значний, тому що вона отримала такі ознаки, як граматичну та семантичну співвіднесеність частин, характерні для умовних складнопідрядних речень. Проте в результаті асемантизації умовного сполучника *якщо* в присубстантивних конструкціях частини строго фіксовані, а негнучкість структури, яку має наведений вище приклад речення, – характерна особливість типових присубстантивних речень.

Викладене вище дозволяє нам дійти такого висновку. Семантичне значення умови характерне не тільки для складносурядних, безсполучникових і складнопідрядних речень розчленованого типу з підрядною частиною умови, але й для складнопідрядних речень нерозчленованого типу – з'ясувальних і присубстантивних. Унаслідок присутності специфічних умовних сполучників у нехарактерних для них реченнях конструктивні характеристики цих речень піддаються змінам – вони отримують граматичну та семантичну співвіднесеність частин. Асемантизація умовних сполучників у реченнях нерозчленованого типу виражається в строго закріпленій позиції підрядної частини – вона завжди постпозитивна.

Безсумнівно, наші наукові дослідження потребують подальших пошуків. Відомості нашої роботи можуть бути застосовані під час аналізу синтаксичних систем усіх мов східнослов'янської групи.

Література

1. Бевзенко С.П. Сучасна українська мова. Синтаксис : [навчальний посібник] / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К. : Вища школа, 2005. – 270 с.
2. Венжинович Н.Ф. Сучасна українська літературна мова : [навчальний посібник] / Н.Ф. Венжинович. – 3-те вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2008. – 304 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Гончарова Т.В. Семантико-синтаксичні особливості речень із підрядними умови в німецькій і українській мовах / Т.В. Гончарова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/18_APSN_2014/Philologia/4_172187.doc.htm.
5. Завоюра І.О. Стилiстичнi функцiї складнопiдрядного речення з пiдрядними умови та часу в сучасних друкованих ЗМІ / І.О. Завоюра [Електронний ресурс]. – Режим доступу : jnl.nau.edu.ua/index.php/Fly/article/download/2534/2524.

6. Христіанінова Р.О. Складнопідрядні речення з приреченнєвими підрядними частинами умови / Р.О. Христіанінова // Мовознавчий вісник: зб. наук. пр. / МОНМС України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; відп. ред. Г.І. Мартинова. – Черкаси, 2011. – Вип. 12–13. – С. 167–172.

7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К.Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

8. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: [навчальний посібник] / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К. : Літера, 2000. – 688 с.

Джерела фактичного матеріалу

9. Дибкова Л.М. Інформатика і комп'ютерна техніка : [підручник] / Л.М. Дибкова. – К. : Академвидав, 2011. – 464 с.

10. Липовик В.В. Математичний аналіз : [навчальний посібник] / В.В. Липовик, О.В. Максимов. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. – 196 с.

11. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / Інститут мистецтвознавства, фольклористики й етнології ім. М.Т. Рильського НАН України ; упоряд. М.М. Пазяк. – К. : Наукова думка, 2001. – 391 с.

12. Щедрина О.І. Алгоритмізація та програмування процедур обробки інформації С++ : [навчальний посібник] / О.І. Щедрина. – К. : КНЕУ, 2001. – 224 с.

PHRASEOLOGICAL INNOVATIONS IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE: MEDIALINGUISTIC CONTEXT

The article is focused on interpretations of the term «phraseological innovation / phraseological innovations». The author presents the main conceptions of research targeting new phraseological units in modern Ukrainian language, reviews the main sources of origin of new phraseological constructs, particularly those which are related to mass media.

Key words: phraseological innovation, mediallyinguistic analysis, Ukrainian language, mass media phraseological unit, mass media language, mediallyinguistics.

Сизонов Д. Ю. Фразеологічні інновації в сучасній українській мові: медіалінгвістичний контекст. – Стаття.

У статті розглядаються наукові тлумачення лінгвістичного поняття «фразеологічна інновація» / «фразеологічні інновації» в контексті основних концепцій дослідження фразеологічних одиниць в сучасній українській мові. Автором проаналізовані джерела появи фразеологізмів, зокрема в засобах масової комунікації, детально описані умови функціонування нових медійних фразеологізмів як певних суспільних маркерів, що репрезентують динаміку й еволюцію сучасної мови.

Ключові слова: фразеологічна інновація, медіалінгвістичний аналіз, медійний фразеологізм, мова ЗМІ, сучасна українська мова, медіалінгвістика.

Сизонов Д. Ю. Фразеологические инновации в современном украинском языке: медиалингвистический контекст. – Статья.

В статье рассматриваются научные толкования лингвистического понятия «фразеологическая инновация» / «фразеологические инновации» в контексте основных концепций исследования фразеологических единиц в современном украинском языке. Автором проанализированы источники появления фразеологизмов, в частности, в средствах массовой коммуникации, подробно описаны условия функционирования новых медийных фразеологизмов как определенных социальных маркеров, представляющих динамику и эволюцию современного украинского языка.

Ключевые слова: фразеологическая инновация, медиалингвистический анализ, медийный фразеологизм, язык СМИ, современный украинский язык, медиалингвистика.

Innovations in the lexical systems of Slavonic languages have started receiving more attention in the XXI century due to unprecedented speed of language updating, especially when it comes to vocabulary. Ukrainian, as many other languages in the world, is living through a neological boom caused by speeding up the life rhythm, rise of mass political activism, fast development of media space (boosted by the Internet), development of technology and science requiring new words and definitions, which then get into active vocabulary of Ukrainians.

It is known that the mass media are the most vibrant to react to all nominative innovations in various areas of human activities, which are verbally represented in the language (this was noted by I. Bilodid, V. Rusanivsky, D. Barannyk and others). At the modern stage phraseological innovations in different areas of social communication, in particular in mass media, are considered by O. Styshov, O. Taranenko, L. Pashynska and others.

Throughout two previous decades the polyparadigmatic approach to studies of linguistic phenomena, including the lexical and phraseological innovations, has been developed. Thus, structural semantic approach co-exists with functional stylistic approach and communicative-pragmatic approach (see works by L. Shevchenko, S. Yermolenko, M. Kozhyna, H. Solhanyk, L. Duskaeva [2; 3; 8] and others). Polyparadigmatics gives a possibility for a comprehensive, multi-aspect analysis of new phenomena in formal languages.

New aspects focused on studies of a “language in action” and language in the process of its develop-

ment have been shaped in neology of the first decade of the 21st century. This explains significant interest of stylists and lexicologists to various linguistic innovations, with particular focus on functional stylistic and pragmatic characteristics of new nominative phenomena. Thus, V. Rusanivsky in the middle of previous century pointed on the process of updating of lexical and phraseological systems of formal Ukrainian language, connected with language of mass media as a source providing new elements to the active content of referred systems [5, p. 48]. In early 2000s in a multi-author work edited by Prof. L. Shevchenko evolution of language processes (particularly those aiming at renewal/change of words and their meanings) was also emphasized by L. Lysychenko, F. Batsevych, O. Cherednychenko and others [8]. Talking about the perspectives of stylistic analysis of phraseological units in mass media language, a Polish researcher S. Hayda pointed on an emerging trend of using neological units (words to collocations) in various mass media genres in a modern mass media space. This trend is primarily connected with extralinguistic factors of mass media development: the mass media give assessments, urge to action and have influence on collective consciousness [1, p. 12]. The researcher underlined the potential connotational polysemantics of the word / collocation / expression which, if being used in the text describing a specific idea, could obtain new meaning, go through structural changes and also could obtain new figurative power [9]. We illustrate this phenomenon on an example of media phraseology: «потрапити в яблучко» («поцілити в

ціль») and «*потрапити в яблучко*» («about iPhone Apple®»); «*Язык до Києва доведе*» («необхідність розпитувати щось») and «*Язык*» до Києва доведе» (about the law on the language in the Verkhovna Rada) etc.

In the international practice, particularly in German media linguistics [10], phraseological innovations («*idiomatische innovationen*») are seen as fixed linguistic units of idiomatic nature; Polish researchers [9; 11 and other] consider phraseological innovations as lexical markers pointing out processes connected with life of a person and are elements of his/her intellect and social development. We support the idea that phraseological innovations emerge as a verbal response to the social processes, and most actively phraseological innovations are created and spread in the mass media (thus, the term is **media phraseological unit**): «*Маємо те, що маємо*» (L. Kravchuk); «*Якщо куля в лоб, то куля в лоб*» (A. Yatsenyuk), «*Вона – працює*» (Y. Tymoshenko), «*Бандитам – тюрми*» (V. Yushchenko) etc.

Lexical and phraseological innovations, according to our observations, emerge in the areas with high potential for generation of new elements, particularly in politics, law, financial and banking sectors, diplomacy, science and technology, computer technologies, manufacturing, culture, art, education and related fields under the influence of certain factors, where among the most important are linguistic economy principle, principle of linguistic analogy, interlingual and intercultural differentiation, and also the trend to expressivity of linguistic meanings. The mass media, especially advertising and PR, are the most favorable for creation of new phraseological units, and the extralingual factors also have their impact here (communication on the Internet is the biggest source of phraseological innovations due to its informational and social magnitude and common use of the Web by the recipients): «*Зроблено мейк-ап в українській освіті*» [«ТСН»]; «*Пінг-понгова дипломатія по-українськи*» [«ТСН»]; «*Тимошенко взяла політичний тайм-аут*» [«24 канал»]; «*Саакашвілі: підняття на новий левел в реаліях України*» [«Газета по-українськи»]; «*Альфа і Омега нашої Ради: хто є хто під куполом*» [«5 канал»]; «*Чорний піар О. Ляшка*» [«24 канал»]; «*Віра горами рухає: Як Брежнєва знімала новий відеокліп*» [«Гламурчик»] (from the titles of the media).

Research of lexical and phraseological innovations in their stylistic and pragmatic aspects (works by O. Styshov, O. Taranenko, N. Klushyna and others) provide that there are two pragmatic goals which are accomplished through the media context: the depth of information capacity and assessment is reached, together with emotional and expressive emphasis. In order to reach this effect, the addresser uses the most typical instruments like stylistic disharmony, fills the

text with terminology, clusters up emotion and assessment tools, uses periphrases (transformed reproductions of fixed linguistic complexes), comparisons, antitheses and so forth. Role of phraseology here is quite important – author can precisely describe the social situation through the citation, eloquent expression or a transformed construct with little effort.

O. Styshov, L. Pashynska considers a set of important criteria for calling fixed linguistic units **phraseological innovations (фразеологічна (ін)новація)**, in particular functional (new unit refers to a new concept or phenomenon), chronological (corresponds to the time of first use of the new phraseological unit), lexicographical (absence of the new linguistic unit in the dictionaries), statistical (originality depends on dissemination of a new concept in the sources for wider audience), expressive-stylistic (phraseological innovation comes with a new meaning and evaluative potential) and other criteria. During preparation of the dictionary of new words and phraseological units in the mass media, Prof. L. Shevchenko [3; 4; 8] as a science editor of the volume identified the primary requirements to description of new words / phraseological unit in the mass media: a new linguistic unit must be recorded in the media space (a new semantic version of a lexical unit; new collocation; new phraseological unit; new eloquent expression); the context where the new unit can be found should be as broad as possible; “novelty” and connection to up to date challenges (references to authoritative lexicographic publications where a new word, semantic variant of a word, collocation or phraseological unit is not recorded are absolutely necessary); wide context where a **new lexical / phraseological (неолексема/неофразема)** unit is used (economy, politics, culture, education etc.) (Shevchenko 2014, 8): *Майдан – Євромайдан – Майдан Гідності – вийти на Майдан – майданить націю – історична майданність* etc.

Thus, under the concept of **phraseological unit (in the media)/фразеологізм у медіа** we mean certain expressive media universal (new unit of media discourse) which gives additional emotionality and figurativeness to a mass media text, also additional expressiveness. Even in case when “traditional”, folk-poetic phraseological unit is used in its direct meaning, it goes through certain semantic transformations and is understood in the new context by the recipient. While researching the material collected by us, it was revealed that both traditional and transformed phraseological units have strong connection to background knowledge which the recipients have acquired by the time when a new media phraseological unit emerges (if the meaning of a new unit is not clear and thus no reaction on the side of the recipient follows, this would mean that the impact goal – one of the key functions of mass media – is not reached).

A joint aspect (including both stylistics and pragmatics) of research of lexical and phraseological in-

novations, which is used for analysis of new phraseological units, is based on a dual principle. On the one hand, it is focused on the studies of linguistic tools in their development, on the other hand, it aims at identification of the rules and ways of using phraseological innovations in the texts written in certain style and serving certain purposes (media communication is the most powerful tool of filling formal language with new lexical and phraseological elements).

Combination of two research aspects – stylistic and pragmatic – in researches dedicated to phraseological innovations in the mass media language (the approaches originate in the stylistic works by V. Vynohradov, D. Baranyk, V. Rusanivsky and later continue in the researches published by I. Cherednychenko, L. Shevchenko, S. Yermolenko and others [3]) is conditioned, from our position, by two factors: 1) media linguistic contexts have a clear pragmatic basis: they aim to be informative, give analysis, assessments, also be emotional and expressive; 2) pragmatic characteristics of communication are reached with the help of certain stylistic devices and neo-lexical instruments (in particular, with the help of phraseological innovations) which form the dimensions of information and assessment, emotion and expressiveness in the mass media space.

In our works we have already researched phraseological innovations / new media phraseological units on the basis of four information platforms:

1) in the political communication new media phraseology serves as an instrument of influence on a prospective voter. In the theory of mass communication new phraseological units which emerged in political contexts partly perform conceptual function, which attracts modern linguists (in particular, the temporary spheres of concepts and role of phraseological units in their creation). As linguistic units, they are the elements of media technology, can be a basis for linguistic game, a linguistic eggcorn (see works by S. Kvit, H. Pocheptsov, A. Chudinov, which consider these questions): *«Зустріч без краваток у резиденції Президента відбудеться сьогодні ввечері»* [«Газета по-українськи», 08.12.2015 р.]; *«Зустріч Байдена та Порошенка відбудеться за зачиненими дверима»* [«Новинар», 08.11.2015 р.]; *«Далеко кущому до Зайця»: як РПЛ виключила зі списку бувалого депутата Івана Зайця»* [Express, 20.10.2014 р.] etc.

2) in advertising and PR new phraseological units can be used with the purpose of so-called «advertising hypnosis», in the political discourse they make up the basis for mottos and speeches (see works by L. Kudriavtseva, N. Slukhai, I. Hrabovenko and others). Label lexeme, which is structurally close to phraseological unit, is also a challenging research object for modern stylistics. In particular, for the analysis of «ethnic tolerance and proneness to conflict» in the media (V. Malikova) label lexemes and phraseo-

logical units, which have special functions and impact in the mass media texts, are important to analyze and describe: *«Справа на мільйон»* [«Лото-Забава»], *«Легка на підйом»* [«WindRose»], *«Надає крила»* [«Redbull»] etc.

3) in the Internet communication, where phraseological innovations emerge the most actively and are used not only in the framework of traditional texts, but also in multimedia texts (which serve the purpose of creolization). The definition of a new phraseological unit (phraseological innovation) in the Internet space comes down to saying that it is a new expression and also a new meaning of an old nomination, or a unique nonce word which emerges in the national language (-s). New mass media genres are the most receptive to various innovations (the questions regarding new phraseological units in the Internet space are partly covered by S. Chemerkyn, T. Kolokoltseva and others): *«Незважаючи на те, що «білі коміці» продовжують триматися за свої робочі місця й рідко звільняються за власною ініціативою, страх бути звільненими в більшості відступив»* [«Gazeta.ua», 01.12.2015 р.]; *«Ми розуміємо, що в нас є козирний туз – і це народ України»* [«О. Тягнибок. YouTube official»] etc.

4) in the language of new social mass media, in particular in the structure of Twitter reports, blogs, LJ blog pages (blogging platform LiveJournal), where new phraseological units are essential for expressing author's thoughts (*лови момент, будь на контакті, знати понти, в'їжджати в питання, бути он-лайн / оф-лайн, не гальмує, прикольнутися над кимось, ловити драйф / кайф* etc.), since they are able to make the expression (post on the Internet) unique. Further functioning of a new phraseological unit depends on other participants of social communication who spread the best innovations (this is especially relevant for popular topics among young audience: music, cinema, sports, education etc.).

Thus, phraseological innovations play a special role: they act as verbal reflections of current social situation and point on speed of formal language development. In the world practice, phraseological innovation/lexical idiom is seen in the context of a dual stylistic and pragmatic approach and requires a detailed functional analysis and description in a broad media context (since the theory of mass communication considers media phraseological units not only as a basic linguistic unit, but in a wider sense – as a concept, expressive universal, which brings more emotions into mass media text). Interpretations of phraseological innovations in the mass media language research area have multiple dimensions, proving powerful stylistic potential of these linguistic units in mass communication (which can be explained by «linguistic trends», principle of linguistic economy, creativeness of people working in the media and their willingness to express active po-

sition through the text and make emotional impact on the recipient). We consider researches of other media areas like radio, television, social networks prospective, since there new phraseological units are not only created, but also promoted and widely

spread, as the audience of social mass media (unlike the audience of printed media) is growing fast. Due to popularity of new mass media among young people, creation of new phraseological units may be considered inevitable.

References

1. Гайда С. Актуальные задачи стилистики / С. Гайда // Актуальные проблемы стилистики. – М., 2015. – Вып. 1. – С. 11–22.
2. Дускаева Л. Стилистика медиатекста: избр. статьи 2010–2012 гг. / Л. Дускаева. – С.-Петербург, 2012.
3. Літературна мова у просторі національної культури / Л. Шевченко, В. Русанівський, Л. Лисиченко, С. Єрмоленко, О. Чередниченко, Ф. Бацевич та ін. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2004.
4. Медіалінгвістика : словник термінів і понять / Л. Шевченко, Д. Дергач, Д. Сизонов / За ред. Л. Шевченко. – К., 2014.
5. Русанівський В. Збагачення й оновлення мови / В. Русанівський // Українська мова і література в школі – 1976. – № 8. – С. 47–51.
6. Сизонов Д. Медицинская терминология в белорусских, польских, русских и украинских медиа: семантико-стилистическая характеристика / Д. Сизонов // Stylistyka – XXIV, 2015 – С. 271–281.
7. Чемеркін С. Українська мова в інтернеті: позамовні та внутрішньоструктурні процеси : [монографія] / С. Чемеркін ; Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2009.
8. Шевченко Л. Медійна лексикографія в лінгвістичній перспективі / Л. Шевченко // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – Вип. 28. – К., 2014. – С. 7–16.
9. Gajda S. Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym / S. Gajda. – Warszawa, 1982.
10. Perrin D. Medienlinguistik / D. Perrin. – Konstanz : Utb, 2006.
11. Zgólkowie T. Poprawność językowa a skuteczność komunikacyjna / T. Zgólkowie. – Wrocław, 1999.

Resources

12. «5 канал» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.5.ua/>.
13. «24 канал» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://24tv.ua/>.
14. «Газета по-українськи» / Gazeta.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://gazeta.ua/>.
15. «Експрес» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://expres.ua/>.
16. «Новинар» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://novynar.com.ua/>.
17. «ТСН» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tsn.ua/>.

Тараненко К. В.

МОВЛЕННЄВІ ІНДИКАТОРИ КОНФЛІКТНОГО, ЦЕНТРОВАНОГО ТА КООПЕРАТИВНОГО ТИПІВ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

У статті проаналізовано поняття типу мовної особистості й індивідуальної мовленнєвої поведінки. Визначено інтенції мовленнєвої поведінки конфліктного, центрowanego та кооперативного типів мовної особистості. Окреслено мовленнєві показники, що репрезентують кожен із підтипів мовної особистості.

Ключові слова: мовна особистість, індивідуальна мовленнєва поведінка, типологія мовних особистостей, мовленнєвий індикатор, інтенція.

Тараненко К. В. Речевые индикаторы конфликтного, центрированного и кооперативного типов языковой личности (на материале украинского языка). – Стаття.

В статті проаналізовані поняття типу мовної особистості й індивідуального мовленнєвого поведінки. Визначено інтенції мовленнєвої поведінки конфліктного, центрowanego та кооперативного типів мовної особистості. Окреслено мовленнєві показники, що репрезентують кожен із підтипів мовної особистості.

Ключевые слова: языковая личность, индивидуальное речевоe поведение, типология языковых личностей, речевой индикатор, интенция.

Taranenko K. V. Linguistic indicators of conflict, central and cooperative of verbal personality (on the material of the Ukrainian language). – Article.

The article analyzes concepts of the type of linguistic personality and individual speech behavior. The intentions of speech behavior of conflict, centered and cooperative types of linguistic personality are determined. The speech indicators representing each of the subtypes of the linguistic personality are outlined.

Key words: linguistic personality, individual speech behavior, typology of linguistic personalities, speech indicator, intension.

У лінгвістичних працях кінця ХХ – початку ХХІ ст. сформувався антропоцентричний підхід до пізнання сутності й природи мови. Відтепер абстрактний, ідеальний мовець поступається своїм місцем конкретному, реальному мовцеві, який здійснює свою мовленнєву діяльність щоразу в новій ситуації, у новому комунікативно-прагматичному просторі. Переорієнтація лінгвістичних досліджень на носія мови зумовила появу нових термінологічних понять, серед яких стрімко увійшло в науковий обіг і закріпилося поняття мовної особистості.

У процесі спілкування беруть участь особистості, вони регулюють перебіг ситуації спілкування в загальних чи особистих цілях, ініціюють комунікативну подію, визначають її тему та реєстр спілкування (нейтральний, офіційний, дружній, фамільярний) [7, с. 116]. Усе це знаходить своє вираження в тому, як кожен із мовців оформлює свої комунікативні наміри (інтенції), якими засобами мови він їх реалізує.

Метою статті є визначення типових і показових одиниць мови відповідно до типу мовної особистості, виділення мовленнєвих індикаторів, що репрезентують конфліктні, центрований та кооперативні моделі мовленнєвої поведінки особистості.

Ґрунтовне теоретичне окреслення феномена мовної особистості знаходимо в працях Г.І. Богіна, який створив параметричну модель мовної особистості, абстраговану від індивідуальних розбіжностей людей і специфіки відомих цим людям мов. Дослідник визначає мовну особистість як «людину, що розглядається з погляду її готовно-

сті здійснювати мовленнєві вчинки, створювати й сприймати твори мовлення» [1, с. 11]. Зважаючи на досягнення української соціолінгвістики, мовна особистість ідентифікується за специфічними характеристиками вербальної та невербальної поведінки, пов'язаними з її ціннісними установками [2, с. 30]. Українські мовознавці передусім спираються на визначення, подане в короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів (2001 р.) за редакцією С.Я. Єрмоленко: «Мовна особистість – поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі» [5, с. 62].

Структура мовної особистості формується трьома рівнями: інваріантним, когнітивним і прагматичним [4]. При цьому кожен із цих трьох рівнів досліджується з опертям на одиниці мови, що відповідають його специфіці. Так інваріантний (вербально-семантичний, вербально-граматичний) рівень структури мовної особистості автора розглядається щодо мовних одиниць, які демонструють володіння повсякденною мовою. Це можуть бути такі одиниці: морфема, слово, словоформа, словосполучення, синтаксема тощо. На цьому рівні відносно постійною частиною структури мовної особистості є комплекс збережених протягом достатньо довгого історичного часу структурних рис загальнонаціонального

мовного типу, поняття якого використовується як гіпотетична передумова існування інваріантної частини. Ця інваріантна частина структури забезпечує можливість взаєморозуміння носіїв різних діалектів, можливість розуміння мовною особистістю текстів, що виходять далеко за межі часу її життя та функціонування.

Когнітивний (тезаурисний) рівень структури мовної особистості вивчається з урахуванням мовних одиниць, що репрезентують статичну й відносно стабільну індивідуальну концептуальну картину світу автора тексту як носія конкретної мови. Це такі одиниці, як денотат, сигніфікат, фрейм, афоризм, сентенція, приказка, фразеологізм, метафора. Цей рівень вивчення мовної особистості встановлює ієрархію змістів і цінностей у її картині світу, у її тезаурусі. Звичайно, є певна домінанта, яка визначається національно-культурними традиціями й суспільною ідеологією, зумовлює можливість виділення для мовної особистості в загальномовній картині світу її ядерної, загальнозначущої, інваріантної частини, а також частини, специфічної й неповторної для цієї особистості.

Прагматичний (мотиваційний) рівень виявляє мотиви та цілі, які зумовлюють розвиток, поведінку особистості, керують її текстотворенням і, як наслідок, визначають ієрархію змістів і цінностей у її мовній моделі світу. Такими одиницями є дейксис, способи аргументації, плани, тактики, комунікативні та мовні стратегії тощо.

Мовна особистість передбачає дослідження різних видів поведінки, діяльності, комунікації, інтелекту, духовності, менталітету, емоцій тощо, що є суттю самого поняття людини. Доступ до цих характеристик і надає мова [3, с. 162]. З огляду на варіативність вираження мотиваційно-прагматичного рівня структури мовної особистості виділяють поняття типу мовної особистості. Він визначається як стійка структура, що відображає індивідуальні особливості суб'єкта, який вступив у комунікацію, і мовленнєва поведінка, що детермінує його [4, с. 118]. Вияв індивідуальної мовленнєвої поведінки – це позбавлений усвідомленого мотивування, автоматизований, індивідуальний, стереотипний вияв мовленнєвої діяльності й дискурсивного мислення конкретної мовної особистості. В актуалізації індивідуальних стратегій і тактик мовленнєвої поведінки виявляються індивідуальні особливості мовної особистості, які забезпечують її неповторність і формують індивідуальний тип. Різні стилі індивідуальної мовленнєвої поведінки умовно поділяють на три типи: конфліктний, центрований і кооперативний [6]. Ця класифікація була розроблена з огляду на мотиваційно-прагматичний рівень структури мовної особистості, однак особистість у спілкуванні дуже часто приховує свої прямі мотиви, тому вва-

жаємо, що індикаторами типу мовної особистості є саме одиниці інваріантного та когнітивного рівнів. У результаті проведеного спостереження та порівняльного аналізу мовлення особистостей різних типів визначені типові та показові одиниці мови, що репрезентують конфліктні, центровані та кооперативні моделі мовленнєвої поведінки особистості.

Конфліктний тип мовної особистості свідомо чи підсвідомо будує своє спілкування руйнівню, згубно впливаючи на спроби творення взаєморозуміння. При цьому конфліктному типу мовної особистості не обов'язково сперечатися, ображати чи гнівно доводити свою думку. Конфліктність мовної особистості виявляється на тонших рівнях, ніж може сприйняти свідомість мовця, який бере участь у діалозі. Як і самі конфлікти, що бувають відкритими (прямими) і прихованими (непрямими), конфліктний тип мовної особистості може виявлятися в двох ролях – агресора та маніпулятора. Основою спілкування агресора є спрямованість на агресію, вороже ставлення до навколишнього світу, співрозмовника чи обставин мовлення, із тактикою відкритої або непрямой образи співрозмовника, його приниження. Власне конфліктна особистість може навіть не помічати вияви агресивної мовної поведінки, однак ця особливість може стабільно виражатися на інваріантному та когнітивному рівнях мовної особистості. Звинувачення, образа чи приниження конфліктного типу особистості мають чітке спрямування на об'єкти чи обставини мовлення. На основі наших спостережень за мовленням таких конфліктних особистостей визначено, що показниками агресивного стилю спілкування є широке вживання займенників другої та третьої особи: *ти, ви, він, вона, вони*. Звичайно, займенники *я* та *ми* також не оминаються агресорами, але обов'язково в дихотомії *я – ти, ми – вони*. Наприклад: «*Тобі легко говорити, бо я тут, а ти там*» (7, с. 68). Або: «*– Але ж ми – чоловік і дружина, ми обіцяли одне одному. – Ой, прошу тебе, Славо, не треба! – гнівно скривився Доброжанський. – Не можу я слухати ці дешеві й нікому не цікаві заморочки... Немає «ми» і ніколи не було! Хіба я тобі цього не казав? Є «я», і є «ти». Пожили під одним дахом і досить. Все. Крапка*» (6, с. 86). У мовленні агресорів дуже часто натрапляємо на антоніми, що покликані звинуватити, образити чи принизити когось або щось: «*Пропорції дрібного й великого! Ось у чому різниця між розумом жіночим і чоловічим, зрозуміла?*» (5, с. 17). Агресори схильні до вживання дієслів у наказовому способі, що теж ідентифікуються нами як мовленнєві індикатори: «*Але якщо нас за розмовами заставав сільський Соломон – бабу Гафія, вона кожному роздавала «наряд» на роботу: – Власію, ти вже скосив отаву на Іванцевому? Підди скоси! – Марічко, підди-ко, подивися в стай-*

ню, чи корова ремигає? **Перевір**, чи кури всілися на сідало» (7, с. 180). Також на інваріантному рівні мовної особистості індикаторами агресивної поведінки є вставні слова, що виражають незадоволення, наприклад: *як на зло, на сором, чого доброго, як навмисне*, наприклад: «*Але малий, як навмисне (так-так, навмисно, я бачив, що він це навмисно) поперевертав каструлі, зателефонував мамі (у нього був дорожчий телефон, аніж у мене!), поскаржився, розплакався*» (4, с. 52). У процесі дослідження помічено, що синтаксична будова висловлення агресорів характеризується перевагою односкладних номінативних речень, що допомагають агресору взяти гору над співрозмовником.

Маніпулятивна поведінка конфліктного типу мовної особистості спрямована на зниження статусу співрозмовника, його повчання та нав'язування власної думки. На відміну від агресивного типу, маніпулятори починають думку із займенника *я*: *я вважаю, я б на твоєму місці, я розумію, але тощо*: «*– Здорово, кажу я, я б на твоєму місці тут і жив – кажу Чапаєві, а ти зачинився в своїй каптьорці й давишся там денатурами всілякими*» (2, с. 42). Оскільки маніпулятори намагаються оминати участь у прямих конфліктах, їхньою метою є прихований вплив на співрозмовника засобами мови й переконання його вчинити так, як зручно й вигідно маніпулятору. У нагоді стають вставні слова, що вказують на джерело повідомлення (*по-моєму, по-твоєму, на мою думку, як відомо* тощо) або виражають упевненість (*безумовно, без сумніву, певна річ, доведено* тощо), привертають увагу співрозмовника (*чуєш, бачиш, уяви собі, зверніть увагу, майте на увазі, зрозумійте* тощо): «*Я загалом не згоден, що увесь досвід є корисний, по-моєму, це перебільшення, адже очевидно, що можна ціле життя прожити біля моря й не бачити потопельників*» (3, с. 59). Маніпулятивна особистість реалізує мовне маніпулювання, обираючи з можливих варіантів мовних описів саме ті способи вираження, які містять потрібні їй відтінки значення, що подають ситуацію у вигідній для неї позиції, призводять до бажаної реакції співрозмовника. Визначено, що маніпулятори вдаються до вживання полісемантичних слів, евфемізмів, оказіоналізмів, що здатні завуальовувати, затемнювати факти, а також постійно перебивають співрозмовника, ставлять запитання, що докорінно змінюють тему розмови: «*– Чому мама купувала тільки такі картини, де зображено людей із сусільних низів? – запитав Юрко, роздивляючись у вітальні. – У твоєї мами був хорошиий смак до малярства. – Так. Але чому всі картини в її вітальні мають настрої черевиків Ван-Гога? – Ти хочеш, щоб я побув тут з тобою, чи залишишся сам? – Ти не скажеш, де найняти прибиральницю? – спитав Юрко на порозі спальні. Поговорили, – подумав Чеканчук*» (4, с. 147).

Отже, основні тактики мовленнєвої поведінки конфліктного типу мовної особистості спрямовані на зайняття позиції «над» співрозмовником, досягнення мовленнєвого й інтелектуального панування, комунікативного садизму.

Особливістю центрованого типу мовної особистості є відкрите або приховане ігнорування партнера в комунікації. На відміну від маніпулятивного типу, який свідомо не сприймає думку співрозмовника, впливає на неї та намагається змінити її, центровані мовні особистості просто не здатні почути, прийняти й усвідомити думку, що є відмінною від їхньої. К.Ф. Сєдов виділяє два типи центрованих мовних особистостей – активний і пасивний [4]. Активний центрований тип не чує співрозмовника, не хоче його розуміти, перебиває та змінює тему розмови, його спілкування відбувається ніби сам-на-сам, лише з формальною участю співрозмовника. Активний егоцентрик сам ставить запитання, сам відповідає на них, обирає час і тему розмови, її початок і кінець. Зазвичай у таких особистостей складається суб'єктивне враження, що їхня комунікація успішна й ефективна, вони отримують задоволення від комунікації, не помічаючи дискомфорту співрозмовника. «*Іветта прискіпливо глянула вагітній п'яничці в очі й упевнено сказала: – Продайте мені вашу старшу дочку. – На органи? – зацікавлено запитала вагітна. – Звичайно, ні! – процідила Іветта. – Тища баксів і по руках! – заторохтіла. – Беріть! Здоровва дівка! І серце в неї здорове. І нирки. І печінка, чи що вам там треба... Усі органи здорові! Будь-який можна того... Клянуся! У неї геть усе здорове, я її того... перевіряла нещодавно. – Сядьте й вислухайте. Я вам ще нічого конкретного не запропонувала, а ви вже зробили якісь дивні висновки. Мова не йде про органи чи інші кримінальні дії. Я хочу допомогти вашій доньці. Поселити в благополучному домі, дати гарну освіту... У майбутньому, можливо, вдало видати заміж... – Що за маячня? – пробурмотіла незадоволено. – На органи... Тут усе зрозуміло*» (1, с. 78). На інваріантному рівні мовної особистості центрований тип повсюдно вживає активні дієслівні конструкції, а також дієслова першої особи однини: *зрозумів, запитую, цікавлюся* тощо. Помічено, що часто активні егоцентрики використовують рефрен для демонстрації того, що вони повністю зрозуміли думку та згодні зі співрозмовником, хоча це лише створення ілюзії.

Пасивні представники центрованого типу особистості взагалі не надто цікавляться спілкуванням; це інтроверти, які дуже часто ховаються від активних комунікацій. Мотиваційний рівень пасивного егоцентрованого типу репрезентований тактикою припинення діалогу та використанням психологічних захисних механізмів (ухиляння від відповіді, замовчування, уникнення спілкування

тощо). Наведемо уривок, що виразно демонструє тактику припинення діалогу через ухиляння від відповіді одного комуніканта й агресивну позицію іншого: «— *Ти не питаєш, — ображено пояснює Травмований. — Про що я мав вас питати? — Ні про що, — незадоволено відповів Травмований. — Я так і подумав*» (2, с. 78). Інваріантний рівень представлений пасивними дієслівними конструкціями, односкладними, неповними й обірваними реченнями. Коли ж пасивні особистості наважуються висловити свою думку, то повсякчас уживають вставні слова, що виражають невпевненість: *мабуть, можливо, либонь, сподіваюся* тощо, хоча дуже часто абсолютно впевнені у своїй думці.

Зазвичай спілкування між активною й пасивною центрованими особистостями задовольняє потреби обох і може вважатися комфортним для співрозмовників. Активний егоцентрик самостійно будує перебіг розмови, повідомляє потрібні для себе факти, а пасивний егоцентрик бере участь у діалозі, особливо не впливаючи на його перебіг і, правду кажучи, не заглиблюючись у його суть. Однак набагато ефективнішим є спілкування зі співрозмовником, установкою якого є й він сам, і партнер у спілкуванні, такий тип мовної особистості отримав назву «кооперативний».

Кооперативний тип мовної особистості визнаний найбільш зручним, легким і прийнятним у спілкуванні. Розрізняють два підтипи — кооперативний конформіст і кооперативний актуалізатор. Визначено, що на мотиваційному рівні мовної особистості конформіст демонструє свою основну інтенцію — згоду з думкою співрозмовника, відхилення від власної позиції задля ілюзорного порозуміння з партнером. «— *Це від шлунку. — Скріплює?* — *запитав я про всяк випадок. — Скріплює, — сказала вона. — А потім послаблює. Але вони прострочені*» (3, с. 63). У цьому діалозі конформіст підтвердив думку співрозмовника, а потім виказав абсолютно протилежну, що має вигляд імітації (у тій чи тій мірі переконливості) налаштованості на комунікативного партнера. На когнітивному рівні мовної особистості конформіст демонструє близькість до співрозмовника, скорочує комунікативну дистанцію, повсякчас створює «ми-спільності» і приєднується до думки співрозмовника. Тому мовлення кооперативного конформіста насичене словами згоди (*так, гаразд, згоден, безумовно, правильно, безперечно* тощо), синонімами, які

добираються до ключових слів співрозмовника, щоб підтвердити його думку, сказати ніби те саме, але перефразовано. Іноді кооперативні конформісти вдаються до мовної мімікрії, тобто прагнуть пристосуватися під співрозмовника не лише на рівні змісту розмови, а й на рівні мовного оформлення комунікації, уживаючи типові для співрозмовника мовні одиниці. Так, спілкуватися з конформістами доволі легко, зручно та приємно, особливо маніпулятивним і активним центрованим особистостям, проте таке спілкування не може вважатися успішним і ефективним, адже думка конформіста все одно може відрізнитися від тієї, що висловлена ним щойно. Саме тому спілкування між агресором і конформістом не триває довго, оскільки агресору важливо взяти гору над співрозмовником саме в мовленнєвій та інтелектуальній боротьбі, від якої конформіст завчасно відмовляється.

Найбільш ефективним може вважатися спілкування між кооперативними актуалізаторами, на мотиваційному рівні яких є основна інтенція — бажання співпрацювати. Кооперативно-актуалізаторський підтип мовної поведінки репрезентує вищий рівень комунікативної компетенції особистості за здатністю до мовної кооперації. Така особистість керується основним принципом — прагненням поставити себе на місце співрозмовника, поглянути на зображену в розмові ситуацію його очима. Для цього актуалізатору не обов'язково дотримуватися думки співрозмовника, погоджуватися з ним або конфліктувати. Цей тип мовної особистості можна впізнати за великою кількістю запитань до співрозмовника, уживанням дієслів у другій особі однини, а також тактиками, що створюють і підтримують контакт із партнером у комунікації.

Отже, кожен з окреслених типів мовної особистості репрезентований не лише відмінними інтенціями спілкування, що яскраво простежується на мотиваційно-прагматичному рівні, а й типовими одиницями мови, дібраними для досягнення мети спілкування. Саме інваріантний і когнітивний рівні мовної особистості дозволяють окреслити мовленнєві показники конфліктної, центральної та кооперативної мовленнєвої діяльності особистості. Перспективу подальших розвідок вбачаємо в розробленні методології визначення типу мовної особистості з оперттям на виділені мовленнєві індикатори.

Література

1. Богин Г.И. Модель языковой личности в её отношении к разновидностям текстов : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Г.И. Богин. — Л., 1984. — 42 с.
2. Голубовська І.О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен / І.О. Голубовська // *Studia Linguistica*. Зб. наук. пр. — К., 2008. — Вип. 1. — С. 25–33.
3. Застровська С.О. Загальне поняття мовної особистості / С.О. Застровська, О.А. Застровський // *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. — Луцьк, 2011. — № 6 : Філологічні науки. Мовознавство, Ч. 1. — С. 159–163.*

4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
5. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бирик, О.Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
6. Седов К.Ф. Становление дискурсивного мышления языковой личности: Психо- и социолінгвістический аспекти / К.Ф. Седов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1999 – 180 с.
7. Тараненко К.В. Семантичні та прагматичні ознаки антонімії / К.В. Тараненко // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І.С. Попової. – Дніпропетровськ : ТОВ «Роял Принт», 2015. – С. 111–120.

Джерела ілюстративного матеріалу

8. Дашвар Л. Мати все / Л. Дашвар. – К. : «Клуб сімейного дозвілля», 2010. – 258 с.
9. Жадан С.В. Ворошиловград: роман / С.В. Жадан. – Харків : Фоліо, 2011. – 442 с.
10. Жадан С.В. Капітал / С.В. Жадан. – Харків : Фоліо, 2006. – 800 с.
11. Кононенко С. Імітація / С. Кононенко. – Львів : Кальварія, 2001. – 188 с.
12. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Л. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011 – 416 с.
13. Куява Ж. Дерево, що росте в мені : роман/ Ж. Куява ; передм. В. Лиса – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 224 с.
14. Матіос М. Вирвані сторінки з автобіографії / М. Матіос. – Львів : «Піраміда». – 2011. – 368 с.

УДК 821.161.1-31.09

Хомчак О. Г.

АСОЦІАТИВНО-ВЕРБАЛЬНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ ГОРА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті репрезентується досвід аналізу концепту гора; аналізуються особливості його мовної об'єктивації; визначаються когнітивні ознаки концепту гора за допомогою даних вільного асоціативного експерименту серед студентів МДПУ імені Богдана Хмельницького.

Ключові слова: концептуальна модель, концепт, когнітивна ознака, асоціативно-вербальна (когнітивна) модель.

Хомчак Е. Г. Ассоциативно-вербальное поле концепта гора в украинской языковой картине мира. – Статья.

В статье репрезентируется опыт анализа концепта гора; анализируются особенности его языковой объективации; определяются когнитивные признаки концепта гора с помощью данных свободного ассоциативного эксперимента среди студентов МГПУ имени Богдана Хмельницкого.

Ключевые слова: концептуальная модель, концепт, когнитивные признаки, ассоциативно-вербальная модель.

Homchak O. G. Associative-verbal field of the concept mountain in the Ukrainian language world picture. – Article.

The article represents the experience of the analysis of the concept mountain and the peculiarities of its linguistic objectification. The study describes the associative-verbal (cognitive) model of conceptual sphere mountain based on the results of a sporadic associative experiment performed during 2014–2015 among the students at Melitopol State Pedagogical Institute after Bohdan Khmelnytsky.

Key words: conceptual model, concept, cognitive features, associative-verbal (cognitive) model.

Актуальність дослідження зумовлена перспективністю вивчення концептів як суті, що розкриває світогляд нації. При цьому порівняння концептів, що належать свідомості носіїв різних культур, дає змогу визначити їхні універсальні та специфічні характеристики. Відсутність єдиного погляду на проблему концепту пов'язана як із відносною новизною концептуальних досліджень, так і зі складністю, поліфункціональністю цієї ментальної суті. Отже, вивчення ключових концептів української ментальності та їх експериментальне дослідження є актуальним і своєчасним.

Метою нашого дослідження є аналіз концепту *гора*, розгляд його понятійного й асоціативно-вербального змісту, об'єктивованого в українському мовному просторі.

Концепт *гора* є значущим об'єктом лінгвокогнітивного аналізу, оскільки суть цього концепту може розкриватися різними мовцями несхоже та нетипово. Концепт *гора* є особливо актуальним у сучасному українському суспільно-культурному середовищі. Напружена політична й економічна ситуація в країні може викликати в мовців найрізноманітніші асоціативні відгуки, починаючи від слова-стимула «перешкода» до фрази «стояти один за одного горою».

Концепт як елемент буденної свідомості досліджується нами крізь призму асоціативного поля. Асоціативне поле не просто відображає знання про світ сучасного носія мови, але й значимість тієї чи іншої галузі знань.

Використання асоціативного експерименту для виявлення особливостей мовної свідомості є не новим (Л. Адоніна [1], А. Залевська [2], С. Мартінек [4], О. Нещерет [5], А. Рудакова [7], Й. Стернін [8] та ін.). Важливою характеристикою концепту є його асоціативне поле, для побудови

якого використовують методику вільного асоціативного експерименту, що дає змогу виявити сукупність парадигматично та синтагматично пов'язаних вербальних репрезентантів концепту, а також систему породжених ними асоціацій. Лінгвісти стверджують, що «асоціативний експеримент фіксує актуальне для людини психологічне значення слова, більш явно показує відмінність його реальної семантики від значення, поданого в словнику, виявляє простір асоціювання, який виходить далеко за межі словникових статей і є психічною реальністю «живого» слова» [5, с. 35]. На думку дослідників, «метод вільного асоціативного експерименту дає можливість виявити глибинну структуру поняття, актуалізовану асоціаціями інформантів» [6, с. 28].

Психолінгвістичні дослідження свідчать, що асоціативне поле будується за певним принципом: асоціативне значення є ядром асоціативного поля, частина індивідуальних уявлень мовця утворює периферію. Унаочненню такого погляду стають асоціативні словники, у яких ядерно-периферійна будова представлена компоновкою реакцій від найбільш до найменш частотних. В «Українському асоціативному словнику» [4] немає слова-стимулу *гора*, тому ми поставили перед собою завдання за допомогою асоціативного експерименту сформувати власний масив реакцій на це слово-стимул.

Суть асоціативного експерименту полягає в тому, що реципієнти повинні назвати реакцію на слово-стимул одним словом, яке першим спало на думку, або кількома словами, що виникли у свідомості як первинна асоціація. Слова-реакції підраховують, розміщують за спадом частот і таким чином установлюється асоціативне поле концепту. Асоціативний експеримент відбувався серед студентів Мелітопольського державного педаго-

гічного університету. В експерименті взяло участь 300 студентів.

Асоціативно-вербальне поле досліджуваного концепту після оброблення отриманих результатів було структуроване у вигляді словникової статті.

ГОРА (300)

висота – 43; Крим – 34; вершина – 30; сніг – 28; висока – 22; Карпати, Магомет – 15; велич, височінь, повітря, свобода – 13; краса, природа – 12; велика, перешкоди – 11; каміння, сила – 10; високо – 9; недосяжність – 8; відпочинок, ліс, небо, страх, труднощі – 7; Говерла, Еверест – 6; Ай-Петрі, альпініст, міць, море, похід, підйом, свіжість, сонце – 5; Арарат, захоплення, подорож, трава, тяжкість, холод, ціль – 4; безмежна, величність, утома, досягнення, земля, краєвид, крута, літо, натхнення, нездоланна, непорушна, пейзаж, проблеми, річка, скеля, сніжна вершина, схили, туман, успіх, хмари – 3; важкий шлях, велетень, вітер, вічність, воля, вулкан, голосно, гора з пліч, гуцули, дерева, засніжена, здолання, кар'єра, коричнева, лижі, міцність, небезпека, пагорб, перемога, печери, стійкість, страшно, Фудзіяма – 2; адреналін, безкраїсть, безнадія, біль, бабуся, боротьба, ведмідь, верблюд, видимість, вільно, вогнище, водоспад, Голгофа, Горацій, горбата, горе, давність, далека, далеко, дорога, Едельвейс, задоволення, захищеність, зелень, земляний насип, знання, зміни, знервованість, зусилля, історія, крик, канатна дорога, кремезна, крок до неба, круча, лампа, легкість, любов, мандри, мета, могутність, мотузка, мрія, навісна, наступ, небокрай, невимовно, невідомість, незалежність, непідступність, нетрі, низини, об'ємність, обрив, огляд, озеро, орел, освіта, падіння, палатки, печаль, підвищення, підійматися, піднесеність, піраміда, пісні, пісок, поганий настрої, політ, похвала, прання, праця, простір, прохолода, пригоди, прірва, радість, робота, рослинність, руїни, самотність, свіжий подих, стійка, скелелаз, сльози, сміття, сноуборд, спека, спогади, спокій, спорт, спуск, стіна, стрес, ступінь, суєта, табір, таємничість, тепло, трембіти, туризм, тягар, цукерки, хвиля, холод, хрест, шарпетки, явище, ялинки, Ялта – 1; 290+74+102+0.

За допомогою методу когнітивної інтерпретації представляємо отримані мовні одиниці у вигляді набору когнітивних ознак, які розташовані в порядку зменшення їх частоти.

Отже, слово-стимул *гора* асоціюється у свідомості реципієнтів із:

– **явищами природи** – 62: повітря – 13, природа – 12, каміння – 10, сонце – 5, земля – 3, печери – 2, пісок – 1, небо – 7, нетрі – 1, туман – 3, хмари – 3, вітер – 2;

– **фізичними величинами** – 58: висота – 43, сила – 10, міць – 5;

– **семантико-стилістичними синонімами** – 53: вершина – 30, височінь – 13, скеля – 3, схили – 3, пагорб – 2, підвищення – 1, земляний насип – 1;

– **якостями відповідно до вражень і відчуттів** – 44: висока – 9, тяжкість – 4, міцність – 2, стійкість – 2, об'ємність – 1, свіжість – 5, свіжий подих – 1, нездоланна – 3, непорушна – 3, горбата – 1, засніжена – 2, кремезна – 1, далека – 1, далеко – 1, безмежна – 3, навісна – 1, стійка – 1, крута – 3;

– **абстрактними явищами** – 44: велич – 13, краса – 12, величність – 3, вічність – 2, спогади – 1, невідомість – 1, незалежність – 1, самотність – 1, суєта – 1, явище – 1, мрія – 1, безкраїсть – 1, тягар – 1, ступінь – 1, таємничість – 1, могутність – 1, видимість – 1, непідступність – 1;

– **назвами гір** – 40: Карпати – 15, Говерла – 6, Еверест – 6, Ай-Петрі – 5, Арарат – 4, Фудзіяма – 2, Голгофа – 1, Едельвейс – 1;

– **порами року** – 39: сніг – 28, літо – 3, спека – 1, тепло – 1, холод – 5, прохолода – 1;

– **позитивними відчуттями** – 39: свобода – 13, недосяжність – 8, захоплення – 4, натхнення – 3, воля – 2, любов – 1, вільно – 1, задоволення – 1, захищеність – 1, легкість – 1, спокій – 1, радість – 1, піднесеність – 1, адреналін – 1;

– **назвою півострова** – 34: Крим – 34;

– **розміром** – 33: висока – 22, велика – 11;

– **перешкодами** – 27: перешкоди – 11, труднощі – 7, проблеми – 3, важкий шлях – 2, небезпека – 2, політ – 1, падіння – 1;

– **спортом** – 21: альпініст – 5, похід – 5, підйом – 5, лижі – 2, скелелаз – 1, сноуборд – 1, спорт – 1, спуск – 1;

– **негативними відчуттями** – 17: страх – 7, втома – 3, біль – 1, безнадія – 1, знервованість – 1, печаль – 1, поганий настрої – 1, горе – 1, стрес – 1;

– **іменами людей-легенд** – 16: Магомет – 15, Горацій – 1;

– **рослинністю** – 16: рослинність – 1, ялинки – 1, ліс – 7, трава – 4, зелень – 1, дерева – 2;

– **цільями** – 13: ціль – 4, досягнення – 3, успіх – 3, мета – 1, перемога – 2;

– **водою** – 11: море – 5, річка – 3, озеро – 1, хвиля – 1, водоспад – 1;

– **туризмом** – 9: туризм – 1, відпочинок – 7, табір – 1;

– **простором** – 8: краєвид – 3, пейзаж – 3, небокрай – 1, простір – 1;

– **контекстуальними синонімами** – 8: велетень – 2, вулкан – 2, сніжна вершина – 3, піраміда – 1;

– **дорогою** – 8: дорога – 1, подорож – 4, мандри – 1, пригоди – 1, канатна дорога – 1;

– **емоціями** – 8: страшно – 2, голосно – 2, крик – 1, сльози – 1, невимовно – 1, похвала – 1;

– **людським побутом** – 7: шарпетки – 1, вогнище – 1, мотузка – 1, лампа – 1, стіна – 1, сміття – 1, палатки – 1;

– **боротьбою** – 6: боротьба – 1, зусилля – 1, наступ – 1, підійматися – 1, здолання – 2;

- **антонімічними поняттями** – **5**: низини – 1, круча – 1, обрив – 1, руїни – 1, прірва – 1;
- **роботою, працею** – **4**: кар'єра – 2, робота – 1, праця – 1;
- **їжею** – **1**: печена картопля – 1, кава – 1, цукерки – 1, чай – 1;
- **фразеологізмами** – **3**: гора з пліч – 2, крок до неба – 1;
- **історією** – **3**: історія – 1, зміни – 1, давність – 1;
- **гуцульським народом** – **3**: гуцули – 2, трембіти – 1;
- **тваринами і птахами** – **3**: ведмідь – 1, верблюд – 1, орел – 1;
- **кольором** – **2**: коричнева – 2;
- **діями** – **2**: прання – 1, огляд – 1;
- **музикою** – **2**: пісні – 1, шум води – 1;
- **запахом** – **2**: аромат парфумів – 1, запах трав – 1;
- **символами досягнення інтелектуальних вершин** – **2**: знання – 1, освіта – 1;
- **теплом** – **1**: тепло вогнища – 1;
- **символом сходження** – **1**: хрест – 1;
- **назвою міста** – **1**: Ялта – 1;
- **родиною** – **1**: бабуся – 1.

Концепт *гора* у свідомості мовних носіїв виликає велику кількість асоціативних об'єктів, що представляють собою 38 когнітивних ознак, які організують його асоціативно-вербальну модель.

Ядро концепту складається з когнітивних ознак: явища природи – **62**, фізичні величини – **58**, семантико-стилістичні синоніми – **53**. Домінантами в кожній із когнітивних ознак є такі слова-стимули, розташовані в порядку спадання: *висота* – **43**; *вершина* – **30**; *повітря* – **13**.

Навколоядерна зона: якості відповідно до вражень і відчуттів – **44**, абстрактні явища – **44**, назви гір – **40**, пори року – **39**, позитивні відчуття та почуття – **39**, назва півострова – **34**, розмір – **33**. Домінантами в кожній із когнітивних ознак навколоядерної зони є такі слова-стимули, розташовані в порядку спадання: *Крим* – **34**; *сніг* – **28**; *висока* – **22**; *Карпати* – **15**; *свобода* – **13**; *велич* – **13**; *високо* – **9**.

Ближня периферія: перешкоди – **27**, спорт – **21**, негативні відчуття – **17**, імена людей – **16**, рослинність – **16**, цілі – **13**, вода – **11**.

Дальня периферія: туризм – **9**, простір – **8**, контекстуальні синоніми – **8**, дорога – **8**, емоції – **8**, людський побут – **7**, боротьба – **6**, антоніми – **5**.

Крайня периферія: робота, праця – **4**, фразеологізми – **3**, історія – **3**, гуцульський народ – **3**, тварини й птахи – **3**, колір – **2**, дії – **2** та ін.

Отже, асоціативно-вербальне поле концепту *гора* складається з компактного **ядра** (співвідношення з явищами природи, фізичні величини, семантико-стилістичні синоніми) та з менш компактною **навколоядерної зони** (якості відповідно до вражень і відчуттів, абстрактні яви-

ща, назви гір, пори року, позитивні відчуття та почуття, назви півострова, розмір тощо). Компактне ядро свідчить про сформований яскраво виражений стереотип уявлення концепту *гора* в повсякденній свідомості сучасних носіїв української мови.

У результаті вільного асоціативного експерименту виявлено такі різновиди асоціацій:

1) синтагматичні атрибутивні – містять у собі оцінку й разом зі стимулом утворюють підрядне словосполучення: *гора* – *велика, висока, нездоланна, непорушна, горбата, засніжена, кремезна, далека, безмежна, нависна, стійка, крута, коричнева* тощо;

2) парадигматичні, до яких належать реакції, виражені іменниками, які є ширшими, вужчими, подібними чи протилежними поняттями до слів-стимулів. Серед них: а) гіперонімічні: *Карпати, Говерла, Еверест, Ай-Петрі, Арарат, Фудзіяма, Голгофа* тощо; б) антонімічні: *низини, круча, обрив, руїни, прірва* тощо;

3) тематичні: *туризм, відпочинок, краєвид, пейзаж, небокрай, дорога, подорож, канатна дорога, вогнище, мотузка, палатки, висота, сила, природа, каміння, сонце, земля, печери, пісок, хмари* тощо.

Асоціативне поле концепту *гора* репрезентоване переважно парадигматичними реакціями. Як уважають лінгвісти, поряд із фактором частотності (він є вирішальним) парадигматичні асоціати виразніше фіксують семантичну сутність концепту, а синтагматичні асоціати вказують переважно на семантичну периферію, валентні спроможності концепту [3].

Образний компонент концепту *гора* включає перцептивні й когнітивні образні ознаки.

1. Перцептивні образні ознаки, що входять в образний компонент концепту *гора*, виникають на основі візуальних, акустичних, смакових і тактильних відчуттів.

Візуальні образні ознаки, що акцентують увагу на явищах природи, є ядерними (*природа, каміння, сонце, земля, печери, пісок, небо, туман, хмари* тощо).

У структурі образного компонента концепту *свято* присутні смакові образи: *печена картопля, кава, цукерки, чай*. Приємні смакові відчуття асоціюються з позитивними емоціями, задоволенням.

Нюхові образи (*аромат парфумів, запах трав*) і звукові образи (*пісні, шум води*) підкреслюють сусідство природних звуків і звуків цивілізації.

Тактильні образи у структурі концепту *свято* представлені одиночною реакцією *тепло вогнища*, яка відображає усталений у суспільстві стереотип відчуття в людини затишку від вогнища на природі.

2. Когнітивні образи у структурі концепту *гора* засновані на позитивних емоціях і почуттях

(свобода, недосяжність, захоплення, натхнення, воля, любов, задоволення, захищеність, легкість, спокій, радість, піднесеність, адреналін тощо).

Семантична багатогранність концепту *гора*, репрезентованого численними назвами, засвідчує

його аксіологічну значущість, зв'язок із культурним контекстом, що відкриває перспективи для подальших ґрунтовних досліджень як цієї, так і інших етнокультурних концептуальних одиниць у мовній картині світу українців.

Література

1. Адонина Л. Концепт «женщина» в русском языковом и когнитивном сознании / Л. Адонина. – Севастополь : Рибэст, 2007. – 168 с.
2. Залевская А. Некоторые проблемы подготовки ассоциативного эксперимента и обработки его результатов / А. Залевская // Экспериментальные исследования в области лексики и фонетики английского языка. Ученые записки – Калинин. – 1971. – Т. 98. – Ч. II. – С. 3–120.
3. Карпенко О. Проблематика когнітивної ономастики : [монографія] / О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 328 с.
4. Мартінек С. Український асоціативний словник: У 2 т. – Т. 1: Від стимулу до реакції / С. Мартінек. – Львів : Паїс, 2008. – 344 с.
5. Нещерет О. М.В. Гоголь у сприйнятті ніжинських студентів (за матеріалами асоціативного експерименту) / О. Нещерет // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки. – 2012. – Кн. 1. – С. 35–38.
6. Пономаренко Т. Понятие «Украина» в лингвоментальности одесситов / Т. Пономаренко // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2003. – Вип. 44. Серія «Філологічні науки». – С. 28–37.
7. Рудакова А. Когнитология и когнитивная лингвистика / А. Рудакова. – Воронеж : Истоки, 2004. – 80 с.
8. Стернин Й. Методика исследования структуры концепта / Й. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 58–65.

УДК 811.161.2'367.3

Юрчишин Т. В.

ВИСЛОВЛЕННЯ УЗАГАЛЬНЕНОГО ЗМІСТУ В КОНТЕКСТІ КОМУНІКАТИВНОГО АСПЕКТУ ДОСЛІДЖЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

Стаття присвячена дослідженню комунікативного аспекту функціонування висловлень узагальненого змісту в українській мові. У роботі аналізуються три головні способи введення узагальнення в структуру висловлення, а також типові ознаки мовленнєвих ситуацій, які реалізують узагальнення.

Ключові слова: комунікативна зумовленість, мовленнєва ситуація, репрезентація актуальної інформації, складник ситуативного контексту, узагальнений зміст.

Юрчишин Т. В. Высказывания обобщённого смысла в контексте коммуникативного аспекта исследований (на материале русского языка). – Статья.

Статья посвящена исследованию коммуникативного аспекта функционирования высказываний обобщённого смысла в украинском языке. В работе анализируются три основных способа введения обобщения в структуру высказывания, а также типические признаки речевых ситуаций, реализующих обобщение.

Ключевые слова: коммуникативная обусловленность, репрезентация актуальной информации, речевая ситуация, обобщённый смысл, составляющая ситуативного контекста.

Yurchyshyn T. V. Generalized content statements in the context of the communicative aspect of researches (on the material of the Ukrainian language). – Article.

The article focuses on the communicative aspect of the functioning of the generalized content statements in the Ukrainian language. Three basic ways of introducing generalization into the structure of statements are analyzed, as well as typical features of situations of speech that realize generalization.

Key words: component of the situational context, communicative conditioning, generalized meaning, situation of speech, representation of actual information.

Проблема статусу конструкцій узагальненого змісту в синтаксичній системі української мови у своїй основі пов'язана з виокремленням односкладних узагальнено-особових речень як окремого різновиду в класифікаційних описах. Однак увага синтаксистів до конструкцій цього типу помітно посилюється у зв'язку з неправомірністю їх виділення в окремий різновид на основі структурного критерію. Адже узагальнений зміст здатні виражати різні за формальною організацією речення, не лише односкладні. Пор.: *Хисту не зарити у землі* (8, 215); *Из піснею скоріше час минає* (11, 291); *Не досить лиш хреста носити – з хрестом у серці треба жити* (8, 110). При цьому зазначається, що основним критерієм виділення узагальнених конструкцій є семантика [5, с. 120]. Як стверджує А.П. Загнітко, «в силу цього й постає сумнівним виділення класу узагальнено-особових речень на підставі суто формальних критеріїв. Доцільніше вести мову про різні вияви узагальнення на рівні двоскладних та односкладних речень. Тому клас узагальнено-особових речень слід розглядати крізь призму реченневої семантики» [3, с. 193].

У сучасних синтаксичних дослідженнях увага до узагальнених конструкцій посилюється у зв'язку з актуалізацією поглядів на речення як багатоаспектну одиницю, що сформувалися в контексті структурно-семантичного напряму лінгвістичних досліджень, в аспекті якого речення розглядається на статичному та динамічному рівнях (В.А. Белошапкової, В.В. Бабайцевої, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка, І.І. Слинька, Н.В. Гуйванюк).

Мета статті – дослідити комунікативний аспект висловлень узагальненого змісту в українській мові.

Для досягнення цієї мети передбачається розв'язати такі **завдання**: проаналізувати способи введення узагальнення в структуру висловлення, охарактеризувати ознаки мовленнєвих ситуацій, що реалізують узагальнення, дослідити складники контексту, що сприяють формуванню узагальнення.

У цілому семантико-синтаксичне відношення узагальнення полягає в представленні мовної ситуації дійсності як типової, загальновідомої. Речення узагальної семантики виражають зміст, який стосується всіх людей, незалежно від їх вікових чи гендерних ознак, від місця або часу позначуваної події [2]. Вони не містять повідомлення про конкретні факти дійсності, а репрезентують істини та закономірності, які є результатом узагальнення людського досвіду, наприклад: *Без муки не буває моди* (12, 511); *Не можна збирати щось інше, ніж сіялось* (7, 320); *Курчат по осені рахують* (11, 140).

Мовна компетенція слухача дозволяє інтуїтивно виявити їх узагальнений зміст. Водночас цей зміст актуалізує себе лише в процесі мовленнєвої діяльності людини. Іншими словами, поза контекстом комунікативний потенціал одиничної реченнєвої структури не ідентифікується. Відповідно, є сенс виявити комунікативні механізми, дія яких детермінує актуалізацію в мовленні узагальненого змісту, втіленого в тій чи іншій мовній структурі, і тим визначити й обґрунтувати узагальнене значення як комунікативно зумовлене.

Отож, пропонується розглянути функціонування поданих речень у контексті висловлень: **Зінька:** *Та щоб отаке терпіти? Дзвонарська:* *Е, стражданіє прийняти прийдеться. Без муки не бува моди. Зінька:* *Ну, добре. Сьогодні я маю бути гарна* (12, 421). Актуальна інформація зосереджена в директиві: *Е, стражданіє прийняти прийдеться*. Однак мовець, відчуваючи, що такого висловлення буде недостатньо для переконання співрозмовника, залучає ще загальновідому сентенцію **Без муки не бува моди**. Таким чином, мовець сприяє формуванню в слухача імплікації, як-от: *«Мода завжди вимагає певних мук, страждань. Якщо людина хоче бути модною, то повинна все терпіти. Я теж хочу бути модною та красивою, тому мушу долати труднощі і муки»*. Внаслідок такої імплікації співрозмовник погоджується виконати те, до чого його схиляє мовець.

Мовець може вдаватися і до своєрідної синтагмової інверсії: він репрезентує слухачеві узагальнення, тим самим готуючи його до більш свідомого сприйняття актуальної інформації, наприклад:

[Нарешті він почав говорити і про їхні домашні обставини, порушив поведінку брата]. – Не можна збирати щось інше, ніж сіялось. – [Закинула вона байдужо]. Родичі самі винні, що він пропадає (7, 118) – мовець використовує узагальнене висловлення, яке передує докору: *«Родичі самі винні, що він пропадає»*. У такий спосіб адресант чинить на співрозмовника більш ефективний вплив: залучаючи слухача до загальнолюдської спільноти, він визначає для нього імплікацію *«Якщо посіяти (покласти в основу) щось погане, то такими ж будуть і плоди (результати). Основу життєвої позиції закладають батьки. Якщо син не знаходить свого місця у житті, то у цьому і їх вина»*. Використання сентенції надає більшій переконливості докору, нейтралізуючи суб'єктивність.

Часто простежується опосередкована репрезентація актуальної інформації: зміст повідомлення передається не безпосередньо, а заступається узагальненням, яке апелює до фонових знань і зумовлює у свідомості слухача імплікації, в результаті чого він самостійно виводить для себе те, із чим до нього непрямо звертається мовець, наприклад: *[– А ти, хоч і жінка, проте сміло борешся з фашистами.] – Курчат по осені рахують, – в задумі відповіла Феодосія* (6, 250). Узагальнене висловлення видається мовцеві більш семантично рельєфним, і тому він заступає ним актуальну інформацію. Фактично актуальний зміст можна передати висловленням *«Не поспішай робити висновки! Ще зарано!»*. Однак воно видається мовцеві не настільки переконливим, аніж готова формула життєвого досвіду *«Курчат по осені рахують»*, до якої він і вдається. Такий комунікативний хід робить висловлення семантично більш довершеним.

Принагідно можна відзначити, що в ряді комунікативно однорідних висловлень – таких, які призначені забезпечити достатність актуальної інформації і пред'являються мовцем у порядку висхідної градації, узагальнення постає як найбільш значуща інформація, що відповідно завершує градаційний ряд та ситуацію комунікативних труднощів і пошуку. Див. також висловлення: *[– Мамо, ми вже не зможемо бути разом. Мар'янка знову поїде туди, де була зі свої татом..]. – Та то всяке буває, сину... А може у неї все зовсім по-іншому складеться. Час змінює плани. Час – великий дохтор* (6, 47). Мовби сумніваючись у дієвості, переконливості актуальної інформації, що імплікується як *«Не сумуй! Не переживай!»*, мовець її не вербалізує, заступаючи узагальненням *«Та то всяке буває...»*, що перебирає на себе функцію втішання. Відчуваючи недостатність такої аргументації, мовець не відмовляється від комунікативної діяльності, а вдається до пошуку більш переконливої, достатньої інформації, тим самим градуєючи висловлення: *«А може у неї все інакше складеться...», «Час змінює плани», Час – великий дохтор»*. У результаті саме узагальнення *«Час змінює плани», Час – великий дохтор»* виконують роль «останньої краплини», «крапки над «і».

Загалом подібні висловлення підтверджують статус узагальнення як достатнього змісту, що в контексті висловлення корелює з актуальною, необхідною, інформацією. З іншого боку, вони доповнюють уявлення про узагальнений зміст як такий, що виводиться із системи фонових знань людини в процесі пошуку найоптимальніших засобів реалізації комунікативного наміру мовця. Теза, що узагальнення сприяє більш ефективному досягненню комунікативного наміру мовця, детермінує аналіз реакції адресата, якому пропонується узагальнене висловлення. Тим самим актуалізується явище зворотного зв'язку в комунікації. Він трактується як «реакція адресата на повідомлення, яке допомагає адресантові зорієнтуватися в особі адресата, визначити міру дієвості своїх аргументів, переконатися в досягненні чи недосягненні комунікативної мети [1, с. 67].

У цілому комунікативна зумовленість узагальнення конкретизується виокремленням етапів, що відтворюють реалізацію у висловленні узагальненого значення: 1) намір мовця ефективно донести до слухача актуальну, необхідну інформацію, повідомлення про стан справ; 2) бажання мовця зробити своє висловлення семантично довершеним і у зв'язку із цим пошуки достатньої інформації; 3) вибір із системи фонових знань узагальнення, яке адекватне для актуального стану справ і достатнє для семантичного вираження, необхідної інформації.

Реалізація узагальненого значення в структурі висловлення активує три способи введення узагальнення: 1) супровід актуальної інформації;

2) передумання актуальній інформації; 3) заступання актуальної інформації. При цьому зміст актуальної інформації та узагальнення співвідносяться між собою відповідно до критерію необхідне/достатнє.

Кожен зі способів введення узагальнення позначений певним комунікативним навантаженням: супроводжуючи актуальну інформацію, узагальнення забезпечує її семантичну довершеність; передуючи актуальній інформації, узагальнення готує до якомога ефективнішого її сприймання; заступаючи актуальну інформацію, узагальнення репрезентує її опосередковано, надаючи висловленню метафоричного характеру.

У результаті актуалізується функціонально-комунікативне навантаження конструкцій, що репрезентують узагальнений зміст, та окреслюються його функції: надання переконливості змісту висловлення; забезпечення впливу мовця на слухача.

Комунікативна зумовленість узагальненого змісту детермінує увагу до мовленнєвих ситуацій, які реалізують узагальнення, визначення їх типових ознак.

Мовленнєва ситуація визначається як конкретна ситуація спілкування, в яку входять партнери по комунікації і яка спонукає учасників до міжособистісної інтеракції [1, с. 337].

Вона пов'язана з уявленням про її учасників та характером їхніх стосунків. Будь-яке висловлення, зокрема узагальнене, окреслюється завжди в діалогічному аспекті. Це узгоджується з тим, що всі вияви мовленнєвої діяльності спрямовані на сприйняття співрозмовника [4, с. 23]. У висловленнях узагальненого змісту мовцем переважно виступає окремий індивід, його співрозмовниками можуть бути інший індивід, певна соціальна група або ж масові сукупності людей. В окресленій ситуації актуалізується роль мовця, що, дбаючи про семантичну та комунікативну довершеність свого висловлення, вдається до виголошення сентенцій, та слухача, якому ці сентенції адресовані. У цьому плані простежується певна залежність способу введення мовцем узагальнення в структуру висловлення від характеру кількісної модифікації адресата. Так, у ході аналізу можна зауважити окремі тенденції (не закономірності) впливу кількісного складу учасників спілкування на функціонування узагальнених висловлень. Зокрема, опосередкована репрезентація актуальної інформації в узагальнених висловленнях здебільшого характерна в тому випадку, якщо в ролі адресата виступає група (маса) людей. Порівняйте:

[– *Біда нас присідує, паночку, чимраз дужче і дужче – відповіли селяни*]. – *Пан Біг біду сотворив, аби люди билися із нею*, – [мовив Євген] (13, 91);

[*А німець тоді й промовив до селянської юрби:*] *Бога треба поважати, вірити в нього* (6, 23). У наведених прикладах основна інформація не вербалізована. Вона заступається узагальнення-

ми, які дозволяють логічно вивести її зміст, порівняй: *Пан Біг біду сотворив, аби люди билися із нею.* → *Боріться самостійно з бідою! Бога треба поважати, вірити в нього.* → *Ходіть до церкви! Не будьте атеїстами!*

При першому наближенні до такої форми групової комунікації продукується висновок, що в звертанні до адресата, яким постають ті чи інші соціальні групи людей, мовець віддає перевагу апелюванню до загальнолюдських істин, замість того, щоб вдаватися до тих чи інших конкретних спонукань (вимоги, прохання тощо).

Узагальнення передуючі необхідній інформації в тій ситуації, коли адресатом висловлення виступає аудиторія (в основному, читацька). Автор, використовуючи життєву формулу, намагається підготувати читачів до адекватного сприйняття наступних подій як закономірних процесів, наприклад: [*Шукула такий же зарібник, як і інші, але відважний, переходив кордон і приносив звіти дешево мануфактуру. Це давало йому змогу прогосудувати сім'ю.*] *Але жбан носить воду до пори. Одного разу Шукула натрапив на варту і наклав головою* (10, 11). Характер стосунків учасників не релевантний для характеристики мовленнєвої ситуації, позначеної формуванням узагальненого змісту: комунікантами часто виступають подружжя, батьки і діти, начальники і підлеглі, люди, що досягли певного статусу у суспільстві, та звичайні простолюдні. Потенційно кожна людина незалежно від вікових, статевих чи соціальних ознак здатна використовувати і сприймати узагальнені висловлення як такі, що певною мірою визначають фонові знання членів соціуму. Порівняйте: *Нехай пан староста не боятся!* – *вспокоював його бурмістр. – Одна річ говорити, а інша – зробити. Хочуть люди говорити, то нехай говорять – від слів до діла іще дуже далеко* (13, 319). Мовець – бурмістр за посадою – вдається до узагальнення з метою заспокоєння старости – нижчого за соціальним статусом. Зазначену вище тезу підтверджує також висловлення: *А ви погляньте на Пинтю: не встигне хильнути склянку-другу – і вже готовий. Хіба це шеф? Шеф усюди повинен бути шефом: і у великій політиці, і за чаркою* (6, 33). Мовець – звичайний службовець – висловлює своїм співрозмовникам-чиновникам докір шефу поліції за його невміння вести себе за столом.

На фоні нерелевантності стосунків між мовцем та слухачем у мовленнєвій ситуації, що реалізує узагальнення, актуалізується психологічна характеристика мовця. Він ставить себе вище за слухача не в плані соціальної, вікової чи родинної субординації, а з огляду на свою життєву позицію. Зокрема, він вважає, що має певний життєвий досвід у тій чи іншій галузі, який дає йому право вдаватися до використання сентенцій. Іноді контекст висловлення вербалізує це переконання

мовця, наприклад: *Знаю з власного досвіду. Найгірше, що може бути, – це отупіння. Завжди те саме. Позіхаєш, робишся кволім...* (9, 210).

Формування узагальненого змісту у висловленні може визначати і такий складник соціально-психологічного виміру ситуативного контексту, як намагання мовця виконати певну комунікативну роль. Її визначають як «відносно постійна, внутрішньозв'язана і очікувана іншими система комунікативних (зокрема, мовленнєвих) вчинків індивіда, значною мірою визначена його соціальним статусом, віковими, гендерними та іншими чинниками» [1, с. 337]. Так, мовець вдається до висловлень узагальненого змісту, аби створити ефект ініціативної комунікативної ролі, наприклад поради чи «третейського судді», суть якої полягає в розв'язанні всіляких конфліктів, мирному вирішенні суперечок та непорозумінь: *[Вдовиця мовчала хвилинку]. – Кождий має свої погляди на такі речі, однак, як то кажуть, – «І мудрому чоловікові не встид послухати поради». – Для мене нема поради, Маргарето, – відповіла тихо Олена. – «На милування нема силування» (7, 300) – мовець, висловлюючи узагальнення, готує слухача до сприйняття його поради, повчання; при цьому Маргарета намагається підказати Олені, як діяти, оскільки вважає себе авторитетнішою (старшою, досвідченішою)*

у відповідній сфері життєдіяльності (вона вдова, була заміжньою, тому добре ознайомена із позитивами та негативами подружнього життя).

І чого доброго учиться він в тім казино! – Так-то, панотче, так! Та все ж таки нам, старим, не слід свої міркування накидувати молодіжці. Молодість мусить вишумітися. Молодіж потребує вражіння, емоцій (13, 77) – мовець виголошує узагальнення, аби виправдати сина. Він апелює до відомої сентенції, намагаючись таким чином врегулювати конфліктну ситуацію.

Отже, мовленнєва ситуація безпосередньо не впливає на спосіб введення узагальнення в структуру висловлення. Вона лише демонструє закономірності реалізації узагальнення, а сам вибір того чи іншого способу реалізації є довільним.

Визначення узагальненого значення як комунікативно зумовленого, з одного боку, та як такого, що формується в результаті реалізації комунікативного наміру суб'єкта в умовах певної мовленнєвої ситуації, з іншого, – дає підстави для осмислення конструкцій, що репрезентують узагальнення, як таких, що оформлюють мовленнєві дії людей у процесі комунікації. Тим самим визначається звернення в аналізі узагальнених висловлень до системи мовленнєвих актів, що визначається як перспектива дослідження.

Література

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С. Бацевич ; ред. Є.А. Карпіловська, Л.М. Полюга. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
2. Дуденко О.В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.В. Дуденко ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 17 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – С. 193–203.
4. Фёдорова Л.Л. Смысловые типы предложений с позиций теории речевой коммуникации / Л.Л. Фёдорова // Смысловые типы предложений: суждения, идеи, проекты с разных позиций. – Ч. 1. – Москва, 1999. – С. 18–32.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: підручник / К.Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

6. Вакалюк-Дорошенко М. Порив: Повесть. / М. Вакалюк-Дорошенко. – Львів : Каменяр, 1984. – 262 с.
7. Кобилянська О. Людина: Повісті, оповідання / О. Кобилянська. – К. : Веселка, 2001. – 350 с.
8. Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 650 с.
9. Лепкий Б. Полтава / Б.Лепкий. – Львів : «Червона калина», 1991. – 510 с.
10. Малицький Ф. Дороги життя. Повісті, оповідання, поезії / Ф. Малицький. – Київ : Дніпро, 1980. – 479 с.
11. Українка Л. Поезії / Л. Українка. – К. : Дніпро, 1982. – 327 с.
12. Старицький М. Твори: В 8 т.–Т. 3: Драм. Твори / М. Старицький. – К. : Дніпро, 1964. – 563 с.
13. Франко І. Твори: В 20 т. – Т. 7: Повісті / І. Франко. – К. : Держлітвидав, 1951. – 460 с.

РОЗДІЛ IV СХІДНІ МОВИ

УДК 81.411.21+81'42

Кучеренко А. О.

КРЕОЛІЗОВАНІ ТЕКСТИ В АРАБСЬКИХ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА

У статті автор дає визначення креолізованим текстам, що використовуються в арабському сегменті соціальних медіа. Досліджуються основні типи арабських Інтернет-мемів як явища постфольклору та їх лексичні характеристики.

Ключові слова: креолізовані тексти, соціальні медіа, Інтернет-мем, Інтернет-простір.

Кучеренко А. О. Креолизованные тексты в арабских социальных медиа. – Статья.

В статье автор дает определение креолизованных текстов в арабском сегменте социальных медиа. Исследуются основные типы арабских креолизованных текстов как явления постфольклора и их лексические характеристики.

Ключевые слова: креолизованные тексты, социальные медиа, Интернет-мем, Интернет-пространство.

Kucherenko A. O. Creolized texts in Arabic social media. – Article.

In the article, the author defines the notion of creolized texts used in the Arabic segment of social media. The main types of Arabic creolized texts as a phenomenon of postfolklore and their lexical characteristics are studied.

Key words: creolized texts, social media, Internet-meme, Internet-space.

Динамічний розвиток сучасного суспільства, що тягнє до повсюдного поширення інформації в умовах глобалізації, спричинив появу соціальних медіа в Інтернет-просторі. Починаючи з «Арабської весни» 2009 р., коли студентська молодь вийшла на вулиці, попередньо домовившись у соціальних мережах, і далі – під час військових конфліктів у Сирії та Ємені, а також у ході будь-яких соціально-політичних подій, глобальна мережа в арабському світі стає місцем масового обговорення новин у прямому та непрямому вигляді. Так інформація, поширювана учасниками комунікації, виконує інформативну, комунікативну, розважальну, інкультураційну й інші функції [3, с. 6]. Крім того, спілкування у віртуальному просторі вимагає від комунікантів уживання різних невербальних засобів для реалізації емоційно-експресивного забарвлення в мові. Таке мовлення викликає інтерес у плані соціолінгвістики, діалектології, корпусної та комп'ютерної лінгвістики, комунікативних та інших досліджень. Ураховуючи ситуацію в арабських країнах, де поширеними є явища диглосії та білінгвізму, науковий інтерес становить дослідження різних засобів комунікації, до яких звертаються арабомовні користувачі в повсякденному спілкуванні, зважаючи на вплив глобальної мережі на вибір тих чи інших елементів комунікації. Це дослідження дозволяє проаналізувати актуальний стан реально вживаної арабської мови серед різних верств населення на всіх рівнях мовної структури.

До сучасних, або (за Л. Шестьоркіною й І. Борченку) нових соціальних медіа відносять засоби комунікації, де головним комунікативним джерелом є Інтернет [9, с. 107]. До соціальних медіа

належать соціальні мережі (Facebook, Twitter, Instagram, Google+, LinkedIn, YouTube та ін.), месенджери для мобільних пристроїв (WhatsApp, Viber, Telegram, WeChat та ін.), численні блоги, форуми, веб-сторінки ЗМІ тощо.

Сьогодні багато досліджень присвячуються питанню визначення форми мови, що вживається в Інтернет-просторі. Науковці схильні вважати, що мова в глобальній мережі відображає поєднання усного та письмового мовлення [7, с. 58]. Задля максимального наближення до реального спілкування в соціальних медіа використовуються різні засоби вираження емоційності [4, с. 21]. У результаті це призводить до візуалізації спілкування. На думку О. Корди, креолізація є важливим інструментом «привернення й утримання уваги адресата» [6, с. 11]. М. Ворошилова вказує на відсутність єдиного терміна, перераховуючи такі варіанти, як «полікодовий», «семіотично ускладнений», «ізовербальний», «відеовербальний» тексти і под. [2, с. 16–17].

Отже, креолізовані тексти – це тексти, структура яких включає дві негомогенні частини – вербальну та невербальну [8, с. 180]. До невербальної частини можуть входити аудіо- та відеоеlementи [5, с. 115], однак наше дослідження зосереджується на вивченні текстів з іконічним зображенням. Незважаючи на велику кількість досліджень креолізованих текстів в Інтернеті, креолізовані тексти арабського постфольклору ще майже не досліджені в лінгвістичному плані. У цьому полягає новизна нашої праці.

Метою статті є визначення основних лінгвістичних і екстралінгвістичних особливостей креолізованих текстів в арабському сегменті соціальних

медіа. Зважаючи на все сказане вище, перед нами постають такі завдання: визначити основні види креолізованих текстів в арабських соціальних медіа з погляду структури, змісту та лінгвістичних особливостей, ураховуючи явища диглосії, білінгвізму та перескакування з мови на мову, дослідити соціолінгвістичний аспект цього феномена.

До креолізованих текстів, що в найбільшій кількості трапляються в соціальних медіа, відносимо т. зв. Інтернет-мем – явище спонтанного розповсюдження певної інформації через Інтернет усіма можливими способами (електронною поштою, у месенджерах, на форумах, у блогах тощо), що почало використовуватись у середині першого десятиліття XXI ст. [10, с. 162]. До спонтанного неконтрольованого розповсюдження від одного Інтернет-користувача до іншого схильна не будь-яка інформація, а тільки та, що яким-небудь чином залишає багатьох користувачів небайдужими до неї. Традиційно так само розповсюджувалися анекдоти, жарти й посилання на медійні об'єкти розважального характеру (спочатку малюнки, потім флеш-ролики, звукозаписи, відеозаписи), але пильну увагу на явище, назване потім Інтернет-мемами, звернули тоді, коли за тим самим принципом стали розповсюджуватися речі, не схожі на традиційні анекдоти й розваги [10, с. 164]. Як різновид прецедентних феноменів Інтернет-меми зберігають у собі інформацію про той текст, інформаційне джерело, культурне явище чи історичну подію, яка слугувала джерелом появи мема [10, с. 163; 1]. Будучи результатом народної творчості, що відрізняється від традиційних фольклорних форм, Інтернет-мем можна віднести до явищ постфольклору.

З одного боку, епоха глобалізації й інформатизації стирає кордони, створюючи сприятливу атмосферу для міжкультурної комунікації, яка подекуди перетворюється на інтегровану модель єдиної світової культури, основним рушієм якої є Інтернет-дискурс у його різноманітних проявах (вербальних і невербальних). З іншого боку, зокрема, арабські вчені та суспільні діячі висловлюють занепокоєння з приводу такої всезагальності, оскільки універсальна комунікація завдає відчутної шкоди окремій мові [12]. Мається на увазі передусім викривлення арабської граматики. Арабська мова молоді в Інтернеті – це не тільки діалект чи соціолект, це ще й Arabizee, або Arabish, – арабський Інтернет-трансліт (арабська мова в Інтернеті записується латиницею), а інколи й записування англійських/французьких слів арабськими літера-

ми, не кажучи вже про те, що реалії Заходу та Сходу повністю змішуються в Інтернет-дискурсі, і не тільки арабська мова, але й культура може втрачати самоідентичність [12]. Користувач глобальної мережі може змінювати свою особистість, робити акцент на певних рисах характеру, може поводитися протилежно тому, як він це робить у реальному житті. Віртуальний простір створює тло для майже повної свободи дій. Немає жорстких правил і обмежень, тому не дивно, що арабські користувачі (кому як зручніше) у межах одного діалогу можуть використовувати різні способи друку (арабське письмо чи арабізі).

Таким чином, в арабських соціальних медіа креолізовані тексти можна умовно поділити на запозичені (відомі в усьому світі – «Keer calm», меми-комікси, які стилізуються чи перекладаються), арабізовані (до запозичених мемів додаються атрибути арабської культури чи текст, що стосується винятково арабських реалій), власне арабські тексти (винятково арабські герої зображень і тексти про арабські реалії).

До мемів, що використовуються в арабському сегменті соціальних медіа, належать такі.

Меми-комікси (із використанням як універсальних карикатурних зображень обличчя із Rage Comics¹, так і арабізованих і арабських персонажів, на кшталт героїв арабських телесеріалів, намальованих суто арабських персонажів тощо). Особливістю арабських мемів-коміксів є зміна фону на більш яскравий, часто з приглушеними зеленим, блакитним, рожевим кольорами, зображенням популярного постфольклорного героя (актор телесеріалу, реклами, відеоролика і т. п.) на задньому плані, як це видно на рис. 1.

Рис. 1. Мем-комікс із карикатурним обличчям «Yao Ming2» (18).

**«Правила гостинності в наш час:
кава, чай, пароль від вай-фая, зарядний
пристрій для мобільного»**

¹ Rage Comics («комікси люті») – серія Інтернет-коміксів, що відображає якесь просте почуття, на кшталт злості, захоплення, збентеженості тощо. Інтернет-джерела вказують, що Rage Comics з'явилися вперше у 2007 р. Популярності вони набувають пізніше – з 2009 р. [11]. В арабському сегменті соціальних медіа станом на 2017 р. карикатурні обличчя з Rage Comics лишаються актуальними.

² Yao Ming – карикатурне обличчя, змальоване з фотографії китайського баскетболіста. Перше значення – байдужість. В арабських мемах трапляється в значенні глузування з будь-якого прецедентного випадку.

Демотиватори (зображення, часто фото, у чорній рамці з лаконічним влучним написом білим кольором внизу або зверху зображення; мають викривальний характер, що «демотивує» користувачів, указуючи на те, що наведений приклад поведінки на самому зображенні є неприпустимим). Так може висміюватися будь-яка життєва ситуація, на кшталт занадто високо підтягнутих штанів (рис. 2).

Рис. 2. Демотиватор в арабському стилі (18). «Голова всесвітньої організації по боротьбі зі спаданням штанів»

Меми «Herp-Derp» – зображення вигаданого комічного героя, що використовується в рамках Rage Comics і вказує на низькі розумові здібності. Останнім часом застосовується під час висміювання органів влади (рис. 3).

Рис. 3. Мем «Herp-Derp» про поліцію (16). «Коли поліція збирається в одному місці (вибух). [Герп-Дерп]: «Котра година?»»

Меми із зображенням мультиплікаційних героїв (арабських і західних, здебільшого диснейвських), які вдало підібрані під настрій і побутову ситуацію (рис. 4).

Меми з відредагованими фотографіями (виконані неякісно звичайними користувачами), як ми бачимо нижче (рис. 5).

Рис. 4. Мем про життєві помилки (20). «Давайте забудемо помилки минулого та здійснимо нові»

Рис. 5. Мем про редагування фотографій (18). «До фотошопа немає довіри»

Меми-коментарі до різних зображень і фото, що містять переважно курйозні зображення людей і тварин, здатні викликати кумедні асоціації (рис. 6) і багато іншого.

Рис. 6. Мем-коментар до модного взуття (14). «Алло, служба з надзвичайних ситуацій? Тут електричний стовп утік, він продовжує тікати, ой як швидко він тікає»

У креолізованих текстах різних типів досить часто спостерігаємо використання карикатурних зображень із Rage Comics, або «облич». До цього варто додати суто арабські карикатурні зображення.

Бабуся (зображення постарілого жіночого обличчя в окулярах, із доброю посмішкою, посивілим волоссям) – виражає повсякденну мудрість, яку молодь дізнається від старших поколінь, описується жаргівлива цитата бабусі чи комічний випадок,

пов'язаний із нею (рис. 7). Використовується всіма арабськими користувачами незалежно від країни.

Рис. 7. Мем про арабську бабусю (19)

«Арабська стара заблукала в Лондоні. Кожному, хто проходить повз неї, вона каже: «Заткни пельку!». Тут проходив біля неї один чоловік, якому вона сказала: «Заткни пельку!». Він їй відповів: «Закрий рота!». Вона тоді сказала: «Нарешті Аллах привів тебе до мене. Проведи мене додому!». Вона заблукала ще вранці».

Дід Абу На'аль. Меми «Abū na'āl» («Батько капців») беруть початок у 2010 р., коли в мережі Youtube з'явилося коротке відео, де підлітки глузують над стариганом на одному з іракських ринків, а той відповідає їм нецензурною лексикою. Старий був узятий у зношені капці, через що й отримав своє прізвисько. Пізніше було створено карикатуру та багато Інтернет-мемів. У зв'язку зі смертю головного героя популярність мема поступово згасла, і з 2016 р. нові меми не створюються; використовувався як символ спротиву іракського народу несправедливій політиці США та корумпованій владі (рис. 8).

Рис. 8. Кадр із відео-мема «Abū na'āl» (21).
«Аллах відбере твою удачу, Америку»

Меми «Ashābī» виконуються в стилі Rage Comics. Уперше цей мем з'явився у 2012 р. і став уособленням єгиптянина, схожого на іноземців. Асхабі виражає хитрість або глузування, часто використовується з карикатурними зображеннями Yao Ming і Troll Face³, а також їхніми варіантами; трапляються й інші карикатури героїв арабських телесеріалів, фільмів, популярних артистів естради

й под. Так, на рис. 9 ми бачимо Асхабі, який намагається покращити своє життя.

Рис. 9. Мем «Ashābī» (17)

«Один нещасний зробив неможливе, щоб поїхати до Америки, і дійсно поїхав. Перше, що він зробив, коли прибув туди, взяв участь у змаганні та виграв подорож до Єгипту».

Матір (карикатурне чорно-біле зображення типової арабської жінки в хіджабі) – зазвичай виражає комічні ситуації між дітьми й наївними матерями (рис. 10) та ін.

Рис. 10. Мем про матір (15).
«Мама молиться. «Мамо, я хочу піти з друзями, можна? Мамо! Ну що?» – «Аллах величний». – «Добре, бувай»

Мова в мемах використовується як у літературній формі (що може частіше стосуватися цитувань текстів літератури чи фольклору; трапляється також навмисне використання літературної мови для створення комічного ефекту через нерелевантність очікувань реципієнта стосовно змісту, як це видно на рис. 4 і рис. 5), так і в розмовній формі (представники різних арабських країн утворюють закриті групи користувачів через використання місцевого діалекту, цитуються герої улюблених фільмів, постфольклорні тексти – газетні анек-

³ Troll Face належить до Rage Comics і виражає саркастичне ставлення до висловлювання, ситуації тощо.

доти, глузування з різних ток-шоу й інше, як на рис. 6, рис. 7, рис. 8), рідше – арабізі (якщо мем представлений зображенням екрану з месенджера). Також спостерігається використання англійської мови та/або поєднання в тексті мема англійської мови й арабізі [12; 13].

У креолізованих текстах використовується розмовна форма арабської мови, де характерним є вживання таких лексичних і граматичних форм, які хоч і не належать до літературної форми, слугують для встановлення взаєморозуміння між представниками різних частин арабського світу (рис. 1; рис. 3). Так, рідко зустрінеш використання вислову «як справи?» на регіональному діалекті. Замість цього буде використано літературний варіант *kaifa al-hāl*. Крім того, можна спостерігати явища редукції (*fī* – *f*, *'alā* – *'a*) і редуплікації (*ǧiddaaaaaan*, *kūūr*, «*arwwwwa*»), що є свідченням впливу західних тенденцій, як в англійській мові, наприклад, нерідко скорочують частотні слова до однієї літери чи навіть цифри (*u* – *you*, *for* – 4 тощо). Імовірно, задля оптимізації простору іконічної частини використовуються запозичення з англійської мови для поширених слів *bāswūrd* (пароль, англ. *password*) замість арабського *al-kalima as-sirriyya*, *wāy fāy* («вай-фай») замість *ittiṣāl lāsilkīyū* та інше (рис. 1).

Отже, проведенне дослідження дозволяє зробити висновки про таке:

1) креолізовані тексти в соціальних медіа арабського сегмента відповідають загальносвітовим інтеграційним тенденціям, про що свідчить активне використання мемів, які мають загальновідомий зміст і смисл у всьому світі (наприклад, Rage Comics);

2) незважаючи на сказане вище, мають місце й поширені власне арабські креолізовані тексти, які містять закриті від загальних мас користувачів інформацію, про що свідчить використання регіональних діалектів, звернення до суто арабських реалій, образів тощо;

3) креолізовані тексти, залежно від тематики, відрізняються за використанням форм арабської мови (літературна, розмовна, регіональні діалекти, «арабізі», а також англійська). При цьому суспільно-політичні креолізовані тексти характеризуються використанням літературної та розмовної форм арабської мови, спостерігається уникання регіональних діалектів із наміром донести інформацію до великої кількості людей;

4) зі стилістичного погляду арабські меми, навіть копіюючи західні, додають різні кольори та форми шрифтів, використовують образи арабських артистів, також часто мають більше текстурального навантаження.

Необхідно зазначити, що повну класифікацію арабських Інтернет-мемів навести досить складно, оскільки соціальні медіа постійно поповнюються новими матеріалами. Динаміка розвитку глобальної мережі дозволяє надати приблизний опис, який усе ж потребує уваги та спостереження за процесом творення в реальному часі. Проте дослідники можуть стежити за відтворенням одиниць живого мовлення, через що доцільним буде збір корпусу таких креолізованих текстів і його автоматизація. Ураховуючи кількість варіантів арабської мови, поєднання методів корпусної лінгвістики та соціолінгвістики дозволить у майбутньому краще зрозуміти повсякденну мову й культуру, нагальні проблеми та потреби представників різних верств арабського населення.

Література

1. Богданов К. Прецедентные тексты в современном фольклоре / К. Богданов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ruthenia.ru/folklore/bogdanov1.htm>.
2. Ворошилова М. Политический креолизованный текст: ключи к прочтению : [монографія] / М. Ворошилова. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т., 2013. – 194 с.
3. Гетьман З. Тексты з іконічним компонентом як результат креолізації комунікації / З. Гетьман // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія. Романо-германське мовознавство. – 2006. – № 40. – С. 6–7.
4. Заборовская С. Особенности виртуального дискурса в пространстве Интернет (на примере интернет-дневников) : дис. на здоб. ст. канд. філол. наук : 10.02.02 / С. Заборовская. – Х., 2006. – 217 с.
5. Каптюрова В. Креолізовані тексти в соціальній мережі Facebook / В. Каптюрова // Мовні та концептуальні картини світу: зб. наук. праць. – К. : Логос, 2012. – № 35. – С. 113–123.
6. Корда О. Креолизованный текст в современных печатных СМИ: структурно-функциональные характеристики : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.01.10 / О. Корда. – Екатеринбург, 2013. – 20 с.
7. Лутовинова О. Интернет как новая «устно-письменная» коммуникация / О. Лутовинова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. Общественные и гуманитарные науки. – 2008. – № 11. – С. 58–65.
8. Сорокин Ю. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / Ю. Сорокин, Е. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. – М. : Наука, 1990. – 240 с.
9. Шестеркина Л. Основные характеристики новых социальных медиа / Л. Шестеркина, И. Борченко. – Челябинск : Забайкальский государственный университет, 2014. – С. 107–111.
10. Щурина Ю. Интернет-мемы как феномены интернет-коммуникации / Ю. Щурина // Вестник Забайкальского государственного гуманитарного педагогического университета. Серия «Филология». – 2012. – № 3. – С. 160–172.
11. Rage Comics // Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://en.wikipedia.org/wiki/Rage_comic.
12. ضاضلا ةغل لتقت اي جولونكتلا يزيبرع [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.albayan.ae/paths/life/2012-04-15>.

13. تنرتنإلا ىلع ىلعألا ةببرعلا ةغللا ومن [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aljazeera.net/news/miscellaneous>.

Джерела ілюстративного матеріалу

14. Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/MrytMkhll/>.
15. Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/pg/b7b7amate/photos/>.
16. GTA Al-Arab [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.gta-arabs.com/gt/130757-AF.html>.
17. Nuğūm mişriyyah [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.nmisr.com/wp-content/uploads/2016/03A9.jpg>.
18. Nukut suriyuah muḏḩikah [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/461531830693574/>.
19. Pinterest [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pinterest.com/pin/243053711118111527/?lp=true>.
20. Sowarr.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sowarr.com/%D8%B5%D9%88%D8%B1-%D9%86%D9%83%D8%AA-%D9%85%D8%B6%D8%AD%D9%83%D9%87-%D8%B9%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%AE%D8%B7%D8%A7%D8%A1/>.
21. YouTube [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=aOhqCUo6tQo>.

РОЗДІЛ V

КОНТРАСТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.134.2:811.112.2:398.6

Клименко А. И., Мамедова А. И.

КОНЦЕПТЫ PERSONA И MENSCH В ИСПАНО- И НЕМЕЦКОЯЗЫЧНОЙ КАРТИНАХ МИРА

Статья посвящена изучению концептов Persona и Mensch в испаноязычной и немецкоязычной картинах мира на примере испанских и немецких народных загадок. Большое внимание уделено вербализации концептов в текстах загадок.

Ключевые слова: концепт, вербализация, профилизация, ментальная единица.

Клименко Г. І., Мамедова А. І. Концепти Persona та Mensch в іспаномовній та німецькомовній картинах світу. – Стаття.

Стаття присвячена вивченню концептів Persona та Mensch в іспаномовній і німецькомовній картинах світу на прикладі іспанських і німецьких народних загадок. Велику увагу приділено вербалізації концептів у текстах загадок.

Ключові слова: концепт, вербалізація, профілізація, ментальна одиниця.

Klimenko A. I., Mamedova A. I. Concepts Persona and Mensch in the Spanish- and German-speaking world. – Article.

The given article is devoted to the study of the concepts of Persona and Mensch in the Spanish-speaking and German-speaking worlds by the example of Spanish and German folk mysteries. Great attention is paid to the verbalization of concepts in the texts of riddles.

Key words: concept, verbalization, profiling, mental unit.

Когнитивные явления рассматриваются в широком социокультурном контексте. Многие исследователи концентрируют свое внимание на жизнедеятельности человека, а анализ языка получает культурную направленность. Особое внимание уделяется в современных лингвистических изысканиях фольклорным произведениям. Объектом нашего исследования послужили немецкие и испанские народные загадки, а предметом – концепты PERSONA и MENSCH и способы их вербализации. Актуальность нашего исследования определяется еще и попыткой компаративного анализа одного и того же концепта в различных языковых картинах мира.

Однако прежде чем непосредственно перейти к концептам MENSCH и PERSONA в текстах немецких и испанских народных загадок, обратимся к тому, что же непосредственно представляет собой загадка как фольклорный феномен, а также кратко рассмотрим основные гипотезы возникновения этого жанра.

Фольклор как устное народное творчество обладает своей спецификой. Это огромное количество вариантов одного и того же произведения, анонимность авторства, устная форма изложения, традиционность и непрофессиональность. Именно устная форма, по мнению многих лингвистов, оказывается наиболее стойким признаком искусства слова в фольклоре. Загадка, как, пожалуй, один из самых интересных жанров в народном творчестве, отображает, в первую очередь, жизнь человека. Получив свое распространение на разных ступенях развития цивилизации, она является

своеобразным оттиском той эпохи и тех условий, когда она была создана. На сегодняшний день народная загадка декларирует себя как важнейшего репрезентанта духовной культуры народа. В широком смысле слова загадки рассматриваются как языковые трансформы басен и анекдотов, а также пословиц и афоризмов [6, с. 215].

Рассматривая загадки как этнокультурный феномен, неизменно пробуждается интерес к вопросу об их происхождении. То, что загадка имеет древнюю историю, не вызывает никакого сомнения. Однако отсутствие данных, которые бы объясняли ее характер и значение ее форм, а также ее социальные функции, делают вопрос о ее происхождении достаточно непростым.

Так, В.П. Аникин связывает происхождение загадки с так называемым условным языком, когда человек, в силу каких-либо жизненных обстоятельств, не имел права или возможности называть определенные вещи своим именем, прибегая при этом к определенным вуалирующим номинациям. Подобное табу и привело впоследствии к превращению «животных в примитивный социум пралюдей и свидетельствовало о рождении морали» [2, с. 21].

Язык аллегорий был присущ и семейным отношениям, особенно когда в дом жениха входила невеста, становясь новым членом семьи. Тогда считалось, что присутствие постороннего человека могло обидеть дух предков. И для того, чтобы не навлечь беду на его (в случае свадьбы – ее) голову, ее имя не упоминалось и заменялось каким-либо другим [2, с. 56]. Г.Л. Пермяков также подчеркивал, что загадки содержат в себе пережитки кос-

могонических взглядов [6, с. 215]. Н.Б. Мечковская [5, с. 107], опираясь на культурологические исследования В.В. Иванова, отмечает, что загадки «представляли собой словесную партитуру особой магии и ритуала». По мнению В.М. Топорова [11, с. 44], ритуал выступает как последний шаг биологической эволюции и первый шаг человеческой культуры.

С архаическим ритуалом, который моделирует преодоление хаоса и упорядочение мира путем называния каждого его элемента, связывает происхождение загадки С.М. Толстая [10, с. 233–234]. Интересную гипотезу о происхождении загадок выдвигает и Й. Хейзинга. По его мнению, загадка представляет собой вид священной игры, во многом небезопасной для жизни. Загадка – это «головоломка», играя в которую, можно поплатиться жизнью, которая выступает «ставкой «в игре» [12, с. 113].

Прежде чем непосредственно обратиться к концептам PERSONA и MENSCH, определимся с самим понятием «концепт». Концепт как понятие находится в центре внимания многих современных ученых. Его исследованию посвящены труды таких лингвистов, как С.А. Аскольдов, А. Вежбицкая, С.Г. Воркачев, С.А. Жаботинская, В.И. Карасик, О.С. Кубрякова, В.Н. Манакин, В.А. Маслова, А.Н. Приходько, Ю.С. Степанов и др. Опираясь на точку зрения А.Н. Приходько, мы будем рассматривать концепт как этно-социо-психо-лингвокультурную единицу с четко выраженным валоративным компонентом [8, с. 80–102].

Концепт MENSCH занимает центральное место в текстах как испанских, так и немецких народных загадок. Его понятийный субстрат четко фиксируется в лексикографических источниках, согласно которым ЧЕЛОВЕК – это высокоразвитая, одухотворенная, наделенная разумом и языком сущность, которая может получать многообразную синонимическую профилизацию: Ebenbild Gottes, Erdenbürger, Geschöpf, Gestalt, Halbgott, Homo sapiens, Individuum, Junge, Kerl, Kind, Krone der Schöpfung, Leute, Mädchen, Frau, Mann, Person, Seele, sterblicher Typ, Wesen [15, с. 439] (см. табл. 1).

Таблица 1

Синонимическая профилизация концепта Mensch

Синонимические профили	кол-во	%
ВОЗРАСТ, ГЕНДЕР	165	41,25
РОДСТВЕННИКИ	90	22,5
ПСИХОТИПЫ	80	20
ПРОФЕССИИ	40	10
СКАЗОЧНЫЕ И МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ПЕРСОНАЖИ	25	6,25
ВСЕГО	400	100%

Отмечен в лексикографических источниках и триединый феномен: единство физического, духовного и социального [7, с. 187]. В немецких народных загадках концепт Mensch предстает или в своей физической ипостаси, или как биовитальная либо биосоциальная сущность. Вероятно, в процессе становления человеческого общества конкретно-предметное мышление воспринимало и характеризовало человека по его физическим характеристикам (пол, физические данные, возраст). Духовные и социальные характеристики отодвигались на второй план.

Основным вербальным способом выражения этой ментальной единицы выступает в немецком языке существительное Mensch, которое одновременно обладает статусом имени этого концепта. В полном соответствии с этой закономерностью концепт Mensch предстает исключительно антропоморфно. Так в загадках «*Es sind zwei Stützen, darauf liegt ein Fässchen, daran sind zwei Handhaben, auf dem Fässchen eine Klappermühle, darauf zwei Rauchlöcher, darauf zwei Lichter, darauf ist ein Wald, darin läuft Jung und Alt*» (Mensch); «*Auf zwei Füßen ein Fass, über dem Fass ein Kläffer, über dem Kläffer ein Schnarcher, über dem Schnarcher ein Blinzler, über dem Blinzler ein Wald*» (Mensch) человек описывается с точки зрения его анатомического строения, релевантными частями которого выступают его части тела. При этом используются самые неожиданные метонимии: ноги – *zwei Stützen*, туловище – *Fässchen/Fass*, рот – *Klappermühle / Kläffer*, нос – *zwei Rauchlöcher/ein Schnarcher*, глаза – *zwei Lichter/ein Blinzler*.

Особую образность приобретает человек в немецких загадках как «биовитальная сущность» [3, с. 17], которая постоянно пребывает в состоянии развития: «*Neun Monate war es im Gefängnis, zwölf Wochen war es eingepackt, am Morgen vierfüßig, am Mittag zweifüßig, am Abend dreifüßig*» (Mensch). В этой загадке человек метафорически описывается в период своего становления и развития от эмбриона до седой старости: утроба матери – девятимесячная тюрьма (*Gefängnis*), пеленки – 12-недельная упаковка (*zwölf Wochen eingepackt*). Далее следует целый калейдоскоп метафор: утро = детство (движение на четырех конечностях), день = молодость (движение на двух ногах), вечер = старость (движение на трех ногах). Способ передвижения в пространстве и выступает в качестве основной концептуальной метафоры человека в народных загадках: «*Geht auf vier Füßen, auf zwei Füßen, auf dreien, auf je mehr Füßen es geht, umso schwächer ist er*» (Mensch).

Таким образом, ментальный феномен MENSCH предстает в загадках как универсальный, физиологический и биовитальный четко параметризованный концепт с нейтральной аксиологией. Социальная сущность человека определяется биовитальными («*Wer weint, wenn die anderen singen?*»

(Kind)), биовитальными/гендерными («*Was ist das für ein Kind, das nie zum Mann werden wird?*» (Mädchen)) или одновременно двумя параметрами («*Zwei Väter und zwei Söhne, | die schossen drei Hasen schöne. | Ein jeder trug einen ganzen | in seinem Ranzen*» (Großvater, Sohn, Enkel)). Эти оба параметра – биосоциальный и биовитальный – выступают промежуточным звеном в системе валоративной репрезентации человека в народных загадках.

Примечательным является тот факт, что в немецких народных загадках практически не встречаются прямые номинанты биосоциальных концептов MANN / МУЖЧИНА и FRAU / ЖЕНЩИНА. Исключением из этой системы могут быть только лишь две следующие загадки, как «*Bin ich davor, bin ich darin. Bin ich darin, bin ich davor*» (Mädchen vor dem Spiegel) и «*Was ist das für ein Kind, das nie zum Mann werden wird?*» (Mädchen).

К когнитивно-семантическому пространству немецких народных загадок относятся ментальные единицы, обозначающие родню (OPA, OMA, MUTTER, VATER, SOHN, TOCHTER, GESCHWISTER, ENKEL), прецедентные личности (BRÜDER GRIMM), сказочные персонажи (SCHNEEMANN, WEIHNACHTSMANN, DREI MUSIKANTEN), профессию и черты характера. При этом в сфере «профессия» фигурируют или панактуальные концепты (Koch, Bildhauer, Metzger, Pfarrer), или концепты, которые утратили свою актуальность для индивидуального и коллективного сознания (Barbier, Kutscher, Reiter, Schuhmacher, Windmüller), новые (современные) профессии в текстах загадок не фиксируются.

В рамках феномена «черты характера» абсолютное первенство отдается тем концептам, которые служат маркерами негативных черт характера. При этом они могут получать специфические метонимические номинации (Büchernarr, Dummkopf, Einfaltspinsel, Faulpelz, Halunke, Leseratte). Этот факт напрямую связан с дидактической функцией загадок, осуществлением персуазивного влияния на подрастающее поколение, поскольку именно последнее является основным клиентом данного вида фольклорного творчества.

Испанские народные загадки, точнее, их когнитивное пространство, во многом перекликаются с немецкими народными загадками. Однако они демонстрируют при этом определенные отличия. Так, физиологическая, биовитальная и гендерная сущность человека в текстах испанских народных загадок представлены незначительно. Физическая составляющая тесным образом связана и во многом определяется психологической составляющей [9, с. 100]. Большинство текстов испанских народных загадок уделяют основное внимание не столько самому человеку во всех его ипостасях, сколько концепту Состояние человека, а точнее – его психическому состоянию (см. табл. 2).

Все единицы этого концепта дифференцируются с точки зрения аксиологических признаков – негативное состояние и позитивное состояние. Опираясь на мнение психологов, такое распределение объясняется по гедоническому принципу: что-то доставляет удовольствие, что-то – наоборот [4, с. 18]. Вероятно, поэтому основной массив рассмотренных нами испанских народных загадок сосредоточен на чертах характера человека: «*Alma mía! Soy una dama que te llena de amargura, tu existencia hago pesarosa y todo es noche oscura*» (La tristeza); «*Soy la roca más constante, de todo mal medicina, no hay trabajo que me espante, ni dureza que quebrante mi firmeza diamantina*» (La paciencia).

Таблица 2

**Концепт СОСТОЯНИЕ ЧЕЛОВЕКА
как составляющая концепта PERSONA**

	кол-во	%
Эмоции и чувства	160	70%
положительные	110	48%
отрицательные	50	22%
Черты характера	70	30%
положительные	47	19%
отрицательные	23	11%
Всего	230	100%

Все единицы этого концепта дифференцируются с точки зрения аксиологических признаков – негативное состояние и позитивное состояние. Опираясь на мнение психологов, такое распределение объясняется по гедоническому принципу: что-то доставляет удовольствие, что-то – наоборот [4, с. 18]. Вероятно, поэтому основной массив рассмотренных нами испанских народных загадок сосредоточен на чертах характера человека: «*Alma mía! Soy una dama que te llena de amargura, tu existencia hago pesarosa y todo es noche oscura*» (La tristeza); «*Soy la roca más constante, de todo mal medicina, no hay trabajo que me espante, ni dureza que quebrante mi firmeza diamantina*» (La paciencia).

Интересным является и тот факт, что все черты характера представлены с точки зрения бинарной оппозиции, т. е. примерно в одинаковых пропорциях представлены как положительные («*Actitud sin alegría, malos ojos, mirar fijo; si se mira... me sabría acertar el acertijo*» (La seriedad)), так и отрицательные черты человеческого характера («*En oyendo un fado pierdo el estado*» (El enfado)), что во многом отличает их от немецких загадок, где преобладают отрицательные характеристики. При этом основную нагрузку среди положительных качеств несут такие: La Imaginación, La risa, La Seriedad, LA esperanza: «*Qué palabra rima con adivinanza que, cuando se espera, se alcanza?*» (La esperanza). Лидером среди отрицательных выступают такие: El enojo, La tristeza o el abatimiento, El miedo: «*Te hace temblar, sin piedad, con el ruido*

y la oscuridad, puede quitarte el sueño e impedir tus sueños. Has de ser tu dueño y no temer la verdad» (El miedo).

Примечательным является и то, что испанские загадки, в отличие от немецких, имеют более романтический характер, о чем свидетельствует достаточно высокая частотность загадок о надежде как чувстве, без которого было бы невозможным человеческое существование: «*Una pera en danza aguarda en lontananza*» (La esperanza). Наряду с надеждой, большое внимание уделяется и эмоциям, которые сопровождают человека на протяжении его жизни: «*Mira qué gran contento tengo en este momento*» (La alegría); «*Metó un dedo en tu ojo de la rabia que te cojo*» (El enojo). Следует также отметить, что наряду с положительными характеристиками человека в испанских загадках наиболее частотно заявляют себя негативные эмоции: «*Te acompañamos siempre en tus emociones, ruidosas o*

calladas somos acuosas y saladas» (Las lágrimas).

Таким образом, мы можем отметить следующее: концепты Persona и Mensch широко представлены в текстах немецких и испанских народных загадок, и если немецкие народные загадки рассматривают человека во всех его ипостасях, а именно как физиологическую, биовитальную и социальную сущность, то испанские народные загадки отдают пальму первенства характеристикам, присущим человеку, выдвигая на первое место его эмоциональное состояние. Однако следует подчеркнуть, что в нашем исследовании мы охватили далеко не весь спектр народных загадок. Изучение текстов народных загадок, в центре внимания которых был бы не только сам человек, но и его мир, жизнеобеспечение, природное окружение, кажется нам достаточно перспективным, особенно с компаративной точки зрения.

Литература

1. Адмони В.Г. Теоретическая грамматика немецкого языка / В.Г. Адмони. – М. : Просвещение, 1986. – 334 с.
2. Аникин В.П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор / В.П. Аникин. – Л. : Госучпедиз, 1957. – 240 с.
3. Крючкова Н.В. Лингвокультурное варьирование концептов / Н.В. Крючкова. – Саратов : Научная книга, 2005. – 164 с.
4. Лук А.Н. Эмоции и личность / А.Н. Лук. – М. : Знание, 1982. – 176 с.
5. Мечковская Н.Б. Язык и религия / Н.Б. Мечковская. – М. : Гранд, 1998. – 350 с.
6. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии / Г.Л. Пермяков. – М. : Наука, 1988. – 235 с.
7. Попова З.Д. Введение в когнитивную лингвистику / З.Д. Попова. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2005. – 219 с.
8. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
9. Путий Е.С. Концептополе «антропологическое состояние» (на материале немецкого языка) // Е.С. Путий // Нова філологія. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – № 24. – С. 95–102.
10. Славянские древности. – М. : Международ. отношения, 1999. – 700 с.
11. Топоров В.Н. О ритуале: Введение в проблематику / В.Н. Топоров // Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках. – М. : Наука, 1988. – С. 7–60.
12. Хейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнего дня / Й. Хейзинга. – М. : Прогресс – Литер, 1994. – 554 с.
13. Deutsche Rätsel aus dem Volksmund. – Berlin : Walter de Gruyter, 2006. – 742 S.
14. Deutsche Volksrätsel [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://puzzles.amparlius.ru/new/rdl-child.asp>.
15. Duden. Das Bedeutungswörterbuch. – Mannheim / Wien / Zürich: Dudenverlag, 1985. – Bd. 10. – 798 S.
16. Fernández M. Diccionario de refranes. Antología de refranes populares y cultos de la lengua castellana, explicados y razonados / . – Madrid : Alderaban.Ediciones, S.L., – 1994.
17. Seco M. Diccionario fraseológico documentado del Español actual / M. Seco, O. Andrés, G. Ramos. – Madrid, 2004.
18. Online Sprachwörterbücher [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.wordreference.com/deen/Wasser>.
19. Real Academia Española. Diccionario de la lengua Española, 22-a ed., Madrid, 2001. – P. 23-68.

УДК 81'373.72+81'272

Краснобаєва-Чорна Ж. В.

ВТОРИННА СЕМІОТИЧНА СИСТЕМА ЦІННОСТІ «ГРОШІ» У ФРАЗЕМИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ ОДНО- ТА РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВ)

Статтю присвячено актуальним питанням аксіофраземної прагматики. Визначено специфіку системи кодів культури цінності «гроші» як основного складника фраземного рівня ціннісної картини світу. У ціннісній картині світу поняття «добре» й «погано» імплікують існування одне одного й формують навколо себе семантичний простір, репрезентований у статті фраземами на позначення наявності або відсутності грошей.

Ключові слова: фразема, цінність, аксіофраземна прагматика, оцінка, ціннісна картина світу.

Краснобаева-Чёрная Ж. В. Вторичная семиотическая система ценности «деньги» во фраземике (на материале одно- и разносистемных языков). – Статья.

Статья посвящена актуальным вопросам аксиофраземной прагматики. Определена специфика системы кодов культуры ценности «деньги» как основной составляющей фраземного уровня ценностной картины мира. В ценностной картине мира понятия «хорошо» и «плохо» имплицитно существуют друг друга и формируют вокруг себя семантическое пространство, представленное в статье фразеологизмами, обозначающими наличие или отсутствие денег.

Ключевые слова: фразема, ценность, аксиофраземная прагматика, оценка, ценностная картина мира.

Krasnobaieva-Chorna Zh. V. Secondary semiotic system of “money” values in phrasemic (on the material of single-structured and multi-structured languages). – Article.

The article is devoted to topical issues of axiophraseme pragmatics. The specificity of the system of culture codes of «money» values as the main component of the phraseme level of axiological world's image is defined. In the axiological world's image the concepts of “good” and “bad” imply the presence of each other and form a semantic space around, represented in the article by phrasemes denoting the presence or absence of money.

Key words: phraseme, value, axiophraseme pragmatics, evaluation, axiological world's image.

Етнолінгвістичні та лінгвокультурологічні студіювання відзначаються нині активізацією досліджень, присвячених опрацюванню вторинної семіотичної системи (див. праці Д. Гудкова [3], М. Ковшової [4], В. Красних [6], Л. Савченко [8], О. Селіванової [9], І. Чибор [12] та ін.). Питання кореляції кодів культури (соматичний (тілесний), просторовий, часовий, предметний, біоморфний (із розподілом на рослинний і зооморфний), духовний [6], антропний, соматичний, зооморфний, фітоморфний, предметний, природний, спатіальний, темпоральний, геометричний, квантитативний, колоративний, моторіальний, каузативний, аксіологічний, кваліфікативний [8] тощо) і ціннісної картини світу, зокрема її фраземного рівня, досі не розглядалося в сучасному мовознавстві, що й зумовлює актуальність статті.

Мета статті полягає у визначенні специфіки системи кодів культури цінності «гроші» як основного складника фраземного рівня ціннісної картини світу. Ціннісну картину світу (далі – ЦКС) позиціоновано як осмислення світу людиною, його фрагментів і статусу людської особистості в цьому світі через оцінку категоризацію в опозиції цінностей і нецінностей. Цінності в ЦКС мають релятивний характер, що виявляється через зв'язок із нецінністю, тобто розкриття змісту цінності, її структурної організації залежить від опозитивної одиниці [5, с. 342]: поняття «добре» й «погано» імплікують наявність одне одного й формують навколо себе семантичний простір, репрезентований у статті фраземами на позначення наявності або відсутності грошей. Традиційно,

функціонуючи у світі цифр і величин, оцінка «погано» вказує на маленьку кількість, а «добре» – на велику. Код культури як вторинна знакова система, за слушним твердженням І. Чибор, акумулює ціннісний для культури зміст і функціонує як спосіб опису світогляду лінгвоспільноти.

Об'єктом студіювання постає цінність «гроші» у фраземіці. Предметом є фраземи на позначення наявності або відсутності грошей, що презентують різні коди культури в українській, російській, англійській і німецькій мовах. Джерельну базу дослідження становлять близько 1000 фразем, почерпнутих з авторитетних фраземографічних видань української [13], російської [14], англійської [16] і німецької [15] мов.

Цінність «гроші» має особливу значущість у житті людини та визначається ефектом грошової напруги – емоційною насиченістю ставлення людини до грошей (любов'ю й ненавистю, заздрістю й жертівністю тощо). Люди відчувають різні й здебільшого сильні почуття, що характеризують цю сферу як емоційно заряджену, контрастну чи амбівалентну.

Складність проблематики цінності грошей, за В. Трахтенбергом, зумовлена чинниками, що позиціонують гроші як мірило цінностей, як знаряддя обігу, як засіб збереження цінностей і як законний платіжний засіб [11, с. 80]. Монетарні відносини кваліфіковано як компонент цілісної системи відносин особистості, що відображає її індивідуальний, суб'єктивно-оцінний, вибірковий підхід до грошей як об'єкта дійсності та являє собою інтеріоризований досвід поведінки з гро-

шима, взаємодії з іншими людьми щодо грошей у специфічній соціокультурній ситуації. У монетарних відносинах виділяють когнітивний (монетарні уявлення), емоційний (оцінка грошей) і регуляторний (монетарні цінності, мотиви, соціальні настанови, норми поведінки) компоненти. М. Семенов і Ю. Мацнев зауважують, що за допомогою грошей легко отримати матеріальні цінності. Перехід грошей у річ відбувається майже автоматично, оскільки саме гроші розглядають як причину чи джерело матеріальних цінностей. Такий причинно-наслідковий зв'язок трансформується у свідомості людей у відношення еквівалентності: гроші дорівнюють матеріальним цінностям, матеріальному добробуту. Тому коректніше говорити про матеріальні цінності безвідносно грошей, про гроші як інструментальну цінність із урахуванням спрямованості особистості [10, с. 107].

Сьогодні, на думку С. Абрамової, гроші виконують не лише економічні, а й соціальні, культурні функції. Зазвичай вони використовуються для отримання інших цінностей, але сучасна культурна епоха знову перетворює їх на самоціль, вони набувають абсолютної цінності. Циркуляцію грошей регулюють економічні, соціальні та психологічні закони [1]. Авторка стверджує, що в сучасній Росії на ставлення до грошей впливає чотири різноспрямовані тенденції: 1) традиційна економічна свідомість, пов'язана з релігійністю, громадськістю, сприйняттям грошей як абстрактної цінності, про яку незручно навіть говорити; 2) радянський менталітет, що визначає гроші як засіб експлуатації й нерівності, якого треба позбутися; 3) вплив західного економізму, який ставить грошові відносини в центр соціальних зв'язків і пріоритетів; 4) кризовий характер економіки, нерозуміння механізмів грошового обігу, низький рівень знань законів ринку і, як наслідок, страх перед залежністю від грошей. Ціннісні судження представників американського етносу про гроші, виявлені Н. Агарковою, свідчать про суперечливе ставлення до них: незважаючи на те, що хтось вважає їх злом, потребу в них відчувають усі. Гроші інтерпретовані як те, що змушує світ обертатися. Гроші перебувають у центрі буття людини, оскільки вони регулюють життєдіяльність [2]. В. Майоренко зазначає, що «аналіз функцій грошей показує, що вони є згустком величезної соціальної й психологічної енергії, що одухотворяє діяльність людей і цивілізує побут» [7, с. 116].

У межах аксіофраземної прагматики цінність «гроші» на фраземному рівні ЦКС представлена фраземною аксіологічною опозицією «Наявність грошей – відсутність грошей» (див. також [5, с. 317–326]) із таким кількісним виявом культурних кодів: предметний – 36%, соматичний – 30%, біоморфний – 16%, гастрономічний – 8%, інші коди культури (природний, часовий, колоративний тощо) – 10%.

Предметний код культури. Цінність «гроші» виявляє цілком логічний зв'язок із лексемами на позначення:

а) грошових одиниць: **карбованець** (*карбованці бряжчать* – «мати гроші»; *бити карбованцем* – «завдавати матеріальних збитків»), **копійка** / рос. **копейка** (*без копійки; ні копійки* – «не мати зовсім грошей»; *перебиватися з копійки на копійку* – «жити дуже бідно, терпіти нестатки»; рос. *ставить ребром последнюю копейку [грош]; до <последней> копейки (копеечки); как одну копейку (копеечку)* – «витратити все»), **гріш** (*ні гроша* – «не мати зовсім грошей»), **пенні** / англ. **penny** (англ. *not have a penny to bless oneself with (not have a penny to one's name)* – «не мати грошей»), **пфеніг** / нім. **Pfennig** (нім. *keinen roten Pfennig haben* – «не мати грошей») з актуалізацією питань обсягу, законності/незаконності заробітку (пор. **карбованець** (*слизький карбованець* – «нечесно здобути гроші»; *довгий карбованець* – «великий і легкий заробіток»), **копійка** (*свіжа (жива) копійка* – «дрібний грошовий прибуток із продажу, торгівлі і т. ін.»), **купон** / рос. **купон** (рос. *стричь купоны* – «жити на ренту, на відсотки із цінних паперів»), **пенні** / англ. **penny** (англ. *earn (make, turn) an honest penny* – «гроші, зароблені чесним шляхом») і **бакс (долар)** / англ. **buck** (англ. *a fast (quick) buck* – «гроші, зароблені швидко й легко (іноді нечесно)»). У межах цієї групи фразем зафіксоване поєднання назви грошової одиниці з лексемою **душа**, що презентує соматичний код культури: «**копійка, шеляг, гріш + душа**» (*не мати [й] копійки (гроша, нічого і т. ін.) за душею; [і (ні, ані)] копійки [зламаної (мідної, щербатої)] [зламаною] гроша, шеляга) нема (немає, не було) за душею (рідко при душі); без шеляга за душею* – «бути бідним, без грошей, без засобів до існування»);

б) вмістища для грошей: **кишеня** / рос. **карман** / англ. **pocket**, причому із семантикою великої або незначної кількості грошей (пор. *кишеня не сходиться; повна (непорожня, набита і т. ін.) кишеня (калитка)*); рос. *толстый [тугой] карман*; англ. *deer pockets і [аж] свистить (гуде і под.) у кишені (у кишенях); у кишені пусто [аж гуде]*; рос. *тощий карман; карманная чахотка*, прост., жарт.), а також з актуалізацією якісної характеристики процесу отримання грошей (*попливти/пливти в кишеню (до кишені)* – «легко, без труднощів дістатися, потрапити комусь (про гроші, майно і т. ін.)» або соціально несхвалюваних шляхів отримання грошей (*набивати (натихати)/набити і (напхати) [собі] кишеню (кишені)*); рос. *набивать карман [мошну]* – «багатіти, наживатися (перев. нечесним шляхом)»), **гаманець** / нім. **Beutel** (*набитий (повний і т. ін.) гаманець* – «мати багато грошей»; *пустий (порожній) гаманець* – «мати мало грошей»; нім. *mein Beutel hat die Schwindsucht*, жарт.; нім. *mein Beutel*

ist leer – «не мати грошей»; нім. *den (seinen) Beutel füllen* – «збагачуватися»), **капшук (калитка)**/рос. **мошна** (*потрусити калитку (калиткою, кишені і т. ін.)*) – «примусити когось витратитися або насильно забрати в кого-небудь гроші»; *розв'язувати/розв'язати капшук* – «щедро платити, не скупитися на гроші»; *труснути (трусонутти) калиткою* – «витратити значну кількість грошей; розщедритися, не поскупитися (про грошові витрати)»; рос. *толстая мошна* – «мати гроші»; **квіш** (*міряти мірками (міркою, ковшем) гроші*) – «бути дуже багатим, мати великий капітал»), **мішок** (*грошовий (золотий) мішок* – «капітал, багатство»), **портмоне/англ. purse** (англ. *a light (slender) purse* – «не мати грошей»), пор. також **лопата** (*гребти (загрібати, горнути і т. ін.) гроші лопатою*, зневажл. – «без великих затрат праці дуже швидко багатіти; наживатися»);

в) одягу та взуття: **сорочка/рос. рубашка/англ. shirt** (*залишитися (лишитися, зостатися) в одній сорочці (без сорочки)*; англ. *lose one's shirt*, розм.; *not have a shirt to one's back* – «збідніти, розоритися»; рос. *снимать <последнюю> рубашку* – «розорити»), **постоли (лапті)** (*обути (озути) в постоли (в лапті)*, заст. – «розорити»).

Відсутність грошей визначається зв'язком із лексемами **болото (багно, калюжа, грязь, грязюка, бруд)** або рос. **грязь** (*витягти (витягнути)/витягати (витягувати) з болота (з багна, з калюжі, з грязі, з грязюки, з бруду)*; рос. *вытаскивать из грязи* – «допомогти позбутися злиднів»), **торба** (*іти (ходити)/іти з торбами (з торбою)* – «жебрати, просити милостиню»; *пустити (з торбою) з торбами [по світу]* – «залишити без майна, довести до зубожіння, злиднів»), розтринькування грошей – із лексемами **труба/рос. труба** (*пускати в трубу*) і **вікно** / нім. **Fenster** (нім. *er wirft das Geld zum Fenster hinaus*).

Соматичний код культури. У межах аналізованої групи фразем досить продуктивними є соматизми **нога** та **рука** із семантикою й бідності, і багатства:

1) **нога/рос. нога/англ. foot/нім. Fuß** (*стати (устати, звестися, знятися, піднятися, спинатися і т. ін.)/ставати (зводиться, знімається, піднімається і т. ін.) на [свої (власні)] ноги*; рос. *становиться [вставать, поднимаются] на ноги* – «збагатитися»; рос. *на широку ногу*, перев. зі сл. «жити»; нім. *auf grobem Fuß* – «розкішно, багато, без будь-яких обмежень»; англ. *throw one's feet*, жарг. – «жебракувати»; нім. *kalte Füße haben* – «не мати грошей»);

2) **рука/рос. рука/англ. hand/нім. Hand** (*із голими (з порожніми, з пустими) руками* – «відсутність засобів для існування»; *гребти під (до) себе [обома руками (обіруч)]*, зневажл. – «бути зажерливим, збагачуватися, перев. нечесним шляхом»; нім. *eine offene Hand haben* – «бути щедрим»). Соматичний комплекс **рука (долоня)**/англ.

hand/нім. Hand + рот/англ. mouth/нім. Mund визначається лексико-семантичним варіантом (далі – ЛСВ) «ледве справлятися з матеріальними труднощами, нестатками» (англ. *live from hand to mouth*; нім. *von der Hand in den Mund leben*).

Наявність грошей маркована також соматизмами – компонентами фраземи: **рот (горло, пелька)** (*не лізе (не йде) у рот (у горло, грубо в пельку)* – «мати дуже багато грошей»), **пір'я** (*вбиватися/вбитися в колодочки (в палки, в пір'я і т. ін.)*) – «багатіти»), а відсутність грошей – соматизмами **сльози** (*у сльозах* – «бідуючи, у нестатках, злиднях»), **кулак** (*трубити в кулак*, грубо – «терпіти нужду, нестатки, голод»), **палець/нім. Daumen** (нім. *einen kranken Daumen haben* – «не мати грошей») і соматичним комплексом **душа/англ. soul + тіло/англ. body** (*тільки душа в тілі; тільки [сама (одна)] душа залишилася (лишилася)* – «бідний»; англ. *keep body and soul together* – «терпіти нужду, нестатки, голод»).

Соматизми **голова/нім. Kopf** (нім. *bis über den Kopf in Schulden stecken* – «винний багато грошей»), **вуха/нім. Ohr** (нім. *tief (bis über die Ohren) in Schulden stecken* – «винний багато грошей»), **горб** (*тримати на своєму горбі* – «матеріально утримувати когось»), **спина/англ. back** (*за спиною*, зі сл. «жити», «бути» і т. ін.; англ. *be on smb. back*, розм. – «бути на утриманні»; англ. *have smb. on one's back* – «мати когось на утриманні»), **шия (плечі)/рос. шея/нім. Hals** (*на шию; сидіти на шії (на плечах)*; рос. *садиться на шею*; нім. *j-m auf dem Halse liegen (sitzen)* – «бути під чиеюсь опікою, на чиему-небудь утриманні, матеріально обтяжуючи когось»; *злизати (злізати)/злізти з шії* – «жити на власні гроші») презентують різні вияви матеріальної залежності. Ця семантика властива також і поєднанню соматичного та природного кодів в англійській фраземі: **голова/англ. head + вода/англ. water** (англ. *keep one's head above water* – «уникнення банкрутства, не влізання в борги»).

Біоморфний код культури (із розподілом на рослинний і зооморфний). В українській і російській фраземі в межах **рослинного коду культури** актуалізовано флоризм **липка/рос. липка** (*обдерти (обідрати, облупити і т. ін.)/обдирати (облуплювати і т. ін.)*, як (*мов, наче і т. ін.) [ту, молоденьку і т. ін.] липку*; рос. *обдирать [обирать, очищать] как липку* – «забрати в когось гроші, майно, коштовності і т. ін., довести до цілковитого зубожіння; обікрати, обікрасти, пограбувати»), в англійській – флоризм **конюшина/англ. clover** (англ. *be (live) in clover* – «жити в достатку та розкоші»). У німецькій мові фразема *ein Land, wo das Geld auf den Sträuchern wächst*, ірон. (флоризм **чагарники/нім. Sträuchern**) називає країну, де гроші самі просяться в руки (бу-квально «де гроші ростуть на кущах»).

Із семантикою бідності та банкрутства в рамках **зооморфного коду культури** пов'язані зоосеміз-

ми **кішка** (*і кішки нема чим годувати* – «бідний»), **білка** (*оббілувати (обідрати, обчистити і т. ін.), як (мов, ніби і т. ін.) білочку (білку), ірон.* – «забрати в кого-небудь якесь майно, багатство, гроші; відібрати все у когось»), **собака**/нім. **Hund** (нім. *auf dem Hund sein*, розм. – «бідувати»; нім. *vor die Hunde gehen (kommen)*, розм.) – «розоритися»; нім. *auf dem Hund bringen*, розм. – «розорити»), **качка**/англ. **duck** (англ. *a lame duck*, розм. – «біржовий маклер, що розорився»; англ. *a lame duck*, розм. – «підприємство-банкрут»), а із семантикою багатства – зоосемізи «кури» (*[i] кури не клюють*, зі сл. «грошей», а також зі словоспол. «так, що»; рос. *денег куры не клюют*), **півень**/англ. **cock** (англ. *live like a fighting cock*).

Зоосемізи **щур** і **миша** в різних культурах мають протилежні значення під час репрезентації цінності «гроші»: **щур (миша)**/рос. **крыса (мышь)** (рос. *беден как церковная крыса [мышь]* – «дуже бідний»), **щур**/нім. **Ratte** (нім. *die haben für die Ratten* – «мати всього вдосталь»), **миша**/нім. **Maus** (нім. *dicke Mäuse haben*, жарг. – «мати грошенята»). Семантику багатства зафіксовано під час поєднання зооморфного коду з гастрономічним: «миша/нім. **Maus** + окіст/нім. **Speckseite**» (нім. *leben wie Mäuse in der Speckseite*).

У німецькій мові зоосемізм **конячка**/нім. **Pferdchen** визначається ЛСВ «мати грошенята» (нім. *Pferdchen im Stall haben*), а зооморфний комплекс «**кінь**/нім. **Pferde** + **віслюк**/нім. **Esel**» – ЛСВ «збідніти, розоритися» (нім. *vom Pferde auf den Esel (herunter) kommen*).

Гастрономічний код культури формують лексеми **вареники, кисіль, масло, мед, молоко, сало, сметана** (*молочні ріки й киселеві (масляні) береги; як бобер у салі; як вареник у маслі (у сметані); як мед питу; як сир у маслі; тільки (хіба, лиш) пташиного молока нема (немає, не вистачає, бракує і т. ін.); медові[i] та молочні[i] ріки, нар.-поет.) в українській фраземіці; жир/нім. **Fett, смалець**/нім. **Schmalz, яйця**/нім. **Eier** (нім. *Eier im Fett (Schmalz) haben; im Schmalz sitzen*) у німецькій фраземіці, **жир**/англ. **fat** (англ. *live off (on) the fat of the land*) в англійській фраземіці, що презентують заможне життя, в достатку та розкоші. Лексема **жем**/англ. **jam** (англ. *money for jam (for old rope)*, розм.) має ЛСВ «засоби для існування, здобуті легко, без особливих зусиль».*

Найбільшу кількість ЛСВ в аналізованій групі фразем засвідчує лексема **хліб**/рос. **хлеб**/англ. **bread**/нім. **Brot**, актуалізуючи такі проблеми:

1) власного заробітку: «жити на власні гроші» (*свій хліб (рідше свої хліба); добувати хліб [свій]; мати хліб (шматок, кусок і т. ін. хліба)*; англ. *earn one's bread (by)*; нім. *sein Brot; sein eigen Brot essen*);

2) матеріального утримання: а) «бути на утриманні» (*переїдати/переїсти хліб; з'їсти хліба; на хлібах [на хлібі]; на харчах; їсти хліб; на хле-*

бах); б) «жити за рахунок держави» (*їсти казенний хліб*); в) «жити за рахунок іншого» (рос. *есть чужой хлеб*; англ. *eat smb.'s bread*); г) «жити на утриманні у своїх господарів (про старих непрацездатних слуг)» (нім. *das Gnadenbrot bei j-m essen*);

3) наявності/відсутності заробітку: а) «засоби, необхідні для прожитку, для існування» (*хліб насущний (насушний)*; англ. *daily bread*; нім. *unser täglich Brot; das liebe Brot*, розм.); б) «давати комусь скромний заробіток» (нім. *zu(m) Brot (zu einem Stück Brot) verhelfen*); в) «позбавити когось заробітку» (нім. *j-m das Brot nehmen (j-n ums Brot bringen)*);

4) способів і обсягів заробітку: а) «мати мізерний заробіток» (*перепадати/перепастися на хліб*); б) «засоби для існування, здобуті легко, без особливих зусиль» (*лежаний (лежачий) хліб*); в) «заробітки, здобуті важкою працею, великими зусиллями» (*тяжкий хліб*; нім. *das ist ein hartes (schweres) Brot*, розм.; *(sich D) sein Brot sauer verdienen*); г) «гарний заробіток» (нім. *sein gutes Brot haben*, розм.); г) «жебракувати» (нім. *nach Brot gehen*); д) «заробляти гроші чесно» (нім. *sich (D) sein Brot ehrlich erwerben*);

5) матеріальної характеристики життя: а) «жити в нестатках, у бідності, нужді» (*їсти сухий хліб*; нім. *das liebe Brot kaum haben*); б) «мати все необхідне для життя» (*їсти хліб*).

Гастрономічні комплекси «**хліб (юшка) + вода (квас)**» (*перебиватися з хліба (з юшки) на воду (на квас)*; рос. *сидеть на хлебе и [на] воде*) і «**хліб/нім. Brot + сіль/нім. Salz**» (нім. *nicht das Salz zum Brote haben*) презентують бідне життя; комплекс «**хліб/англ. Bread + масло/англ. butter (сир/англ. cheese)**» має такі ЛСВ: «засоби, необхідні для існування» (англ. *bread and butter (cheese)*) і «жити в достатку та розкоші» (англ. *have one's bread buttered on both sides*). Лексема **хліб** виступає також складником гастрономічного та соматичного комплексів: «**хліб/англ. bread/нім. Brot + пот/англ. mouth/нім. Mund**» (англ. *take the bread out of smb.'s mouth*; нім. *j-m das Brot vom Munde stehlen (abschneiden)* – «позбавити когось заробітку»); «**хліб/нім. Brot + сльоза/нім. Träne**» (нім. *sein Brot mit Tränen essen* – «жити в нестатках»).

Отже, згідно із системою цінностей велика кількість грошей визнана бажаною, а маленька – небажаною. На фраземному рівні ЦКС усіх аналізованих мов поняття «добре – багато»/«погано – мало» та «добре – наявність»/«погано – відсутність» утворюють універсальні нероз'єднувальні пари й співвідносяться із заможним життям, достатком, розкішшю, гарним заробітком і бідним життям, нуждою, нестатками, голодом, жебракуванням, утриманням, мізерним заробітком, що відображає ідею про прагнення людини до володіння грошима. Предметний, со-

матичний, біоморфний і гастрономічний коди культури визначають домінують метрично-еталонної сфери, що бере участь у структуруванні цінності «гроші» на фраземному рівні ЦКС українця, росіянина, англійця та німця. Самобутні й специфічні репрезентанти вторинної семіотичної системи (соматизми, зоосемізми, флоризми, «харчові» компоненти тощо) мають глибинні ет-

нокультурні нашарування та служать основним джерелом, що визначає категоризацію цінності «гроші» у фраземіці української, російської, англійської та німецької мов.

Перспективу вбачаємо в опрацюванні ієрархічної моделі вторинної семіотичної системи цінності «гроші» на фраземному рівні ЦКС в одно- та різносистемних мовах.

Література

1. Абрамова С. Деньги как социальная ценность: поколенческий срез проблемы / С. Абрамова // Социологические исследования. – 2000. – № 7. – С. 38–41.
2. Агаркова Н. Концепт «деньги» как фрагмент английской языковой картины мира (на материале американского варианта английского языка) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. Агаркова. – Иркутск, 2001. – 20 с.
3. Гудков Д. Единицы кодов культуры: проблемы семантики / Д. Гудков // Язык, сознание, коммуникация : сб. ст. [отв. ред. В. Красных, А. Изотов]. – М. : МАКС ПРЕСС, 2004. – Вып. 26. – С. 39–50.
4. Ковшова М. Анализ фразеологизмов и коды культуры / М. Ковшова // Известия РАН. Серия литературы и языка. – М., 2008. – Т. 67. – № 2. – С. 60–65.
5. Краснобасва-Чорна Ж. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір : [монографія] / Ж. Краснобасва-Чорна. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 416 с.
6. Красных В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору) / В. Красных // Язык, сознание, коммуникация : сб. ст. – М. : МАКС ПРЕСС, 2001. – Вып. 19. – С. 5–19.
7. Майоренко И. Концепт «деньги» в языковой картине мира (на материале русской и английской фразеологии) / И. Майоренко // Язык. Дискурс : материалы Межд. науч. конф., посв. юбилею В. Малащенко. – Ростов-на-Дону, 2004. – Ч. I. – С. 115–120.
8. Савченко Л. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : [монографія] / Л. Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.
9. Селіванова О. Переінтерпретація сенсорного коду культури в українській фразеосистемі / О. Селіванова // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – № 2(3). – С. 12–20.
10. Семенов М. Ценность денег в разные возрастные периоды / М. Семенов, Ю. Мацнев // Молодежь и ценности современного общества : материалы Всероссийской научно-практической конференции (28–29 апреля 2005 г.) / [гл. ред. В. Разумов]. – Омск : Ютон, 2005. – С. 106–109.
11. Трахтенберг И. Ценность денег / И. Трахтенберг // Денежное обращение и кредит при капитализме. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 784 с.
12. Чибор І. Репрезентація міфологічного етнокоду культури в українській фразеології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Чибор. – Чернівці, 2016. – 20 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

13. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Дятчук]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
14. Фразеологический словарь русского языка / [под ред. А. Молоткова]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 543 с.
15. Deutsche Idiomatik: Wörterbuch der deutschen Redewendungen im Kontext / H. Schemann. – Berlin / Boston : De Gruyter, 2011. – 1040 S.
16. Oxford Dictionary of Idioms / [ed. by J. Siefring]. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 340 p.

УДК 811.111'373.237

Пономарьова О. А.

СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ ПАРЕМІЙ, ЩО МІСТЯТЬ НАЗВУ ЛЮДИНИ ЗА РОДОМ ЗАНЯТЬ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ)

Стаття присвячена аналізу семантичних (синонімічних і антонімічних) відношень між українськими, англійськими та німецькими пареміями, що містять лексеми на позначення людини за родом занять. У статті встановлено синонімічні ряди фразем, виділено їх структурні та семантичні особливості в порівнюваних мовах.

Ключові слова: паремія, прислів'я, приказка, назва людини за родом занять, парадигматичні відношення, синонім, антонім.

Пономарьова О. А. Семантические отношения паремий, содержащих название человека по роду занятий (на материале украинского, английского и немецкого языков). – Статья.

Статья посвящена анализу семантических (синонимических и антонимических) отношений между украинскими, английскими и немецкими паремиями, содержащими лексемы для обозначения человека по роду занятий. В статье установлены синонимические ряды фразем, выделены их структурные и семантические особенности в сравниваемых языках.

Ключевые слова: паремия, пословица, поговорка, название человека по роду занятий, парадигматические отношения, синоним, антоним.

Ponomarova O. A. Semantic relations of proverbs, containing name of a person by occupation (with reference to Ukrainian, English and German). – Article.

The article deals with the analysis of semantic, namely synonymic and antonymic, relations between Ukrainian, English and German proverbs, containing lexemes naming a person by occupation. Synonymic series of set phrases are being listed; their structural and semantic features are being distinguished in each of the three languages.

Key words: proverb, saying, set phrase, name of a person by occupation, paradigmatic relations, synonym, antonym.

Постановка наукової проблеми та її значення.

На сучасному етапі розвитку науки про мову спостерігається підвищений інтерес дослідників до теоретичних і практичних питань лінгвістичної пареміології. Прислів'я та приказки є цінним матеріалом для дослідження історії, культури та побуту народу в етнолінгвістичній і лінгвокультурній перспективі. Головне призначення прислів'їв – давати стисло й водночас експресивно, образно виражену оцінку об'єктивних явищ дійсності, природи й суспільства, що притаманна народному світогляду. Тематично паремії охоплюють практично всі сторони життя людини, різнобічні взаємозв'язки між явищами дійсності, відображають різноманітні соціальні й побутові реалії, а також наївно-філософські, релігійні, морально-етичні, естетичні народні погляди. Наявність синонімічних рядів є однією з властивостей корпусів прислів'їв і приказок у різних мовах, у чому знаходить своє відображення й вираження здатність мовленнєвого мислення людини пізнавати навколишнє середовище через утворення паралельних, співвідносних, водночас подібних і відмінних мовних образів тих самих предметів і явищ об'єктивного світу.

Актуальність теми дослідження визначається посиленням у мовознавстві інтересу до вивчення фразеологічних мікросистем, зокрема важливістю дослідження системних відношень у площині паремійних угруповань. Цим і пояснюється доцільність розгляду семантичних відношень прислів'їв і приказок, що містять назви людини за родом занять.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Наукові дослідження, предметом вивчення яких стали при-

слів'я й приказки, почали з'являтися на початку XIX ст. Це були невеликі збірки висловів, іноді в супроводі коментарів. Фольклористів і літературознавців того часу цікавили насамперед питання засобів художньої виразності, поезики й ритміки паремій. Пізніше значний внесок у дослідження цієї проблематики зробили такі вчені, як В.І. Даль, О.О. Потебня, І.Я. Франко, Г.Л. Пермяков та ін.

Типологічні особливості фразеологічних синонімів в англійській і українській мовах вивчали І.В. Сніцар і В.О. Співачук [3], Я.В. Бечко [2].

Мета й завдання статті. Мета нашого дослідження – проаналізувати особливості реалізації семантичних відношень, що існують між українськими, англійськими та німецькими пареміями з назвами людини за родом занять.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- 1) розкрити зміст понять синонімії й антонімії, а також особливості їх реалізації в пареміологічній системі;
- 2) навести синонімічні ряди, дати їх структурну та семантичну характеристику.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поняття синонімії й антонімії на сучасному етапі розглядаються як типи парадигматичних відношень, а тому вивчаються у взаємозв'язку.

Парадигматичні семантичні відношення прислів'їв і приказок мають свої особливості, оскільки паремії здебільшого мають структуру й семантику речень. Через це відповідь на запитання про збіг чи розбіжність у плані вираження, обов'язкова для визначення наявності синонімічних або

антонімічних відношень, може тут бути проблематичною. Приказки, на відміну від прислів'їв, можуть мати лексичні семантичні еквіваленти й тому потенційно здатні утворювати синонімічні й антонімічні ряди, а для прислів'їв, на думку М.Ф. Алефіренка, «спірним є саме питання про можливість подібних парадигматичних відношень, оскільки прислів'я не позначають денотат, а висловлюють умовивід» [1, с. 285].

У нашому дослідженні ми простежуємо семантичні відношення паремій шляхом тематичного групування, яке може здійснюватися за двома принципами: 1) за ключовим словом; 2) за цілісним змістом, причому домінує другий аспект. Відповідно, нас цікавлять не лише згадані в пареміях предмети, явища, ознаки тощо, а передусім думки, ідеї, умовиводи, які виражаються ними.

Синонімічний (як у внутрішньому, так і в міжмовному аспектах) ряд паремій зі спільним значенням «люди не міняються» (укр. *горбатого могила справить*) утворюють: укр. *Покаявся злодій у ягодах* (9, с. 134); англ. *Once a priest, always a priest; Once a whore, always a whore; Once a thief, always a thief* (4, с. 249); *The thief is sorry that he is to be hanged, but not that he is a thief* «Злодій жалкує не тому, що він злодій, а тому, що його вішають за це» (5, с. 941); *Save a thief from the gallows, and he will be the first to cut your throat* «Врятуй злодія від шибениці, і він першим перереже тобі горло» (4, с. 271); нім. *Bettler und Krämer sind nie vom Wege ab* (12); *Der Säufer lässt das Trinken nicht* (12); *Der Dieb stiehlt so lange, bis er an der Galgen kommt* (7, с. 52). Інваріантне значення перерахованих виразів полягає в тому, що людині, яка займалася певною діяльністю, завжди властивими будуть риси характеру, сформовані в процесі роботи. Водночас майже всі наведені паремії можуть набувати узагальненого витлумачення «людина завжди повертається до старих пороків». До родів занять, від яких людина не здатна відмовитися, прислів'я зараховують (поряд із церковно-релігійною та торгівельною сферами) також проституцію, жебрацтво, пияцтво, злодійство. Відповідно назви осіб за цими родами занять можуть у внутрішньофразеологічному контексті виступати як функціонально співвідносні в плані мотивації ними синонімічних цілісних значень.

Варто також зазначити, що наведені утворення не є абсолютними синонімами. Так, для укр. *Покаявся злодій у ягодах*, цілісну семантику якого можна окреслити як «злочинець кається лише в безвихідній для нього ситуації», значення «люди не змінюються» є радше імпліцитним пресупозитивним підґрунтям зазначеної семантики (мовляв, злодій із примусу покається, але надалі лишиться злодієм). Натомість в англійських пареміях про злодія підкреслюється прямо відмінна риса, а саме: злочинець не розкаюється й перед лицем

смерті, і це в інший, порівняно з українським прислів'ям, спосіб також свідчить про незмінність у людини її злочинних нахилів.

В ідеографічному плані паремії, що говорять про незмінність (поганої) вдачі людини, можна підвести під більш загальну фразеосемантичну категорію «Внутрішня характеристика людини». У складі цієї останньої можна також виокремити надзвичайно близький за значенням різновид «зміна зовнішнього вигляду не призведе до зміни внутрішнього єства». Сюди ми відносимо такі паремії: англ. *A monkey remains a monkey though dressed in a judge's gown* (4, с. 66); *An ape's an ape, a varlet's a varlet, though they be clad in silk or scarlet* – «Коронувати блазня – не значить зробити його королем»; *Ape is never so like an ape as when he wears a doctor's cape* (5, с. 33); *Der Mönch legt wohl die Kutte ab, aber nicht den Sinn* «Хоч і одягне вовк овечу шкуру, а все вовком буде» (7, с. 60). Близькість цих синонімічних рядів полягає в тому, що і там, і там ідеться саме про лиху вдачу.

Інший семантичний ряд паремій із назвами осіб за родом діяльності зосереджується довкола ролі особистості як лідера, суб'єкта господарської діяльності тощо. Думку про те, що в кожній справі має бути голова, керівник, виражають українські прислів'я *Всякий двір хазяйським оком держиться; Без хазяїна й хата сиротина* (8, с. 72); *Без гетьмана військо гине* (9, с. 74); *Як череді без личмана, так козакам без гетьмана; Отаманом армія кринка* (9, с. 476); німецьке *Wo du nicht bist, Herr Organist, da schweigen alle Flöten* (6, с. 428).

Семантично співвідносним зі щойно наведеним є один із найбільших синонімічних рядів, котрий утворюють паремії, що відображають ідею про марність зусиль у роботі, якою керують кілька керівників: укр. *Де багато няньок, там дитя каліка* (9, с. 309); *Багато няньок – дитя без носа* (8, с. 117); *Де багато господинь, там хата не метена* (8, с. 73); *Де багацько господинь, то ту хату хоч покинь* (8, с. 119); *Дві господині в хаті не дадуть ради кошеняті* (8, с. 172); *Два кухарі – лихий борці; Де багато кухарів, там собаки не голодні; Де багато кухарок, там борці пересолений (... там їсти нема що); Де кухарок шість, там нема де сісти і що їсти*; англ. *Too many cooks spoil the broth* (5, с. 957); *Many commanders sink the ship* (4, с. 257); *Many physicians have killed the king; There is no good accord where every man would be a lord* (10, с. 414); нім. *viele Köche verderben den Brei* (6, с. 102); *viele Ärzte heilen übel; Kein Arzt ist besser denn drei* (12); *Drei Ärzte bei einen Kranken, da kann sich der Friedhof bedanken* (11, с. 152). Цілісне ідіоматичне значення прислів'їв – «загальна справа – нічия справа». Якщо доручення покладають на декількох осіб, то в результаті воно залишається невиконаним, адже кожен надіється на іншого. У кожній справі, будь то приготування їжі, догляд

за дітьми, ведення домашнього господарства, керування судном чи лікування пацієнта, повинна бути відповідальна особа. А якщо хочеш, щоби справа була добросовісно зроблена – роби сам.

Ще одним семантичним розрядом, довкола якого групують синонімічні паремії, є характеристика індивіда з боку його професійної кваліфікованості. Тут теж, але вже здебільшого в позитивному сенсі, ідеться про те, що певні внутрішні риси особистості отримують зовнішній вияв – у цьому разі в наслідках виробничої діяльності. Спільним твердженням, що результат праці залежить від майстерності виконання, тобто про робітника можна судити за його роботою, об'єднані в синонімічний ряд такі паремії: укр. *По роботі пізнати майстра* (9, с. 335) (пор. нім. *Am Werke erkennt man den Meister* (6, с. 395)); *Господаря видно по господарству* (8, с. 72); *Господаря пізнають по воротах; Знайте мене перепічайку, що на воротах місто* (9, с. 478); англ. *The work shows the workman* (5, с. 1026). Сюди ж ми відносимо прислів'я зі структурою «який..., такий і...»: укр. *який господар, такий і дім* (8, с. 73); *який муляр – такий фундамент, який гончар – такий горщик*; англ. *as is the gardener, so is the garden* – «який садівник, такий і сад» (5, с. 40); *like carpenter, like chips; like author, like book* (5, с. 612); *like master, like land*; нім. *wie der Herre, so's Gescherre; wie der Meister, so das Werk*.

Ще однією сферою, у якій знаходять прояв внутрішні риси індивіда, є відображення цих рис у відповідному соціальному середовищі, зокрема в сім'ї (у цьому разі йдеться не лише про внутрішні чи діяльнісні характеристики, а й про зовнішність). Отже, близьким структурно, однак дещо відмінним семантично стосовно попереднього є синонімічний ряд зі значенням «діти – дзеркало батьків; колектив – дзеркало керівника»: укр. *який пастух, така й череда* (9, с. 326); *який ніп, така його й парафія; який мельник – такий млин, який батько – такий син* (9, с. 327); англ. *like master, like man* (5, с. 612); *like teacher, like pupil* (5, с. 613); *as the baker, so the buns; as the father, so the sons* (4, с. 35).

Повертаючись до відображення в пареміях позначень і характеристик трудової діяльності, в один ряд ми можемо поставити паремії, які на підставі спільності рис, особливостей, умінь, властивих представникам певних професій, служать розпізнавальною ознакою для інших осіб цього ж ремесла, наголошують, що спільність професійних занять, часом і негативно конотованих, дозволяє людям легше встановлювати зв'язки: укр. *Злодій злодія зараз пізнає; Рибак рибака пізнає здалека; Грач грача здалека бачить; Чумака чумака бачить здалека*; англ. *to set a thief to catch a thief* – «злодій злодія швидше зловить» (5, с. 849).

Однак певні зовнішні ознаки приналежності особи до певного роду занять не завжди гаранту-

ють відповідність цієї особи вимогам фаху чи не завжди свідчать про її відповідний професійний статус; у розширеному тлумаченні ці паремії свідчать, що зовнішнє в людині не завжди відповідає внутрішньому, пор. укр. *Не все ж то козак, що спуска має* (9, с. 253); англ. *All are not soldiers that go to wars* (5, с. 24); *All are not hunters that blow the horn; All are not thieves that dogs bark at; The cowl (або hood) does not make the monk* (5, с. 244). Таким чином, у народній словесній творчості віддзеркалюється думка про те, що упередження й стереотипні уявлення не завжди підтверджуються, а зовнішність оманлива (пор. *не все те золото, що блищить*).

На необхідності навчання й знань для успішної професійної діяльності наголошують паремії-синоніми: укр. *За одного вченого дають десять невчених* (8, с. 47); *Ученому світ, а невченому тьма; Хороший рибак по кльову мусить знати, як рибку звати* (8, с. 50); англ. *The eye of a master does more work than both his hands* – «Око майстра робить більше праці, ніж обидві його руки» (4, с. 98). Якщо необхідні знання й досвід відсутні, то жодні допоміжні засоби праці, інструменти не стануть у пригоді: укр. *Злому жєнцєві кожний серп злий* (8, с. 55); англ. *A bad shearer never had a good sickle* (4, с. 255); *A bad (або ill) workman quarrels with his tools* (5, с. 61); нім. *Dem schlechten Arbeiter ist jedes Beil zu stumpf* (12).

Уявлення про характер професійних якостей, необхідних для успішної діяльності, відображають паремії, у яких запорукою такого успіху виступає фахова спеціалізація (відповідним чином професіонал із досвідом не потребує порад, особливо тих людей, які не є компетентними у відповідній справі чи є значно молодшими за віком): укр. *Знає майстер, що робить* (9, с. 426); *Знає то купець та продавець; Про те зна швець та кравець, що він буде кроїть; Біда, як пироги та швець почне пекти*; англ. *Cooks are not to be taught in their own kitchen* (5, с. 240); *Old foxes want no tutors* (4, с. 209).

Потреба в такій фаховій спеціалізації може отримувати й узагальнене витлумачення – як порада не втручатися в чужі справи: укр. *Швець знай своє шевство, а в кравецтво не мішайся* (9, с. 426); *Коли сь швець, пильнуй свого копита; Коли не ніп, то не микайся в ризи* (9, с. 425); *Коли не ніп, так і в шати не одягайся; Не ніп – не сунься в ризи: не сунь голови, куди не лізе; Коли не коваль, то й рук не погань* (9, с. 426); *Як не коваль, так і кліщів не погань; Не нам пона судить – нехай його Бог судить* (9, с. 427); *Не наше діло – попове, не нашого пона – чужого*; англ. *The cobbler must (should) stick to his last* (5, с. 221); *Let every tailor stick to his goose* (4, с. 256); *Let each tailor mend his own coat* (5, с. 602); нім. *Schuster, bleib bei deinen Leisten!* (6, с. 369).

Аналогічне, хоч і не зовсім ідентичне значення «кожному своє», яке стосується й фаху як джерела прибутку, і особистих побажань, пов'язаних зі способом життя, окреслюють прислів'я-синоніми: укр. **Пін** своє, а чорт своє; **Пін** з хрестом, а чорт з хвостом (9, с. 151); **Пін** каже: «ідімо до божниці», а **п'яниця** каже: «ідімо до коримлиці» (9, с. 515); **Пін** живе з олтаря, а **писар** з каламаря (9, с. 47); **Що кому годиться: шляхтичеві шабля, мужикові свиня** (9, с. 623) (прототипом створення виразу послужила розмова між шляхтичем і хліборобом, у якій шляхтич, везучи свиню на торг продавати, просив хлібороба обміняти її на шаблю, яку той знайшов; тож під лексемою **мужик** мається на увазі хлібороб, селянин).

Соціальну нерівність через зіставлення різних прошарків населення демонструють українські прислів'я-синоніми **Ігумену діло, а братії зась** (9, с. 86); **Що попові можна, то дякові зась; Що вільно панові, то не вільно Іванові; То пани, а ми люди** (9, с. 91). З іншого боку, прагнення людей нижчих прошарків суспільства наблизитися до вищих сфер показують такі паремії: укр. **Побраталася свиня з пастухом** (9, с. 145); **Коваль коня кує, а жаба й собі ногу дає**; англ. *Every ass thinks himself worthy to stand with the king's horses* – «Кожний осел вважає себе гідним стояти поруч із королівськими кінями» (4, с. 107).

Наявність освіти, професіоналізму все ж не гарантує евентуальних помилок або невдач; узагалі ідеальних, бездоганних людей немає, людині властиво помилятися (часом під впливом несприятливих обставин), що й засвідчують паремії-синоніми: англ. *A good marksman may miss* (5, с. 423); *A good sailor may mistake in a dark night* (5, с. 424); нім. *Auch ein geschickter Arzt heilt nicht alle Wunden* (11, с. 152); *Auch dem geschickten Weber reisst einmal der Faden* (12); *Auch der geschickteste Fuhrmann fährt zuweilen aus dem Gleis*.

Що ж до злочинної діяльності, то тут знаходимо спільне твердження про неминучість покарання за злочин, що поєднує в один синонімічний ряд англійське прислів'я *Every fox must pay with his skin to the flayer* – «Минулась котові Масниця» (5, с. 308) та німецьке *Dem größte Dieb der größte Strick* – «Найбільшому злодію – найтовща мотузка» (7, с. 46). При цьому зауважується, що це покарання не завжди є справедливим: укр. **Коваль зогрішив, а шевиця повісили** (9, с. 205); **Воля Божя, а суд царів (або панів)** (9, с. 207); англ. *Little thieves are hanged, but great ones escape* (5, с. 616); *We hang little thieves and take off our hats to great ones* (4, с. 132); нім. *Der Herren Sünde, der Bauern Buße* – «Пани грішать, селяни спокутують» (7, с. 57) (пор. укр. **пани б'ються, а в мужиків чуби тріщать**); *Kleine Diebe hängt man, große läßt man laufen* (6, с. 125). Цей ряд синонімів демонструє, що покарання часом несуть

невинні люди, а деяким злочинцям, якщо вони наділені владою чи грошима, усе сходить із рук. Таким чином, останні два ряди синонімів можуть вступати в антонімічні відношення за протилежністю позначуваних ідей – «неминучість покарання» – «безкарність».

Згідно з даними пареміологічних фондів досліджуваних мов, пихатість стає властивою людині одразу після досягнення нею вищого соціального стану чи наділення її владою; інакше кажучи, вищий суспільний статус чи більші статки псують людину, про що свідчить такий синонімічний ряд: укр. **Добре дякові, то й Бога забув; Доти чоловік добрий, доки його десятником не нарядили** (9, с. 84); англ. *There is no pride like that of a beggar grown rich* (4, с. 29); нім. *Demütiger Mönch, hoffärtiger Abt* (7, с. 48); *Ein reicher Bauer kennt seine Verwandten nicht*.

Твердження про те, що все минає, а доля людська є змінною, виражає такий синонімічний ряд: укр. **Був колись лісничим, а тепер нічим, Був колись хазяїн, а тепер бовкнуном їздить** (тобто збіднів, «їздить одним волом») (9, с. 729); **Сьогодні пан, а завтра пропав** (9, с. 92); **Heute Kaufmann, morgen Bettelmann** – «Сьогодні купець, завтра жебрак». Думка про те, що багатство не вічне, фортуна може відвернутися й людина втратить свої позиції в соціальній ієрархії, трансформується в загальнофілософський смисл «ніщо не вічне».

Проаналізований нами паремійний матеріал виявив в основному семантичні співвідношення синонімічного характеру, натомість серед уже наведених прикладів антоніми є радше винятком. Водночас ми можемо навести приклади синонімічних паремій, які позначають певні характеристики особистості в їх прямо протилежних виявах (тобто як позитивних, так і негативних), пор. паремії на означення добрих і лихих господарів: 1) укр. **Добрий хазяїн рук не покладає** (9, с. 449); **У доброго хазяїна й кішка господина; За добрим господарем і худоба сумує** (8, с. 72); **Господар перший встає, останній лягає – Господар – що свині попродав** (9, с. 450); **Хоче бути хазяїном, а не вміє коневі хвоста зав'язати** (8, с. 73); **Господар з тебе кепський, як з собачого хвоста сито** (8, с. 72); **Поганий господар і в своїй хаті змокне; 2) У доброї господині і півень несеться** (8, с. 73); **У хорошої хазяйки хата – то повна чаша – Господиня: три городи, одна диня (або .. на весь город одна диня)** (9, с. 478) (про ліниву господиню, що не засадила город); **Господиня Магда по припечку гайда; Се Химка хазяйка**.

Протиставлення «хороший – поганий» щодо конкретніших родів занять виражають такі паремії: укр. **Хороші коровайниці хороши коровай бгають – Ледаєкого бортника й мед ледачим пахне; Добрий женець не питає, чи широкий загінець – Злому женецьві кожний серп злий**.

Серед англійських паремій нами виявлена пара, що протиставляє необхідність чи навпаки, непотрібність порад і напучувань для фахівців із різним досвідом: «професіонал із досвідом не потребує порад» (пор. вище *Cooks are not to be taught in their own kitchen*) – і навпаки, «початківцю, недосвідченій людині треба мати доброго порадника» (*A young trooper should have an old horse*).

Натомість більш поширеним явищем є вживання одиниць із протилежним значенням у структурі паремій, що виступає одним із джерел синонімічності. Приміром, ідею необхідності старанно працювати задля досягнення результату виражають українські прислів'я *Де господар добре робить, там і поле добре родить* (8, с. 72) і *Де господар не ходить, там нивка не родить* (9, с. 328) (*робить – не ходить; родить – не родить*). Спільне значення «своє має перевагу над

чужим» мають українські паремії *Чужа хата гірше ката* (9, с. 428) та *У своїм добрі всяк хазяїн* (*чужий – свій*).

Отже, паремії часто вступають у синонімічні відношення, утворюючи ряди синонімів чисельністю від двох до сімнадцяти членів. Синонімічні ряди групуються довкола певних семантичних рубрик. Найчастіше такі ряди виражають характеристику особистості, морально-етичні й соціальні цінності, характерні для національного характеру українців, англійців і німців. Слід також підкреслити, що в поле зору паремійних синонімів потрапляють і відношення між зовнішніми та внутрішніми рисами й характеристиками людей.

Антонімія на рівні цілісного значення в цілому не є характерною. Частим є контраст як стилістичний засіб, дослідженню якого будуть присвячені подальші розвідки.

Література

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеология и паремология : [учебное пособие для бакалаврского уровня филологического образования] / Н.Ф. Алефиренко, Н.Н. Семененко. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 344 с.
2. Бечко Я.В. Функціонування полісемантичних слів із термічним значенням у фразеологічному контексті (на матеріалі англійської, німецької та української мов) : [монографія] / Я.В. Бечко. – Умань : Сочинський, 2013. – 218 с.
3. Сніцар І.В. Типологічні особливості фразеологічних синонімів в англійській і українській мовах / І.В. Сніцар, В.О. Співачук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: наук. журн. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 38. – С. 142–145.

Словники та довідкова література

4. Англо-американські прислів'я та приказки : [посібник для студ. та викл. вищих навч. закладів] / авт. О.Ю. Дубенко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 416 с.
5. Англо-український фразеологічний словник / уклад. К.Т. Баранцев. – 3-те вид., стер. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2006. – 1056 с.
6. Немецко-русский фразеологический словарь / сост. Л.Э. Бинович, Н.Н. Гришин. – М. : Русский язык, 1975. – 656 с.
7. Перлини народної мудрості. Німецькі прислів'я та приказки : [посібник для студ. та викл. вищих навч. закладів] / авт. О.Ф. Кудіна, О.П. Пророченко. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 320 с.
8. П'ять тисяч прислів'їв та приказок / Уклад.: Л. Вознюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. – 224 с.
9. Українські приказки, прислів'я й таке інше / уклад. М. Номис, упоряд., приміт. і вступна ст. М.М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
10. Dictionary of Proverbs / G. Apperson, M. Manser. – UK, Hertfordshire : Wordsworth Editions, 2007. – 656 p.
11. Deutsches Sprichwörter Lexikon / K.F.W. Wander. 5 Bände. – Leipzig : Brockhaus, 1867–1880. – 1. Bände. – 1867. – 1802 S.
12. Wikiquote. Deutsche Sprichwörter [Електронний ресурс]: – Режим доступу : https://de.wikiquote.org/wiki/Deutsche_Sprichwörter.

УДК 811.161.2'373.7+811.111'373.7

Ясногурська Л. М.

ПАРЕМІЙНА ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТА «ЗРАДА» В ЗІСТАВЛЮВАНИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Стаття присвячена аналізу паремійної та фразеологічної репрезентації концепту ЗРАДА, який представлений фразеологічними одиницями, ідіомами, прислів'ями та приказками, що дає уявлення про специфіку світобачення англійського та українського етносів, про особливості їхнього пізнавального досвіду. Окрім того, названі засоби вираження концепту є образними мовними одиницями, завдяки чому концепт отримує в них найбільш повне і глибоке висвітлення.

Ключові слова: фразеологія, паремія, культура, етнос, зрада.

Ясногурская Л. М. Паремийная и фразеологическая репрезентация концепта «измена» в сопоставительных лингвокультурах (на материале украинского и английского языков). – Статья.

Статья посвящена анализу паремийной и фразеологической репрезентации концепта ИЗМЕНА, который представлен фразеологическими единицами, идиомами, пословицами и поговорками, что дает представление о специфике мировоззрения английского и украинского этносов, об особенностях их познавательного опыта. Кроме того, названные средства выражения концепта являются образными языковыми единицами, благодаря чему концепт получает в них наиболее полное освещение.

Ключевые слова: фразеология, паремия, культура, этнос, предательство.

Yasnoghurska L. M. Paroemial and phraseological representation of the concept of betrayal in comparative linguistic cultures of English and Ukrainian languages. – Article.

The article is devoted to the analysis of paroemial and phraseological representation of the concept of BETRAYAL, which is represented by phraseological units, idioms, proverbs and sayings, which gives an idea of the specifics of the worldview of English and Ukrainian ethnoses, about the peculiarities of their cognitive experience. In addition, these means of expressing the concept are figurative linguistic units, so that the concept gets the most complete and deep coverage in them.

Key words: phraseology, paroemia, culture, ethnoses, betrayal.

Виконуючи функції культурних знаків, фразеологічні одиниці здатні відображати свідомість етносу. Світосприйняття, світорозуміння в кожного народу – національно специфічні, в кожній мові є свій спосіб кодування оточуючої дійсності. Фразеологізми є своєрідними семіотичними кодами, що дозволяють проникнути в історію, культуру, менталітет нації. Актуальність їх дослідження в наш час зумовлена тим, що розвиток антропоцентричної парадигми лінгвокультурології уможливив розгляд функціонування ФО як раз під таким кутом зору. Лінгвокультурологічний аспект дослідження фразеологічних одиниць сприяє встановленню національної специфічності уявлень англійського та українського етносів про таке поняття, як зрада.

Сьогодні дослідники пропонують різні підходи до даного терміна. Так, на думку В. Єфремова, можна виділити щонайменше шість підходів до розуміння терміна ЗРАДА [3].

Своєю чергою Е.С. Кубрякова акцентує увагу на логіко-філософській концепції Р.І. Павільоніса, згідно з якою концепти — це смисли, притому смисли, ще не знайшли своєї «мовної прив'язки», невербалізовані і які тільки шукають своєї назви в мові і які тільки в ній знайдуть – в майбутньому акті семіозису і знакоутворення – мовну форму свого представлення [4, с. 13]. Е.С. Кубрякова звертає увагу на той факт, що «перш за все в фокусі уваги когнітології виявилася просторова концептуалізація, за зразком якої розглядалися й інші її види».

З точки зору А.П. Бабушкіна, концепт – це дискретна, змістовна одиниця колективної свідомості, що відображає предмет реального чи ідеального світу і зберігається в національній пам'яті носіїв мови у вербально позначеному вигляді і». Цей дослідник поєднує у своєму розумінні когнітивний та лінгвістичний підходи [2, с. 53].

Завдання статті полягає в спробі представити шляхи дослідницької діяльності в сучасній лінгвістиці, що стосуються поняття «концепт» і концепту «зрада» зокрема як екстралінгвістичного феномену, що привертає увагу науковців у рамках категорії моралі.

Зміст згаданих понять розвиває й саму мораль, що й визначає актуальність дослідження, оскільки аналіз центральних понять згаданої категорії надасть можливість зрозуміти спосіб мислення та сприйняття навколишньої реальності певним мовним колективом. Вчені трактують зраду як соціальну категорію оцінки нерелевантного результату довірчого процесу, що базується на категорії віри. Такий процес лежить в основі бінарних стосунків, таких як сімейні, партійні, державні, професійні, дружні, соціальні, релігійні, етнічні, расові і т. д.

Фразеологія будь-якої мови є лінгвосеміотичним феноменом, формуючи особливу «підмову», одне з концентричних кіл мови, в якому в усталеній формі зберігаються і транслюються уявлення етносу про світ, культурна й історико-міфологічна інтеріоризація дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду народу [8, с. 11].

Базовим для лінгвокультурології є поняття культурної конотації – інтерпретації денотативного або образного мотивованого аспектів значення в категоріях культури. Стосовно фразеологічних одиниць як знаків вторинної номінації, характерною рисою яких є образно-ситуативна мотивованість, безпосередньо пов'язана із світобаченням народу-носія мови, засобом втілення культурно-національної специфіки є образна основа, а способом указати на цю специфіку є інтерпретація образної основи в знаковому культурно-національному просторі певної мовної спільноти [9, с. 214].

Фразеологічні одиниці виникають не стільки для того, щоби описувати світ, скільки для того, щоби його інтерпретувати, оцінювати і виражати до нього суб'єктивне ставлення. Саме це і відрізняє фразеологізми від інших номінативних одиниць [5, с. 82].

У рамках семантико-лінгвокультурологічної парадигми дослідження фразеологічний склад розуміється як відображення національної свідомості лінгвокультурної спільноти, а настанови, закладені в ньому, певною мірою нав'язують носіям мови культурно-національне світосприйняття. У лінгвокультурологічній парадигмі дослідження фразеологічні одиниці розглядаються у зв'язку з міфологічними уявленнями, ритуалами народу, культурними стереотипами.

Національно-культурна специфіка фразеологізмів проявляється на певних рівнях: 1) у сукупному фразеологічному значенні (безеквівалентні або лакунарні фразеологічні одиниці); 2) у значенні окремих лексичних компонентів (ФО, що містять у своєму складі позначення національно-культурної реалії); 3) у прямому значенні вільного сполучення, яке було образно переосмислене (у прототипах ФО) [1, с. 112].

У лінгвокультурологічних дослідженнях науково виправданим вважається широке розуміння фразеології, що включає в об'єкт дослідження не тільки фразеологічні одиниці зі структурою словосполучення, але й прислів'я та приказки.

У прислів'ях і приказках відображається історія народу, його суспільний устрій, побут, світогляд. Вони виступають як неписані закони народного життя, в них відбиваються звичаї та порядки народу, вони відображають устрій народного мислення [6, с. 16].

У сучасній лінгвістичній науці паремії розглядаються як знаки певних ситуацій, відносин між речами і властивостями речей [6, с. 18]. Прислів'я і приказки виступають засобами вираження таких ситуацій в залежності від географічних умов, культури, особливостей життя того чи іншого народу, отже, мають національно-культурну специфіку. Вони не тільки виступають знаками типових ситуацій, але і моделюють їх за допомогою всім зрозумілих образів [6, с. 30]. Під пареміями

в роботі розуміються стійкі в мові і відтворювані в мовленні анонімні вислови, які можна вживати з метою дидактики [6, с. 67]. Ми використовуємо широкий зміст цього терміна як одиниці фразеологічного фонду мови через наявність численних і досі нерозв'язаних питань, що стосуються розмежування і кваліфікації стійких словосполук, фразем, прислів'їв, приказок, етикетних сполук тощо [8, с. 242].

Засобом дослідження паремійного фонду став метод об'єднання паремій в логіко-семантичні групи – логеми. Логема (термін П.В. Чеснокова) виступає як узагальнююча вихідна думка, що об'єднує групи конкретних характеристик і оцінок окремих культурно значущих смислів, які виявляються в паремійному фонді. Зведення паремій у логеми здійснюється лише в загальному вигляді, оскільки можливе різне суб'єктивне сприйняття паремійної семантики. При цьому наявність сигнальної лексики в складі паремії не є обов'язковою умовою для зв'язку її з певним концептом [7, с. 46].

Філософське трактування зради – це порушення вірності спільній справі, товаришуванню, коханню. Негативна оцінка, що дається зраді моральною свідомістю, зумовлена позитивним значенням, яке надається таким стосункам [10, с. 105]. Люди утворюють соціальні групи, в межах яких виникають певні бінарні соціальні стосунки: сімейні, кланові, партійні, державні, релігійні, етнічні, расові (матір – дитина, товариш – товариш, керівник – підлеглий тощо). Єдине, що об'єднує всі ці різнопланові стосунки, – це категорія віри, на яку покладаються в усіх довірчих процесах, що можуть виникнути в межах зазначених стосунків. Віра детермінує 100%-ву передбачуваність результатів довірчих процесів. У випадку невідповідності отриманого результату очікуваному і говорять про категорію зради. Фактично зрада визначається відносно вірності комусь або чомусь, тому існує багато її форм: перехід на бік ворога; порушення вірності в коханні, дружбі; відмова від своїх переконань, поглядів; віровідступництво тощо. В українській лінгвокультурі функціонує низка паремій, що пропонують своєрідний захист від зради: *Не вір нікому — ніхто не зрадить*; *Не май друга вірного, не будеш мати зрадного*; *Коли шукаєш ради, стережися зради*. Обман, несподіваність, підступність, скритий злий намір, лицемірство завжди супроводжують зраду. В англійській та українській мовах зрада асоціюється з ударом ножем в спину: *stab in the back* – “a betrayal of trust, an act of treachery” [16, р. 260]; *ніж у спину* – “зрадницька, підступна, віроломна поведінка стосовно до кого-небудь” [11, с. 551]; В. Шекспір, описуючи смерть Юлія Цезаря, коли близькі йому люди до смерті закололи його кінжалами, придумав вираз *unkindest cut*: “*This was the most unkindest cut of all*”, який увійшов в англійську

мову зі значенням “worst insult, ultimate treachery” [12, p. 312].

Наше дослідження фразеологічних засобів репрезентації концепту ЗРАДА здійснювалось на матеріалі тлумачних, фразеологічних, культурологічних та двомовних словників англійської й української мов. З’ясувалось, що у фразеологічних фондах обох мов найширше представлено такі різновиди зради, як поняття зради в Біблії, подружня зрада, державна зрада або зрада Батьківщини.

Іуда став символом зради і в англійській лінгвокультурі, причому серед усіх зрадників вважається найгіршим: *Judas* – “one who treacherously betrays under the semblance of friendship; a traitor or betrayer of the worst kind”: *Such unnatural monsters, such trayterous Judases, such execrable infamous Apostates as these* [15, p. 616]; *Judas is the arch-betrayer; and from the time of Caxton the name is used as an appellative for a false and traitorous person* [13, p. 318].

Спосіб, у який Іуда виказав Христа первосвященникам, став підґрунтям виникнення номінацій *поцілунок [від] Іуди, іудин (юдин) поцілунок*, книжн. – «зрадницький вчинок під виглядом доброзичливості, приязні» [10, с. 684]. Його вживають, коли йдеться про людей, які за дружною приховують справжню ворожість.

Відповідний фразеологічний зворот фіксується і в англійській мові: *a Judas kiss* (Matthew 26:48) – “a great falsehood, betrayal” [16, p. 421]; *a Judas kiss* – “an act of betrayal, especially one disguised as a gesture of friendship” [14, p. 157], наголошуючи на тому, що це – зрадницька дія, замаскована під дружній жест. Вважається, що на основі цього сценарію виникла ФО *kiss of death*, яка вживається на позначення справи, що виглядає доброю, з хорошими намірами, але має катастрофічні наслідки; або на позначення вчинку або події, які приводять до краху всієї справи [14, p. 161].

Історично подружня зрада (або перелюб, а також адюльтер (фр. *adultère*)) майже в усіх культурах світу вважалася негативним явищем, яке засуджувалося суспільством і жорстоко каралося, іноді навіть стратою. Хоча в деяких культурах позашлюбний секс не вважається чимось осудливим, особливо якщо такі стосунки має одружений чоловік. А ще в інших культурах люди не ставляться до шлюбу як до постійного союзу.

Зрада як варіант порушення подружнього життя суттєво відрізняється від інших видів сімейної деструкції: конфліктів, сварок, асоціальної поведінки, криз, розлучень і т. ін. Подружня невірність може траплятися у практично здорових, соціально благополучних сім’ях і не спостерігається у неблагополучних. Сфера її існування – сексуально-любівні стосунки подружжя, тоді як сварка, конфлікт такої якісної визначеності не мають і мо-

жуть розвинутися в межах побутових, економічних, батьківських та інших відносин. Хоча зрада стосується не сімейних взаємин взагалі, а тільки царини подружніх почуттів, проте в ситуацію зради залучаються інші члени сім’ї, що завжди негативно відбивається на сімейній атмосфері в цілому.

Ідея подружньої вірності / зради в українській і в англійській мовах втілюється в певних стереотипних уявленнях, які співвідносяться з типовими ситуаціями, що створюються в процесі повсякденного життя. Знаками таких ситуацій є групи паремій, об’єднаних у певні логеми.

Народний ідеал сім’ї – це її високе, космічне піднесення, де союз чоловіка і жінки бачиться як поєднання двох небесних світил – сонця та місяця і ясних зірочок – їхніх діточок: *А в тім саду три тереми: а в першому – красне сонце, а в другому – ясен місяць, а в третьому – дрібні зірки. Ясен місяць – пан господар, красне сонце – жінка його, дрібні зірки – його діти.*

В англійській мовній свідомості сім’я концептуалізується як єдине ціле, що проілюстровано, наприклад, у дитячому віршику “A Family Fingerplay”, під час читання якого дитина перераховує пальчики: *This is the mother who loves everyone, And this is the father who is lots of fun, This is my sister, she helps and she plays, And this is the baby, he’s growing each day.* Дитина, граючись, вчиться рахувати і отримує перше уявлення про сім’ю як єдиний організм.

Народна традиція вимагала порядку і злагоди в сім’ї: *If the family is together, the soul is in the right place; Fair is the weather when cup and cover hold together; Нащо кращий скарб, коли в сім’ї лад; Сім’я міцна – горе плаче; Не потрібен і клад, коли в сім’ї лад; Найкраща спілка – чоловік і жінка; Без хазяїна двір, без хазяйки хата плаче.*

В англійській лінгвокультурі уявлення про перелюб представлено метафорично, шляхом аналогізації поведінки тварин (зокрема, курки) з поведінкою людини та ґрунтується на перенесенні стереотипів тваринного світу на поведінку людини.

Наявність у паремійному фонді мов одиниць, які несуть протилежні смисли, вважається дослідниками нормальним явищем. Така неоднозначність і суперечливість культурно значимих орієнтирів, репрезентованих у пареміях, пояснюється тим, що мова може відображати домінуючі факти групової або корпоративної, а не тільки загальнонародної самосвідомості [9, с. 179].

В англійському паремійному фонді фіксуються такі одиниці на позначення подружньої невірності: *They have mixed sugar and sand* [16, p. 258]; *He pisses by the pot* [16, p. 306]. Як фон, на якому особливо яскраво виражається негативне ставлення англійського народу до перелюбу, вибрані ситуації, пов’язані з порушенням стереотипів по-

ведінки у побуті. Стимулом для негативного емоційного ставлення є образи перемішаного з піском цукру та горщика, яким неохайно скористувались.

В українській мові виокремлюється фразео-семантична група на позначення подружньої зради, побудована за моделлю дієслово руху + назва рослини: *проблукати в бур'янах*, евф. – «зрадити в подружньому житті» [10, с. 50]; *бігати по кущах* – «зраджувати в подружньому житті (перев. про чоловіка)» [11, с. 186]; *сягати в очерет* – «зраджувати дружині, чоловікові» [11, с. 231].

Державна зрада є одним із злочинів, який ставить під загрозу територіальну цілісність та недоторканість держави. Можливість вчинення такого злочину виникає з утворенням держави, тому державна зрада як злочин має довгу історію. На сучасному етапі розвитку суспільства державна зрада вважається одним із основних злочинів, про що свідчать законодавчі акти різних країн.

Ця інформація пояснює виникнення в англійському фразеологічному фонді наступних номінацій на позначення державної зради: *wear Hector's cloak* (букв. «носити накидку Гектора»), *take Hector's cloak* (букв. «взяти накидку Гектора»), *sell the pass* (букв. «продати прохід»). Фактично всі вони ґрунтуються на реальних історичних подіях, де головним сценарієм є зрада підлеглими свого керівника.

Фразеологічні одиниці *wear Hector's cloak* – “the reward of treason” і *take Hector's cloak* – “deceive someone who has trusted you” виникли у шістнадцятому сторіччі і пов'язані із подіями Північного повстання 1569 року. Томас Персі, сьомий граф Нортумберлендський, був ключовою фігурою цього повстання. Гектор Армстронг зрадив його за певну винагороду, але зрадницькі гроші не принесли йому щастя – він помер у злиднях. Англійська свідомість трактує такий сценарій як справедливу кару за зраду, і в англійському фразеологічному фонді з'являються відповідні одиниці [16, р. 63].

Культурологічний підхід до мови передбачає виявлення різних типів мовних одиниць: з одного боку, виокремлюються слова і вирази, які в концентрованому вигляді передають специфічний досвід народу, що користується мовою (власні

назви, культурно-історичні реалії, поширені алюзії, слова з емоційно-оцінним фоном, який усвідомлюється саме цим етносом) [3, с. 90]. Саме такі одиниці об'єктивують уявлення англійського народу про державну зраду. З іншого боку, існує велика група слів та зворотів, що має універсальний характер для людства в цілому [4, с. 90], за допомогою мовних одиниць такого типу об'єктивується поняття про зраду Батьківщини в українській мові. У паремійних текстах цієї групи яскраво виражені норми поведінки, тобто ціннісно значущі стереотипи соціальної взаємодії людей у певних ситуаціях. Норми поведінки мають прототиповий характер, тобто в пам'яті етносу зберігаються знання про типові дії, очікування відповідних дій та оцінні реакції стосовно тих чи інших ситуацій [4, с. 25]. Паремійні вислови покликані перш за все впливати на поведінку (через аргументування, апелювання до прецеденту, авторитету тощо). Проаналізувавши паремії тематичної групи «Зрада Батьківщини», доходимо висновку, що вона фактично не містить прислів'їв та приказок, в яких йшлося б безпосередньо про зраду, отже, не дається пряма оцінка такому явищу. Відповідно, застосовується інша стратегія впливу на слухача. Як відомо, норми поведінки актуалізуються тоді, коли виникає вибір між певними поведінковими стратегіями. Протиставлення таких стратегій виявляє контраст між моральними й утилітарними нормами поведінки. У першому випадку акцентуються інтереси інших людей, у другому – інтереси індивіда [4, с. 189], а в межах аналізованої тематичної групи такий контраст особливо загострюється, оскільки протиставляються загальні інтереси Батьківщини і особисті інтереси людини. Фактично зрада Батьківщини прирівнюється до зради рідної матері. Як правило, норми поведінки в паремійних одиницях виражені не прямо, а опосередковано; прийом перефразування дає можливість скласти список норм, що виводяться із корпусу паремій.

Перспективним напрямком опрацювання зазначеної проблеми може бути комплексне дослідження фразеологічної та паремійної репрезентації концептосфери ЗРАДА в одній чи кількох мовах.

Література

1. Арсентьева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека в английском и русском языках) / Е.Ф. Арсентьева. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1989. – 126 с.
2. Бабушкин А.П. Концепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления / А.П. Бабушкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред. И.А.Стернина. – Воронеж, 2001. – С. 52–57.
3. Ефремов В.А. Теория концепта и концептуальное пространство / В.А. Ефремов // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2009. № 104. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-kontseptta-i-kontseptualnoe-prostranstvo> (дата обращения: 21.07.2016).
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Москва : Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Кубрякова Е.С. Языковое сознание и языковая картина мира / Е.С. Кубрякова // Филология и культура: Мат-лы II междунар. науч. конф. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 1999. – С. 3–16.

6. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие / В.А. Маслова. – М. : Изд. центр «Академия», 2001. – 208 с.
7. Пермяков Г.Л. Паремнологические исследования: Сб. статей / Сост. и ред. Г.Л. Пермякова. – М. : Наука, 1984. – 320 с.
8. Рябцева Н.К. Этические знания и их «предметное» воплощение / Н.К. Рябцева // Логический анализ языка : Языки этики. – М., 2000. – С. 178–183.
9. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О.О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
10. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В.Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. – М., 1988. – С. 173–204.
11. Словарь по этике / Под ред. А.А. Гусейнова и И.С. Кона. – М. : Политиздат, 1989. – 447 с.
12. [ФСУМ] Фразеологічний словник української мови / Укл.: В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К. : «Освіта», 1998. – 204 с.
13. [AHD1] American Heritage Dictionary of Idioms / Ed. by C. Ammer. – Forbes Inc : Boston, 1997. – 423 p.
14. [ISE] Intensifying Similies in English / Ed. By T. Hilding Svartengen. – Lund: Aktiebolaget Skemska Centraltryckeriet, 1918. – 512 p.
15. [ODI] Oxford Dictionary of Idioms / Ed. by J. Stevenson. – New York : Oxford University Press Inc., New York, 2004. – 340 p.
16. [OED]: The Oxford English Dictionary: Vol. 1–12 / Ed. by J.A.H. Murray. – Oxford : Clarendon Press, 1970. – Vol. 1–12.
17. [TETM] A Thesaurus of English Traditional Metaphors / Ed. by P.R. Wilkinson. – L. & N.Y. : Routledge, 1993. – 777 p.

РОЗДІЛ VI

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

УДК 811.112.2'25

Запорожець Д. А.

ПРИЧИНИ МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАТИВНИХ НЕВДАЧ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРЕКЛАДАЧА

Стаття присвячена дослідженню аспектів діяльності перекладача як посередника в здійсненні «діалогу культур». У роботі аналізуються ситуації міжкультурної комунікації в професійній діяльності перекладача та вплив культурно-специфічних особливостей на досягнення мовленнєвого взаєморозуміння між представниками різних народів.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, міжкультурна компетенція, трансфер культури, вербальне спілкування, паралінгвістичні явища.

Запорожець Д. А. Причины межкультурных коммуникативных неудач в профессиональной деятельности переводчика. – Статья.

Статья посвящена исследованию аспектов деятельности переводчика как посредника в осуществлении «диалога культур». В работе анализируются межкультурные ситуации коммуникации в профессиональной деятельности переводчика и влияние культурно-специфических особенностей на достижение речевого взаимопонимания между представителями разных народов.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, межкультурная компетенция, трансфер культуры, вербальное общение, паралингвистические явления.

Zaporozhets D. A. Reasons of intercultural communicative failures in professional activity of the translator. – Article.

The article is devoted to the research of aspects of translator's activity as a mediator in realization of «Dialog of the cultures». The work is analyzing intercultural communicative situations in professional activity of translator and influence of cultural-specific features on the achievement of mutual understanding between the representatives of different nations.

Key words: intercultural communication, intercultural competence, transfer of culture, verbal communication, paralinguistic phenomena.

Культура громади є тривалим процесом розвитку, що постійно змінюється. Інтеграція в існуючу спільноту, а отже, і в певну культуру пов'язана з вивченням конкретних концепцій, таких як цінності, норми, поведінкові моделі, а також опанування мови народу. Зважаючи на теоретичні напрацювання науковців у вищезазначеній темі, зазначаємо, що вказана проблематика здебільшого аналізується вченими за двома міждисциплінарними напрямками: міжкультурна комунікація та переклад.

У німецькомовній науковій літературі виокремлення та аналіз поняття «Міжкультурна комунікація» пов'язують з іменами вчених – Ф. Хінненкампа (V. Hinnenkamp) [4], А. Кьофнер (A. Koerfer) [8], Г. Малецке (G. Maletzke) [9] та Х. Ойгене (N. Eugene) [2] які характеризують галузь міжкультурної комунікації як досить молоде наукове дослідження. Зважаючи на це, вважаємо необхідним визначити проблеми міжкультурної комунікації в роботі перекладача, основною професійною діяльністю якого є міжкультурні ситуації спілкування, з метою їх усунення в «діалозі культур».

Власне питання перекладу були і є предметом філософських та лінгвістичних дебатів протягом багатьох століть, проте перекладознавство,

як самостійна наука, розпочало своє існування з другої половини ХХ століття. За даними робіт вітчизняних вчених [10, с. 18], наукова галузь «Міжкультурна комунікація» як нова самостійна галузь розвинулася на початку 1970-х років та має дисциплінарні зв'язки з етнологією, етнолінгвістикою, культурологією, лінгвокраїнознавством, психологією та когнітивною лінгвістикою, проте в основному стосується проблеми трансферу культури.

Як зазначає В. Манакін, «міжкультурна комунікація як наука виникла з практичних потреб аналізу та узагальнення причин комунікативних невдач і конфліктів, зумовлених незнанням національно-культурних особливостей або їх нехтуванням» [10, с. 18].

Отже, актуальність даної статті пов'язана з культурними особливостями народів та необхідністю виокремлення причин комунікативних невдач у професійній діяльності перекладача.

Метою цієї статті є вивчення проблем міжкультурної комунікації в роботі перекладача.

У процесі взаємодії з людьми інших культурних просторів ми відчуваємо той факт, що відрізняється не лише мова, а й також певні культурні закономірності та поведінка, що характерні для одного народу, та не мають такого ж значення в

іншому. Через брак знань щодо інших культур можуть виникати непорозуміння чи навіть конфлікти. Тому сьогодні диктує опанування особливостей міжкультурного спілкування та розуміння базових знань та основних компетенцій. Проте особливо гостро це питання визначається для перекладачів у здійсненні їх професійної діяльності.

Досліджуючи аспекти міжкультурної комунікації, зазначаємо, що наслідки глобалізації можна знайти в усіх галузях повсякденного життя. Ефекти глобалізації особливо очевидні в зростанні та прискоренні міжнародних міграційних рухів. Існують також великі зміни в суспільстві та в багатьох сферах: політиці, бізнесі, культурі. Наприклад, в економічному контексті з'являються нові форми організації міжнародних економічних стосунків, дедалі більше відбувається міжнародна співпраця, дедалі більше людей працюють за кордоном або ж мігрують. Тим часом кожна п'ята особа, до прикладу, в Німеччині має міграційний фон. Внаслідок цих подій комунікація між людьми різних культур неминуче збільшилася за останні 100 років. Зважаючи на ці обставини неминуче збільшується важливість міжкультурної комунікації та підвищується інтерес до цієї теми [6].

В аналізованому контексті варто зазначити, що слово «спілкування» походить від латинського слова «communicatio» та означає зв'язок, повідомлення.

Зв'язок – це спільний обмін інформацією, що відбувається безпосередньо через мову (словесне спілкування) або побічно через тіло (невербальне спілкування). Процес спілкування зазвичай має таку послідовність: відправник (особа) повідомляє чи передає щось (твердження або повідомлення) іншій особі (одержувач) [1].

Існують різні визначення для поняття терміну «культура». Культура розуміється в більш широкому сенсі ніж звичайні речі, що характеризують повсякденне життя, до прикладу – харчування, одяг, певні форми спілкування, сімейна структура, орієнтація на ієрархію та багато іншого. Окрім того, культура громади є тривалим процесом розвитку, що постійно змінюється. Власне інтеграція в існуючу спільноту, а отже, і в конкретну культуру передбачає для перекладача вивчення конкретних концепцій, таких як цінності, норми та поведінкові моделі [6].

Не варто забувати, що соціалізація інтенсивно формує культуру, таким чином, зрозуміло, що головною помилкою перекладача є припущання, що правила власної культури застосовуються в усьому світі.

У наукових колах таку думку називають «етноцентризмом» – коли правила та норми власної культури застосовуються і по відношенню до інших культур, відповідно власна культура сприймається нормальною та правильною, культура ж іншого народу видається дивною та хибною [5].

Культурно-специфічні структури мислення, які в подальшому позначаються «культурним стандартом», виникають через співставлення людей із певними соціальними, політичними та економічними характеристиками відповідно до регіону їх походження.

Той факт, що людина народжується в певній культурі та процеси опанування нею культурних особливостей починаються ще в дитинстві, культурні стандарти несвідомо інтерналізуються (процес внутрішніх структур, у результаті якого вони стають внутрішніми регуляторами). Наприклад, концепція вирішення конфліктів залежить від культури. У Німеччині, як правило, намагаються відкрито вирішувати існуючі конфлікти шляхом їх безпосереднього обговорення та аналізу, проте в деяких азіатських країнах це вважається можливим лише в певній мірі. Іншими прикладами культурних стандартів є авторитет, фізична близькість, свідомість, індивідуальність та сімейні зв'язки [12].

Опанування знань міжкультурної взаємодії стає дедалі важливішим завдяки збільшенню міжнародних зв'язків та процесів глобалізації, внаслідок яких розширюються мережі світу, а ситуація міжкультурного контакту стає дедалі частішою як в особистому, так і в професійному середовищі. Для того щоб сучасному перекладачу бути в змозі адекватно орієнтуватися та функціонувати в цих міжкультурних ситуаціях, потрібна міжкультурна компетенція.

Аналізуючи наукові доробки вчених, зазначаємо, що міжкультурна компетенція досягається шляхом здійснення міжкультурного навчання – це спосіб придбання та розвитку міжкультурних навичок. Однак варто зауважити, що процес міжкультурного навчання слід розуміти як безперервний і динамічний, який базується на відмінностях між «власним» та «чужим» [5].

Окрім того, зазначаємо, що процес міжкультурного навчання характеризується змінами світогляду та світосприйняття перекладачів, які визначають привласнення іноземної культури, а також переосмисленням їх відносин з власною культурою. Процес передбачає, з одного боку, подолання власного етноцентризму – критичної дистанції від власної культури до єдності з іншими народами. З іншого боку, мова йде про свідоме сприйняття та відображення існуючих забобонів та стереотипів, а також усвідомлення інших культур, прийняття культурних відмінностей та розуміння культурної різноманітності.

Відповідно, для здійснення успішного «діалогу культур» перекладач має володіти міжкультурною компетентністю, щоб правильно поводитися в ситуаціях міжкультурного спілкування та зробити його позитивним.

На рис. 1. зображено трансформацію міжкультурної ситуації, яка виникає, коли «Власне», та «Чуже» зустрічаються у взаємних відносинах.

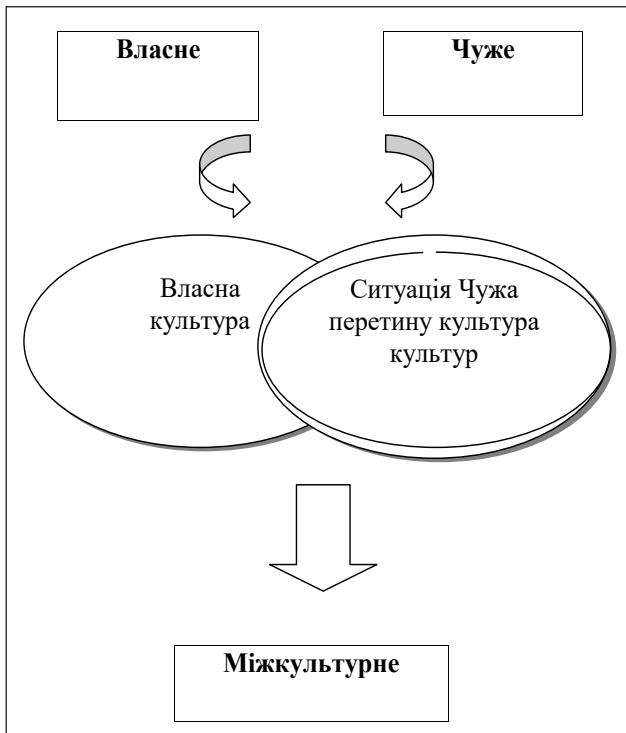

Рис. 1. Трансформація міжкультурної ситуації (5)

Між «Власна культура» та «Чужа культура» виникає інтервал невизначеності та новизни. У цьому міжзв'язку виникає міжкультурна течія про те, що існують різні світогляди, форми життя, способи мислення та дії. Міжкультурну взаємодію можна розуміти як переговорний процес між партнерами з взаємодії, в якому люди обговорюють нові стандарти взаємодії один з одним. У сприятливих умовах цей процес можна описати як взаємну адаптацію, в якій інтерактивна поведінка визначається між представниками різних культур. Для того, щоб ситуації «культурного перетину» були позитивними та становили баланс між «власним» та «чужим» і тим самим забезпечували позитивний інформативний обмін, необхідна міжкультурна компетентність [7].

Термін «міжкультурна компетентність» означає складну теоретичну конструкцію. Міжкультурна компетентність – це сукупність різних навичок та вмінь як на стратегічному, так і на професійному рівнях, а також на індивідуальному та соціальному (рис. 2).

Міжкультурні компетентності, наведені на рис. 2, необхідні для того, щоб вміти діяти чуйно, рефлексивно, адекватно та ефективно в ситуаціях міжкультурного перетину – у взаємодії з представниками інших культур.

Рис. 2. Площина моделей міжкультурної компетентності (5)

П. Штемпель визначає міжкультурну компетентність таким чином: «Міжкультурна компетентність вказує на здатність до сприйняття, поваги, оцінювання та використання культурних особливостей інших народів, а також виявлення толерантності щодо несумісності народів та їх світоглядів та розвиток синергійних форм співпраці» [12].

Головним завданням перекладача в здійсненні міжкультурного контакту є забезпечення міжкультурного розуміння шляхом вербального відтворення змісту тексту. У той же час на перекладача покладено подвійну відповідальність, а саме, з одного боку, професійне сприйняття вихідного тексту, а з іншого, – адекватний переклад для одержувача. Таким чином, процес перекладу розділяється на дві фази: розуміння та відтворення.

Таким чином, перекладач повинен мати базу знань, для того щоб відтворювати лексичні одиниці з урахуванням культурних особливостей народу. Зважаючи на ці обставини, перекладачі мають володіти не лише двома мовами, а й знаннями культурологічних особливостей задля адекватної культурологічної інтерпретації повідомлення. Таким чином, всебічне знання культури не є спеціальною кваліфікацією, а необхідною умовою для здійснення перекладу [11].

Говорячи про лексико-семантичні засоби мови, зазначаємо, що різноманітність зовнішніх обставин та подій призводить до різної категоризації світу через мову. Слова слугують символами для сенсу понять. Проте якщо звернути увагу на етимологічну лексику, стає зрозумілим, що мова розвивається і змінюється століттями, як і значення слів. Ці культурно-історичні зміни можуть призводити до того, що в споріднених мовах однакові слова мають різне значення. Здавалося б, конкретний прикметник «зелений» викликає найрізноманітніші культурні асоціації: в той час як для Європи цей колір пов'язано зі сприйняттям «свіжості та природи», жителі арабських країн бачать в ньому колір ісламу та тлумачать його як колір життя, а для мешканців Індонезії «зелений» є ознакою захворювання через відповідний асоціативний досвід проживання в «зелених» джунглях [12, с. 8].

Опанування перекладачами основ міжкультурної комунікації передбачає розуміння паравербальних та невербальних засобів мови, оскільки невербальне спілкування дуже важливе у взаємодії з іншими людьми, яке опосередковано може підтримувати чи замінити лінгвістичне спілкування. Серед форм невербального спілкування найбільш важливими є, наприклад, жести, вираз обличчя, дотик та поділ простору – тобто відстань між партнерами по комунікації.

Варто зазначити, що ця галузь стала особливо важливою завдяки роботі Гумперза, який і охарактеризував концепцію контекстуалізації. Відповід-

но, такі різні явища, як кінетика, просодія, паузи чи погляд, призводять до висновку, сигналізуючи слухачеві як інтерпретувати вираження. Вони можуть сприйматися як символи мови, які обмежують можливість тлумачення вербального вислову. У цьому значенні між культурами варіюють не пара- чи невербальні значення самостійно, а власне – семантичний потенціал [12, с. 19].

У ситуаціях безпосередньої міжкультурної комунікації роль погляду надзвичайно важлива. Зоровий контакт є важливим показником симпатії та позитивного ставлення до співрозмовника. Проте різні народи мають суттєву різницю в трактуванні норми тривалості погляду в очі співрозмовника. Занадто тривалий контакт очей в різних культурах трактується як нав'язливість, демонстрація панування або як загроза. Нетривалий зоровий контакт або «бігаючи погляд» трактується як сором'язливість, збентеження, нечесність або неуважність та незацікавленість.

Суттєве значення в перекладацькій діяльності відіграє також і відстань між співрозмовниками. Ці просторові відстані завжди відповідають загальноприйнятим нормам соціальної дистанції. В європейських широтах розрізняють чотири типи відстані: інтимна відстань знаходиться в межах від безпосереднього фізичного контакту на відстань 0-45 см. Дана відстань регулюється сімейними стосунками, проте часом ситуація може бути створена штучно, до прикладу в ліфті чи переповненому автобусі.

За даними вчених, особистісна дистанція коливається від 45 до 120 см. Це відстань, яку прийнято обирати для особистих розмов. Соціальна ж відстань вимірюють від 120 до 350 см. та носить офіційний, формальний характер спілкування. Публічна зона – відстань між співрозмовниками більше 350 см, відповідно до ділового етикету в міжнародних стосунках це комфортна зона для спілкування між незнайомими людьми, що зібралися в одному приміщенні [1].

Окрім того, здійснення міжкультурної комунікації передбачає володіння базовими знаннями про жести та міміку. До прикладу, в Японії поклон є типовою формою початку та завершення розмови, проте в європейських країнах цей жест зустрічається доволі рідко. Сміх та посмішка в більшості західноєвропейських країн асоціюється із чемністю та привітністю, в Японії ж це трактується як знак невпевненості та сором'язливості, тому дані символи можуть призвести до непорозуміння.

Окрім того, жести мають міжкультурну дефініцію, зокрема пальці, складені в коло, в усіх європейських країнах означають «все добре», японці вкладають в цей жест значення «гроші».

Вважаємо за необхідне в даному контексті розглянути найуживаніші жести громадян Німеччини:

1) Finger an die Nase legen – прикладений до носу палець в німецькій культурі сигналізує про те, що співрозмовник концентрується та обдумує інформацію;

2) Getrommel mit den Fingern – постукування пальцями трактується як прояв незадоволеності, нервозності, можливість провокації;

3) Gefaltete Hände – складені руки вказують на глибокі роздуми;

4) Hand vor dem Mund halten – прикривання роту рукою варто трактувати як невпевненість у справах чи бажання відмовитися від щойно сказаного;

5) Händereiben – потирання рук віщує про самозадоволення, самозахват;

6) Kratzen am Kopf – чесання голови – сигналізує про безпорадність, невпевненість;

7) Reiben des Kinns потирання підборіддя в німецькомовних країнах варто трактувати як роздуми, примирення, полегшення;

8) Hände vor der Brust verschränken – схрещування рук на грудях свідчить про невпевненість та високий рівень напруги [3].

Оже, в сучасному глобалізованому світі немає жодної людини, яка б не контактувала з представниками інших культур, оскільки міжкультурна комунікація відбувається як у повсякденному, так і в професійному житті.

Без опанування основ міжкультурної комунікації діалог культур може бути дуже складним. Варто врахувати, що кожна людина є «продуктом» соціалізації його культури. Таким чином, успіх міжкультурної комунікації для перекладача – це не лише вивчення іншої мови, а й розуміння та декодування усних та невербальних сигналів співрозмовника. Із цього слідує висновок, що перекладач має бути двомовним та двокультурним фахівцем для того, щоб здійснити переклад найбільш наближеним до оригіналу та зберегти типові культурологічні особливості в перекладі інформації. Не менш важливим є розуміння відносності своїх власних поглядів і переконань щодо іншомовної культури. Це розуміння є неодмінним для перекладачів у міжкультурному контакті з метою реалізації міжнародного взаєморозуміння.

Література

1. Ammann M. Fachkraft oder Mädchen für alles? – Funktionen und Rolle des Translators als Dolmetscher und Begleiter ausländischer Delegationen. – Spillner, 1990. – S. 84-85.
2. Eugene N. Semantic Structure and Translating. In: Wilss, Wolfram/ Thome, Gisela: Aspekte der theoretischen sprachenpaarbezogenen und angewandten Übersetzungswissenschaft II. – Heidelberg : Gross, 1974. – S. 33-37.
3. Gestik und Mimik – Körpersprache von Auge, Mund und Hände [Elektronische Ressource]. – Art des Zugriffs : <https://www.berufsstrategie.de/bewerbung-karriere-soft-skills/gestik-mimik.php>.
4. Hinnenkamp V. Interkulturelle Kommunikation – strange attractions. In: Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik. Heft 93 (1994): Interkulturelle Kommunikation. – S. 46–74.
5. Interkulturelle Kompetenz // IKUD Seminare [Elektronische Ressource]. – Art des Zugriffs : <https://www.ikud-seminare.de/veroeffentlichungen/interkulturelle-kompetenz.html>.
6. Intercultural network //Thema Kultur [Elektronische Ressource]. – Art des Zugriffs : http://www.intercultural-network.de/einfuehrung/thema_kultur.shtml.
7. Kapp V. Übersetzer und Dolmetscher. Theoretische Grundlage, Ausbildung, Berufspraxis. – Heidelberg : Verlag Quelle und Meyer, 1974. – 218 S.
8. Koerfer A. Interkulturelle Kommunikation vor Gericht. Verständigungsprobleme beimfremdsprachlichen Handeln in einer kommunikationsintensiven Situation. Gisela / Graefen, Gabriele (Hrsg.): Texte und Diskurse. Methoden und Forschungsergebnisse der Funktionalen Pragmatik. – Opladen : 1994. – S. 351–373.
9. Maletzke G. Interkulturelle Kommunikation, zur Interaktion zwischen Menschen verschiedener Kulturen. – Opladen : Westdeutscher Verlag GmbH, 1996. – S. 9-10.
10. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В.М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
11. Schulz von Thun, F., Miteinander reden, Störungen und Klärungen, Allgemeine Psychologie der Kommunikation. – Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 1999. – 25 s.
12. Stempel P. Zur Rolle des Übersetzers und Dolmetschers in der interkulturellen Kommunikation. Studienarbeit // Gerhard-Mercator-Universität-Gesamthochschule. – Duisburg : 1999. – 32 s.
13. Wainwright G. Teach Yourself Body Language. – London : Hodder & Stoughton, 1999. – S. 191.

УДК 81'255:(808.7+61)

Поворознюк Р. В.

ІНТЕРЛІНГВАЛЬНИЙ ВИМІР ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМИ TED TALKS

Статтю присвячено особливостям перекладу гібридних медичних текстів у мережі Інтернет (на матеріалі презентацій, викладених на онлайн-платформі TED-Talks). Досліджено методологію, стратегії й тактики відтворення медичної інформації, шляхи оцінки якості цільових текстів.

Ключові слова: колаборативний переклад, фенсабінг, субтитрування, медичні тексти.

Поворознюк Р. В. Интерлингвальное измерение онлайн-платформы TED Talks. – Статья.

Статья посвящена особенностям перевода гибридных медицинских текстов в сети Интернет (на материале презентаций, размещенных на онлайн-платформе TED-Talks). Исследованы методология, стратегии и тактики воспроизведения медицинской информации, пути оценки качества целевых текстов.

Ключевые слова: колаборативный перевод, фэнсаббинг, субтитрование, медицинские тексты.

Povoroznyuk R. V. Interlinguistic dimension of TED Talks online-platform. – Article.

The article explores aspects of rendering hybrid medical texts presented on the Internet (based on lectures of TED Talks online-platform). It reviews methodology, strategies and tactics of rendering medical information, ways of target text quality evaluation.

Key words: collaborative translation, fansubbing, subtitling, medical texts.

Лекції платформи TED (абревіатура від англ. Technology Entertainment Design; Технології, Розваги, Проекти) – відома щорічна конференція, що уславилася лекціями (TED Talks). Виступи TED доступні на веб-сайті <http://www.TED.com/>. Talks сьогодні привертають увагу спраглих до знань користувачів Інтернету, охоплюючи практично всі важливі сфери людської діяльності та виступаючи надзвичайно впливовим джерелом поширення інформації про суттєві відкриття, винаходи, результати досліджень тощо. Іншими словами, можна стверджувати, що проєкт TED Talks насамперед призначений транслювати інформацію, так би мовити, просвітницького характеру.

З метою розширення аудиторії ресурсу та надання доступу до корисної інформації якомога більшій кількості людей, професійні перекладачі, так само, як і перекладачі-аматори, мають змогу виконати та завантажити на сайт власний переклад будь-якого з виступів у вигляді субтитрів до обраної відеопромови. У мережі Інтернет подекуди можна знайти дублювання українською мовою, а також російською, але ці переклади не авторизовані офіційним ресурсом, а отже, не можуть вважатися достовірними.

Різновид перекладу «fansubbing», який застосовується для відтворення медичних промов TED Talks, виник на перетині двох дисциплін – аудіовізуального перекладу (далі – АВП) і громадського перекладу (community translation), також відомого під назвою «колаборативний переклад» (collaborative translation), тобто онлайн-колаборації двох чи більше перекладачів із залученням термінологів і редакторів [2, с. 61].

Громадський переклад (community translation) нерідко вважають функціональним онлайн-аналогом community interpreting, перекладу для іммігрантів і представників мовних меншин, який Х. Ніска визначає як «відтворення інформацій-

них текстів, адресованих владою чи владними інституціями людям, які не володіють мовою оригіналу» [4, с. 133]. Проте М. Таїбі доповнює це визначення тим, що перекладні матеріали поширюються не тільки офіційними установами. Вони можуть належати різним неурядовим організаціям, місцевим етнічним групами, приватним організаціям, що створюють їх із метою просвіти населення. Громадський переклад покликаний забезпечити доступність інформації в багатомовних суспільствах [7, с. 15]. Проте значна кількість науковців, наприклад, М. О'Хаган, сходяться на тому, що значення терміна «громадський переклад» можна розкрити й з іншого боку – як переклад громадою заради потреб громади. Тобто можна вважати цей процес волонтерською роботою, яку зазвичай виконують Інтернет-користувачі у формі певної співпраці та на базі конкретних платформ, таким чином формуючи власне «онлайн-товариство» [5].

Сьогодні у зв'язку з важливим місцем Інтернету в житті людей громадський переклад став невід'ємною частиною різних порталів і ресурсів. Такий стрімкий розвиток зумовлений тим, що велика кількість контенту веб-сайтів формується звичайними користувачами для інших користувачів. М. О'Хаган зазначає, що люди, причетні до громадського перекладу в Інтернеті, далеко не завжди є недосвідченими аматорами, професійні перекладачі також нерідко виконують переклади на ресурсах, які вважають впливовими [6, с. 94–121].

Як уже зазначалося вище, одним із видів громадського перекладу в Інтернеті є так званий «фенсабінг», або ж переклад і субтитрування, виконане незалежно від офіційних розповсюджувачів, яке забезпечується перекладачами-аматорами та є безкоштовним. Оскільки більшість перекладачів, що займаються фенсабінгом, не є профе-

сіоналами, процес їхньої роботи не обмежений загальними нормами, які є в межах професійного субтитрування. Тому такий переклад завжди є дуже гнучким і містить багато неологізмів, запозичень і сленгу.

Слід зазначити, що є одна надзвичайно цікава особливість, пов'язана з аматорським перекладом і субтитруванням: оскільки в більшості випадків перекладач має справу з вузькоспеціалізованою аудиторією, що й без додаткових стимулів зацікавлена в перегляді конкретних матеріалів (починаючи з анімації та закінчуючи документальними програмами), спираючись на створені субтитри, то зазвичай він намагається якомога більше дотримуватися структурних ознак оригіналу. Адаптація перекладу субтитрів до культурних особливостей глядача загалом відсутня, тому що цільова аудиторія більше зацікавлена в характерних особливостях тексту оригіналу [9, с. 58]. Зважаючи на це, ми можемо зробити висновок, що «fansubbing» тяжіє до форенізації тексту перекладу, що зумовлено безпосередньо очікуваннями аудиторії.

Існують цілі групи фенсаберів, які складаються з людей, що володіють іноземною мовою на різних рівнях, тому якість їхнього перекладу суттєво відрізняється. У деяких перекладах можна простежити значну кількість помилок. Особливо це стосується вузькопрофільних матеріалів, де трапляються професійні терміни [9, с. 58]. Переклади медичних промов, виконані непрофесійними перекладачами на TED Talks, також не стали винятками. Головні недоліки та помилки були помічені саме в перекладі медичної лексики. Наприклад, відтворюючи фрагмент промови Мерін Маккени (“...any treatment that installs foreign objects in the body: *stents for stroke, pumps for diabetes, dialysis, joint replacements*” (15)), перекладачка П. Антонова хибно витлумачила словосполучення *stents for stroke* як «шунти при переломі», хоча правильним відповідником є «шунтування при інсульті»:

«...будь-яке лікування, що передбачає введення сторонніх предметів – шунтів при переломах, інсулінових помп, діалізу, заміну суглобів» (15).

У фрагменті з виступу Пітера Вайнстока, перекладеному М. Дербаль (“*We put her to sleep, we make a tiny little incision in the neck, we place catheters into the major vessels of the neck*” (17)), термін *incision* був перекладений як «розтин», хоча в українській мові термін «розтин» у медичній сфері використовується виключно в контексті розтину тіла, а в цьому разі було б доречніше вжити слово «надріз»:

«Змушуємо її заснути, далі робимо розтин на шиї, вводимо катетер у великі судини шиї» (17).

Перекладацькі помилки впливали як із порушень мовних норм, так і вимог узусу. Так, наприклад, Джоселін Блох у виступі вжила термін *deer brain stimulation* («глибока стимуляція мозку»):

“*You’ve certainly heard of one of the famous ones called deer brain stimulation” (10).*

Це речення М. Кобенко відтворила так:

«Ви, звичайно ж, чули про найвідомішу з них – глибоке стимулювання мозку» (10).

Відповідник, запропонований в українському тексті, є калькою російського «глубокое стимулирование мозга», що ніяк не вказує на мовну обізнаність перекладача.

Зважаючи на особливу значущість ресурсу, його авторитетність і просвітницьку роль в умовах сучасного світу, TED Talks створив низку інструкцій для перекладачів, які хочуть поширювати інформацію, перекладати промови та створювати субтитри:

- субтитри, довші за 42 знаки, потрібно розбивати на два рядки;
- не можна використовувати більше двох рядків субтитрів на один кадр;
- за середню швидкість прочитання субтитрів враховувати максимум 21 знак за секунду;
- якщо кількість знаків, прочитаних за секунду, перевищує 21, то рядок потрібно стиснути, але необхідно зберегти якомога більше інформації;
- важливо не розривати словосполучення та сталі вирази [8].

Окрім цього, ресурс має власний розроблений стиль презентування й оформлення перекладених матеріалів. Промови платформи TED Talks слід вважати «гібридними текстами», адже всі вони без винятку супроводжуються слайдами та візуальними презентаціями. Безумовно, це найкращий спосіб наочно продемонструвати суть своїх досліджень та їх результати, але разом із тим у глядача активізується одразу декілька каналів сприйняття інформації (зоровий і слуховий), оскільки реципієнт чує слова спікера, які тим часом проілюстровані допоміжними матеріалами, що нерідко супроводжуються супутніми написами. Проте така форма викладу промови може видатися складною для сприйняття людьми, які не знають мови оригіналу та користуються субтитрами, адже є великий недолік – відсутність перекладу інформації. На нашу думку, такий недолік дезорієнтує глядача, бо призводить до втрати зв'язку між тим, що відбувається на екрані, і тим, про що говорить мовець, до того ж є імовірність пропустити важливі деталі, необхідні для повноцінного розуміння інформації.

Текстоцентричні вимоги TED Talks тяжіють до неофіційного стилю там, де це можливо, а також до використання розмовних і зрозумілих термінів замість специфічних [8]. Перекладачів застерігають, що вони повинні мати широкі знання у вибраній галузі перекладу, щоб уживати сучасні терміни та визначення замість традиційних або застарілих.

Оскільки виступи спрямовані на дуже широку аудиторію, то перекладачеві варто використовувати

ти слова та вирази, які не обмежуються діалектизмами, а тяжіють до лінгвістичної універсальності. Що ж стосується ідіом, то, звісно, дослівний переклад не схвалюється, і потрібно шукати аналоги в мові перекладу, проте якщо відповідних еквівалентів немає, ресурс закликає зосередитися на виразах, які щонайменше не будуть збивати читачів із пантелику.

Одразу кілька вдалих знахідок перекладачки М. Кобенко можна побачити в промові Ребеки Бракман:

“As a neuroscientist, I’m going to talk to you a little bit about my firsthand experience with whatever you want to call the opposite of dumb luck – let’s call it smart luck”.

«Як невролог, я трохи розповідатиму про мій власний досвід із тим, що ви б назвали протилежністю сліпої вдачі – назвемо це запланованим везінням» (11).

Перекладачка використала український відповідник «сліпа удача» для відтворення ідіоми *dumb luck*, влучно відтворивши словосполучення *smart luck*, що не має аналога в українській мові, – «заплановане везіння».

Зіштовхуючись із назвами фільмів, книжок, статей, періодичних видань, віршів, наукових робіт, перекладач повинен спершу звіритися з офіційними відповідниками цих назв, якщо вони публікувалися (виходили) мовою перекладу. Проте за їхньої відсутності радять не перекладати заголовки та назви взагалі. Аналогічно в медичних промовах часто лунають назви різноманітних препаратів. Слід зазначити, що перекладачі переважно транслітерували чи транскодували їх:

“Vancomycin arrived in 1972, vancomycin resistance in 1988”.

«Ванкоміцин винайшли в 1972 році, а стійкість до нього з’явилася в 1988 році» (15).

“The thought of the warfarin was really quite frightening”.

«А думка про варфарин взагалі відверто лякала» (14).

Щодо власних назв, то в разі, якщо мова перекладу не використовує латиницю, антропоніми слід транслітерувати. Перекладаючи назви місць (топоніми), необхідно обов’язково використовувати прийняті назви мови перекладу, в іншому разі – також транслітерувати [8]:

“Auguste Deter was the first patient to be diagnosed with what we now call Alzheimer’s disease”.

«Августа Детер була першою пацієнткою, якій поставили діагноз «хвороба Альцгеймера» (13).

“Joe McKenna was a young husband and a semi-pro basketball player and a fireman in New York City”.

«Джо МакКена нещодавно одружився, був напівпрофесійним гравцем у баскетбол і працював пожежником у Нью-Йорку» (15).

Поза увагою не залишилися й зауваження щодо конвертування одиниць вимірювання в звичну та зручну систему для сприйняття читачів мови перекладу [8].

Загалом у галузі медицини одиниці вимірювання особливо важливі, оскільки країни мають власні, визнані на офіційних рівнях системи вимірювання, що можуть відрізнятися, тому використання іноземних стандартів у тексті, що спрямований на глядачів, де норми відрізняються, може заплутати аудиторію та призвести до неправильного сприйняття інформації. Іншими словами, локалізація тексту перекладу найбільшою мірою відбувається саме на рівні одиниць вимірювання:

“Then one day I had a fever of 104.7 degrees”.

«Але одного дня температура мого тіла піднялася до 40.4 C» (12).

Виконання всіх вищезазначених вимог не гарантує високопрофесійного підходу з боку перекладача, тому з метою забезпечення максимально якісного й адекватного перекладу є останнє й дуже важливе правило ресурсу TED Talks: робота над перекладом субтитрів повинна проводитися кількома аматорами, а кінцевий результат мусить бути авторизований старшим за рангом перекладачем (авторизований переклад) [8].

I. Корунець визначає авторизований переклад як окремий вид письмового перекладу, на який дав свою згоду, знаючи високий фаховий рівень інтерпретатора, сам автор твору. Іншими словами, автор є причетним до виходу перекладу свого твору в світ і офіційно дає свою згоду. Звичайно, такий підхід можливий лише за умови, що автор і перекладач – сучасники. Також є приклади, коли автор знає мову перекладу та може не лише покласти на авторитетність перекладача, а й власноруч перевірити зміст і відповідність роботи текстові оригіналу [1, с. 351]. Із розширенням сфер, де є необхідність у перекладі та перекладачеві, сьогодні це визначення отримало й іншу інтерпретацію, оскільки деякі ресурси зазначають, що авторизований переклад – це офіційний переклад, що повинен обов’язково завірятися авторизованим перекладачем (а потім (залежно від вимог) – навіть нотаріусом). Його також називають сертифікованим (завіреном) перекладом. Завірений переклад супроводжується письмовим і підписаним затвердженням його відповідності оригіналові та загальної коректності. Право на авторизацію перекладу має будь-який професійний перекладач і перекладацька компанія [3].

Проте в нашому випадку можна говорити про трансформацію поняття «авторизований переклад», зважаючи на те, що платформа TED Talks вимагає авторизації перекладених субтитрів, яка виконується не автором (як у першому визначенні авторизованого перекладу) і навіть не професійним перекладачем (як того вимагає друге визна-

чення), а іншим користувачем – перекладачем ресурсу. Таким чином, на сайті з'являється позірна гарантія відповідності перекладеного матеріалу оригіналові, але, ураховуючи те, що авторизацію надає такий самий звичайний користувач, як і той, що перекладав субтитри, постає питання достовірності авторизації та рівня, на якому вона виконана.

Таким чином, зіставний перекладацький аналіз оригінальних і перекладених версій медичних промов TED Talks уможливує деякі висновки.

1. Переклад гібридних медичних текстів у мережі Інтернет, якими є, зокрема, промови TED Talks, належить до особливих виявів громадського перекладу в сенсі його просвітницької місії, адресованості членам громади й широкому загалові непідготованих реципієнтів, які почуваються вразливими сторонами комунікації з представниками системи охорони здоров'я через брак спеціальної медичної освіти. Переклад виконується аматорами (fansubbing), проте його якість авторизується онлайн-платформою.

2. Аматорська природа міжмовного посередництва має як позитивні (безпосередня каузальність, пряма адресація, гнучкість і відкритість до термінологічних новонаходжень тощо), так і негативні риси (недостатня поінформованість перекладачів щодо галузевої проблематики призводить до виникнення помилок і двозначностей, а безперечний авторитет біомедичної культури віртуальної машини – до надмірного очуження цільових текстів).

3. Гібридність текстів промов (поєднання аудіальної, візуальної й почасти кінестетичної інформації) ускладнює оброблення текстів віртуальною машиною й негативно позначається на якості перекладу.

4. Текстоцентричні вимоги до якості перекладів із боку розробників онлайн-платформи є цілком правомірними, проте деякі з них складно застосувати на практиці. Так само викликає сумніви достовірність авторизації, якщо вона здійснюється перекладачами-аматорами без спеціальної медичної освіти.

Література

1. Корунець І. Вступ до перекладознавства : [підручник для ВНЗ] / І. Корунець. – К. : Нова Книга, 2008. – 512 с.
2. Angelelli C. Researching Translation and Interpreting / C. Angelelli, B. Baer. – London & New York: Routledge, 2015. – 310 p.
3. Maris Multilingual. Authorised and Certified Translations/Maris Multilingual. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maris.fi/en/authorised-and-certified-translations/>.
4. Niska H. Community interpreter training: Past, present, future / H. Niska // Garzone G., Viezzi M. (eds). Interpreting in the 21st Century. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2002. – P. 133–144.
5. O'Hagan M. Community Translation: Translation as a Social Activity and Its Possible Consequences in the Advent of Web 2.0 and Beyond / M. O'Hagan // *Linguistica Antverpiensia. New Series : Themes in Translation Studies*. – 2011. – 10. – P. 1–10.
6. O'Hagan M. Evolution of User-generated Translation: Fansubs, Translation Hacking and Crowdsourcing / M. O'Hagan // *The Journal of Internationalization and Localization*. – 2009. – 1. – P. 94–121.
7. Taibi M. Community Translation / M. Taibi, U. Ozolins. – NY : Bloomsbury Academic, 2016. – 200 p.
8. TED. Guidelines / TED [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ted.com/participate/translate/guidelines>.
9. Wang D. Fansubbing in the World Context: Creativity, Conflicts and Controversy / D. Wang, X. Zhang // V. Lušický, G. Budin (eds). *Multilingualism in Specialized Communication: Challenges and Opportunities in the Digital Age. Book of Abstracts of the 20th European Symposium on Languages for Special Purposes, 8–10 July 2015, Vienna, Austria*. – Vienna, 2015. – 144 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

10. Bloch J. The Brain May Be Able to Repair Itself – with Help / J. Bloch (Translated by M. Kobenko, Reviewed by H. Leliv) // TED Talks. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ted.com/talks/jocelyne_bloch_the_brain_may_be_able_to_repair_itself_with_help.
11. Brachman R. Could a Drug Prevent Depression and PTSD? / R. Brachman (Translated by M. Kobenko, reviewed by K. Despati) // TED Talks. – 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ted.com/talks/rebecca_brachman_could_a_drug_prevent_depression_and_ptsd.
12. Brea J. What Happens When You Have a Disease Doctors Can't Diagnose / J. Brea (Translated by M. Kobenko, Reviewed by K. Romashko) // TED Talks. – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ted.com/talks/jen_brea_what_happens_when_you_have_a_disease_doctors_can_t_diagnose.
13. Cohen S. Alzheimer's Is Not Normal Aging – and We Can Cure It / S. Cohen (Translated by A. Putilina, Reviewed by M. Udud) // TED Talks. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ted.com/talks/samuel_cohen_alzheimer_s_is_not_normal_aging_and_we_can_cure_it.
14. Golesworthy T. How I Repaired My Own Heart / T. Golesworthy (Translated by K. Romashko, reviewed by M. Udud) // TED Talks. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ted.com/talks/tal_golesworthy_how_i_repaired_my_own_heart.
15. McKenna M. What Do We Do When Antibiotics Don't Work Any More? / M. McKenna (Translated by P. Antonova, Reviewed by K. Romashko) // TED Talks. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ted.com/talks/marlyn_mckenna_what_do_we_do_when_antibiotics_don_t_work_any_more.
16. Stevens M. A New Way to Grow Bone / M. Stevens (Translated by O. Krykun, Reviewed by M. Udud) // TED Talks. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ted.com/talks/molly_stevens_a_new_way_to_grow_bone.
17. Weinstock P. Lifelike Simulations that Make Real-Life Surgery Safer / P. Weinstock (Translated by M. Derbal, Reviewed by A. Afa) // TED Talks. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ted.com/talks/peter_weinstock_lifelike_simulations_that_make_real_life_surgery_safer.

УДК 81'25

Фоменко Е. Г.

ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА КИРИЛЛИЦЕЙ «ПОМИНОК ПО ФИННЕГАНУ» ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА

Статья исследует вольное обращение со словоформами-отклонениями и ритмическим измерением индивидуально-авторской пунктуации в русском переводе «Поминок по Финнегану» Джойса. Рассматриваются принципы создания функционального аналога этого текста на базе филологического анализа.

Ключевые слова: функциональный аналог перевода, филологический перевод, словоформа-отклонение, индивидуально-авторская пунктуация.

Фоменко О. Г. Труднощі перекладу кирилицею «Фінеганових поминок» Джеймса Джойса. – Стаття.

Стаття досліджує вільне поводження зі словоформами-відхиленнями й ритмічним виміром індивідуально-авторської пунктуації в російському перекладі «Фінеганових поминок» Джойса. Розглядаються принципи створення функціонального аналога цього тексту на базі філологічного аналізу.

Ключові слова: функціональний аналог перекладу, філологічний переклад, словоформа-відхилення, індивідуально-авторська пунктуація.

Fomenko Ye. G. Difficulties of translating “Finnegans Wake” by James Joyce using the cyrillic alphabet. – Article.

The article explores neglect of defective word forms and the rhythmic dimension of individual-authorial punctuation in the Russian translation of “Finnegans Wake” by Joyce. It studies principles of creating functional analogue based on the philological analysis this text.

Keywords: translation functional analogue, philological translation, defective word-form, individual-authorial punctuation.

«Поминки по Финнегану» Джеймса Джойса [11] являются предметом переводческой полемики в разных языках. Из славянских языков «Поминки» полностью переведены лишь на польский язык. В переводе, опубликованном в 2012 г., польский переводчик К. Бартники (Krzysztof Bartnicki) избрал стратегию создания функционального аналога «уэйкианского» языка, которая, однако, была воспринята читателем неоднозначно [6, с. 567]. Хотя польский переводчик оставался в латинице оригинала, для содержательного отождествления оригинала и перевода ему пришлось искать новые переводческие решения, обусловленные гибридацией джойсовского текста. Переложение первых шести частей «Поминок» на русский язык было опубликовано в 2000 г. недавно ушедшим из жизни Анри Волохонским (1936–2017) [10]. Три страницы эпизода «Анна Ливия Плурабель» переведены Константином Беляевым [8, с. 264; 9].

Отсутствие полного перевода «Поминок» на славянские языки, пользующиеся кириллицей, делает актуальным рассмотрение переводческих трудностей, препятствующих созданию функционального аналога, очищенного от искажений ритмического рисунка и вольного обращения со словоформами-отклонениями. Во-первых, «до тех пор, пока смысловая «картинка» не сформирована, любые манипуляции с текстом – не более чем словесная эквилибристика, несколько не приближающая нас к удовлетворительному решению задачи» [1, с. 75]. Предвещая критику, А. Волохонский называл свой опыт перевода переложением. Во-вторых, «установка автора оригинала на формалистические трюки и заумь» [4, с. 121], проявляющаяся в гибридации словотворчества, требует сформулированных стратегий перево-

да. В-третьих, переход с латиницы на кириллицу затрудняет нахождение эквивалента языковой единицы исходного языка (далее – ИЯ) в переводящем языке (далее – ПЯ), поскольку меняется система координат, заложенных в подлинник.

Цель статьи – выяснить принципы перевода «Поминок» на восточнославянские языки, исходя из переводческих трудностей А. Волохонского и К. Беляева.

Переводческие трудности переложения «Поминок» Анри Волохонским. Перевод «Поминок» в целом и в его частях требует единообразия в поиске эквивалентов словоформ-отклонений, множимых подлинником. В начальном предложении «Поминок» Волохонский последовательно заменяет три словоформы отклонения «*gívegtun*», «*commodious*» и «*vícus*» [11, 3.1] номинативными словосочетаниями «бег реки», «просторное пространство» и «возвратные течения» [10]. Однако рекобег у Джойса, кружащий от излучины к излучине и разворачивающий порядок имен в названии дублинской церкви Адама и Евы, имеет двойственную перспективу – жителя прибрежной полосы (изнутри) и пришельца (с моря). В словоформе-отклонении «*vícus*» Джойс играет на созвучии латинского слова «поселение», имени Джамбатисты Вико и названия дублинской улицы Вико-руд, которую сравнивают с французской Ривьерой и называют ирландским Беверли-хиллз. Иными словами, виконианское поселение обобщает заселение человеком водных артерий испокон веков. Но «возвратные течения» ослабляют резонирующее подобие. Учитывая необычность звучания подлинника, можно подобрать эквиваленты в словаре Владимира Даля (выделены в нижеследующем переводе начального предложе-

ния «Поминок»), сохраняя словоформы-отклонения подлинника: «Рекобег, мимо Евы и Адама, от излучины берега к **кривуле** залива, обращает нас **возвратчивым** викоселением **впопят** к замку Хоут и **околь**».

Разберем второй абзац, который строится сложным предложением с четырьмя присоединительными конструкциями, отделяемыми двоеточиями, и сложносочиненным предложением с двумя самостоятельными предложениями. Перевод Волохонского: «Сэр Тристрам с виолой д'аморе из-за ближнего моря прибыл назад пассажиром транспорта Северной Арморики на эту сторону изрезанного перешейка в Европу Малую дабы самолично вести пенисолированную войну на полуострове: не то чтобы возмышенные горы у потока Окони раздувались до прожорливых горджиев графства Лоренс, а те все время в тисме дублировали вдвое: не то чтобы глас огня вздувал миш миш для поперечного виски: пока еще нет, но вскоре потом малый промел старого слипкого исаака: пока нет, хоть все путем среди сует ванесс, когда у сестер пусть соси сок во гневе на двойного натаджо. Хрена ежевичного из папашина солода варил бы Чхем или Шен при свете радуги, и пылающий конец ея отражался кольцом на поверхности вод» [11].

Волохонский сохраняет двоеточия, но уменьшает количество запятых по сравнению с подлинником. Например, он отказывается от обособления “Sir Tristram, violer d’amores, fr’over the short sea, had” [11, 3.4-5]. Тристрам у Джойса – виолист любви, приближенный короля, совсем не обязательно «с виолой д’аморе». Непонятно, почему в русском переводе Тристрам оказался «пассажиром транспорта», если «passencore» является сращением французского выражения «еще не». Предлагаемая эквивалент «пенисолированная война», Волохонский выделяет солирование (русский синоним «выступление»). Однако у Джойса «penisolate» [11, 3.6] раскладывается либо на penis+so +late, либо penis+isolate, что подчеркивает опоздание и изоляцию, помимо сексуальных мотивов, на фоне искаженного прилагательного peninsular «полуостровной». «Самолично» является тавтологией. Говоря об американском Дублине, Джойс упоминает и реку, и название штата, и фамилию Сойера, богатого выходца из Ирландии, вводя сквозную тему переселения ирландцев на американский континент. Волохонский не обращает внимания на разделение «**nor avoice**» [11, 3.9] (Нора + voice). Голос из пламени огня, зажегший терновый куст в библейском сказании, трансформируется в голос Норы, супруги Джойса. Выбирая эквивалент «поверхность воды» в том же ключе, что и «бег реки», Волохонский не только последовательно отказывается от джойсовских словоформ-отклонений, но и затушевывает гибридизацию джойсовского текста, не сохраняя латинскую лексему aqua.

Приведем наш перевод: «Сэр Тристрам, виолист любви, бурным морским путем еще не поспел из Северной Арморики на эту сторону извилистой горловины Малой Европы для продолжения своей войны за славу и дам: еще не перестарались сойеры-богачи на реке Окони в графстве Лоренс, горгианским красноречием подававшим себе второй Дублин: еще не рывкнул между мною и тобою нора-голос из пламени огня за чечевичную похлебку: еще не, благословил слепой старик Исаак, хотя дичи вскоре поел, учуяв запах от поля непервородного: еще не, хотя все прекрасно в ванисси, настрадались две тезки-эстер от двойственности натанаджо. Еще не пивоварил пьяную отцовскую мокредь Джшем или Шен светом Ноева ковчега и еще не был виден красный спектр полагаемой радуги кольцеподобно на акваглади». В нашем переводе, основанном на филологическом анализе и не претендующем на художественность, последовательно сохраняются словоформы-отклонения и индивидуально-авторская пунктуация Джойса.

Переводческий анализ переложения Волохонского, в котором и другие исследователи обнаруживают досадные смысловые смещения [3, с. 16], позволяет выявить такие переводческие трудности, которые следует преодолеть другим переводчикам «Поминок».

1. Вольное обращение с оригинальной индивидуально-авторской пунктуацией меняет ритмическое измерение переводческого текста. Представляется необходимым прислушаться к голландским переводчикам, которые советуют следовать индивидуально-авторской пунктуации подлинника [7].

2. Вольное обращение с джойсовской словоформой-отклонением (у Волохонского – ее замена на словосочетание) искажает ритмическое измерение подлинника. Волохонский практикует такой перевод: «museyroom» – «музейные помещения», «aquaface» – «поверхность вод», «wielderfight» – «самолично вести», «thuartpeatrick» – «для поперечного виски», «venissoon» – «сует ванесс»; «arlight» – «при свете радуги» и т. п.

3. Волохонский опускает при переводе славянские слова, которые тщательно отобраны Джойсом. Например, «Assiegates and boomerangstroms» [11, 4.7] передается как «ассегаек и бумерангов» [10] – чешское слово strom «дубина» опускается, а в искажении слова «бумеранг» переводчик отказывается от «бумерангов», что подчеркнуло бы круговое движение в понятной ассоциации со словом ринг.

4. Произвольное слитное написание слов, раздельность которых подчеркнута Джойсом пунктуационно, вызывает возражение. Например, «Killykillkilly: a toll, a toll» [11, 4.7-8] переводится «Убитубитубит: рокрок».

5. Сужение значения неискаженных слов у Джойса, смещающее смысл, является неоправдан-

ным. Переводя “freemen’s mauerer” [11, 4.18–19] словосочетанием «фривольный подкаменщик», Волохонский искажает смысл: немецкое слово Mauerer «каменщик» указывает на профессию Тима Финнегана, который был каменщиком. О фривольности говорится с аллюзией на Бродвей, а “lived in the broadest way immarginable” [11, 4.19], что в переводе Волохонского – «бытовал самым широким путем» [10] – исчезает.

6. В многоязычном тексте не оправдано добавление слов, например, греческого происхождения, которых нет в тексте. Например, “the whitestone ever hurtleturtled out of heaven” [11, 5.17–18] переводится «все выворачивающиеся из сфер небес высокие феномены» [10], а у Джойса обыгрывается шалтай-болтай, поэтому «феномены» звучат отсебятиной.

7. Перестановка слов, выделенных заглавной буквой у Джойса, не оправдана. Например, «Well, Him a being» [11, 6.30] переводится «Вот, когда Он, существо» – у Джойса сказано «Хорошо, Он существо» (перекликается с ослышками русского слова «хорошо» и может быть автопереводом Джойса на английский язык, который практикуется в «Поминках»).

8. Перевод является неэквивалентным и неадекватным, когда переводчик не переводит английские слова. Вместо перевода «So sigh us» [11, 7.8] невнятным «Со сай ас» можно было сказать: «Этак охни нас»; «Этак крякни нас». В условиях гибридизации все английские слова должны иметь эквивалент в тексте перевода.

9. Не оправданы синтаксические перестановки, когда у Джойса прозрачная структура, не требующая замены. Например, переводчик предлагает “Of the first was he to bare arms and a name: Wassaily Booslauegh of Riesengeborg” [11, 5.5–6] отождествить с «Из первых он имел доспех, и звали его Вассайли Буслаев фон Ризенгеборг» [10]. Джойс подчеркивает, что Вассайли Буслаев из Воителькрепости (Витязькрепости) (усеченное нем. geborgen «безопасный, защищенный» в сочетании с «бург» выводит на переводческое решение «крепость», а нем. Riesen «гигант» может быть заменено синонимами героя – воитель, витязь, богатырь), из первых обнажал силу и имя. В. Даль приводит синоним орудия (оружия) – лексему «сила», которая подчеркивает право на силу, подкрепленную гербом, службой вассала. В «Booslauegh» английский диграф -gh транскрибируется как [f], его можно оставить в переводе. Наш перевод: «Из первых он обнажал силу и имя: Вассайли Буслаев родом из Гигантоборга». Помимо ненужной смены синтаксической структуры и вместе с ней игнорирования индивидуально-авторской пунктуации, переводчик продолжает уходить от виконианских циклов, хотя можно перевести немецкое слово Riesen «гигант» в на-

звании города, чтобы указать на виконианский цикл Героев.

Переводческие трудности Константина Беляева. Проанализируем восклицательное предложение в переводе К. Беляева: «Что ж, вкрудавкруп, аромарна волномью болтала сигала сбегала, гаалькой бия чрезо мшиса тесниндол, другьяр на нашей стуроне и о, врагинд непрутив нас, курар там, карьер сям, не зная ни руса, ни хлызнуть уда б, либолаба, чичадам чатташущуча, Санта Клаусом бледных да бедных близ криз, чутчайшею во янзыщех, Изолабеллу обняв, то с Ромаасом Реймсом чурмир понесясь рука об руку, влетя вдруж, слетя взбалмуша, то руйки грязнульм омывая слюплюнно, с сунжачком Рождесна реутишкам ея, дары к гибелинам ея, сладки флитки-то клала у нашей двери!» [9].

В оригинальном восклицательном предложении употребляется 16 запятых, в то время как у Беляева количество запятых возрастает до 22. В предложении насчитывается примерно 20 словоформ-отклонений. Как и Волохонский, Беляев свободно относится к ним. Иногда словоформа-отклонение сохраняется: «**arundgirond**» – «**вкрудавкруп**». Однако последовательности в этом отборе не наблюдается. Например, “a waveney lyne **aringarouma**” переводится как «**аромарна** волномью»: возражение вызывает «аромарна», ведь в оригинале в словоформу-отклонение «aringarouma» входят повторяемые значения «крут, кольцо» и «звоночек», вся словоформа-отклонение указывает на нечто, рассеивающее аромат, запах. Беляев зачем-то коверкает английские слова, которые Джойс дает в стандартной орфографии: «on our drier **side**» передается как «на нашей **стуроне**» (у Даля можно было бы позаимствовать выражение «на сторонце»); аналогично «a Christmas box» оказывается «сундачком Рождесна». Беляев пытается сохранить аллитерацию в «Рождесна реутишкам» (рождественские подарки детишкам). Но на самом деле Джойс соединяет рождество (25 декабря) и День Святых Невинных Младенцев Вифлеемских (28 декабря). Библейская аллюзия на 14 000 убиенных мучеников-младенцев смазывается манерностью «ея» в русском переводе. Перевод «tiny hearties» как «Яндзыщех» неудачен, т. к. надо оставить место для огромного количества рек, упомянутых в «Поминках», а не вставлять название реки там, где ее нет.

Кроме того, имеет место тот же, что и у Волохонского, недостаток – образование переводчиком словоформы-отклонения, которой у Джойса нет (такого рода компенсация излишня и вызывает серьезное возражение). Стандартные слова в подлиннике не требуют переключивания в переводе, поскольку они являются смысловыми опорами, не дающими расползаться тексту. Например, перевод «spittle» как «слюплюнно» звучит манерно, чего в

подлиннике нет. Переводчик правильно восстанавливает искаженное слово «рука», но добавляет по собственному почину «струйки»: «руйки грязнульм омывая слюплюнно» (у Джойса дословно: «купаю, омывая запоздало забрызганные слюной ручки»). Подарки, о которых мечтали убиенные детушки, Джойсом не указаны (переводчику они кажутся сладкими плитками). Вопросы есть и к «курар»: *сугага* – блендинг двух латинских слов, *суга* «забота» и *гага* «редкий», т. е. надо либо сохранить «курара», чтобы читатель сам перевел с латыни заложенный смысл «редкая забота», либо сохранить словоформу-отклонение – редкозаботная. Джойс дает подсказку в «*сареого*» (англ. *care* «забота»), да и в целом «*сареого*» очень напоминает тавтологию «*сугага*» с коннотацией подлизывания (карьера). Надо подыскать эквивалент «редкозаботной там, редкозаботной сям». Обращаясь к Далю, предлагаем вариант: *заботанька там, заботище сям*. Наконец, несколько слов о «либобаба»: «*edereider*» составляется *eder* (возможно, тур. «это»), *ere* «скорее чем», *eider* «гага», крупная, коренастая, буровато-коричневая птица с черными пестринами, гага-гребенушка. Джойс обыгрывает пестрины этой птицы, когда моются грязные ручки. По крайней мере, в общей речной стихии данного отрывка текста, лучше сказать «*эдергага*» или «*эдергребенушка*», чем «либобаба». Читатель, знающий, что гага является крупной птицей, сам рассеет смысл.

Следует согласиться с Н. Ламеко, что в переводе Беляева гибридная образность сохранена, но имеющиеся неточности не отвечают критериям точного перевода [2, с. 145]. Как и Волохонский, Беляев не имеет стратегии перевода словоформ-отклонений, а также свободно обходится с индивидуально-авторской пунктуацией.

Принципы создания функционального аналога «Поминок» кириллицей. Исходя из вышеприведенного анализа двух проб перевода «Поминок» [9; 10], можно сформулировать принципы создания функционального аналога «Поминок» кириллицей.

1. Стратегически переводчик должен определиться с тем, как регулярно он собирается сохранять оригинальные словоформы-отклонения. Бережное отношение к словоформам-отклонениям является принципиальным для перевода «Поминок», иначе перевод не будет обладать теми же характеристиками, что и подлинник. Например, в «*Sandhyas! Sandhyas! Sandhyas!*» [11, 593.1] Джойс трижды повторяет искаженное слово из санскрита, указывающее на молитву в сумерках (вечером или на рассвете). Учитывая контекст (наступление рассвета), можно остановиться на функциональном аналоге, почерпнутом из словаря В. Даля: «**Рассветанье!** Рассветанье! Рассветанье!»

Приведем еще пример: “**Surrection! Eirewecker to the wohld bludyn world**” [11, 593.2-3]. Первая трудность – перевод словоформы-отклонения «*Surrection*», куда вложены христианское воскресение (воскрешение) и воскресенье, день недели. Предлагаемый эквивалент – Оживотворение! (слово «животворение» несет в себе одухотворение, оживление, наполнение жизненной силой). Словоформу-отклонение «*Eirewecker*» можно передать именем Ирвикера, олицетворяющего Ирландию, а словоформу-отклонение «*wohld*», учитывая вложение прилагательного *old* «старый», можно передать прилагательным «одряхлевший». Славянский корень в словоформе-отклонении «*bludyn*» требуется сохранить. Предлагаемый перевод четырех взаимосвязанных словоформ-отклонений: «**Оживотворение! Ирвикер одряхлевшему блудящему миру**».

2. Стратегически переводчик должен определиться со степенью свободы в обращении с оригинальной индивидуально-авторской пунктуацией. Ритмическое измерение Джойса будет передано последовательно, если переводчик сознательно последует за оригинальной пунктуацией. Приведем подлинник: “*Sonne feine, somme feehn avaunt! Guld modning, have yous viewsed Piers’ aube? Thane yaars agon we have used yooors up since when we have fused now orther*” [11, 593.8-11]. В нашем варианте перевода пунктуация сохраняется: «Сыны зарянки, мы только мы! Златоброе младутро, видали Волнолома зарю? Кануло в лету наше старание зареть другопорядок».

3. Сохраняя словоформу-отклонение, переводчик должен определиться, как он передает славянское слово в переводе. Например, переводчик сохраняет все славянские слова, которые транскрибируются подлинником, передавая слова из славянских языков, пользующихся латиницей, кириллицей. Учитывая, что в «Поминок» насчитывают примерно тысячу славянских лексем, такое переводческое решение может быть целесообразным.

4. Переводятся все английские слова подлинника. Например, для “*Kilt by kelt shell kithagain with kinagain*” [11, 594.3-4] функциональным аналогом может быть «Килт кельта раковинно килтнет родостойко».

5. Переводчик заменяет игру слов в подлиннике функциональным аналогом. Например, “*As royt as the mail and as fat as a fuddle!*” [11, 603.3-4] можно перевести «Беды да печали на почтовых примчали!» Специального решения требуют искаженные рассеченные слова: например, в “*Ve smark*” [11, 601.36] одновременно прочитываются как «Будь козявкой» и как фамилия Отто Бисмарка (*Bismarck*).

6. Латынь передается кириллицей; крылатые выражения даются общепринятым эквивалентом;

для искаженной латыни ищутся варианты. Например, “Qui stabat Meins quan-tum qui stabat Peins” [11, 594.14–15] можно перевести так: «Стоящий подле Меня равно стоит подле Муки».

7. Переводчику следует бережно относиться к ирландскому пласту, чтобы подчеркнуть ирландскую идентичность Джойса. Например, в предложении “We have highest gratifications in announcing to rewtewr publikumst of pratician pratyusers, gen-ghis is ghoon for you” [11, 593.16–18] словоформа-отклонение «gen-ghis» передает как имя Чингиз-хана, так и имя ирландского пивовара Гиннеса. Целесообразно упомянуть ирландское божество Луга, имеющего природу трикстера, проведя аллюзию на картофельный голод, спровоцировавший массовый отток населения из Ирландии. Возможное переводческое решение: «Наивысшее наслаждение возвестить проповедь вдохновенных лугоносных картошкоедов».

Проведенное исследование позволяет заключить, что смена латиницы на кириллицу является главным препятствием к переводу «Поминок» Джойса на славянские языки, пользующиеся кириллицей. Второй трудностью следует назвать перевод оригинальных словоформ-отклонений, содержащих, в том числе, и славянские лексемы. Для полного перевода «Поминок» на славянские языки с кириллицей требуется стратегически определиться с последовательным сохранением словоформ-отклонений и индивидуально-авторской пунктуации.

Перспективным является филологический анализ «Поминок», адаптированный для функционального аналога «Поминок» кириллицей. Учитывая предлагаемые нами принципы, можно приступить к переводу последней части «Поминок» с учетом недостатков, проанализированных в нашем исследовании.

Литература

1. Калинин К. О «математическом» методе в переводе / К. Калинин // *Philology*. – 2016 – № 1 (1). – С. 72–75.
2. Ламеко Н. Метаморфоза как элемент мифотворчества Джеймса Джойса / Н. Ламеко // *Фалькларыстычныя даследаванні: Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі: зб. навук. арт. Вып. 11*. – Мінск : Права і эканоміка, 2014. – С. 142–148.
3. Ламеко Н. «Выход в запредельное»: феномен трансгрессии в творчестве Джеймса Джойса и Сальвадора Дали / Н. Ламеко // *Вісник БДУ. Сер. 4*. – 2014. – № 1. – С. 12–16.
4. Сдобников В. Теория перевода / В. Сдобников, О. Петрова. – М. : Восток-запад, 2007. – 448 с.
5. Сдобников В. Стратегии художественного перевода: коммуникативно-функциональный подход / В. Сдобников // *Язык, культура, перевод. Материалы III международной очно-заочной конференции*. – 2016. – С. 124–128.
6. Bazarnik K. A Polish translation of *Finnegans Wake* in Progress / K. Bazarnik // *James Joyce Quarterly*. – 2010. – 47(4). – P. 567–577.
7. Bindervoet F. Punctuated Equilibria and the Extended Dash / F. Bindervoet, J. Henkes // *European Joyce Studies*. – 2014. – № 23. – P.189 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.questia.com/read/1P3-3901868421/punctuated-equilibria-and-the-exdented-dash>.
8. O’Neill P. *Impossible Joyce: Finnegans Wake* / P. O’Neill. – Toronto, Buffalo, L. : University of Toronto Press, 2013. – 322 p.

Источники иллюстративного материала

9. Беляев К. Анна Ливия Плурабель / К. Беляев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://teneta.rinet.ru/2002/transl_prose/BAK/6.html.
10. Волохонский А. Джеймс Джойс. Уэйк Финнеганов / А. Волохонский. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mitin.com/projects/Joyce/>.
11. Joyce J. *Finnegans Wake* / J. Joyce. – L. : Penguin, 1992. – 628 p.

УДК 81'255.4:929.-051 Рильський(477)(045)

Шепель Ю. О.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТРОПІВ М. Т. РИЛЬСЬКИМ У РОМАНІ О. С. ПУШКІНА «ЄВГЕНІЙ ОНЄГІН» (ПЕРЕКЛАД ПОРІВНЯНЬ)

У статті представлена характеристика перекладацької діяльності М.Т. Рильського, описано особливості передачі мовою перекладу оригінальних мовних засобів письменником і перекладачем, яким є М.Т. Рильський. Актуальність статті визначається необхідністю вивчення творчої майстерні видатних перекладачів із метою виявлення засобів увиразнення мови на стику культур, порівнюючи мовні засоби двох мов. Мета статті полягає в описі перекладацької діяльності М.Т. Рильського. Об'єктом дослідження є російсько-українська перекладацька майстерня М.Т. Рильського. Предметом дослідження є мовні засоби, використані в оригіналі твору «Євгеній Онегін» та ін. і їхнє відтворення в текстах перекладу М.Т. Рильського.

Ключові слова: письменник, переклад, творчі засоби, російська мова, українська мова, теоретик перекладознавства, порівняння.

Шепель Ю. А. Особенности перевода тропов М.Т. Рылским в романе А.С. Пушкина «Евгений Онегин» (перевод сравнений). – Статья.

В статье представлена характеристика переводческой деятельности М.Т. Рылского, описаны особенности передачи на языке перевода оригинальных языковых средств писателем и переводчиком. Актуальность статьи определяется необходимостью изучения творческой мастерской выдающихся переводчиков с целью выявления средств выразительности языка на стыке культур, сравнения языковые средства двух языков. Цель статьи заключается в описании переводческой деятельности М.Т. Рылского. Объектом исследования является российско-украинская переводческая мастерская М.Т. Рылского. Предметом исследования являются языковые средства, использованные в оригинале произведения «Евгений Онегин» и др. и их воспроизведение в текстах перевода М.Т. Рылского.

Ключевые слова: писатель, перевод, творческие средства, русский язык, украинский язык, теоретик переводоведения, сравнение.

Shepel Yu. O. Features of the translation of the trails by M. T. Rylski in Pushkin's novel "Eugene Onegin" (translation of comparisons). – Article.

The article describes M. T. Rylsky's translation activity, describes the peculiarities of the transfer of original language means by a writer and translator in the language of translation, what is M. Rylsky. The urgency of the article is determined by the need to study the creative workshop of outstanding translators in order to identify the means of expressiveness of the language at the junction of cultures, comparing the linguistic resources of the two languages. The purpose of the article is to describe the translation activities of M. T. Rylsky. The object of the study is the Russian – Ukrainian translation studio M. T. Rylsky. The subject of the study are the language tools used in the original works of "Eugene Onegin" and others and their reproduction in the texts of translation by M. T. Rylsky.

Key words: writer, translation, creative means, Russian language, Ukrainian language, translation theorist, comparison.

Загальноновизнаною перлиною російської літератури – пушкінським романом у віршах «Євгеній Онегін» – щиро захоплювалося не одне покоління читачів як росіян, так і українців, а дослідники творчості О.С. Пушкіна проаналізували і прокоментували майже кожен рядок твору. Зрозуміло, що спроба перекласти цей всесвітньо відомий твір іншою мовою – це сміливий крок перекладача, відповідальний іспит творчого сумління, обдарованості, фахової майстерності, і цей переклад – якою б мовою він не чинився, набуває дуже великого значення.

За словами М. Рильського, «значення перекладу в тому, що він збільшує ресурси мови, на яку здійснюється переклад, передає знання одного народу іншому, сприяє поширенню знань та ідей» [3, с. 12].

Актуальність теми визначається важливістю дослідження основних тропів, а саме епітетів. Робота М. Рильського над перекладом є важливим творчим процесом, і дослідження мовних особливостей цих перекладів є плідною темою для аналізу, тому що ці переклади передають дух і культуру тогочасної Росії засобами української мови. Такий переклад має велике значення й залишається актуальним до сьогодні, тому що дослідження творів

Пушкіна важливе як у плані виявлення особливостей національної мови, так і в плані розвитку перекладацької думки.

Лексичні аспекти, ефект контрасту, будучи відображенням однієї з основних закономірностей людського мислення – пізнання світу через співвідношення протилежностей, у художній літературі виступає як важливий компонент авторського стилю, що створюється різноманітним художнім засобів, які втілюють контрастне сприйняття письменником дійсності. Різноманітні форми словесних контрастів складають складну систему засобів художнього мовлення.

Актуальність статті вбачається в необхідності вивчення засобів увиразнення мови на стику культур, порівнюючи мовні засоби двох мов. Недостатньо дослідженими на сьогодні є проблеми перекладу таких мовних засобів, як епітет, порівняння та метафора.

Мета статті полягає у виявленні мовних особливостей оригіналу засобами мови перекладу, визначення основних засобів перекладу епітетів як способу світосприймання й найважливішого змістовного компонента тексту, що являє собою складну художню систему різноманітних зображувально-виразних засобів.

Матеріалом нашого дослідження став переклад М. Рильським твору О.С. Пушкіна «Євгеній Онегін» українською мовою. Особливості цього перекладу викликали цікавість багатьох дослідників, таких як О. Білецький [2], Є. Кирилук [8], Є. Єгорова [2], С. Крижанівський [4], Ф. Неборячок [5], М. Гудзій [6], С. Єрмоленко [7]. Нестандартність мислення, чітка та унікальна точка зору та особливості мови – це характеристики, що безпосередньо є рисами неповторності художнього твору, що ускладнюють процес перекладу.

Об'єктом дослідження є оригінал твору О.С. Пушкіна «Євгеній Онегін» та його переклад М.Т. Рильським.

Предметом дослідження є мовні засоби, зокрема епітет, використані в оригіналі твору «Євгеній Онегін», та їх відтворення в тексті перекладу М.Т. Рильського.

Джерела фактичного матеріалу: твір О.С. Пушкіна «Євгеній Онегін» [10], переклад М.Т. Рильського «Євгеній Онегін» [11].

Одним із важливих елементів перекладу художнього твору є порівняння як стилістичний прийом. Порівняння може стосуватися об'єктів, процесів і дій, що зіставні лише частково. Саме те спільне, що є в об'єктів, які, на перший погляд, належать до різних класів, є основою для порівняння. Йдеться про образне або ж асоціативне авторське порівняння, яке використовують у мові та мовленні як засіб увиразнення та, на думку сучасних когнітивістів, таких як А.М. Приходько та О.С. Кубрякова, є засобом пізнання та оцінки навколишнього світу. Образна семантика виникає в слові або вислові, якщо вони інтенсивно використані в актах емоціонально-чуттєвого пізнання, тобто не в прагматичному, діловому мовленні, а в художньому, в літературі [12, с. 527].

Порівняння – один із найдавніших, широко вживаних тропів, в якому зіставлено два чи більше явищ, предметів та понять за їхньою спільною рисою або ознакою для кращого їх осмислення. Порівняння надає висловлюванню уточнення, особливої виразності та асоціативності, робить його барвистим і соковитим, виявляє ставлення мовця до сказаного [12, с. 532].

У найзагальнішому вигляді всі образні порівняння можна розділити на мовні та мовленнєві. До перших входять уже усталені стереотипні та фразеологізовані порівняння, а до других – оригінальні, авторські, що виникають спонтанно в мовленні під впливом ситуативних чинників.

Характерною ознакою перекладу порівнянь є точність відтворення тексту оригіналу в тексті друготвору. Під час взаємодії близькоспоріднених мов не виникає суттєвих проблем передачі порівняльних зворотів.

В українській мові, як і в російській, для введення порівняння в речення використано низку

сполучників, сполучних слів та дієслів, укр.: *мов, немов, неначе, ніби, начебто, як, схожий, подібний, нагадує, скидається*; рос.: *как, как бы, как будто, подобно, похоже, на подобие, напоминает* тощо. Тобто можна простежити еквівалентну відповідність двох мов.

Аналізуючи переклад порівнянь у тексті друготвору, ми виділяємо такі перекладацькі трансформації, за допомогою яких створено переклад:

1. Мовні трансформації на лексичному рівні. **Наближений переклад.**

Прикладами наближеного перекладу виступають:

Російський варіант: Український варіант:

*Кругла, красна
лицом она,*

*Червоний вид її –
немов*

Как эта глупая луна

**Дурний цей місяць,
що зійшов**

*На этом глупом
небосклоне*

*На цім дурнім
небеснім лоні*

У перекладі Рильського контрастують два поняття *дурний місяць* і *небесне лono*. Мовні засоби різного естетичного плану утворюють синтезований поетичний образ, покликаний розкрити характер Євгенія Онегіна, його світосприймання [11, с. 214].

Російський варіант: Український варіант:

**Как на досадную
разлуку,**

**Як на негадану
розлуку,**

**Татьяна ропщет
на ручей**

**Гнівиться Таня
на потік**

Она несла свои дары

Вона несла свої дари

**И как вакханочка
резвилась**

**І, як вакханочка,
сміялась**

*Я знал красавиц
недоступных,*

*Красунь я бачив
непрístupних,*

**Холодных, чистых,
как зима**

**Холодних, чистих,
як зима**

*Природа трепетна,
бледна,*

*Природа трепетна,
сумна,*

**Как жертва, пышно
убрана**

**Неначе жертва
осяйна**

У перекладі М. Рильським замість буквально-го перекладу *как – як*, був використаний мовний варіант *неначе*, який влучно застосовано в цьому фрагменті.

2. Логізація

Російський варіант: Український варіант:

*Как в лес зеленый
из тюрьмы**Як в ліс зелений
із тюрми**Перенесен колодник
сонный**Колодник лине
в сні щасливім*

*За дверью крик
и звон стакана,**Розмова за дверима
п'яна,**Как на больших
похоронах**Немов
на поминках, іде*

*И, как огнем
обожжена,**І, ніби в полум'ї
страшнім,**Остановилась
она.**Вона спинилась
перед ним.*

*Евгений! «Ах!» –
и легче тени**Євгеній! «Ах!» –
як тінь пташини,**Татьяна прыг
в другие сени...**Татьяна скок
у другі сени...*

3. Вилучення

Під вилученням розуміється створення тексту друготвору з опущення мовних одиниць наявних в оригіналі, тобто в тексті перекладу не порівняння не зберігається. Прикладами вилучення є:

Російський варіант: Український варіант:

*Стоит подобно
грозной тени**Євгеній став
серед алеї*

*Блестает речка,
льдом одета**Ріки просторища
холодні*

У тексті першотвору наявне приховане порівняння – рос. *Блестает речка*, (як лёд) *льдом одета* – укр. *Ріки просторища холодні* перекладено з вилученням порівняння.

Російський варіант: Український варіант:

*И песнь его была ясна,**Були невинні та ясні,**Как мысли девы
простодушной,**Як сон маляти,
пісня діви,**Как сон младенца,
как луна**Як у небесній
вишині*

Під час перекладу опускається порівняння *Как мысли девы простодушной*, залишається лише словосполучення *пісня діви*.

4. Компенсація

Російський варіант: Український варіант:

*То видит он:
на талом снеге,**То бачить він:
юнак знайомий**Как будто спящий
на ночлеге,**Лежить в заметі
нерухомию,**Недвижим юноша
лежит**Немов заснув
оце тепер*

*И песнь его была ясна,**Були невинні та ясні,**Как мысли девы
простодушной,**Як сон маляти,
пісня діви,**Как сон младенца,
как луна**Як у небесній
вишині*

Переклад цього уривку є цікавим через оригінальне відтворення тексту першотвору, в останньому рядку ми спостерігаємо повністю відхилення від оригіналу і вибір мовного еквіваленту перекладача. Також важливо зазначити причину використання наближеного перекладу. Автор у даному фрагменті жертвує точністю відтворення перекладу з метою дотримання кільцевого римування, в якому написаний оригінал.

Для перекладача важливим є саме відтворення тих самих почуттів та емоцій, за можливістю не змінюючи їх, а спробувати передати читачеві перекладу відчуття автора. Емоційно-експресивна природа порівнянь робить їх важливим засобом передачі почуттів та емоцій персонажів, що широким потоком впливається у власне авторську мову художнього твору.

Труднощі можуть виникати лише під час перекладу порівнянь, що містять реалії. Реалії – одиниці лексики кожної мови, які називають речі, поняття, явища, які невідомі носіям іншої мови. Відповідне рішення приймається залежно від адресата твору, часу, в який зроблено переклад, контактів двох культур.

У художньому тексті порівняння займає важливе місце, оскільки саме художній текст є носієм екстралінгвістичної інформації, передає суб'єктивне ставлення і всього народу в цілому, і окремих його представників до реальної дійсності. Письменники у творах передають своє власне та загальнонародне сприйняття світу. У творчості вони послуговуються різноманітними засобами мови, зокрема порівнянням. Порівняльні конструкції мають свою розгалужену та різноступеневу структуру. Вони можуть бути усталеними, тобто мовними, та авторськими, тобто мовленнєвими.

Найчастіше під час перекладу порівнянь Рильський вдається до наближеного перекладу, також використовуються такі перекладацькі трансформації, як логізація, компенсація та прийом вилучення.

Подальший аналіз перекладацьких можливостей майстрів слова сприятиме поглибленню знань і навичок майбутніх перекладачів.

Література

1. Білецький О.І. Творчість М. Рильського / О.І. Білецький. – К. : Дніпро. 1985. – 180 с.
2. Егорова Е. Мастерство перевода / Е. Егорова. – Москва : Сов.писатель. 1977. – 558 с.
3. Зарицький М.С. Переклад: створення та редагування : Посібник / М.С. Зарицький. – К. : Парламентське видавництво, 2004. – 120 с.
4. Крижанівський С.А. Максим Рильський / С.А. Крижанівський. – К. : Вища школа. 1985. – 125 с.
5. Неборячок Ф. О.С. Пушкін українською мовою / Ф. Неборячок. – Львів. 1958. – 182 с.
6. Гудзій М. Поезія О.С. Пушкіна в українських перекладах / М. Гудзій // Вітчизна. – 1955. – № 8. – С. 108–124.
7. Єрмоленко С.Я. З повагою і трепетною любов'ю до О.С. Пушкіна / С.Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 1975. – № 1. – С. 61–72.
8. Кирилюк Е. Школа поетического мастерства / Е. Кирилюк // Радуга. – 1969. – № 10. – С. 152–158.
9. Рильський М.Т. Пушкін українською мовою / М.Т. Рильський. – Збір. творів : Т. 16 : Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство. – К. : Наук.думка, 1987. – С. 212–222.
10. Пушкин А.С. Евгений Онегин [вступит. статья и коммент. А. Тархова]. – М. : Худ.литература. 1978. – 302 с.
11. Рильський М.Т. Поетичні переклади / М.Т. Рильський. – Збір. творів : Т.5 : Поетичні переклади. – К. : Наук.думка, 1984. – 450 с.
12. Левик В.В. О точности и верности / В.В. Левик // Перевод – средство взаимного сближения народов. – Москва. 1987. – С. 520–528.

РОЗДІЛ VII

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

УДК 372.811.161.1.

Азарова Л. Е.

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО В УКРАИНЕ

В статье приводится аналитический обзор существующих на образовательном рынке методик преподавания русского языка как иностранного в высших учебных заведениях. Рассматриваются базовые понятия методики обучения русскому языку как иностранному и их место в системе технологии обучения.

Ключевые слова: методически новации, методика обучения, лингвострановедение.

Азарова Л. Е. Методичні аспекти у викладанні російської мови як іноземної в Україні. – Стаття.

У статті наводиться аналітичний огляд існуючих на освітньому ринку методик викладання російської мови як іноземної у вищих навчальних закладах. Розглядаються базові поняття методики навчання російської мови як іноземної і їхнє місце в системі технології навчання.

Ключові слова: методичні новації, методика навчання, лінгвокраїнознавство.

Azarova L. Ye. Methodical aspects in teaching Russian as a foreign language in Ukraine. – Article.

The article gives an analytical review of the methods of teaching Russian as a foreign language in higher educational institutions existing in the educational market. The basic concepts of teaching Russian as a foreign language and their place in the system of teaching technology are considered.

Key words: methodical innovations, teaching methods, linguistic studies.

Курс «Методика преподавания русского языка как иностранного» является одной из ведущих дисциплин в профессиональной подготовке будущих преподавателей русского языка как иностранного. Этот курс призван познакомить студентов с современным состоянием и тенденциями развития методики преподавания РКИ как науки и ориентирован на формирование у студентов педагогических навыков и умений в области преподавания русского языка как иностранного. Начало XXI века ознаменовалось значительными достижениями в развитии методической мысли, впечатляющим показателем которых могут служить публикации монографического и учебного характера, изданных в Украине. В них содержится современный взгляд на преподавание РКИ с позиций базисных для методики наук: педагогики, психологии, лингвистики, культурологии.

Сохраняет свою значимость методика преподавания РКИ труд старейшего профессора РУДН В.Н. Вагнер [4]. В статье Л.В. Московкина, А.Н. Щукина обсуждается целый ряд педагогических технологий, которые используются при обучении русскому языку как иностранному; рассматриваются вопросы эффективности, интенсивности, целесообразности их применения в тех или иных условиях обучения [6]. Роль лингвострановедения в преподавании РКИ находим в статье Т.В. Ковтун. Она пишет, что «одновременно с изучением языка надо изучать и культуру его народа – знакомиться с историей, литературой, экономикой, географией, политикой страны, бытом,

традициями, психологией. В этом случае язык является не только средством коммуникации, но и способом ознакомления студентов-иностранцев с новой для них действительностью. Комплекс этих сведений принято обозначать словом «страноведение», появившимся в 80-е гг. XIX в., а методику преподавания этих сведений при изучении иностранного языка – лингвострановедением. Главная цель лингвострановедения – обеспечить коммуникативную компетенцию в актах межкультурной коммуникации, прежде всего посредством адекватного восприятия речи собеседника и понимания оригинальных текстов» [4].

Глубокие научные исследования в преподавании РКИ имеет Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина. Это работы Л.В. Асоян, Т.В. Тарасовой, Т.А. Цареградской [1]. Они рассматривали научно-методические направления совершенствования преподавания русского языка как иностранного (РКИ) студентам-иностранцам в сфере коммуникативного общения с учётом межпредметных связей при изучении естественных дисциплин.

Базовые понятия методики обучения иностранным языкам и их место в системе технологии обучения находим в статье А.А. Зернецкой [3]. Методические рекомендации по обучению монологической речи, аспекты обучения языку иностранных студентов исследованы в работах И.А. Федоровой [8], Л.И. Васецкой, Л.Н. Сенник [2]. Лингвокультурологический аспект в преподавании РКИ изучен в работе Л.П. Маслюк [5],

где подан лингвострановедческий материал, являющийся сильным рычагом для укрепления мотивации, создания и поддержания интереса к изучению русского языка иностранными студентами. Доказано, что введение элементов лингвострановедческого характера необходимо в решении проблем соотношения и взаимодействия языка и культуры и отражает реальные потребности теории методики и практики преподавания русского языка как иностранного. В этом и заключается **актуальность** нашего исследования.

Целью данной статьи является исследование базовых понятий методики обучения русскому языку как иностранному и их место в системе технологии обучения.

В последние годы вышло много публикаций по методике преподавания РКИ в высших учебных заведениях. Назовем лишь некоторые методические новации, нашедшие отражение в их содержании. Исследователями принято выделять *общие, частные и специальные*.

Общие методики содержат описание закономерностей и особенностей обучения РКИ вне зависимости от конкретных условий преподавания языка.

Частные методики характеризуют закономерности и особенности преподавания русского языка в конкретных условиях его изучения. Применительно к обучению русскому языку как иностранному разграничение общей и частичной методик следует уточнить. Общая методика изучает закономерности обучения русскому языку независимо от характера и условий обучения, в то время как частная методика исследует закономерности обучения в вузе в конкретных условиях: подготовительный и основные факультеты, интенсивное обучение, обучение в кружках, на краткосрочных курсах и т.д.

Специальные методики, число которых преобладает, характеризуют особенности преподавания какой-либо стороны языка или учебной деятельности педагога. Среди этого вида методик могут быть выделены публикации по лингвострановедению, культурологии, работе с художественным текстом, истории преподавания РКИ, требованиям к профессии учителя русского языка и др. Специальная методика связана с обучением отдельным аспектам системы языка или видам коммуникативной деятельности.

Среди всех видов методик получили широкое распространение методики, отражающие содержание современных методов обучения языку.

Прежде всего это переводная методика, которая опиралась на идеи грамматико-переводного метода обучения, согласно которому в качестве основы обучения рассматривалась письменная речь, а на занятиях основное внимание уделялось изучению грамматики, чтению учебных и

оригинальных текстов, переводу, выполнению тренировочных упражнений. Однако переводные методики обеспечивали хорошее знание системы языка и владение переводными умениями, но не способствовали достаточно прочному овладению языком практически, что привело к появлению новых методик, среди которых в 60–70-е гг. ведущее место заняла классическая методика, сторонники которой пропагандируют сознательный путь овладения языком, утверждая, что, изучив структуру языка, можно успешно пользоваться им, а овладение средствами языка является необходимой предпосылкой владения языком как средством общения [9, с. 51]. На наш взгляд, классическая методика нужна тем, кто хочет работать с иностранным языком или мечтает овладеть им в совершенстве.

Важную роль в изучении РКИ играет коммуникативная методика. Этот тип методики стал особенно популярен с середины XX столетия в связи с интересом к обучению языку как средству общения. Акцент в работе делается на речевую деятельность и устную коммуникацию (аудирование, говорение), бытовое и учебное общение путём моделирования на занятиях ситуаций речевого общения. Научное обоснование метода было предложено проф. Е.И. Пассовым и получило практическую реализацию во многих языковых курсах, в том числе таких популярных, как «Старт-1, 2, 3» (для подготовительных факультетов), «Темп-1, 2» [9, с. 52].

Именно коммуникативные методики больше всего подходят для тех, кто хочет общаться на русском языке или стремится преодолеть языковой барьер.

Интенсивная методика получила развитие под влиянием психологических идей Г. Лозанова и адресована тем, кто стремится овладеть основами языка в сжатые сроки с опорой на психологические резервы личности, которые при традиционном обучении используются недостаточно эффективно. Методика занятий сводится к разыгрыванию и заучиванию речевых образцов в различных ситуациях общения [9, с. 52].

Интерактивная методика предусматривает использование компьютерных технологий и видеозаписей. Этот вид методики за последние годы получил широкое развитие. Выпущено несколько компьютерных курсов русского языка, которые особенно рекомендуются для использования в рамках дистанционного обучения. Используются мультимедийные средства для оптимизации процесса обучения иностранным языкам в неязыковых вузах. В настоящее время коммуникативная методика в обучении русскому языку как иностранному сохраняется и в учебниках, и в методах ведения занятий, хотя приобрела новые направления информационного и мультимедийного харак-

тера, связанного с использованием Интернета. Изучение русского языка стало более интересным и эффективным.

В связи с переходом украинской высшей школы на двухступенчатую систему обучения (бакалавр – магистр) уточнению подверглась система этапов и уровней обучения языку. Был разработан Государственный образовательный стандарт по русскому языку как иностранному, в котором были представлены три этапа обучения (начальный, основной и продвинутый, соответствующие элементарному, свободному и совершенному владению языком в европейской классификации) и 6 уровней владения языком (элементарный, базовый и четыре сертификационных).

Начальный этап (для достижения иностранными студентами уровней владения языком А1, А2, В1) обеспечивается на подготовительном факультете / отделении, обучение на котором является составной частью системы высшего образования иностранных граждан в Украине. Основной (углублённый) и завершающий этапы обучения (для достижения иностранными студентами уровней владения языком В2 – нефилологи, С1 – филологи) обеспечиваются с I по IV курсы – на уровень бакалавра, V–VI курсы – на уровень магистра.

К методическим новациям следует отнести и определение в качестве конечной цели обучения языку достижение стратегической цели, характеризующей уровень владения языком вторичной языковой личностью (термин предложен Ю.Н. Карауловым). Понятие «вторичная языковая личность» рассматривается в современной лингводидактике в качестве одной из ее центральных категорий и используется для характеристики компетенции владеющего языком с точки зрения отражения им в своих речевых произведениях окружающей действительности (картины мира) и для достижения определённых целей в этом мире [9, с. 53].

Таким образом, существующие методики преподавания РКИ в вузах позволяют рассматривать учебный процесс с позиций личностно-деятельного подхода, в рамках которого иностранный студент выступает в качестве активного, творческого субъекта учебной деятельности и требует учёта его психологических особенностей, способностей, интересов и потребностей. Основными задачами курса «Методика преподавания русского языка как иностранного» являются: формирование у студентов лингвометодической базы как основы их будущей профессиональной деятельности; знакомство студентов с современными подходами к организации обучения русскому языку как иностранному; с принципами, средствами, методами, формами организации учебной деятельности иностранных студентов с современными технологиями обучения РКИ.

Об успешности этой методики свидетельствует большое количество студентов-иностранцев, обучающихся в украинских вузах, число которых на сегодняшний день составляет 63906 человек. Почти половина иностранных студентов, которые учатся в Украине (44,61%), являются гражданами постсоветских стран – Азербайджана (16,14%), Туркменистана (15,34%), Грузии (4,48%), Узбекистана (2,69%), Российской Федерации (2,49%), Молдавии (1,6%), Армении (0,68%), Республики Беларусь (0,46%), Таджикистана (0,44%), Казахстана (0,19%) и других. К основным странам, из которых студенты приезжают на учёбу, относятся также страны Азии и Африки – Индия (9,6%), Нигерия (5,63%), Марокко (5,36%), Иордания (3,94%), Ирак (3,85%) и Китай (3,26%) [7, с. 26].

Иностранные студенты получают высшее образование преимущественно в государственных высших учебных заведениях Украины (89,63%), которые признаны за границей и входят в международные рейтинги.

Соответственно, к регионам лидерам по количеству иностранных студентов относятся Харьковская, Киевская, Одесская, Днепрпетровская, Запорожская, Винницкая, Ивано-Франковская, Тернопольская, Львовская и Полтавская области. Только в Харькове учится 20925 иностранцев [7, с. 27].

Иностранные студенты традиционно выбирают медицинские (40,12%), экономические (7,31%), инженерные (4,37%) и правовые (3,79%) направления подготовки, в частности к трендовым, среди иностранцев, специальностям можно отнести лечебное дело (30%), менеджмент (6,51%), стоматологию (5,38%), финансы и кредит (5,29%), правоведение (3,5%), фармацию (3,68%), экономику предприятий (2,51%), учёт и аудит (2,42%), международную экономику (2,34%), строительство (2,13%). Большинство иностранных студентов получают высшее образование по образовательно-квалификационным уровням «бакалавр» (48,9%), «специалист» (38,1%) и «магистр» (7,4%). Почти 2 тысячи иностранцев учатся на языковой подготовке с целью дальнейшего поступления в украинские высшие учебные заведения [7, с. 27].

Статистические данные подтверждают позитивную динамику в желании иностранной молодёжи получать образование в Украине. Традиционно высшие учебные заведения Украины пользуются популярностью среди абитуриентов из постсоветских, африканских и азиатских стран, в то время как доля студентов дневной формы обучения из стран ЕС и Южной Америки составляет менее 5%. Полученные в Украине квалификации дают возможность иностранным выпускникам достойно трудоустроиться на родине.

Литература

1. Асоян Л.В. Актуальные методические направления усовершенствования преподавания русского языка студентам-иностранцам в вузах Украины в учебно-профессиональной сфере с учетом межпредметных связей / Л.В. Асоян, Т.В. Тарасова, Т.А. Цареградская // Вестник ХНУ. – № 12. – С. 30–35.
2. Васецкая Л.И. Организационно-методические аспекты обучения языку иностранных студентов-медиков англоязычной формы образования / Л.И. Васецкая, Л.Н. Сенник // Вестник ХНУ. – № 16. – С. 49–56.
3. Зернецкая А.А. Подход, метод, принцип, прием, обучающее влияние / А.А. Зернецкая // Вестник ХНУ. – № 12. – С. 110–114.
4. Ковтун Т.В. Место и роль лингвострановедения в преподавании русского языка как иностранного / Т.В. Ковтун // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. – 2008. – № 6. – С. 27–29.
5. Маслюк Л.П. Лингвокультурологический аспект в преподавании русского языка как иностранного / Л.П. Маслюк // Вестник ХНУ. – № 16. – С. 155–159.
6. Московкин Л.В. Педагогические технологии в обучении русского языка как иностранного / Л.В. Московкин, А.Н. Щукин // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. – 2008. – № 1. – С. 44–48.
7. Новосад Г. Інтернаціоналізація вищої освіти: іноземні студенти в Україні (2015 – 2016) / Г. Новосад, О. Шаповалова // Матеріали III Міжнародної науково-методичної конференції «Актуальні питання організації навчання іноземних студентів в Україні». – Тернопіль, 18–20 травня 2016 р. – С. 26–28.
8. Федорова И.А. Методические рекомендации по обучению деловой англоязычной монологической речи / И.А. Федорова // Вестник ХНУ. – № 15. – С. 141–149.
9. Щукин А.Н. Методические новации в преподавании русского языка как иностранного в начале нового тысячелетия / А.Н. Щукин // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. – 2006. – № 1. – С. 50–53.

УДК 81.161.2:378.4.014.6–054.62

Бедько І. В.

КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ В УКРАЇНСЬКОМОВНІЙ ПІДГОТОВЦІ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН

У статті визначено сучасні тенденції викладання української мови як іноземної, аналізується роль комунікативно-когнітивного підходу до викладання української мови іноземним громадянам, розглядаються інноваційні методи викладання української мови як іноземної у вищих навчальних закладах. Кінцевою метою визначається формування комунікативно-когнітивної компетенції в студентів-іноземців.

Ключові слова: українська мова як іноземна, комунікативно-когнітивний підхід, мовленнєва діяльність.

Бедько И. В. Коммуникативно-когнитивный аспект в украиноязычной подготовке иностранных граждан. – Статья. В статье определены современные тенденции преподавания украинского языка как иностранного, анализируется роль коммуникативно-когнитивного подхода к преподаванию украинского языка иностранным гражданам, рассматриваются инновационные методы преподавания украинского языка как иностранного в высших учебных заведениях. Конечной целью определяется формирование коммуникативно-когнитивной компетенции у студентов-иностранцев.

Ключевые слова: украинский язык как иностранный, коммуникативно-когнитивный подход, речевая деятельность.

Bedko I. V. Communicative-cognitive aspect in Ukrainian language training for foreign students. – Article.

The article defines the current trends in teaching Ukrainian as a foreign language, analyses the role of the communicative-cognitive approach to teaching Ukrainian to foreign citizens, considers effective innovative methods to teaching Ukrainian as a foreign language in higher educational institutions, and highlights that the formation communicative competence of foreign students.

Key words: Ukrainian as a foreign language, communicative-cognitive approach, speech activity.

Сучасний етап роботи вищих навчальних закладів (ВНЗ) характеризується підвищенням вимог до викладання української мови як іноземної (УМІ) завдяки тим інтеграційним процесам, які відбуваються і стосуються входження України в єдиний освітній простір. Українська мова для іноземних студентів – не тільки навчальний предмет. На сьогодні ця дисципліна є не просто засобом розвитку особистості, частиною культури іноземних громадян, які здобувають вищу освіту в українських ВНЗ українською мовою, формування комунікативної компетенції, що дає можливість майбутньому фахівцю постійно вдосконалюватися в мові. Змістом навчання іноземних студентів у немовних ВНЗ України в даний час є практичне володіння використовувати її для досягнення своєї мети.

Мова – це найважливіший засіб вираження думки, отримання і передачі знань, основа всієї комунікативно-когнітивної діяльності. Саме мовні структури, що підлягають когнітивній обробці в процесі мовленнєвої діяльності, визначають зовнішній світ свідомості кожної особистості [4].

Мовна підготовка іноземних громадян у вищій школі – досить гнучкий освітній процес, що чуйно реагує на зміни, які відбуваються в суспільстві. Вивчення УМІ відіграє велике значення в когнітивному розвитку іноземця, бо саме через мову можна узагальнити розумову (ментальну, мисленнєву) діяльність, тобто вербалізувати (висловити) її. З іншого боку, як зазначає М. Кочерган, «вивчення мови – це опосередкований шлях дослідження пізнання, бо когнітивні й мовні структури перебувають у певних співвідношеннях» [8, с. 148].

На сучасному етапі розвитку лінгвометодики з метою гармонізації навчального процесу викла-

дання іноземних мов, зокрема УМІ, використовуються різноманітні підходи та їх компоненти, а саме:

1) інтегрований підхід, заснований на взаємопов'язаному формуванні вмінь у всіх видах мовленнєвої діяльності;

2) аудитивний підхід, який передбачає, що усне мовлення має випереджати формування продуктивних усно-мовленнєвих умінь;

3) комунікативний підхід, відповідно до якого вивчення іноземної мови покликане враховувати особливості реальної комунікації, тому в основі навчання повинна лежати модель реального спілкування;

4) лінгвокультурознавчий підхід, який полягає в оволодінні мовою соціокультурних особливостей країни, де студент навчається;

5) когнітивний підхід, який спирається на принцип свідомості в навчанні і на теорію соціо-конструктивізму, згідно з якою учень є активним учасником процесу навчання, а не об'єктом навчальної діяльності викладача [6, с. 69].

Комунікативному напрямку у викладанні іноземної мови, присвятили наукові праці відомі лінгвісти: Т. Балихіна, І. Верещагіна, І. Зимняя, Є. Пасов, В. Костомаров, О. Мітрофанова, В. Сафонова та ін.

Ю. Пассов, В. Плахотник, В. Редько, В. Сафонова, Н. Складенко одноставні в думці, що принципами комунікативності є ситуативність, мовленнєво-розумова діяльність, новизна, функціональність, індивідуалізація, діалог культур, комплексність, автентичність.

С. Шатілов простежує комунікативний компонент через сукупність методів навчання, що мають забезпечити діалогове, особистісно-мо-

тиваційне спілкування між студентами в процесі опанування іноземною мовою. Когнітивний підхід передбачає, на думку науковця, осмислене оволодіння слухачами культурно-країнознавчими знаннями та мовним матеріалом. На переконання С. Шатілова, «когнітивно-комунікативний підхід до навчання іноземної мови дає змогу найбільш повно реалізувати освітньо-виховний потенціал дисципліни» [18, с. 39].

Одним з провідних методичних підходів сучасного процесу навчання іноземної мови є когнітивний підхід.

Поняття «когнітивність» (лат. *cognitio* – пізнання, вивчення, усвідомлення) – це здатність людини сприймати зовнішній світ крізь створену ним самим систему поглядів, що залежить від його сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, уяви тощо.

Когнітивні процеси впливають на формування комунікативної компетенції.

У сферу когнітивного слід віднести такі принципи, як: порівняльний або контрастивний принцип, принцип свідомості, принцип спіралевидної прогресії, мовленнєво-розумова діяльність, ситуативність, новизна, функціональність, індивідуалізація, діалог культур, комплексність, автентичність [14, с. 179].

Компоненти комунікативної компетенції (лінгвістична, соціолінгвістична, мовленнєва, стратегічна, соціокультурна та соціальна) перебувають у співвідношенні з рівнями когнітивності, визначені І. Колесниковою, а саме: рівень правила (виконання мовленнєвих дій згідно правила); рівень значення (усвідомлення і розуміння значення лексичних одиниць, що вивчаються); рівень виконання мовленнєвої діяльності (яким чином будується висловлювання, із чого починається, чим закінчується, які аргументи наводяться); соціальний рівень (усвідомлення функції висловлювання (прохання, порада, заперечення тощо); культурологічний рівень (усвідомлення того, наскільки інформація, що повідомляється, відповідає культурним нормам носіїв мов); когнітивний стиль роботи студентів (усвідомлення студентом того, як він навчається, які прийоми використовує, оцінка їх ефективності, а також самооцінка рівня володіння мови) [9, с. 198].

Аналізуючи когнітивний аспект засвоєння мови, О. Леонтьєв наголошує, що протягом вивчення іноземної мови водночас відбувається осмислення філософії бачення світу, що притаманна національній культурі народу, однією із ключових ланок якою є мова. На думку О. Леонтьєва, головне завдання оволодіння іноземною мовою в когнітивному аспекті полягає в тому, щоб навчитися здійснювати орієнтування так, як це робить носій мови [11].

Значна увага лінгвістів приділяється впровадженню комунікативно-когнітивного підходу до

навчання мови як іноземної. Проблемою використання цього підходу займалися багато науковців, зокрема : Г. Барабанова, І. Ігнатова, М. Бородуліна, С. Ніколаєва, Я. Проскуркіна, Т. Самосенкова, А. Шепілова, які запропонували різні методи та прийоми активізації розумової діяльності студентів. Наукові праці багатьох вчених утворюють концептуальну базу для формування принципів положень комунікативно-когнітивного підходу до навчання іноземних мов.

Наразі відбувається подальша теоретична та практична робота лінгвістів (В. Савіна, Л. Фоміна, Т. Скорбач, І. Кулікова та ін.) із впровадження когнітивно-комунікативного підходу до навчання базових видів мовленнєвої діяльності: читання, аудіювання, писемного та усного мовлення.

Т. Балихін, Г. Герасимова, Д. Ізаренкова, Л. Мохаммад та ін. вважають, що комунікативно-когнітивний підхід є найбільш оптимальним до навчання мови іноземцям, який має ряд рівневих особливостей: мовні дії виконуються відповідно до норм, слухач осмислює висловлювання, яку функцію воно несе, усвідомлює, наскільки інформація та її мовленнєве оформлення відповідають культурним нормам носіїв мови.

Ю. Ситнов стверджує, що «комунікативно-когнітивний підхід до навчання іноземної мови є перспективним напрямком у лінгвістиці, який ґрунтується на таких сучасних галузях знань, як когнітологія та комунікативістика, зміст якого полягає у виявленні діалектичного компонента функціонування граматичних одиниць разом із засвоєнням системно-категоріальної структури іноземної мови, що вивчається» [13, с. 148].

Вагомі дослідження у сфері викладання УМІ знайшли своє відображення в працях таких дослідників, як Я. Гладир, І. Жовтоніжко, Т. Єфімова, А. Кулик, Т. Лагута, О. Тростинська, Г. Тохтар, Б. Сокіл, О. Туркевич, О. Тарнопольський, Я. Проскуркіна та ін. О. Попова, Л. Селіверстова. А. Чернова зазначає, що під час вивчення УМІ варто враховувати не лише психолого-педагогічні та соціально-педагогічні підходи, але й спеціалізацію та етапи навчання, комунікативні потреби, існуючі бази знань [17, с. 245].

Метою статті є аналіз ролі комунікативно-когнітивного підходу як одного з інноваційних напрямків до навчання іноземних громадян УМІ у вищій школі.

Предметом дослідження є ефективні методи навчання та інноваційних підходів до викладання УМІ.

Основними принципами комунікативно-когнітивного підходу до викладання УМІ є принципи спрямованості навчання.

Розглядаючи сучасну стратегію навчання УМІ, ми спираємося на базові положення як комунікативного, так і когнітивного підходів, а також дані

суміжних із методикою наук, таких як: когнітивна психологія, лінгвістика, філософія, епістемологія, соціологія, культурологія, педагогіка тощо.

Як відомо, зміст комунікативного підходу полягає в імітації реального спілкування під час навчання іншомовного мовлення як виду мовленнєвої діяльності. Йдеться про відтворення найважливіших параметрів комунікації, а саме: «особистісний характер комунікативної діяльності суб'єкта комунікації; відносини та взаємодія мовних партнерів; ситуація як функція комунікації; зміст процесу спілкування; система мовних засобів, асиміляція якої забезпечить комунікативну діяльність у ситуації спілкування; функціональний характер мовних засобів; евристичне навчання» [12, с. 93].

Зміст когнітивного підходу полягає в спрямованості процесу навчання на формування критичного мислення, вирішення проблем сприйняття, пізнання і розуміння людиною дійсності [12]; придбання, опрацювання, структурування, збереження, виведення і використання знань [10, с. 16]. Когнітивна спрямованість навчання означає організацію формування уявлень про лінгвістичні явища мови, що вивчається, відповідно до закономірностей природного процесу пізнання, забезпечення активної ролі учня в осмисленні мови. Когнітивна стратегія навчання мові дозволяє зробити процес навчання більш ефективним, оскільки використовує наявні в розпорядженні слухача великі ресурси: лінгвістичний досвід і металінгвістичну свідомість.

Отже, комунікативна спрямованість занять передбачає організацію системи знань, умінь і навичок, що дає можливість слухачеві сформувати ряд компетенцій (лінгвістичну, соціокультурну, дискурсивну, соціальну, стратегічну), а когнітивний підхід до вивчення УМІ сприяє накопиченню і впорядкування теоретичних, лінгвокультурологічних знань, розвитку пізнавальних можливостей іноземця [13]. Сучасні методичні завдання навчання мові як іноземній вимагають поєднання комунікативну і когнітивну парадигми, що дає підставу для розробки стратегії комунікативно-когнітивного підходу до навчання іноземних мов.

Спираючись на багаторічний досвід, переконані, що методи навчання УМІ лише за комунікативною методикою не завжди дають вагомий позитивні результати при навчанні студентів-іноземців. Тому, на наш погляд, комунікативно-когнітивний підхід є оптимальним способом вдосконалення викладання УМІ.

Немає сумніву, що у викладанні УМІ в роботі над мовним явищем необхідно брати до уваги критерії, на основі яких будується усвідомлене розуміння мовних одиниць:

1) розгляд кожного граматичного явища з боку форми, значення мовних засобів і особливостей їх використання в різних мовленнєвих ситуаціях;

2) виявлення особливостей граматичних значень і зображення актуалізації мовних засобів у мовленні;

3) врахування особливостей використання мовних одиниць у залежності від сфери вживання;

4) показ ролі тих чи інших мовних одиниць у процесі іншомовної мовленнєвої діяльності» [6, с. 71].

Встановлення цих критеріїв під час формування комунікативної компетенції в процесі навчання українській мові сприяє відображенню найбільш загальних істотних ознак у розумінні, усвідомленні різних внутрішньомовних відносин, найчастіше залежать від функціонально-комунікативної і когнітивної природи самої мови. Даний підхід дозволяє зв'язати систему мови і систему мовлення, парадигматику і синтагматику, статистику і динаміку на рівні свідомого осмислення іншомовної мовленнєвої діяльності.

Успішність оволодіння УМІ багато в чому залежить від мотивації та активності студента, його зацікавленого ставлення до предмету. Активність визначається наявністю здібності аналізувати, порівнювати, узагальнювати; умінням здійснювати ці дії за завданням викладача й самостійно. У практиці викладання самостійність розуміється як внутрішня когнітивна готовність до навчання і копітка комунікативна робота над мовою й мовленням протягом періоду навчання.

Під час вивчення нового матеріалу нами використовуються різноманітні прийоми залучення уваги й її збереження в активному режимі: постійне звернення до студентів протягом презентації мовних зразків, їх пояснення і зіставлення [6, с. 70].

Відомо, що успіх навчання української мови іноземців визначається не тільки методами викладання, а й значною мірою залежить від системи вправ і завдань до них.

Досвід роботи з іноземними студентами переконує в ефективності використання вправ, що розвивають комунікативну компетенцію. Мовленнєві вправи характеризуються тим, що при їх виконанні мовленнєва діяльність студента має досягти певної мети, яка визначається характером ситуативних умов. Мовленнєві вправи, які відображають специфіку мовної комунікації і перш за все її мотиваційний характер, в методиці називаються ситуативно-комунікативними. Кожна мовленнєва вправа передбачає «єдність мотиваційно-ситуативного опису обставин вступу в мовленнєву діяльність і виконання мовленнєвої дії, тобто власне мовленнєвої діяльності» [6, с. 58].

Приклади:

1. Ваше рідне місто – Афіни. Ви запросили Вашого друга в гості на канікули. Розкажіть йому про своє рідне місто, про його визначні пам'ятки.
2. Опишіть свою кімнату.
3. Дайте характеристику студентам, які навчаються з Вами в одній групі.

4. У гуртожитку ви зустрічаєте незнайому людину і хочете дізнатися що-небудь про нього, розпитавши Ваших друзів.

Потреба, яку мовець задовольняє в результаті спілкування, є життєвою необхідністю, оскільки пропонувані викладачем ситуації дійсно можуть відбутися або вже відбулися, і він лише наближає їх у часі.

Для реального підвищення рівня мовної підготовки студентів-іноземців, викладачі використовують палітру видів, засобів та методів навчання.

Подача граматичного матеріалу може здійснюватися за допомогою рольових ігор в процесі навчання. Гра розвиває спостережливість, вчить робити висновки, зіставляти окремі факти. Наведемо приклад реконструкції ситуацій під час вивчення теми «Вираз просторових відносин».

Завдання 1. Розіграйте ситуацію:

1. Розкажіть друзям про те, звідки ви приїхали. Куди б ви хотіли поїхати на канікулах? В яке місто хотіли б поїхати? До кого хотіли б поїхати?

Завдання 2. Парна гра-пантоміма. Один виконує дії, інший коментує їх.

Встаньте, пройдіть повз столів, підійдіть до дошки, напишіть речення з дієсловом руху, поверніться і сідайте на своє місце.

Подібні завдання змушують учасників зануритися в процес розуміння і усвідомлення того, що відбувається. Перший учасник повинен точно зрозуміти, яку інформацію необхідно повідомити (завдання 1), що і як він повинен зобразити (завдання 2), другий, відповідно, зрозуміти і відреагувати на повідомлення (завдання 1), дати точну інтерпретацію побаченого (завдання 2).

Наступна гра «Продовжуй ставити запитання» викликає в студентів емоційну та інтелектуальну напругу, сприяючи активізації засвоєного лексико-граматичного матеріалу. Завдання: по черзі ставити запитання один одному й у відповідь перепитувати свого співрозмовника.

Наприклад:

1 студент: «Як твої справи сьогодні?»

2 студент: «Як мої справи?»

3 студент: «Чому ти питаєш?»

4 студент: «Чому ти не відповідаєш?»

5 студент: «Як звуть твою сестру?»

6 студент: «Як звуть мою молодшу сестру?»

тощо.

Якщо на поставлене запитання студент дає відповідь замість запитання, то він програє. У грі мають тільки питальні речення.

Урізноманітнити процес виконання тренувальних вправ допомагає інтерактивний курс дистанційної підтримки навчання. Наприклад, під час виконання завдань на аудіювання комп'ютер дозволить учням використовувати голоси різного тембру, а також супроводжувати чуже мовлення відеорядом, що полегшує розуміння, особливо на

початковому етапі. При цьому учень може сам для себе вирішити, підключати йому відеоряд відрізу або ні. Самостійний вибір стратегії навчання підвищує мотивацію навчальної діяльності іноземних студентів і сприяє більшій ефективності освоєння української мови. Під час виконання тренувальних вправ корисно застосовувати фронтальні, групові, а також парні форми роботи.

Наш досвід демонструє, що студенти готові витратити більше часу на роботу з комп'ютерним курсом навчання, на навчальну гру, ніж на освоєння підручника з української мови і виконання вправ. Сприймаючи курс дистанційної підтримки навчання як гру, вони не відчують напруги під час виконання значної кількості вправ і впевнені в досягненні результату. «Перевага таких курсів в тому, що вони дозволяють учневі» зануритися «в мовне середовище, брати участь у безпосередньому спілкуванні з персонажами курсу, самому моделювати ситуації спілкування. Все це сприяє розвитку комунікативної компетенції учнів».

О. Тарнопольський стверджує, що «найвищою формою комунікативно-когнітивного підходу до навчання іноземної мови є занурення в іншомовне середовище, де професійні проблеми обговорюються мовою, що вивчається. У такому разі вивчення мови відбувається одночасно з вивченням предметного змісту...» [15, с. 201].

Принцип автентичності в контексті навчання іноземної мови професійного спрямування базується на вмілому використанні автентичних матеріалів у навчальному процесі й обов'язковому створенні мовного середовища на занятті. Ми цілком погоджуємось з думкою Г. Барабанової, яка запропонувала різні якості автентичності, вбачаючи необхідність реалізації автентичності в таких трьох аспектах: підборі автентичного навчального матеріалу, використанні автентичної методики навчання й створенні автентичного спілкування в автентичному середовищі [2, с. 182].

Оскільки інтерактивний курс дистанційної підтримки навчання створюється зі застосуванням мультимедійних технологій, він дозволить учневі слухати мову вигаданих героїв, автентичну музику, переглядати відеоролики, що ілюструють тему, слухати пісні. За допомогою інтерактивного курсу дистанційної підтримки навчання української мови як іноземної не тільки організовується, але й стимулюється проблемно-пошукова діяльність учнів.

Слідом за А. Акішиною та О. Коган ми вважаємо за доцільне виокремити такі стратегії особистісного і національно-орієнтованого навчання:

1) репрезентувати нові мовленнєві моделі та образи на базі вже знайомого

учням мовленнєвого матеріалу;

2) використовувати автентичні матеріали, щоб підвищити привабливість мови;

3) надати студенту можливість вибору матеріалу;
4) пропонувати завдання або проблемні ситуації, вирішення яких становить інтерес для студентів-іноземців [1, с. 74]. Безсумнівно, ті учні, які вміють виокремити нову інформацію і свідомо поєднати її з уже сформованими в них знаннями, створять більше когнітивних зв'язків, які допоможуть їм утримувати цю інформацію в пам'яті.

Зважаючи на вищевикладений матеріал, можна дійти висновку, що використання комунікативно-когнітивного підходу в навчанні української мови як іноземної дозволяє викладачеві активізувати розумову діяльність учнів і підвести їх до глибокого осмислення кожного окремого явища як елемента певної цілісної системи мови, творчо змінити й застосувати під час виконання мовленнєвих дій. У цьому сенсі мова виступає не тільки як система знаків, набір засобів вираження,

але як когнітивна система переробки інформації. Важливо, що комунікативно-когнітивний підхід дає можливість іноземцю самому усвідомлювати і враховувати не тільки структурно-системну, а й комунікативно-когнітивну значимість мовленнєвого матеріалу, що вивчається, його використання в мові, що внаслідок сприяє успішному формуванню комунікативної компетенції загалом.

У даній статті ми намагались обґрунтувати необхідність подальшого аналізу питання комунікативно-когнітивного підходу до вивчення УМІ. Отримані практичні результати не вичерпують всіх аспектів означеної теми і відкривають перспективи для подальшого дослідження питання розвитку пізнавальної самостійності студентів через використання проблемних ситуацій, дозволяють індивідуалізувати навчальний процес, підвищити інтерес студентів до вивчення УМІ.

Література

1. Акишина А.А., Каган О.Е. Учимся учить. Для преподавателя русского языка как иностранного / А.А. Акишина, О.Е. Каган. – М. : Рус. Яз. Курсы, 2004. – 225 с.
2. Барабанова Г.В. Методика навчання професійно-орієнтованого читання внемовному ВНЗ / Г.В. Барабанова. – К. : Фірма «ІНКОС», 2005. – 315 с.
3. Бей Л.Б., Тростинська О.М. Проблеми викладання української мови різним категоріям іноземних студентів / Л.Б. Бей, О.М. Тростинська // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2009. – № 12. – С. 42–49.
4. Григоренко С.Е. Платошина В.В. Английский язык для студентов-медиков / С.Е. Григоренко, В.В. Платошина. – Белгород : НИИ БелГУ, 2016. – 103 с.
5. Жлуктенко Ю.О. Методика викладання іноземних мов у вищій школі / Ю.О. Жлуктенко. – К. : Вища школа, 1971. – 34 с.
6. Игнатова И.Б. Коммуникативно-когнитивный подход в современной лингвометодике обучения РКИ / И.Б. Игнатова // Мир русского слова. – 2007. – № 3. – С. 69–72.
7. Конопляник Л.М. Комунікативно-когнітивний підхід до навчання іноземної мови професійного спрямування / Л.М. Конопляник // Вісник Черкаського університету ім. Богдана Хмельницького. – 2013. – № 13(266). – С. 117–124.
8. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. Підручник / М.П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.
9. Колесникова И.А. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков / И.А. Колесникова. – СПб., Рус.-Балт. информ. Центр БЛИЦ, 2008. – 223 с.
10. Кубрякова Е.С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
11. Леонтьев А.А. Методика / А.А. Леонтьев. – М. : Русский язык, 1988. – 183 с.
12. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению: Пособие для учителей иностранного языка / Е.И. Пассов. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.
13. Ситнов Ю.А. Коммуникативно-когнитивная методика обучения иностранным языкам (на материале сложных грамматических явлений испанского языка) : [монографія] / Ю.А. Ситнов. – Пятигорск : ПГЛУ, 2004. – 218 с.
14. Солсо Р. Когнитивная психология : [монографія] / Р. Солсо. – СПб. : Изд. Дом Питер, 2002. – 592 с.
15. Тарнопольський О.Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти Навчальний посібник / О.Б. Тарнопольський. – К. : Фірма «Інкос», 2006. – 248 с.
16. Туркевич О.В. Методика викладання української мови як іноземної: розвиток науки і становлення терміна / О.В. Туркевич // Теорія і практика викладання української мови як іноземної – 2009. – Вип. 4. – С. 137–144.
17. Чернова А.В. Інноваційні підходи у викладанні української мови як іноземної / А.В. Чернова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – Том 25(64) часть № 2. – С. 318.
18. Шатилов С.Ф. Актуальные проблемы методики обучения русскому языку иностранных учащихся / С.Ф. Шатилов. – Л. : ЛГУ, 1985. – 283 с.

UDC 372.881.111.1

Garmash S. V., Sadkovska V. A.

DISSEMINATION OF INFORMATION IN THE FRAMEWORK OF THE BRITISH COUNCIL ENGLISH FOR UNIVERSITIES PROJECT

The given article is the authors' continuation of research papers dealing with sharing experience in training during the process of learning English for specific purposes in the framework of the project 'English for Universities'. The objectives of this article are presentation new approaches in ESP-training, solving the problems arisen during this process, description essentials and outcomes of this process. A detailed analysis of course objectives is given in the article. It is specially noted that we all live in the epoch of globalization with its positive and negative features and we all change with our changing world.

Key words: ESP, British Council, course objectives, essentials and outcomes, training process, transformational change, epoch of globalization.

Гармаш С. В., Садковська В. А. Поширення інформації в рамках проекту Британської Ради «Англійська мова для університетів». – Стаття.

Представлена стаття є продовження ряду публікацій авторів з метою поширення досвіду в процесі вивчення англійської мови для спеціальних цілей у рамках проекту «Англійська мова для університетів». Цілі статті: презентація нових підходів у процесі навчання, вирішення проблем, які виникають, описання суті та результатів цього процесу. У статті детально аналізуються цілі курсу. Особливий наголос зроблено на тому, що всі ми живемо в епоху глобалізації з її позитивними та негативними особливостями, що ми змінюємося разом зі світом, який змінюється навколо нас.

Ключові слова: англійська мова для спеціальних цілей, Британська Рада, цілі курсу, суть та результати, учбовий процес, трансформаційні зміни, епоха глобалізації.

Гармаш С. В., Садковская В. А. Распространение информации в рамках проекта Британского Совета «Английский язык для университетов». – Статья.

Представленная статья является продолжением ряда статей авторов с целью распространения опыта преподавания английского языка для специальных целей в рамках проекта «Английский язык для университетов». Цели статьи: презентация новых подходов в преподавании, решение проблем, которые возникают во время этого процесса, описание сути и результатов самого процесса. В статье детально анализируются цели курса. Отмечается, что все мы живём в эпоху глобализации с её позитивными и негативными особенностями, и все мы меняемся с изменяющимся вокруг нас миром.

Ключевые слова: английский язык для специальных целей, Британский Совет, цели курса, сущность и результаты, учебный процесс, трансформационные изменения, эпоха глобализации.

The given article is the authors' continuation of research papers dealing with sharing experience during the training process of learning English for specific purposes in the framework of the project 'English for Universities'.

The objectives of this article are presentation new approaches in ESP-training, solving the problems arisen during this process, description essentials and outcomes of this process. A detailed analysis of course objectives is given in the article. It is specially noted that we all live in the epoch of globalization with its positive and negative features and we all change with our changing world.

It's well-known that "... the English for Universities project was initiated by the British Council Ukraine in December 2013 after the Ukrainian Ministry of Education had identified the improvement in levels of English in Ukraine's universities as a priority. The project aims to make a commitment to helping Ukraine make a transformational change in the level of English among both university teaching staff and students at which they can fully participate on the international stage. The project objective is to help Ukraine create its own sustainable EL teaching capacity to take students to B2 or C1 CEFR levels; introduce standards" [1].

It should be mentioned that "...the Common European Framework of Reference for Languages (CEF or CEFR) was put together by the Council of Europe as a way of standardizing the levels of language exams in different regions:

B2 – Vantage. (The capacity to achieve most goals and express oneself on a range of topics. Example: CAN show visitors around and give a detailed description of a place).

C1 – Effective Operational Proficiency. (The ability to communicate with the emphasis on how well it is done, in terms of appropriacy, sensitivity and the capacity to deal with unfamiliar topics. Example: CAN deal with hostile questioning confidently. CAN get and hold onto his/her turn to speak)" [2].

"The project intends to take a flexible and holistic approach depending on the needs and goals of specific universities focusing on the three main groups:

- 1) teachers of English for Specific Purposes (ESP) and English for General Academic Purposes (EGAP);
- 2) subject teachers using English as a Medium of Instruction (EMI) or for research and international purposes;
- 3) general students who need to understand English either for course requirements or as a specific target for the universities (excluding those studying English as a subject in itself)" [1].

The authors of this article are participants from the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" who took part and continue to take an active part in the work of various events organized by the British Council Ukraine and share our knowledge with our colleagues as one of the dissemination events.

The authors successfully completed the 35-hour ESP course on the British Council English for Universi-

ty project (Teacher Development Winter School, Kyiv, 08-13 February 2017) – (Garmash S. V., Sadkovska V. A.); the 42-hour ESP course on the British Council English for University project (Teacher Development Summer School, Kyiv, 13-19 July 2017) – (Sadkovska V. A.); the 35-hour course Academic Teaching Excellence – English as the Medium of Instruction delivered by the British Council in Ukraine in the framework of the English for Universities project (Teacher Development Summer School, Kyiv, 15-19 July 2017) – (Garmash S. V.).

Special attention should be paid to the project, course and modules objectives, the ways of their reaching and studying outcomes from the point view of internationalization of higher education.

The aims and objectives of the project “English for Universities” are:

1. “To achieve positive transformational change in levels of English.
2. To facilitate greater international collaboration.
3. To help Ukraine create its own sustainable EL teaching capacity.
4. To help introduce standards in universities.
5. To help build capability in the ESP / EAP and EMI sectors” [3].

The objectives and outcomes of the modules introduced during the Teacher Development Winter School in Kyiv (08-13 February, 2017) were presented in detail in the article ‘Sharing Experience in the Framework of the Project ‘English for Universities’ (Objectives and Outcomes of Training)’ by Garmash S., Sadkovska V. [4].

The following modules were introduced during the Teacher Development Summer School in Kyiv (13-19 July, 2017):

1. The Language of ESP: Grammar.

By the end of this module trainers are able to:

- 1) demonstrate understanding of two ways of integrating grammar into an ESP syllabus;
- 2) create simple grammar exercises in various ESP contexts using a template;
- 3) formulate aims and plan a grammar lesson for an ESP field;
- 4) incorporate a range of traditional grammar topics into an ESP syllabus;
- 5) explain some grammatical features of technical writing.

2. The Language of ESP: Lexis:

- 2.1 Sources of vocabulary.
- 2.2 Types of vocabulary.
- 2.3 Analyzing vocabulary.
- 2.4 Word combinations and groupings.
- 2.5 Teaching vocabulary.

By the end of this module trainers are able to:

- 1) put together an informed ESP vocabulary syllabus from a range of sources;
- 1) sort and teach ESP vocabulary of two types (active vs passive; technical vs semi-technical);

2) apply knowledge of types of meaning and word formation rules while creating / adapting ESP vocabulary materials;

3) make purposeful use of your knowledge of the basics of lexical combinability and lexical systemic relations while creating / adapting ESP vocabulary materials;

4) apply a range of techniques for teaching ESP vocabulary in accordance with learners’ needs and teaching context.

3. The Language of ESP: Functions.

By the end of this module trainers are able to:

- 1) speak confidently about key terms connected with functions and appropriacy;
- 2) identify exponents and their functions in written and spoken texts;
- 3) understand the importance of functions and chunks in terms of teaching English (in general) and in your own field;
- 4) plan a simple lesson to present and practise written or spoken functions.

4. The Language of ESP: Writing and Written Language.

By the end of this module trainers are able to:

- 1) select writing tasks that are appropriate for their learners’ needs;
- 2) analyse a written text in terms of layout, organisation, genre and text type to help students gain effective writing skills;
- 3) demonstrate knowledge and understanding of a range of approaches to teaching and practicing writing;
- 4) employ knowledge of important writing sub-skills that need to be incorporated into the efficient learning algorithm.

5. The Language of ESP: Reading and Listening.

By the end of this module trainers are able to:

- 1) distinguish between receptive and productive language skills;
- 2) analyse and identify the learners’ reading and listening needs;
- 3) be aware of a range of processes and skills involved in reading and listening;
- 4) make use of various techniques for successful receptive skills activities;
- 5) design appropriate listening and reading-based activities.

6. The Language of ESP: Speaking and Spoken Language.

By the end of this module trainers are able to:

- 1) predict, find out and analyse your learners’ speaking needs;
- 2) identify the features of spoken language;
- 3) familiarise yourself with the key terms and identify the ways they are related to each other;
- 4) evaluate the importance of pronunciation in an ESP course;
- 5) analyse advantages of whole-class, pair work and group work techniques;

6) choose and plan speaking activities to suit the learners' needs;

7) run successful discussions, role plays and simulations [5].

Academic Teaching Excellence (ATE) is a training course that has been developed to help academic staff who do their teaching through the medium of English. Degree courses in Europe are increasingly being taught in English, often where neither teacher nor students are native speakers. ATE has been specifically designed to improve the overall quality of academic teaching by updating lecturers' language skills and offering useful techniques for day-to-day teaching.

By the end of this module trainers are able to:

1) develop a good understanding of the communication principles that underlie academic teaching with English as the medium of instruction;

2) improve the quality of your communication with your students, through more confident and effective teaching in English;

3) benefit from the latest research into English as a medium of instruction;

4) through intensive micro-teaching sessions, acquire advanced communication skills in English through analysing and reviewing current teaching practices;

5) help your higher education institution attract the most talented students and staff [6].

It's very useful and important to have an opportunity to be involved in such training as our world changes and we all live in the epoch of globalization with its positive and negative features.

"The process of globalization, its positive and negative phenomena have been widely discussed recently. A lot of scientific publications, conferences, studies are devoted to these problems. Nowadays the features of globalization are: using of digital technologies, com-

puterization, fiber optics, Internet. It's clear that from the point of information sense the world moves to the real globalization at the present stage of its development" [7, p. 313].

Review some problems arisen during training process in English. "According to the definition ESP is defined to meet specific needs of the learners. In this case – foreign students trained at the engineering departments. The most of them are from the Arabian countries, less – from Africa and Asia. The obvious objective of them is getting the diploma in some particular branch without any efforts. It isn't a secret that overwhelming majority of these students have quite poor as an entry educational level as a behavioral level. That's why they were not able to enter any higher educational institutions in their native countries or in developed countries where payment for training is quite expensive and requirements are too high. This situation caused a huge amount of problems. And one of them is how to motivate these students and how to involve them into the educational process" [8]. The main conflict in such situations is the difference in objectives.

"So the English language for specific purposes may be considered not only as a means of communication for specific group combined with the particular sphere of activities but as a sphere of teaching English to reach goals of fluency in English among more staff and students" [9, 18]. But besides achieving fluency in English there is a problem of achieving an effective communication based on understanding each other.

The obvious conclusion should be made: in changing world from the point view of globalization process the internationalization of higher education causes arising new problems and searching new ways of solving them because of theory and practice differ very often. It deals with the educational (training) process as well.

References

1. British Council [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.britishcouncil.org/ua/en/year-of-english/projects/english-universities>.
2. CEF Levels [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.examenglish.com/CEFR/cefr.php>.
3. The materials introduced by the British Council at the Teacher Development Winter School, Kyiv, 08-13 February 2017 // [britishcouncil.org/ua](http://www.britishcouncil.org/ua).
4. Garmash S. V., Sadkovska V. A. Sharing Experience in the Framework of the Project "English for Universities" (Objectives and Outcomes of Training) / S. V. Garmash, V.A. Sadkovska // Південний архів (Збірник наукових праць. Філологічні науки). – № 68/2017. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017 – С. 87.
5. The materials introduced by the British Council at the Teacher Development Summer School, Kyiv, 13-19 July 2017 // [britishcouncil.org/ua](http://www.britishcouncil.org/ua).
6. Academic Teaching Excellence (ATE) [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.britishcouncil.it/en/english/training-services/universities/teaching-excellence>.
7. Гармаш С.В. Проблеми реформування українського суспільства в умовах глобалізації світової економіки та динамічної невизначеності факторів зовнішнього середовища / С.В. Гармаш // Дослідження та оптимізація економічних процесів: кол. монографія / За ред. О.В. Манойленка. – Х. : «Щедра садиба плюс», 2014. – 517 с.: іл. – С. 313–322.
8. Garmash S. V. ESP in Teaching Foreign Students of Engineering Specialities (Tasks, Problems and Solutions) [Electronic resource] / S. V. Garmash // Тези доповідей XXV міжнародної науково-практичної конференції «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я»: MicroCAD-2017, 17-19 травня 2017р.: у 4 ч. Ч. IV / за ред. проф. Сокола Є.І. – Харків: НТУ «ХПІ». – 372 с. – С. 36. – Access mode : http://science.kpi.kharkov.ua/wp-content/uploads/2017/05/Tezisy_sbornik_part4_2017.pdf.
9. Garmash S. V. ESP-Training in the Framework of Globalization Process [Electronic resource] / S. V. Garmash // Тези доповідей VII-ї Міжвузівської науково-практичної інтернет конференції «Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців із права», 25 травня 2017 р., Національна академія внутрішніх справ, м. Київ. – С. 18. – Access mode : http://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirniki/2017/zbirnyk_inshomovna_250517.pdf.

УДК 378.016:811.161.2'243 (045)

Зозуля І. Є., Стадній А. С.

ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНИХ НАВИЧОК В ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ІЗ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА ДЛЯ ІНОЗЕМЦІВ» НА ПІДГОТОВЧОМУ ВІДДІЛЕННІ

У статті досліджено процес формування україномовних граматичних навичок в іноземних студентів підготовчого відділення. Проаналізовано особливості та запропоновано засоби формування рецептивних і репродуктивних граматичних навичок.

Ключові слова: граматична навичка, активний граматичний мінімум, пасивний граматичний мінімум, граматична форма, іноземний студент.

Зозуля И. Е., Стадний А. С. Формирование грамматических навыков у иностранных студентов дисциплины «Украинский язык для иностранцев» на подготовительном отделении. – Статья.

В статье исследован процесс формирования украиноязычных грамматических навыков у иностранных студентов подготовительного отделения. Проанализированы особенности, предложены средства формирования рецептивных и репродуктивных грамматических навыков.

Ключевые слова: грамматическая навик, активный грамматический минимум, пассивный грамматический минимум, грамматическая форма, иностранный студент.

Zozulia I. Ye., Stadnii A. S. Formation of grammar skills for foreign students of the discipline «Ukrainian language for foreigners» at the preparatory department. – Article.

The process of formation of Ukrainian-language grammar skills for foreign students at the preparatory department are examined in the article. The peculiarities and methods of formation of receptive and reproductive grammatical skills are offered and analyzed.

Key words: grammar skills, active grammar minimum, passive grammar minimum, grammatical form, foreign student.

Одним із головних пріоритетів сучасної освіти є мобільність студентів. Багато молоді навчається в закордонних навчальних закладах, у тому числі й в Україні, здобуваючи освіту з різних спеціальностей. Основному етапу навчання передують підготовче відділення, головною метою якого є вивчення української мови, оскільки вона є не лише засобом спілкування в новому мовному середовищі, а й засобом навчання.

Вивчення української мови як іноземної передбачає оволодіння фонетичними, лексичними, стилістичними, граматичними вміннями й навичками, необхідними для слухання лекцій, читання навчальної літератури, репродуктивно-продуктивного мовлення в усній та письмовій формах. Особливу увагу на заняттях української мови як іноземної викладачі приділяють формуванню граматичних навичок, оскільки саме за допомогою відповідних правил мовці розпізнають граматичні форми, поєднують слова у зв'язне ціле, правильно оформлюють висловлювання.

Українські та зарубіжні науковці широко досліджували природу та особливості граматичних навичок (В.І. Кузнецова, Г.В. Михайлюк, Є.І. Пассов, Н.К. Скляренко [5; 7; 8; 11]. Засоби та технології формування іншомовних граматичних навичок у студентів вивчали В.В. Голубець, Н.М. Карпенко, Г.В. Михайлюк, Н.П. Прокопенко, Ю.В.Сердечний, І.П. Тригуб, М.Г. Шемуда [2; 3; 6; 7; 9; 10; 14; 15]. Особливостям засвоєння української мови іноземцями присвячено роботи П.О. Беха, Л.В. Биркун, Г.О. Строганової [1; 13]. Проте питання формування україномовних граматичних навичок в іноземних студентів підготовчого відділення та основного етапу не було пред-

метом ґрунтовного дослідження. Актуальність роботи зумовлена ще й тим, що саме вивчення граматики викликає найбільше труднощів і запитань в іноземних студентів, оскільки потрібно запам'ятати багато правил, визначень, винятків; уміти обрати граматичну форму відповідно до ситуації спілкування, комунікативної мети, адресата мовлення; зрозуміти спільне та відмінне між граматичною системою рідної мови та української. Метою розвідки є пошук та аналіз ефективних й оптимальних засобів навчання граматики, раціональних методів та прийомів формування граматичних навичок в іноземних студентів. Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати такі завдання: дослідити особливості формування та види граматичних навичок; визначити етапи та засоби формування рецептивних і репродуктивних граматичних навичок.

Грамматичні навички – це автоматизоване правильне використання граматичних засобів у мовленні. Важливим є врахування факторів, що сприяють формуванню іншомовних граматичних навичок у процесі вивчення іноземних мов: внутрішніх (вік, стать, мотиваційну сферу, внутрішню позицію особистості, розвиток та становлення «Я» й почуття ідентичності особистості, спосіб мислення, що домінує), зовнішніх (соціальні умови вивчення іноземної мови, кількість і якість іншомовного мовленнєвого матеріалу) та лінгвістичних (особливості мови, що вивчається) [15, с. 357–358].

Г.В. Михайлюк стверджує, що формування стійких граматичних навичок передбачає два основні етапи: етап презентації нової ГС та етап автоматизації. На етапі презентації особливу увагу

потрібно приділяти формулюванню правил-інструкцій та правил-узагальнень, які повинні відповідати таким вимогам: функціональна спрямованість, адекватність, науковість, узагальненість, доступність та інструктивність [7, с. 180–182].

Сприймаючи граматичну форму, мовці розпізнають ті чи інші ознаки, що сигналізують про цю структуру; їх називають граматичними сигналами, а структуру відповідно розглядають як механізм сигналів, що служить для передачі певних значень.

Розрізняють п'ять рівнів мовленнєвих одиниць:

- 1) рівень словоформи (слово в граматичній формі);
- 2) рівень вільного словосполучення;
- 3) рівень фрази або речення;
- 4) рівень надфразної єдності;
- 5) рівень цілого тексту.

На нашу думку, для іноземних студентів важливими є вивчення перших чотирьох рівнів, оскільки на рівні тексту навички мають бути вже сформованими.

Навчальною програмою з дисципліни «Українська мова для іноземних студентів» нефілологічних спеціальностей передбачено вивчення лише основних граматичних явищ (активний та пасивний мінімум) (табл. 1).

Таблиця 1

Активний і пасивний граматичний мінімум для іноземних студентів нефілологічних спеціальностей

Активний граматичний мінімум	Пасивний граматичний мінімум
– для вираження власних думок в усній (говоріння) чи письмовій (письмо) формах; – для розуміння чужих думок, сприйнятих в усній (аудіювання) чи письмовій (читання) формах.	– для розуміння чужих думок, сприйнятих в усній (аудіювання) чи письмовій (читання) формах.

Основним завданням під час вивчення іншомовного граматичного матеріалу є оволодіння граматичними навичками мовлення: *рецептивними* – навичками аудіювання й читання; *репродуктивними*, тобто граматичними навичками говоріння й письма.

Граматичні навички мовлення (рецептивні й репродуктивні) в іноземних студентів потрібно формувати поетапно та доводити до автоматичного, гнучкого, упевненого використання в мовленні.

Сформованість *рецептивних* граматичних навичок передусє вмінню розуміти думки інших людей в усній та письмовій формах. У цьому випадку першою операцією у формуванні рецептивної граматичної навички є сприймання звукового або

графічного образу ГС, що супроводжується розпізнаванням граматичних форм та співвіднесенням їх із певним значенням; закріплення; тренування; використання ГС у мовленні.

Формування *репродуктивних* граматичних навичок – одна з передумов розвитку вміння висловлювати свої думки в усній та письмовій формах. Щоб здійснити свій комунікативний вибір, іноземний студент має дібрати потрібну лексику, обрати граматичну структуру відповідно до норм мови (синтаксичні та морфологічні особливості ГС) та ситуації спілкування. Вибір та оформлення ГС залежать від певного комунікативного наміру студента: запитати, попросити, заперечити тощо.

Кожна мовленнєва одиниця має свою структуру, яка відображає певні зв'язки між її компонентами. Структуру мовленнєвих одиниць різних рівнів у навчальному процесі можна зобразити за допомогою вербальних правил (описових і правил-інструкцій), моделей-схем і, нарешті, мовленнєвих зразків, наприклад:

вербальне описове правило: *іменник – це частина мови, що називає істоту або предмет і відповідає на запитання хто? що?;*

правило-інструкція: *щоб утворити спільнокореневе слово від лексеми, що вже функціонує в мові, потрібно спочатку виділити в ньому корінь й уже потім за допомогою суфіксів або префіксів створити нове, яке може належати до іншої частини мови;*

модель-схема граматичної структури простого речення: *іменник – дієслово – прийменник – прикметник – іменник;*

мовленнєвий зразок: *Еріка вчиться в технічному університеті.*

Спочатку викладач представляє студентам нову граматичну структуру в певній ситуації, пояснює функції нової ГС, а форма засвоюється нерозривно з функціями. Наступний крок – це перевірка розуміння значення цієї ГС (відповіді студентів на запитання викладача). Потім викладач демонструє графічну форму ГС (пояснює правила утворення, особливості вимови, інтонування). І останній етап – фонетичне опрацювання вивченої ГС (вправи на імітацію).

З метою формування репродуктивних граматичних навичок варто запропонувати студентам виконати цілу низку рецептивно-репродуктивних умовно-мовленнєвих вправ, наприклад:

Імітація ГС – студенти повторюють ГС без змін, списують текст чи підкреслюють граматичні орієнтири. Наприклад, студенти виконують таке завдання: списують речення та підкреслюють конструкції зі словами *є та немає*.

У нашій групі є 10 студентів, але немає двічі. Є студенти з Камеруну, Анголи, Екватору, але немає студентів з Китаю. Кожного дня у нас є 6 уроків, а в суботу й неділю немає занять.

Підстановка до ГС – використання ГС в аналогічних ситуаціях, що доцільно використовувати на етапі закріплення нових знань. Завдання полягає в тому, щоб розказати про предмети, що є в зазначеному місці (на парті, на столі, в сумці, в аудиторії, у гуртожитку) за зразком: *У мене на столі є зошит, але немає словника. У мене в сумці є ручка, але немає книги.* Варто використати схеми: *У мене є + іменник у називному відмінку (№ 1) однини. У мене немає + іменник у формі родового відмінка однини.*

Трансформація ГС – розвиває творче вживання ГС у мовленні за допомогою розширення, скорочення, заміни компонентів, завершення запропонованої ГС, наприклад закінчити речення: *У Олені є брат, але у неї немає.... У Олега є бабуся, але немає У викладача є дружина, але немає...*

Відповіді на запитання – передбачає використання у відповідях на поставлені запитання задані ГС. Запропонувати студентам дати відповіді на запитання: *Що є в Україні, а чого немає? Що є в університеті й чого немає? Що у вас є в аудиторії й чого немає? Що у твоєї сусідки є на парті й чого немає?*

Самостійне вживання нової ГС у діалогічному чи монологічному висловлюванні. Викладачі кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету (ВНТУ), які працюють з іноземними студентами підготовчого відділення, часто використовують на заняттях вправи на автоматизацію дій студентів із новою ГС на рівні надфразної єдності. Головна мета – навчити студентів уживати нову ГС у коротких висловлюваннях монологічного та діалогічного характеру. Іноземці зазвичай виконують рецептивно-репродуктивні умовно-мовленнєві вправи, які спрямовані на вироблення вмінь об'єднувати фрази в мікромонологи та мікродіалоги. Студенти повинні довести до автоматизації нову граматичну структуру на рівні надфразної єдності. Викладач демонструє вживання нової ГС у коротких висловлюваннях монологічного й діалогічного характеру, наприклад, ГС *Мені (тобі, йому, їй, нам, вам, їм) подобається ...* можна використовувати як у розповідних реченнях, так і в питальних. Іноземні студенти часто вживають цю ГС, коли розповідають монологи на теми: «Мое захоплення», «Мій вільний час», «Урок з української мови» тощо.

На рівні надфразної єдності пропонуємо застосувати інтерактивні прийоми, наприклад «рухомі шеренги», «карусель» та «натовп», що передбачають переміщення учасників спілкування та зміну мовленнєвих партнерів з метою об'єднання ЗМ у діалогічну єдність. У «шеренгах» іноземні студенти стають обличчям один до одного у дві шеренги та обмінюються запитаннями з партнером, навпроти якого вони опинилися, наприклад:

Які цікаві місця є у твоїй країні? Після першого обміну репліками шеренги перемішуються, в результаті чого створюються нові пари. У «каруселі» студенти утворюють два кола – внутрішнє й зовнішнє, де вони стоять також обличчям один до одного. Кола рухаються в протилежних напрямках, що забезпечує зміну мовленнєвих партнерів. У «натовпі» студенти вільно пересуваються по аудиторії, обираючи собі співрозмовників. Кожен з учасників спілкування може змінити 3-4 партнерів. Під час виконання цих завдань студенти розвивають зв'язне мовлення, пізнають один одного і, таким чином, покращують міжособистісні стосунки. Колективна взаємодія й співпраця викладача та студента, викладача й групи студентів є одним із найважливіших елементів методичної системи інтенсивного вивчення української мови як іноземної.

Оскільки мовлення за своєю природою ситуативне, то іноземних студентів треба ознайомлювати з новими ГС у типових комунікативних ситуаціях. Із цією метою можна використовувати реальні та уявні ситуації, створені різними засобами: за допомогою вербального опису, ілюстративного, предметного або дійового унаочнення.

Серед основних властивостей граматичних навичок виділяють автоматизованість, стійкість, гнучкість, свідомість та відносну складність [5; 8]. На етапі ознайомлення завдяки використанню кількох ситуацій мовлення й різноманітного лексичного наповнення нової ГС починає формуватися така властивість граматичної навички, як *гнучкість*. На етапі автоматизації її потрібно розвивати, але основне – відпрацювання її *автоматизованості*. Нова ГС утворюється на двох рівнях – на *рівні фрази* та на *рівні надфразної єдності*, де крім автоматизованості, має бути сформована ще й *стійкість* навички. Важливо також навчити студентів не лише розуміти вивчені ГС, а й *свідомо* використовувати їх у різних видах мовленнєвої діяльності.

Формування граматичних навичок іноземних студентів викладачі кафедри мовознавства ВНТУ реалізують шляхом моделювання реальних комунікативних ситуацій, які сприяють засвоєнню мовних одиниць у типових текстах. Належну увагу приділяють міжпредметним зв'язкам, добираючи тексти з фізики, математики, техніки. Для цього в практиці роботи використовують інноваційні технології навчання: роботу в групах і парах, фронтальні форми роботи, рольові ігри, дискусії, метод проектів, нестандартні форми проведення занять. Вони сприяють розвитку навичок критичного мислення та пізнавальних інтересів студентів. Робота іноземців у парах, у малих групах допомагає здійснити принцип «навчаючись – навчаю».

Для полегшення сприйняття та кращого засвоєння граматичних правил викладачі кафедри

розробляють теоретичні схеми, таблиці. Студенти ведуть у зошитах «граматичні довідники».

Дотримуючись принципів систематичності та послідовності, варто домагатися якісного засвоєння граматичних структур. Для виявлення рівня здобутих знань студентів викладачі проводять контрольні роботи, що містять різнорівневі завдання, тестування.

Отже, усі розглянуті нами завдання спрямовані на засвоєння іноземними студентами активного граматичного мінімуму. Але не треба забувати й про пасивний граматичний мінімум.

Етап автоматизації дій іноземних студентів з новими ГС пасивного мінімуму, як і активного, має два рівні: рівень окремого речення та рівень надфразної єдності (або мікротексту), де переважно використовують некомунікативні рецептивні вправи таких видів: на розпізнавання ГС і диференціацію ГС та умовно-комунікативні вправи для перевірки розуміння ГС пасивного мінімуму, що засвоюється, відповіді на запитання. Із цією ж метою можуть бути використані й некомунікативні вправи на переклад з іноземної мови (з української) рідною мовою. ГС пасивного мінімуму стануть предметом дослідження в наших подальших розвідках.

Підсумувавши все вищезазначене, можна зробити висновок, що граматики – це важлива складо-

ва частина комунікативної компетенції іноземних студентів. Граматичні навички – це автоматизоване правильне використання граматичних явищ у мовленні. Вироблення граматичних навичок потребує комплексного підходу.

Отже, формування мовленнєвих умінь іноземних студентів неможливе без оволодіння ними певним обсягом мовного граматичного матеріалу (як активного, так і пасивного мінімумів). Представлено вправи, спрямовані на засвоєння нових граматичних структур, апробовані в роботі з іноземними студентами підготовчого відділення протягом 10 років. Доведено, що без граматики неможливе оволодіння будь-якою формою мовлення. Беззаперечним є той факт, що вміння змінювати й сполучати слова та фрази – одна з найважливіших умов практичного володіння мовою й використання її як засобу спілкування. Це вміння ефективно тільки тоді, коли воно здійснюється автоматично, тобто охоплює необхідний набір граматичних навичок. Таким чином, проблема формування граматичних навичок в іноземних студентів і, відповідно, навчання іншомовного мовлення на сучасному етапі розвитку теорії й практики викладання української мови як іноземної у вищій школі належить до найбільш актуальних й усе ще недостатньо досліджених.

Література

1. Бех П.О. Концепція викладання іноземних мов в Україні / П.О. Бех, // Іноземні мови. – 1996. – № 2. – С. 3–8.
2. Голубець В.В. Класифікація граматичних структур японської мови на середньому ступені мовного вищого навчального закладу / В.В. Голубець // Вісник КДЛУ. Серія: педагогіка, психологія. – 2000. – Вип. 3. – С. 165–169.
3. Карпенко Н.М. Концептуальні підходи до формування іншомовної граматичної компетенції студентів І курсу факультету іноземних мов / Н.М. Карпенко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 111. – С. 133–136.
4. Касаткіна О.В. До питання розвитку граматичної компетентності студентів на заняттях іноземної мови / О.В. Касаткіна // Вісник Житомирського державного університету. Серія: Педагогічні науки: науковий журнал. – Житомир : ЖДУ, 2011. – Випуск 59. – С. 52–55.
5. Кузнецова В.И. Традиционные подходы обучения грамматике иностранного языка / В.И. Кузнецова // Альманах современной науки и образования. – 2012. – № 9. – С. 131–133.
6. Михайлюк Г.В. Навчання граматичних аспектів японської мови у вищому мовному навчальному закладі з урахуванням особливостей японського та українського менталітету / Г.В. Михайлюк // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія. – 36. статей: Вип. 16. – Ялта : РВВ КГУ, 2007. – Ч. 2. – С. 152–159.
7. Михайлюк Г.В. Особливості введення граматичного матеріалу японської мови на середньому рівні навчання / Г.В. Михайлюк // Українська орієнталістика: Зб. наук. праць викл. та студ. Ін-ту схід. мов Київ. нац. лінгв. ун-ту. – К., 2006. – Вип. 1. – С. 178–190.
8. Пассов Е.И. Условно-речевые упражнения для формирования грамматических навыков / Е.И. Пассов. – М., 1978 – С. 8.
9. Прокопенко Н.П. Формування іншомовної комунікативної компетенції у навчанні граматиці англійської мови студентів напряму підготовки «Міжнародна економіка» та «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності»: зб. матеріалів МНПК [«Соціум. Наука. Культура»], (29–31 січня 2008 р.) [Електронний ресурс] – К., 2008. – Режим доступу : <http://intkonf.org/>.
10. Сердечний Ю.В. Цілісний підхід у викладанні граматики / Ю.В. Сердечний // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». – Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського університету. – 2012. – Вип. 18. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : nbuv.gov.ua/portal/natural/vdpu/Movozn/2012...33.pdf.
11. Склярєнко Н.К. Сучасні вимоги до вправ для формування іншомовних мовленнєвих навичок і вмінь / Н.К. Склярєнко // Іноземні мови. – 1999. – № 3. – С. 3–7.
12. Склярєнко Н.К. Типологія вправ в інтенсивному навчанні іноземних мов / Н.К. Склярєнко // Гуманістичні аспекти лінгвістичних досліджень і методики викладання іноземних мов: Збірник наукових праць. – 1992. – С. 9–14.
13. Строганова Г. Концептуальні підходи до засвоєння української мови іноземними студентами / Г. Строганова // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2008. – Вип. 3. – С. 173–179.
14. Тригуб І.П. Формування граматичної компетенції у студентів немовних спеціальностей ВНЗ у процесі вивчення англійської мови / І.П. Тригуб // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2014. – № 10. – Том 2. – С. 74–77.
15. Шемуда М.Г. Формування іншомовної граматичної компетенції : фактори впливу / М.Г. Шемуда // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна. – 2012. – Вип. 27. – С. 357–358.

УДК 378.147:111

Карпінська Л. Л., Безніс П. М.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО НАВЧАННЯ НА ПРИКЛАДІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті проаналізовано різні підходи до проблеми диференційованого навчання. Запропонована групова форма організації занять з іноземної мови, при якій диференціація навчання базується на врахуванні рівня підготовки студентів немовних спеціальностей. На прикладі навчальної комунікації показані вправи різної складності для розвитку розмовних навичок.

Ключові слова: диференційоване навчання, підгрупа, студенти немовних спеціальностей, підготовленість.

Карпинская Л. Л., Безнис П. М. Организация дифференцированного обучения на примере развития коммуникативных навыков у студентов неязыковых специальностей. – Статья.

В статье проанализированы различные подходы к проблеме дифференцированного обучения. Предложена групповая форма организации занятия по иностранному языку, при которой дифференциация обучения основана на учете степени подготовленности студентов неязыковых специальностей. На примере обучения коммуникации показаны упражнения разной сложности для развития навыков говорения.

Ключевые слова: дифференцированное обучение, подгруппа, студенты неязыковых специальностей, подготовленность.

Karpynska L. L., Beznyts P. M. The organization of ability-based teaching using an example of the communication skill development among students of non-linguistic specialties. – Article.

The article provides analysis of different approaches to the problem of ability-based teaching. Cooperative grouping strategies for a foreign language class is suggested. Ability-based teaching is based so that different level students of non-linguistic specialties can be taught at one lesson. Using an example of communication training, some exercises of varying complexity for the development of speaking skills are shown.

Key words: ability-based teaching, subgroup, students of non-linguistic specialties.

Знання іноземної мови є одним із найважливіших показників успішності і освіченості людини в сучасному світі. Вважають, що англійською мовою в тій чи іншій мірі володіють в даний час близько 1 мільярда людей, тобто 1/7 населення нашої планети. Французькою мовою, за різними даними в світі, володіють від 220 до 260 мільйонів, а рідною мовою для найбільшої кількості людей в Європі є німецька мова. Інакше кажучи, іноземна мова стала культурним і комунікативним мостом через океан, з'єднавши країни і континенти [3, с. 11]. Тому постійно і безповоротно зростає потреба все більш інтенсивного і глибокого викладання мов у вищих навчальних закладах. Але забезпечити якісне засвоєння програмного матеріалу неможливо без диференціації в навчальному процесі. Тема реалізації диференційованого навчання на практиці залишається актуальною протягом десятиліть і при цьому ще недостатньо досліджена.

Ця проблема здавна розглядалася різними педагогами по-різному. Уже в 19 столітті нею займався Йозеф Зіккенгер (1858–1930 рр.). Він заснував Мангеймську систему (по найменуванню міста Мангей), яка полягала в тому, що учні, в залежності від свого рівня розвитку і здібностей, ділилися на слабких, середніх та сильних, після чого розподілялися на відповідні класи [8]. Навчання іноземним мовам організовувалися тільки для найздібніших учнів, які могли б продовжувати навчання в середніх і вищих навчальних закладах. Через відмінності в навчальних програмах учні з більш низьким рівнем розвитку і підготовкою не могли переходити в класи для більш сильних учнів, оскільки самі програми не давали можливості слабшим учням досягати високого рівня.

Хоча деякі положення цієї системи були позитивно сприйняті в різних європейських країнах і в США, в цілому такий підхід справедливо критичували [4, с. 128].

Радянський педагог І.М. Чередов вважав, що поділ на підгрупи повинен здійснюватися на основі психологічних індивідуальних особливостей учнів, щоб організація роботи з підгрупами сприяла їх розумовому розвитку [6; 7].

Однак викладач іноземної мови через стислі терміни навчання студентів немовних спеціальностей і нетривалих контактів із ними не має можливості детально вивчити психолого-педагогічні якості кожного учня і окремо скласти його індивідуальну характеристику.

Сучасний естонський педагог І.Е. Унт під диференційованим навчанням розуміє умовний поділ однієї цілої групи учнів на підгрупи за рівнем їх підготовленості і вже сформованим знанням, умінням і навичкам. Навчання повинне вестися за єдиною програмою на одному загальному занятті, але будуватися для кожної підгрупи по-різному [5, с. 100].

Для реалізації диференціації навчання учні немовних спеціальностей діляться на підгрупи за результатами виконаних завдань і тестів. Однак далі у викладачів виникають труднощі, пов'язані з ефективною організацією одночасної роботи в цих підгрупах з учнями, бо вони помітно різняться за рівнем своєї підготовленості. Диференційований підхід передбачає різні за складністю завдання для досягнення одних і тих же кінцевих цілей навчання.

Передові викладачі в ході заняття пропонують додаткові індивідуальні завдання сильним

студентам і окремі спрощені вправи для слабких. Недоліком такого підходу є те, що окремі учні, виконуючи отримані завдання, випадають із загального робочого процесу і ритму заняття. Крім того, середні і сильні учні, які швидко працюють завдяки своїм здібностям і менше потребують вправ, отримують ще додаткові, в той час як слабкі виконують полегшені завдання в меншій кількості. Під час усного фронтального опитування добре підготовлені студенти відповідають відразу, а іншим потрібен час, щоб подумати і осмислити почуті відповіді. Тому для слабких учнів темп заняття на цьому етапі здається занадто швидким, а сильним – занадто повільним. Треба ще врахувати і психологічний аспект, коли сильний студент може не зрозуміти, чому його роботу на занятті і роботу товариша, який виконав менше завдань, оцінили однаково.

Без диференціації в навчанні неможливо сформувати комунікативні навички, а це одна з найактуальніших проблем в методиці навчання іноземної мови. Згідно з Загальноєвропейською компетенцією володіння іноземною мовою (Common European Framework of Reference, CEFR) у комунікативні навички на рівні B1, з якими учні вже повинні прийти до ВНЗ, включені такі найважливіші вміння: розуміє основні ідеї простих чітких даних зі знайомих областей, що регулярно зустрічаються на роботі, в школі, на відпочинку тощо; може спілкуватись у більшості ситуацій, що можуть виникнути під час подорожування в районі, де говорять цією мовою; може скласти зв'язне повідомлення на знайомі теми чи які відносяться до особистих інтересів; може описати враження, події, мрії, надії і прагнення, викласти і обґрунтувати свої думки та плани [7].

Мета статті полягає в розробці ефективно побудованого заняття зі студентами, в яких різний рівень підготовки. Відповідно до мети визначено завдання:

- 1) показати спосіб компактно організації групової роботи з учнями;
- 2) визначити місце самостійної роботи на занятті;
- 3) запропонувати диференційовані продуктивні і репродуктивні вправи;
- 4) запропонувати зорову опору для коректної побудови висловлювання в англійській мові.

Для реалізації диференційованого навчання студентів немовних спеціальностей доцільно складати підгрупи, в залежності від рівня підготовленості учнів, відповідно до концепції І.Е. Унт. В організаційному відношенні такий прийом більш зручний і економічний за часом, оскільки кожен студент знає, в яку групу він входить. Викладачеві лише варто назвати підгрупу, щоб учень приступив до роботи. Необхідно відразу пояснити, що поділ не носить жорстко за-

кріплений характер, і за певних обставин учні з однієї підгрупи можуть переходити в іншу.

Темп роботи буде залежати від навчальних можливостей і підготовленості учня. Велика увага приділяється самостійній роботі на занятті.

Перша підгрупа «А» складається зі слабких студентів, у другу підгрупу «В» входять сильні і середні. На кожному етапі заняття дається загальне самостійне завдання для студентів однієї підгрупи, а поки вони його виконують, викладач фронтально та індивідуально працює з іншою підгрупою учнів.

Наприклад, під час аудіювання невеликого тексту на повністю знайомому матеріалі сильним і середнім студентам можна запропонувати одне з таких завдань:

- 1) усно підготуватися до анотування прослуханого матеріалу;
- 2) скласти рецензію на текст;
- 3) підготувати переказ змісту тексту від третьої особи.

Для обдумування відповіді і можливого складання коротких допоміжних заміток студентам дається певна кількість часу, під час якого викладач повністю переходить на роботу зі слабкою підгрупою А.

Для допомоги менш підготовленим учням виконати поставлені завдання їм необхідно дати зорові опори: окремі слова з перекладом, словосполучення і, обов'язково, коротку схему побудови речення англійською [1, с. 23]. Студенти, в яких не вироблені навички говоріння, забувають про фіксований порядок слів в іноземній мові і часто роблять помилки при спробі скласти найпростіше речення. Їм доцільно дати спрощену схему у вигляді короткого запису:

- 1) обставина;
- 2) підмет;
- 3) присудок;
- 4) додаток;
- 5) обставина [2, с. 16].

Необхідно відразу звернути увагу учнів на те, що речення не обов'язково має включати в себе всі чотири складові частини, окремі другорядні члени можуть бути відсутні.

Далі ставиться завдання відповісти на кілька поставлених питань до прослуханого тексту і бути готовими логічно об'єднати відповіді, тобто відтворити сказане таким чином, щоб вийшло невелике монологічне висловлювання.

Питання за змістом тексту задаються альтернативні, які вже містять у собі два варіанти відповіді. Студенту тільки треба вибрати з них правильний. Зазвичай учень спочатку дає відповідь одним словом. Після цього на вимогу викладача він самостійно складає повне речення, спираючись на задану схему, з дотриманням правильного порядку слів. Після трьох або чотирьох відповідей на

питання один з учнів підгрупи в логічній послідовності по пам'яті повторює почуті відповіді, об'єднуючи їх в короткий монолог. З досвіду викладання треба відзначити, що навіть механічно відтворити почуті фрази спочатку зазвичай може один студент на всю підгрупу. Однак, якщо таку роботу проводити систематично, то із цим завданням на наступних заняттях впораються двоє, потім – троє, і далі їх кількість буде зростати, а механічне повторення поступово почне замінюватися творчою імпровізацією, завдяки оволодінню новим мовним матеріалом.

Після відповідей на питання підгрупі А, для засвоєння нової лексики і вироблення навичок побудови речення, можна запропонувати самостійно записати кілька речень щодо тексту, з використанням раніше даних опорних слів і словосполучень. У той час поки студенти виконують завдання, викладач переходить на роботу із сильними і середніми учнями підгрупи В, вислуховує і

оцінює їх відповіді, звертає увагу на помилки або обмовки, задає уточнюючі питання і т.д. Далі студентам сильної підгрупи В можна запропонувати самостійно скласти і записати план прослуханого тексту у формі питальних речень, а за цей час перевірити, як впоралися зі своїм завданням учні зі слабкої підгрупи А.

Займаючись окремо то зі слабкою, то із сильною підгрупою, підключаючи то одну, то іншу частину учнів, викладач зможе більше часу приділяти індивідуальній роботі з окремими студентами, без шкоди решті студентам, вибирати оптимальний темп заняття як для добре, так і слабо підготовлених учнів, ефективно використовувати різноманітні вправи. При такій побудові заняття задіяні всі три форми навчальної роботи: фронтальна, групова та індивідуальна. Усе це сприяє вирішенню проблеми ліквідації розриву між сильними, слабкими учнями. Домашнє завдання теж даються диференційовано.

Література

1. Берман И.М. Методика обучения английскому языку в неязыковом вузе / И.М. Берман – М., 1970. – 112 с.
2. Берман И.М. Грамматика английского языка / И.М. Берман, Т.М. Ковбасюк. – 2-е изд., перераб.и доп. – К. : Вища шк., 1983. – 301 с.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
4. Педагогическое творчество в Германии / [составит.: А. Панов]. – Москва, 1921. – 128 с.
5. Унт И.Э. Индивидуализация и дифференциация обучения / И.Э. Унт. – М. : Педагогика, 1990. – 192 с.
6. Чередов И.М. О дифференцированном обучении на уроках / И.М. Чередов – М. : Просвещение, 1973. –156 с.
7. A Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment [Electronic resource]. – Access mode : https://www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/framework_en.pdf .
8. Мангеймська система [Electronic resource]. – Access mode : <http://ibib.ltd.ua/manngeymskaya-sistema-25467.html>.

УДК 378.147

Межуєва І. Ю.

МЕТОД КЕЙСІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НЕМОВНОГО ВУЗУ

Стаття присвячена методиці кейс-стаді, яка використовується під час вивчення іноземної мови з метою формування професійної комунікативної компетенції студентів. У роботі висвітлені головні риси цього методу, класифікація кейсів, етапи роботи з ними, а також надані практичні рекомендації.

Ключові слова: кейс, метод кейсів, технологія, професійна комунікативна компетенція, навчання іноземній мові.

Межуєва И. Е. Метод кейсов в процессе формирования профессиональной коммуникативной компетенции студентов неязыкового вуза. – Статья.

Статья посвящена методике кейс-стади, используемой при обучении иностранному языку с целью формирования профессиональной коммуникативной компетенции студентов. В работе освещены отличительные особенности этого метода, классификация кейсов, этапы работы с ними, а также даются практические рекомендации.

Ключевые слова: кейс, метод кейсов, технология, профессиональная коммуникативная компетенция, обучение иностранному языку.

Mezhuyeva I. Yu. Case-study in the process of forming the communicative competence of non-linguistic students. – Article.

The given article is devoted to case-study method used in the process of foreign language teaching, which aims to form students' professional communicative competence. It highlights the distinctive features of this method, the classification of cases, the stages of working with them, as well as practical recommendations.

Key words: case, case-study, technology, professional communicative competence, foreign language teaching.

Постановка проблеми. Питання використання методу кейс-стаді у вищій професійній освіті є досить актуальним, що пояснюється двома причинами. Перша причина полягає в загальній тенденції розвитку вищої освіти відповідно до Закону України «Про вищу освіту», її орієнтації на формування професійної компетентності, зокрема на основі знання хоча б однієї іноземної мови. Особлива увага приділяється здатності до постійного навчання й самовдосконалення. Друга причина полягає в підвищенні вимог до якості підготовки фахівців. Розширення міжнародних контактів між людьми, що займаються одним видом діяльності, але говорять різними мовами, зумовлює необхідність поглибленого вивчення професійного аспекту іноземної мови. Діяльність сучасного підприємця, менеджера є ситуаційною, тобто визначається ситуаціями, що є на ринку праці, товарів і послуг. У зв'язку із цим актуальність пошуку комунікативних технологій і активних методів навчання (рольова гра, проектна робота, конференція, дискусія і т. ін.), які відповідають сучасним цілям викладання іноземної мови у вузі й спрямовані на розвиток професійної компетентності, не викликає сумнівів. До найбільш ефективних методик викладання іноземної мови належить кейс-метод, заснований на навчанні шляхом розгляду конкретних завдань-ситуацій (кейсів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше метод кейсів був застосований в учбово-му процесі в Гарвардському університеті в 1870 р. Перші кейси були опубліковані в 1925 р. у Звітах Гарвардського університету про бізнес. У 20-і роки кейс-метод («метод казусів») використовувався й у нашій країні викладачами економічних дисциплін, але потім на довгий час був забутий. Сьогод-

ні є дві школи кейс-стаді – Гарвардська (американська) і Манчестерська (європейська). У рамках американської школи метою вирішення кейса є пошук єдиного правильного рішення, європейська школа вивчає кейси, виходячи з багатоваріантності вирішення проблеми. За об'ємом європейські кейси містять 10–12 сторінок, американські кейси більші – 20–25 сторінок тексту, а також 8–10 сторінок ілюстрацій.

На думку П. Петріченко, в Україні найбільшим розробником бізнес-кейсів є Києво-Могилянська бізнес-школа [5].

Іншомовна комунікативна компетентність із погляду формування готовності студентів здійснювати спілкування в певному професійному середовищі досліджувалася на прикладі таких груп фахівців: майбутніх інженерів (І. Галімізянова, О. Мінеєва, Н. Патяєва), медиків (Г. Архипова), екологів (Е. Бібікова, С. Дікарева), юристів (Ж. Глотова), економістів (І. Волгжаніна, С. Кузнецова, Г. Петрова).

Вивчення педагогічних досліджень дозволило підтвердити актуальність і недостатнє висвітлення проблеми формування іншомовної професійної комунікативної компетентності.

Таким чином, визначилася проблема дослідження, вирішення якої вимагає відповіді на запитання: «Як використовувати кейс-метод у формуванні іншомовної комунікативної компетентності студентів найбільш продуктивно?».

Мета статті – проаналізувати й з'ясувати ефективність використання кейс-методу у формуванні професійної комунікативної компетентності під час викладання англійської мови студентам немовних вузів, а також розглянути практичні шляхи його застосування.

Виклад основного матеріалу. Метод кейс-стаді (від англ. case – випадок, ситуація) – імітаційний активний метод, що полягає в проблемно-ситуаційному аналізі. Мета методу – здобуття й удосконалення знань, навичок і вмінь у таких галузях: виявлення, відбір і вирішення проблем, робота з інформацією, аналіз і синтез даних, обмірковування аргументів, робота з припущеннями й висновками, оцінка альтернатив, ухвалення рішень. «Наразі метод кейс-стаді часто використовується в зарубіжній практиці бізнес-освіти і вважається одним із найбільш ефективних способів навчання студентів навичкам вирішення типових проблем, що виникають в економічній діяльності тієї або іншої фірми, компанії» [7].

М. Долгоруков відносить метод «Case study» до «просунутих» активних методів навчання. Цей метод має сильні сторони, до яких можна віднести такі:

- можливість роботи в групах на єдиному проблемному полі;
- використання стислої інформації, що знижує міру невизначеності в умовах ліміту часу;
- використання принципів проблемного навчання;
- можливість не лише пізнавати, але й глибоко осмислювати теоретичні концепції;
- можливість створення нових моделей діяльності;
- вироблення навичок простого узагальнення інформації [7].

Кейс як інтелектуальний продукт має свої джерела. Теза про те, що життя є джерелом кейсів, напевно чи в когось викликає сумнів. Заслуговує на обговорення лише те, якою мірою воно зумовлює зміст і форму кейса. Суспільне життя у всьому своєму різноманітті є джерелом сюжету, проблеми й базою фактів для кейса. Іншим джерелом є освіта. Вона визначає цілі й завдання навчання й виховання, які інтегровані в кейс-метод. Наука – це третє джерело кейса. Вона задає дві ключові методології, які визначаються аналітичною діяльністю й системним підходом, а також безліччю інших наукових методів, які інтегровані в кейс і процес його аналізу.

Співвідношення основних джерел детермінації кейса може бути різним. У реальній практиці конструювання кейсів найчастіше спостерігається домінування одного з джерел. Такий підхід може бути покладений в основу класифікації кейсів по мірі впливу їх основних джерел. Тут можна виділити практичні кейси, які відображають абсолютно реальні життєві ситуації; навчальні кейси, основним завданням яких є навчання; науково-дослідні кейси, орієнтовані на здійснення дослідницької діяльності.

Кейс-метод у викладанні англійської мови може бути використаний з урахуванням специфі-

ки предмета. У рамках немовного вузу можна виділити два рівні підготовки студентів із дисципліни «іноземна мова». Перший рівень – це загальна мовна підготовка. Другий рівень – це професійна мовна підготовка, яка передбачає оволодіння професійною термінологічною базою й професійними особливостями мови. Щоб сформувати в студентів необхідні вміння й навички в тому або іншому виді діяльності під час спілкування іноземною мовою, а також лінгвістичну компетенцію на рівні, визначеному програмою й стандартом, необхідна активна усна іноземномовна практика для кожного учасника освітнього процесу. Метод кейс-стаді є чудовим способом формування професійної комунікативної компетенції позамовним оточенням.

Метод заснований на таких положеннях:

- 1) завдання викладача – активізувати студентів на пошук різних варіантів рішень, оскільки немає однозначної відповіді на поставлене запитання;
- 2) рівноправ'я всіх сторін у процесі обговорення, оскільки акцент у навчанні поставлений на вироблення знань, а не на освоєння готових істин, запропонованих викладачем;
- 3) окрім вироблення нових знань, результатом роботи по методу кейс-стаді є формування навичок професійної діяльності, розвиток системи цінностей, життєвих установок і світовідчуття [2, с. 45].

Незважаючи на все різноманіття видів кейсів, усі вони мають типову структуру:

- ситуація – випадок, проблема, історія з реального життя;
- контекст ситуації – хронологічний, історичний, контекст місця, особливості дії чи учасників ситуації;
- коментар до ситуації, представлений автором;
- питання чи завдання для роботи з кейсом;
- додатки.

Кейс може бути представлений у мультимедійному або друкарському вигляді, доповнений навчальним матеріалом у вигляді фотографій, таблиць або діаграм.

Метод кейс-стаді належить до активних методів навчання і, безумовно, є ефективним засобом під час вивчення професійної іноземної мови в немовному вузі. Що стосується його переваг, то можна відзначити застосування принципів проблемного підходу до вивчення іноземної мови для здобуття навичок іноземномовного спілкування на професійні теми. При цьому процес навчання будується так, щоб можна було врахувати практично всі аспекти реальної життєвої ситуації; запропонувати вирішення проблеми, описаної в кейсі, проаналізувати й обговорити її іноземною мовою. У процесі роботи над матеріалом студентів не ставиться завдання заучувати економічний текст

іноземною мовою, в якій до того ж «лякаюча» кількість термінів, адже від нього вимагається не лише знання й розуміння економічної термінології, але й уміння використовувати її в повсякденному професійному спілкуванні (як письмовому, так і усному). Метод допомагає розвинути вміння й навички не лише монологічного мовлення, але й діалогу.

Ще однією перевагою цього методу є те, що робота над кейсом вимагає цілеспрямованих зусиль і творчого мислення. Матеріали кейсу надаються у впорядкованій формі, а не нагромаджуються безладно, і це допомагає учневі залучатися до самостійного вирішення поставленого перед ним завдання [1, с. 44]. Проте, будучи складним і ефективним методом навчання, кейс-метод не є універсальним і особливо успішно застосовується лише в поєднанні з іншими методами викладання іноземної мови, оскільки сам по собі не закладає обов'язкового нормативного знання мов.

Також слід сказати про відсутність професійних кейсів. Це означає, що той, хто захоче використовувати цей метод у своїй роботі, стикнеться з проблемою пошуку відповідного кейса або самостійним розробленням і написанням кейсів. Ефективним у цьому плані було б створення певного банку кейсів і обміну ними серед представників освіти, що працюють із цим методом.

У ході обговорення кейса у студентів неминуче формуються соціально-комунікативні навички й уміння. Серед них можна виділити такі:

- працювати як індивідуально, так і в команді;
- поєднувати теоретичні й практичні навички у вирішенні конкретних завдань; оцінювати й відбирати необхідну інформацію, не звертаючи увагу на надлишкові відомості;
- інтерпретувати відомості й робити висновки;
- залучати міждисциплінарні знання;
- мислити й діяти нестандартно;
- аргументувати свою точку зору й давати оцінку чужій думці;
- формулювати думку іноземною мовою [4, с. 89].

Самостійна робота студентів займає важливе місце у використанні методу кейс-стаді для формування професійної комунікативної компетенції. Студентам необхідно вивчити відповідний теоретичний матеріал, використовуючи конспект лекцій, навчальні посібники й інші компактні методичні видання. Непідготовленість студентів, нерозвиненість їхньої мотивації може призвести до поверхового обговорення кейса, тому кейс-метод на заняттях з англійської мови рекомендується застосовувати на старших курсах, оскільки необхідно мати певний запас знань за фахом і достатній рівень володіння англійською мовою [8, с. 55].

Від викладача вимагається ретельна підготовка до роботи з кейсом. Насамперед, він сам повинен

детально проаналізувати кейс. У процесі обговорення кейса викладач виступає зі вступним і завершальним словом, підтримує діловий настрій в аудиторії. Під час колективної роботи він фокусується на тому, який вклад в обговорення вносить або міг би внести кожен студент, яким чином просувається міркування в напрямку остаточного вирішення проблеми [3, с. 350]. Викладач повинен утриматися від відповідей на запитання. Замість цього він ставить запитання, які провокували б реакцію студентів, на яку можна було б «спиратися», щоб перейти до колективного обговорення проблеми. Ключові запитання викладача під час аналізу ситуації такі: «Що ви зробили?», «Які аспекти дії ви вважаєте правильними?», «Що можна було зробити краще?», «Як ви можете вирішити цю проблему?», «Що ми могли б зробити?», «У чому полягає проблема?», «Які можливі шляхи вирішення проблеми?». У процесі обговорення зав'язується дискусія, і в спорі народжується істина.

Роботу над кейсом можна розділити на певні етапи.

1 етап – знайомство із ситуацією, її особливостями. Студенти самостійно протягом 10–15 хвилин аналізують вміст кейса, виписуючи при цьому цифрові дані, найменування й іншу конкретну інформацію. У результаті в кожного студента має скластися цілісне враження про вміст кейса.

2 етап – виділення основної проблеми. Ознайомлення з питаннями до кейса. Викладач оцінює ступінь розуміння запропонованого кейса й оголошує програму роботи. Формуються робочі підгрупи по 3–5 чоловік. Кожна підгрупа розташовується в якому-небудь місці аудиторії, по можливості, на невеликій відстані одна від одної.

3 етап – пропозиція концепції рішення. Студенти в підгрупах починають обговорення, при цьому кількість запропонованих ідей має бути якомога більшою; висловлені ідеї дозволяється комбінувати, видозмінювати, покращувати; проводиться пошук необхідної інформації, відсутньої в кейсі.

4 етап – аналіз наслідків ухвалення того чи іншого рішення. Студенти здійснюють спільний аналіз як найбільш вдалих, так і невдалих рішень, вчаться конструктивно відповідати на критику своїх опонентів.

5 етап – презентація результатів і підбиття підсумків. Оцінка роботи студентів у рамках кейса має свою специфіку. Трудність полягає в оцінюванні вкладу кожного учасника в процес обговорення й пошук рішення. Викладачеві слід бути об'єктивним, пред'являти єдині вимоги й аргументацію оцінок.

Метод кейс-стаді дозволяє під час вирішення практичних завдань застосовувати теоретичні знання, дає можливість розвинути навички роботи з різноманітними джерелами інформації. Студенти

не отримують готові знання, а вчаться здобувати їх самостійно. Це найкращим чином впливає на засвоєння навчального матеріалу, оскільки рішення, прийняті в життєвій ситуації, запам'ятовуються швидше, ніж завчені правила. Окрім цього, під час використання такого методу в студентів розвивається мотивація до навчання. У цьому методі немає таких недоліків, як відсутність емоцій, зворотного зв'язку. Навпаки, за рахунок створення комфортної обстановки в кожного студента, як правило, виникає бажання висловитися, викласти свою точку зору, долається страх говорити іноземною мовою. Отже, ця інтерактивна технологія навчання має величезні перспективи для професійної підготовки майбутніх фахівців.

Висновки. У роботі ми проаналізували ефективність використання методу кейсів для формування професійної комунікативної компетенції з іноземної мови. Було встановлено, що педагогічний потенціал методу case-study значно більший

за педагогічний потенціал традиційних методів навчання. Результатом використання цього методу під час викладання іноземної мови є не лише знання, але й комунікативні навички з професійної діяльності, зокрема іноземною мовою, які були застосовані на практиці.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що метод кейс-стаді, по-перше, дає студентам відмінну можливість працювати з реальними проблемними ситуаціями (кейсами); по-друге, впливає на професіоналізацію студентів, сприяє їх дорослішанню, формує інтерес і позитивну мотивацію до навчання; по-третє, сприяє використанню автентичного іншомовного матеріалу; по-четверте, реалізує можливість спілкування іноземною мовою. Усе це робить метод кейсів однією з найбільш результативних технік формування професійної комунікативної компетенції з іноземної мови, а отже, ефективним способом реалізації професійної підготовки студентів.

Література

1. Долгоруков А. Метод case-study как современная технология профессионально ориентированного обучения / А. Долгоруков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.evolkov.net/case/case.study.html>.
2. Дубинина Г. Технология применения кейс-анализа в процессе обучения иностранному языку / Г. Дубинина // Инновационные подходы в обучении иностранным языкам. – М. : Рема, 2010. – С. 81–90.
3. Куимова М. Метод case-study в обучении иностранному языку студентов старших курсов неязыковых специальностей / М. Куимова, Д. Евдокимов, К. Федоров // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2013. – № 3(21). – Ч. 1. – С. 88–90.
4. Панфилова А. Инновационные педагогические технологии. Активное обучение : [учеб. пособие для студ. учреждений высшей проф. образования] / А. Панфилова. – М. : Академия, 2012. – 192 с.
5. Петриченко П. Метод кейсов: преимущества и недостатки / П. Петриченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.osvita.ua/add-education/mba-ukraine/36530>.
6. Покушалова Л. Метод case-study как современная технология профессионально ориентированного обучения студентов / Л. Покушалова // Молодой ученый. – 2011. – № 5. – Т. 2. – С. 155–157.
7. Стародубцева Е. Кейс-стади как современный метод профессионально-ориентированного обучения иностранному языку студентов и аспирантов экономических специальностей / Е. Стародубцева // Труды МГТА : электрон. журн. – 2011. – Вып. 18. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.e-magazine.meli.ru/vipusk18.htm>.
8. Teaching Communication : Theory, Research, and Methods / ed. by J. Daly, G. Friedrich, A. Vangelisti. Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, 1990. – 511 p.

УДК 378.147181'243+811+008

Радкіна В. Ф., Мельниченко Г. В.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЧИТАННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ СТУДЕНТА

У статті розглядаються переваги навчання іноземним мовам шляхом формування лінгвокультурологічного поля, що дозволяє оволодіти лінгвістичними поняттями в культурологічному польовому контексті. Дослідження демонструє два етапи формування лінгвокультурологічного поля студента в межах індивідуального читання – етап індивідуальної й етап інтерактивної навчальної діяльності.

Ключові слова: лінгвокультурологічне поле, лінгвокультурема, індивідуальне читання, індивідуальна навчальна діяльність, інтерактивна навчальна діяльність.

Радкіна В. Ф., Мельниченко Г. В. Индивидуальное чтение на иностранном языке как способ формирования лингвокультурологического поля студента. – Статья.

В статье рассматриваются преимущества обучения иностранным языкам путем формирования лингвокультурологического поля, что позволяет овладеть лингвистическими понятиями в культурологическом полевого контексте. Исследование демонстрирует два этапа формирования лингвокультурологического поля студента в рамках индивидуального чтения – этап индивидуальной и этап интерактивной учебной деятельности.

Ключевые слова: лингвокультурологическое поле, лингвокультурема, индивидуальное чтение, индивидуальная учебная деятельность, интерактивная учебная деятельность.

Radkina V. F., Melnychenko H. V. Individual reading in foreign languages as a means of forming linguoculturological field of the student. – Article.

The article analyzes some advantages of teaching foreign languages through forming the linguoculturological field, which allows mastering linguistic concepts in a culturological field context. The research demonstrates two stages of forming students' linguoculturological field in the framework of individual reading: the stage of individual educational activities and the stage of interactive ones.

Key words: linguoculturological field, linguocultureme, individual reading, individual educational activities, interactive educational activities.

Прагнення до створення єдиного європейського простору ставить перед сучасними національними школами конкретне, прагматичне за характером, завдання щодо вивчення іноземних мов – воно має бути спрямоване на задоволення комунікативних потреб. Найбільш важливими навичками, якими мають оволодіти студенти, на думку європейських методистів, є навички вирішення повсякденних питань проживання в іншій країні, допомоги іноземцям у своїй країні, обміну інформацією іноземною мовою, а також глибоке розуміння культури, способу життя, менталітету жителів країни, мова яких вивчається, і подібне [8; 10]. Безумовно, зміна соціальних вимог до якості освіти передбачає і якісну зміну методики навчання іноземних мов – потрібно не тільки володіти іноземною мовою, а й уміти користуватися нею в спілкуванні з носієм мови, адаптуватися в іншомовному середовищі, використовувати її для професійного зростання й отримання іншомовної інформації тощо. Отже, визначені вимоги дозволяють сформулювати таке припущення: навчати треба не мові, а культурі як «специфічному способу організації та розвитку людської життєдіяльності, представленому продуктами матеріальної й духовної праці, сукупністю знань, досвіду, уявлень про оточуючий світ і ставлення до нього, системою соціальних норм і настанов, духовними цінностями, сукупністю відносин людей із природою, між собою та ставленням до власної особистості» [5; 7].

Особливого значення для вивчення культурно зумовлених категорій набуває триєдність «людина – мова – культура», підґрунтям якого виступатиме

лінгвокультурологічне поле – особливий багатомірний простір, структура якого складається з мовних знаків, що відображають матеріальні та духовні цінності суспільства.

Зауважимо, що теорія лінгвокультурологічного поля досить добре розкрита в роботах російських науковців (М. Ангелова, В. Воробйова, М. Дюжева, Р. Каракевич, А. Рогова та ін.). Але, на наш погляд, зміст лінгвокультурологічного поля в дидактичному контексті потребує глибокого теоретичного обґрунтування та серйозної практичної обробки. Отже, **метою нашого дослідження** є окреслення змісту поняття лінгвокультурологічного поля та визначення особливостей його формування засобами індивідуального читання іноземною мовою в процесі професійної підготовки вчителя іноземних мов.

Для досягнення поставленої мети в роботі використані такі **методи дослідження**: критичний аналіз наукових джерел із проблеми формування лінгвокультурологічного поля майбутнього вчителя іноземних мов засобами індивідуального читання іноземною мовою; метод моделювання.

Слід зазначити, що в останні роки категорія «поле» впевнено увійшла в термінологічний обіг педагогіки. Так, предметом дослідження М. Міщенко є соціокультурні чинники формування емоційного поля національної свідомості, Ю. Бажан-Пушкіна вивчає формування поля креативності в процесі вивчення суспільних дисциплін, М. Воюшина віддає перевагу формуванню культурного поля учня як сучасній стратегії початкової літературної освіти, Є. Петрова досліджує системоутворюючу роль

уроків літератури у формуванні культурного поля четвертокласників. Багато уваги приділяють цьому феномену й учителі-практики. Так, А. Павлюк вивчає формування інноваційного векторного поля вчителя як головного чинника освітніх перетворень на шляху до успішної школи, учитель вищої категорії Л. Кульбаба досліджує формування поля креативності на уроках суспільних дисциплін засобами сучасних педагогічних технологій тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з В. Воробйовим, теорія лінгвокультурологічного поля відіграє величезну роль у процесі комплексного вивчення мови у взаємозв'язку з культурою [2]. Такий підхід стає найбільш важливим під час оволодіння іноземною мовою, у зв'язку з чим формування лінгвокультурологічного поля як сукупності мовних одиниць, у яких відбивається предмет, фрагмент, явище чи рух культури країни, мова якої вивчається, стає реальним і актуальним. Науковець вважає, що переваги польового підходу до вивчення об'єктів у галузі культури випливають із загальної природи поля як комплексної одиниці мови й культури. Змістове значення кожної одиниці призводить до формування «щільного покриття, без пропусків», яке будується на таких принципах: цілісність; упорядкованість; взаємовизначення; повнота; довільність меж; суцільне покриття [2, с. 60]. Посилаючись на Г. Кандлер, В. Воробйов підкреслює, що принципи цілісності та повноти опису тісно пов'язані між собою, постулюють не «вибірковий» («лобовий», тобто пропагандистський у гіршому сенсі цього слова) опис матеріалу, а інтерпретацію загального, цілісного охоплення явищ і подій в їхніх протиріччях і розвитку. Принцип упорядкованості лежить в основі суворої систематизації матеріалу, що не «ілюструє підхід», а розкриває ієрархічну систему лінгвокультурем. Така впорядкованість одиниць поля забезпечує їхню взаємовизначеність у системі. Принцип довільності меж, з одного боку, дає можливість певним чином задати поле, окреслити його межі, урівняти з дослідницьким завданням, а з іншого – указати на його периферію, зону взаємодії із суміжними полями. Реалізація зазначених вимог, що пред'являються до системного аналізу, забезпечує необхідне заповнення «простору» поля, що регулюється принципом суцільного покриття [6, с. 60].

Безумовно, основні поняття, структура й функціонування поля, в одиницях якого відображається певний фрагмент культури, мають об'єктивний немовний характер. Однак зміст цього культурного фрагмента має мовне оформлення, лінгвістично інтерпретоване. Значить, лінгвокультурологічне поле являє собою складну багатовимірну структуру, що містить як лінгвістичні одиниці, так і екстралінгвістичні елементи. При цьому мова – це частина культури, а культура – частина мови. Мову без культури

можна вивчити, але не можна її опанувати. Культуру без мови можна знати, але не розуміти. Ця концепція дуже важлива для сучасної методики викладання іноземних мов, оскільки в основі навчання мовам у сучасній вищій школі лежить вивчення семантичного поля – студент засвоює лексику з певної теми, вивчає граматичні структури й запам'ятовує фонетичні явища, необхідні для використання лексичних одиниць у мовленні. Лінгвокультурологічний польовий метод пропонує вивчення не семантичного поля, а лінгвокультурологічного – оволодіння лінгвістичними поняттями у культурологічному польовому контексті. Таким чином, студент вивчає не тему, а явище, не слово, а поняття. Саме такий підхід лежить в основі організації роботи над індивідуальним читанням.

Відомо, що індивідуальне читання як вид учбової діяльності представляє собою комплекс навичок і вмій, якими повинні володіти студенти для добування інформації з тим чи іншим ступенем глибини та точності розуміння. Найчастіше індивідуальне читання розглядається як форма самостійної роботи, яку студенти виконують поза навчальною аудиторією. В основі цього виду читання – особистісно орієнтований підхід, основними рисами якого є пізнавальна й комунікативна активність, внутрішня вмотивованість навчання, особистісна значущість предмета діяльності, комфортність навчання, зняття труднощів оволодіння іноземною мовою. Реалізація цього підходу дає змогу організувати роботу за принципом індивідуалізації процесу навчання, що дозволяє зробити акцент на роботу конкретного студента, урахувавши його індивідуальні особливості та рівень розвитку іншомовної комунікативної компетенції.

Принцип індивідуалізації навчального процесу враховує специфіку особливостей індивідуального читання як виду мовленнєвої діяльності; способи, прийоми, темп навчання; особистісні відмінності студента, рівень розвитку його здібностей до навчання. Такий підхід передбачає, що кожен студент може відібрати матеріал для читання й організувати процес читання відповідно до характерної для нього навчальної стратегії.

Проблема використання методу індивідуального читання в процесі розвитку іншомовних навичок вивчається в роботах М. Балакіревої, О. Бессерт, І. Васильянової, Д. Мацько, Ю. Рогачевої, Е. Дольч і базується на концепції автономії того, хто навчається (Н. Коряковцева, Т. Казарицька, Т. Тамбовкіна, П. Біммель, В. Буфе, Л. Дікінсон, Х. Холек, С. Нодарі, Д. Вольфф), концепції індивідуально-диференційованого підходу в навчанні (Г. Андреева, М. Вайсбурд, В. Галузинський, Є. Клімов, Є. Кузьміна, В. Мерлін, Є. Полат, Є. Рабунський, І. Унт), пересікається з концепцією автономного читання (Е. Гизерська, М. Ларіна, О. Ляхова, О. Осадча, Е. Прохорець, А. Степанова, Д. Нунан, Дж. Трим), теорією інтерактивного читання (О. Байдіна, І. Ві-

нокурцева, С. Вороніна, С. Пахотіна, К. Гудман, Ф. Сміт).

Під індивідуальним читанням ми розуміємо форму організації самостійної роботи, обов'язкову для всіх студентів, яка спрямована на розвиток лінгвокультурологічних знань, умінь і потреб, що базуються на читанні оригінальної літератури іноземною мовою згідно з особистим, професійно спрямованим вибором студента та його індивідуальним рівнем володіння іноземною мовою. Спираючись на теорію лінгвокультурологічного поля, ми розуміємо, що під час роботи над індивідуальним читанням основною задачею студента є не оволодіти лексичними одиницями та граматичними явищами, а засвоїти лінгвокультури – одиниці виміру лінгвокультурологічного поля, поняття про яке було введено В. Воробйовим. Дослідник підкреслює, що семантика лінгвокультури – це діалектичний зв'язок мовного та немовного змісту, комплексна міжрівнева одиниця опису лінгвокультурологічного поля, що представляє собою діалектичну єдність лінгвістичного й екстралінгвістичного. Якщо сфера слова обмежена мовою, то сфера лінгвокультури поширюється й на предметний світ [3]. Таким чином, лінгвокультура є сукупністю форми мовного знака, його змістом і культурним значенням. Важливим, на думку В. Воробйова, є саме глибинний смисл, який потенційно присутній у семантиці кожного елемента. Отже, лінгвокультура – це міжрівнева одиниця змісту лінгвокультурологічного поля, яка характеризує культурне середовище суспільства мовними знаками. Вона може бути виражена словом, словосполученням або текстом. Зміст лінгвокультури є ширшим за зміст лексичної одиниці, наприклад, у романі А. Гавальда «Просто разом» студенти відпрацьовують лінгвокультури «ізолюваність у сучасній французькій сім'ї» (взаємовідносини Каміли з матір'ю).

Формування лінгвокультурологічного поля студента в межах індивідуального читання відбувається у два етапи – етап індивідуальної навчальної діяльності й етап інтерактивної навчальної діяльності студентів.

Етап індивідуальної навчальної діяльності студентів передбачає такі стадії роботи:

1) мотиваційне спрямування й формування позитивного емоційного ставлення студента до індивідуального читання як до форми індивідуальної роботи – з'ясування літературних уподобань студентів; складання списку рекомендованих творів відповідно до лінгвокультурологічного змісту; підготовка й проведення оглядової лекції за запропонованими творами;

2) розроблення індивідуального плану роботи студента над твором (під контролем викладача) згідно з рівнем його лінгвістичних знань, навичок самостійної роботи, глибини фонових знань; обго-

ворення етапів, об'єму виконання роботи та форми контролю виконаної роботи;

3) робота на змістово-фактичному рівні твору (рівні значення (за І. Гальперінім [4])): визначення актуальності твору, його проблематики та ідейної насиченості; анотування; складання плану твору; складання й вивчення вокабуляру;

4) робота на змістово-концептуальному й змістово-підтекстовому рівні твору (рівні смислу (за І. Гальперінім [4])): аналіз елементів макроструктури твору (твір і суспільство; твір і час); аналіз стилістичних і композиційних особливостей твору; розуміння авторського бачення персонажів, виокремлення персонажних стереотипів; визначення основних лінгвокультурем, розкриття їхнього змісту в романі, авторського задуму, особливостей їхньої стилістичної передачі у творі тощо; образність і символізм твору – об'єктивність автора та суб'єктивність читача.

Етап інтерактивної навчальної діяльності передбачає творче представлення літературного твору аудиторії. Навчальна діяльність на цьому етапі організована за інтерактивним методом різних рівнів: по-перше, на рівні взаємодії студента й предмета навчання – у вигляді портфоліо, яке складається протягом усього періоду індивідуального читання згідно із запропонованою викладачем інструкцією та розкриває зазначені етапи; по-друге, на рівні взаємодії студента з іншими студентами – виконання й представлення проекту, навчання у співпраці, дискусія, рольові ігри.

Улюбленою формою роботи студентів є розроблення проекту, який розкриває особистісне сприйняття твору. Основними видами роботи тут є такі:

1) ознайомлення аудиторії з власними знахідками щодо індивідуального стилю автора (обговорення уривків, показ відеоепізодів і порівняння з авторським репрезентуванням подій і персонажів);

2) залучення аудиторії до занурення у світ автора й персонажів (інсценування подій і діалогів, сумісне оцінювання персонажів у різних площинах: естетичній, соціальній, педагогічній тощо; визначення стереотипних образів);

3) ініціювання й керування обговоренням актуальності ідеї й проблематики твору.

Виконанню проекту передують чіткий інструктаж із форм і засобів його представлення. Акцент робиться на принципі візуалізації комунікації (термін В. Шевченко [7]). Відомо, що в умовах широких і різнобічних можливостей студентів щодо вибору літератури привернути увагу до конкретного твору здатний не лише його зміст, але й способи його презентації, так би мовити, візуальні акценти. Матеріали слід оформлювати яскраво, привабливо, представляючи аналітично опрацьовані відомості, чому сприяє впровадження методів зображальної наочності (фото-, відеоепізоди, скріншоти, ілюстрації)

і когнітивного картування (слайди-тези, діаграми, таблиці тощо).

Когнітивне картування, на нашу думку, є найбільш удалим методом наочності на цьому етапі розвитку студента, оскільки він спрямований на поєднання логічного, раціонального, аналітичного та творчого компонента пізнавально-мисленнєвої діяльності.

Нагадаємо, що когнітивна карта – це ментальна й графічна репрезентація досліджуваного феномена, у вузлах якої знаходяться важливі концепції, а поєднання, що пов'язують ці вузли (стрілки, лінії, дуги), відображають зв'язки між ними. Виконання когнітивних карт у парі як форми представлення проекту є оригінальним і ефективним методичним прийомом. Під час продукування, аналізу й вибору ідей студенти розвивають усі компоненти професійної компетентності, а якість кінцевого продукту в таких умовах, безперечно, залежатиме від спільних зусиль і наблизить умови навчання до творчих, активних та інтерактивних.

Розглянемо можливі структурні компоненти когнітивної карти, інформаційні вузли якої можуть бути розташовані радіально, лінійно чи напівлінійно.

1. Автор, назва твору, рік написання.
 2. Стисла біографічна довідка.
 3. Стисла довідка щодо історико-соціального фону написання твору.
 4. Жанр, ідея, стисла анотація твору.
 5. Головні герої твору – фото, малюнки, скріншоти тощо та лінгвостилістичні засоби створення образів. Інформація закладається на слайд із зображенням персонажів у кишеньковий спосіб або розкривається шляхом переходу за гіперпосиланням, якщо проект представлено в електронному вигляді. Окрім того, студенти можуть продемонструвати епізоди з фільму-екранізації, які представляють провідні риси героїв.
 6. Питання для обговорення.
- Шляхом спостереження й бесіди зі студентами було визначено ефективний підсумковий етап

виконання проекту: інсценування уривку – індивідуально або в парі. Уважаємо, що цей етап роботи дозволяє продемонструвати розуміння студентами картини світу репрезентантів культури, мова яких вивчається, їхнього національного характеру, вірувань, традицій і звичаїв; засвідчує їхні знання щодо специфіки мовленнєвої поведінки носіїв мови й культури; допомагає студентам швидше адаптуватися до нерідного соціокультурного середовища.

Керівництво індивідуальним читанням із боку викладача передбачає, по-перше, формулювання найближчих і довгострокових цілей і складання графіку роботи. По-друге, окреслення ймовірних стратегій автономного читання аутентичного тексту, наприклад, читання з позначками на полях або підкреслюванням; використання екстенсивного читання для розуміння твору на макрорівні та повторне інтенсивне читання з метою заповнення бланків портфоліо; одноразове інтенсивне читання з паралельним заповненням портфоліо; техніка «думки/питання вголос» тощо. По-третє, поетапний контроль процесу складання портфоліо із визначеними на початку роботи строками.

Організована в такий спосіб робота спрямована на таке:

- формування лінгвокультурологічного поля студента, що забезпечує вивчення іноземної мови завдяки засвоєнню культури іншомовної країни;
- розкриття творчого потенціалу студента;
- розвиток його комунікативної компетенції: у площинах власного суспільства – шляхом створення умов для навчальної взаємодії та полікультурного середовища – через розвиток почуття розуміння й поваги до інших культур.

Перспективи подальшого дослідження ми пов'язуємо з виокремленням показників сформованості лінгвокультурологічного поля в студентів-філологів і отриманням статистичних даних для оцінювання ефективності впровадження описаної послідовності формування лінгвокультурологічного поля засобами індивідуального читання.

Література

1. Бессерт О. Обучение индивидуальному чтению студентов четвертого курса педагогического вуза : Английский язык как вторая специальность: дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.02 / О. Бессерт. – Санкт-Петербург, 2005. – 257 с.
2. Воробьев В. Лингвокультурология (теория и методы) / В. Воробьев. – М. : Издательство РУДН, 2006. – 330 с.
3. Воробьев В. Культурологическая парадигма русского языка: Теория описания языка и культуры во взаимодействии / В. Воробьев. – М. : Ин-т русского языка им. Пушкина, 1994. – 76 с.
4. Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования / И. Гальперин – М. : Наука, 1981. — 140 с. – С. 27–29.
5. Гриценко Т. Культурология. Навчальний посібник / Т. Гриценко, С. Гриценко, А. Кондратюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 392 с.
6. Мягченко Г. Лингвокультурологическое поле / Г. Мягченко // Аналитика лингвокультурологии. – 2011. – Вып. 3(21) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.analiculturolog.ru/journal/archive/item/746-41.html>.
7. Шевченко В. Теоретические основы визуализации коммуникации / В. Шевченко // Вестник Приднестровского университета. Серия Гуманитарные науки. – 2013. – Вып. 20 (163). – С. 174–181.
8. Common European Framework of Reference For Languages: Learning, Teaching, Assessment Language. Policy Unit. – Strasbourg, Cambridge University Press, 2001. – 265 P.
9. Dolch E. Individualized reading vs. group reading / E. Dolch // Elementary English. – 1961. – Vol. 38, № 8 (DECEMBER). – P. 566–575.

УДК 378.091.33:[81'255.2:6]-028.27

Романюк Л. В.

ДО ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ СТУДЕНТАМИ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті розглядається проблема використання систем машинного перекладу студентами немовних спеціальностей, окреслено проблеми, які виникають під час навчання студентів немовних факультетів перекладу науково-технічних текстів, подаються погляди різних науковців на системи машинного перекладу та доцільність їх використання в навчальному процесі. Проаналізовано недоліки та переваги систем машинного перекладу, а також розглянуто дві найпоширеніші технології, що розрізняються за принципом роботи, а саме: машинний переклад, заснований на правилах (Rule-based Machine Translation), і статистичний машинний переклад (Statistical Machine Translation).

Ключові слова: студенти немовних спеціальностей, системи машинного перекладу, професійно орієнтовані тексти, відкриті електронні ресурси, навчальний процес, іноземна мова, переклад, машинний переклад, практичні навички, перекладацькі навички.

Романюк Л. В. К проблеме использования систем машинного перевода студентами неязыковых специальностей. – Статья.

В статье рассматривается проблема использования систем машинного перевода студентами неязыковых специальностей, обозначены проблемы, которые возникают во время обучения студентов неязыковых факультетов перевода научно-технических текстов, подаются взгляды различных ученых на системы машинного перевода и целесообразность их использования в учебном процессе. Проанализированы недостатки и преимущества систем машинного перевода, а также рассмотрены две наиболее распространенные технологии, которые различаются по принципу работы, а именно: машинный перевод, основанный на правилах (Rule-based Machine Translation), и статистический машинный перевод (Statistical Machine Translation).

Ключевые слова: студенты неязыковых специальностей, системы машинного перевода, профессионально ориентированные тексты, открытые электронные ресурсы, учебный процесс, иностранный язык, перевод, машинный перевод, практические навыки, переводческие навыки.

Romanjuk L. V. To the problem of using machine translation systems by non-linguistic. – Article.

The article deals with the problem of using machine translation systems by students of non-linguistic specialties. The problems that arise during the teaching of non-linguistic faculty students in the translation of scientific and technical text are outlined. Different views of various scientists on machine translation systems and the appropriateness of their use in the teaching process are proposed. The disadvantages and advantages of machine translation systems are analyzed, as well as two most common technologies that differ according to the principle of operation, namely: machine translation based on rules (Rule-based Machine Translation) and statistical machine translation (Statistical Machine Translation).

Key words: students of non-linguistic specialties, machine translation systems, professionally oriented texts, open electronic resources, educational process, foreign language, translation, machine translation, practical skills, translation skills.

На сучасному етапі технічного прогресу й особливо стрімкої комп'ютеризації кордони між державами стають усе більш непомітними, що веде до формування світової спільноти в цілому. Стрімкий перехід сучасного суспільства до інформаційної епохи розвитку, збільшення сфер застосування комп'ютерної техніки й технології, створення глобальної мережі Інтернет – усе це сприяє об'єднанню знань, інтелекту людей з усього світу. У такій ситуації підготовка дипломованих фахівців, здатних користуватися іноземною мовою в міжкультурній комунікації та професійній діяльності, є об'єктивною необхідністю.

Професійне спілкування між представниками різних країн проходить в основному англійською мовою. Необхідність грамотно описати свої наукові досягнення іноземною мовою вимагає певних знань у галузі професійно орієнтованого перекладу. В умовах сучасної вищої освіти рівень володіння іноземними мовами студентами немовних спеціальностей знижується. З одного боку, це відбувається внаслідок намагання викладачів дотримуватися галузевих стандартів вищої освіти, за якими мета вивчення іноземної мови для професійного спілкування полягає у формуванні

необхідної комунікативної компетенції у сферах професійного та ситуативного спілкування в усній і письмовій формах, навичок практичного володіння іноземною мовою в різних видах мовленнєвої діяльності в обсязі тематики, що зумовлена професійними потребами оволодіння новітньою фаховою інформацією через іноземні джерела. З іншого боку, так відбувається внаслідок певного знецінення значення оволодіння іноземною мовою та небажання з боку самих студентів немовних факультетів опановувати методи й прийоми перекладу в тій мірі, що була б достатньою для самостійного перекладу іншомовних текстів, актуальним стає питання навчання перекладу текстів професійно-орієнтованого змісту і в цілому навчання перекладу студентів немовних факультетів з використанням інформаційно-комунікативних технологій або відкритих електронних ресурсів. Адже студенти немовних факультетів мають тенденцію активно використовувати машинний переклад професійно орієнтованих текстів, який легко зробити за допомогою відкритих електронних ресурсів у мережі Інтернет, але який у більшості випадків є недосконалим і вимагає подальшого професійного редагування.

Навчання студентів немовних факультетів основам перекладу спеціальної літератури з використанням відкритих електронних ресурсів залишається теоретично маловивченою проблемою. Це пов'язано з тим, що навчання перекладу студентів немовних напрямів має суттєві відмінності від підготовки студентів мовних вузів, де перекладацька підготовка є основним напрямом навчання, а навчання студентів немовних факультетів основам перекладу професійно орієнтованих текстів тісно пов'язане з їхньою професійною компетентністю в галузі основного фаху.

Аналіз педагогічних джерел показує, що ключові аспекти інформатизації навчального процесу розглянуті такими науковцями, як А. Андрєєв, В. Биков, Д. Богданова, І. Булах, Р. Гуревич, А. Гуржій, І. Захарова, М. Жалдак, А. Жолдак, Г. Козлакова, А. Коломієць, Є. Полат, П. Сердюков, С. Сисова, О. Спирін, О. Торубара, Б. Шуневич, С. Яшанов та ін. Питаннями професійно орієнтованого перекладу з використанням відкритих електронних ресурсів також займається низка дослідників (Н. Гавриленко, О. Артеменко, Н. Попова, Д. Алфьорова, О. Андрєєва, Н. Качалов та ін.), однак найбільш численний контингент студентів немовних факультетів вузів залишається при цьому не охопленим.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена, головним чином, інтенсивним розвитком сучасних відкритих електронних ресурсів, їх широким використанням самими студентами, визнанням їх впливу на формування основ перекладацької компетенції студентів немовних спеціальностей, з одного боку, і відсутністю спеціальних педагогічних умов для використання відкритих електронних ресурсів у навчальному процесі під час вивчення іноземної мови студентами немовних спеціальностей – з іншого.

Під час навчання студентів немовних факультетів перекладу науково-технічних текстів виникає низка проблем: 1) низький рівень знання студентами іноземної мови, набутий у середній школі; 2) відсутність у студентів інформації за тематикою пропонованого тексту; 3) бідний словниковий запас, нерозвинені граматичні навички, відсутність навичок перекладу; 4) недостатня кількість годин, що відводиться на вивчення іноземної мови у ВНЗ; 5) низька вмотивованість студентів у досліджуваному предметі.

Як засвідчує практика, у пошуковій роботі зі словником основні труднощі в студентів виникають через нечітке знання англійського алфавіту. Багато студентів упевнені в тому, що електронний перекладач повністю замінить двомовні словники, тому на початку роботи з текстами вони покладаються на комп'ютерний переклад, який не завжди можна назвати адекватним.

Незважаючи на певні успіхи, досягнуті у сфері розробки програм перекладу, повністю

автоматизований машинний переклад текстів із великою тематикою все ще є нездійсненним завданням, а машинний переклад текстів вузької спрямованості обмеженого вокабуляра виконується з обов'язковою участю людини [7]. Дослідниця О. Наумова стверджує, що автоматичний (комп'ютерний) переклад як особливий вид перекладу, який поширився останнім часом, вимагає значного й ретельного корегування, тому самостійним його називати поки рано [5, с. 327].

У зв'язку з тим, що ми працюємо зі слабким контингентом студентів немовного напрямку, вважаємо необхідним розглянути, насамперед, ті відкриті електронні ресурси, які полегшують процес перекладу, знімають мовні складності й сприяють позитивному ставленню до іноземної мови студентів із низьким рівнем мовної компетенції. Системи машинного перекладу для цієї категорії студентів є найбільш часто використовуваним електронним ресурсом. У великому енциклопедичному словнику дається таке визначення: машинний переклад – автоматичний переклад, переклад текстів з однієї мови на іншу за допомогою автоматичних пристроїв [2, с. 856]. При цьому розрізняють два напрямки досліджень із машинного перекладу: 1) прикладний (промислова реалізація машинного перекладу науково-технічних текстів, автоматизація інформаційної справи й т. п.); 2) теоретичний (моделювання мовної діяльності людей як один із методів її дослідження; розроблення математичних формалізмів для лінгвістичних описів; пошук алгоритмів переробки мовних об'єктів; дослідження співвідношення між людським мисленням і машинами й т. п.) [2]. Науковець Л. Нелюбин розглядає машинний переклад як виконувану на комп'ютері дію з перетворення тексту однією природною мовою в еквівалентний за змістом текст іншою мовою, а також результат такої дії [6, с. 23].

Поява й розвиток машинного перекладу пов'язані з такими американськими дослідниками, як А. Бут, В. Вівер (Warren Weaver) і Леон Е. Достер (1946–1949 рр.). У СРСР серед найбільш видатних дослідників машинного перекладу, які почали працювати з 1954 р., варто назвати такі імена, як І. Бельська й Д. Панов. Вони керували розробленням лінгвістичної частини машинного перекладу. Перша експериментальна система машинного перекладу в СРСР у 1955–1956 рр. була створена під керівництвом А. Мельчука й О. Кулагіної.

Процес перекладу тексту з однієї мови на іншу з використанням систем машинного перекладу відрізняється від того процесу, який характерний для людини-перекладача. Структура речення в текстах науково-технічного напрямку має логічно вибудований ланцюг, позбавлену двозначності і емоційності лексику. Система машинного перекладу здійснює переклад таких речень цілком

прийнятно, тобто в тексті перекладу можна прочитати і зрозуміти основну думку тексту. Завдяки розробкам у галузі машинного перекладу з'явилися нові напрямки в лінгвістиці – комп'ютерна лінгвістика, комп'ютерна лексикографія й ін. Наукова привабливість машинного перекладу також досить висока [4].

Система машинного перекладу набуває особливої актуальності в наші дні. Ю. Марчук називає кілька причин: а) переклад з однієї мови на іншу – єдиний спосіб подолання мовного бар'єру; б) зростають і розширюються можливості сучасної комп'ютерної інформаційної технології, тому з'являється можливість доручити програмі виконання інтелектуального завдання; в) попит на переклади в світі збільшується відповідно до того, як усе більше мов долучається до світової цивілізації й вступає в комунікаційну інформаційну сферу [4].

Особливо варто відзначити внесок Л. Беляєвої, зроблений у застосування систем машинного перекладу в навчанні іноземним мовам. Як вважає Л. Беляєва, машинний переклад є важливим інструментом серед лінгвістичних автоматів, якими користується перекладач, а користь від машинного перекладу для перекладацької діяльності багатьма практикуючими перекладачами не ставиться під сумнів [1].

Нині є як противники (М. Коган, М. Орел, Ю. Яварі та ін.), так і прихильники застосування машинного перекладу в навчальному процесі й перекладацькій діяльності (Л. Беляєва, Ю. Желіховський, М. Нікуліна та ін.).

Так, на думку Ю. Яварі, машинний переклад може представляти інтерес тільки для вчених в якості об'єкта наукових досліджень, але вона вважає неприпустимим використання машинного перекладу під час навчання іноземній мові для перекладу навчально-тренувальних текстів. Вона пояснює це тим, що студентам слід вручну виписувати з тексту незнайомі слова, а також необхідністю формування навичок роботи з паперовим словником на випадок, якщо під рукою не виявиться електронного словника. Наступний аргумент дослідниці – це те, що машинний переклад не сприяє закріпленню правил і алгоритмів перекладу певних конструкцій. Вважаємо вищенаведені аргументи частково правдивими, якщо не адаптувати машинний переклад до занять, якщо дозволити студентам користуватися машинним перекладом на свій розсуд, не даючи їм певних алгоритмів, при дотриманні яких можна домогтися більш високого результату. Щоб використання машинного перекладу було більш ефективним, необхідно розробити алгоритм постредагування вихідного тексту. На жаль, не всі студенти мають однаково високий рівень володіння рідною й іноземною мовами. Студенти з низьким рівнем знан-

ня іноземної мови можуть виконувати вправи на використання машинного перекладу як в аудиторії, так і поза аудиторією [8].

Л. Беляєва вважає, що необхідно розглядати різні підходи до результатів машинного перекладу й сформувати особливі навички роботи з результатами цього перекладу. Необхідно навчати не тільки практично використовувати системи машинного перекладу, а й привчати студентів до редагування результатів такого перекладу [1].

На думку Ю. Желіховського, машинний переклад дозволяє розвинути практичні навички використання сучасних комп'ютерних методів і прищеплює студентам перекладацькі навички. Але важливо усвідомити те, що система машинного перекладу не є власне перекладачем, яким є професійна людина-перекладач [3].

Текст, який надходить у систему машинного перекладу, поділяється на речення, далі речення розбиваються на частини мови, виділяються стандартні конструкції, слова й словосполучення перекладаються за допомогою вбудованих словників, а на виході збираються в речення за правилами граматики мови перекладу, і все це відбувається механічно. Однак для якісного перекладу цього недостатньо, оскільки основна проблема машинного перекладу – це багатозначність слів, їх залежність від контексту. Для того, щоб вирішити цю проблему, створено системи машинного перекладу різних типів, що розрізняються за принципом роботи: машинний переклад, заснований на правилах (Rule-based Machine Translation (RBMT) – технологія, що базується на словниковій інформації та граматичних правилах природної мови. Системи цього типу будуються на лінгвістичному описі двох конкретних мов. Якість перекладу залежить від насиченості словника й глибини опрацьованості граматики природної мови, як вхідної, так і вихідної. Недоліки систем машинного перекладу такого типу – це трудомісткість і тривалість розроблення, необхідність постійної підтримки й актуалізації лінгвістичних баз даних. Переваги такої системи машинного перекладу полягають у тому, що вони мають синтаксичну та морфологічну точність, стабільність і передбачуваність результатів, а також можливість налаштування на предметну галузь. Системами машинного перекладу цього типу є програми PROMT, Systran, Linguatrec.

Статистичний машинний переклад (Statistical Machine Translation (SMT) – це технологія статистичного машинного перекладу, заснована на пошуку найбільш імовірного перекладу речень із паралельних текстів, тобто текстів, які раніше були перекладені перекладачем (людиною) і представлені в системі машинного перекладу в двох варіантах. Коли текст вводиться в програму й запускається процес перекладу, система SMT автоматично аналізує паралельні тексти з Інтернету

для знаходження відповідності речень введеного тексту. Основні переваги SMT – це логічність перекладу, легкість побудови при достатній кількості паралельних текстів, можливість переносити технологію на будь-які пари мов. Серед недоліків можна назвати обмежену кількість паралельних текстів, невміння справлятися з морфологією й синтаксисом, спотворення інформації (дублювання, пропуск, підміна інформації). До цієї технології належать такі програми-перекладачі: PROMT, Google, SDL Language Weaver, Microsoft, Asia Online.

Застосування машинного перекладу студентами немовних спеціальностей у процесі навчання іноземній мові має як позитивні сторони (сучасні системи машинного перекладу мають достатню якість перекладу та значні сервісні можливості; системи машинного перекладу виступають в якості посередника в міжмовній опосередкованій комунікації; сприяють зниженню мовного бар'єру), так і негативні (комп'ютер запрограмований перекладати тільки фрази жорстко заданої структури;

якість перекладу залежить від тематики та стилю вихідного тексту, а також граматичної, синтаксичної й лексичної спорідненості мов, між якими здійснюється переклад).

Таким чином, зрозуміло, що машинний переклад поки що залишається недосконалим варіантом перекладу, а тому завжди потребує редагування. У навчальних цілях, тобто якщо переклад потрібно пред'явити викладачеві, його потрібно корегувати, інакше зникає дидактична цінність такого завдання. Тому проблема використання систем машинного перекладу на заняттях з іноземної мови студентів немовних спеціальностей потребує подальшого теоретичного дослідження з метою розроблення та впровадження в навчальний процес таких дидактичних завдань, які б сприяли підвищенню зацікавленості студентів у якісному перекладі професійно орієнтованих текстів, а також навчали їх використовувати методи та прийоми перекладу й редагування текстів після застосування систем машинного перекладу.

Література

1. Беляева Л. Автоматизированное рабочее место филолога в структуре образовательного пространства современного вуза : [монография] / Л. Беляева, Т. Джепа, Г. Зак, О. Камшилова, В. Нымм, В. Разумова. – СПб. : ООО «Книжный дом», 2013. – 128 с.
2. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. Прохоров. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – 1456 с.
3. Желиховский Ю. Машинный перевод в учебном процессе / Ю. Желиховский // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Лингвистика. 2011. – № 1. – С. 110–116.
4. Марчук Ю. Проблемы машинного перевода / Ю. Марчук. – М., 1983. – 233 с.
5. Наумова О. Технология обучения чтению и переводу научной и технической литературы специалистов неязыковых специальностей / О. Наумова // Лингвистика и методика преподавания иностранных языков. – Т. 5. – Электронное научное издание, периодический сборник, 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://istina.msu.ru/publications/article/11967594>.
6. Нелюбин Л. Компьютерная лингвистика и машинный перевод / Л. Нелюбин. – М., 1991. – 151 с.
7. Тараскин А. Машинный перевод / А. Тараскин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://study-english.info/article065.php>.
8. Явари Ю. Компьютерный (машинный) перевод: «за» и «против» / Ю. Явари // Проблемы управления в социально-гуманитарных, экономических и технических системах : сб. науч. тр. преп., асп., магистр., студ. ФУСК / под. общ. ред. И. Павлова, 2000 (Ч. 1). – 2015. – С. 196–198.

НАШІ АВТОРИ

Азарова Лариса Євстахіївна – професор кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету, доктор філологічних наук, професор

Андрєєва Тетяна Михайлівна – доцент кафедри стилістики та мовної комунікації Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат філологічних наук, доцент

Бабій Юлія Борисівна – доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, кандидат філологічних наук, доцент

Бедько Інна Вікторівна – викладач кафедри української мови та літератури Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Беценко Тетяна Петрівна – професор кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, доктор філологічних наук, професор

Гармаш Сергій Володимирович – старший викладач кафедри організації виробництва та управління персоналом Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Дружинець Марія Львівна – докторант кафедри української мови, доцент кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, кандидат філологічних наук, доцент

Запорожець Діана Анатоліївна – старший викладач кафедри романо-германської філології та перекладу Черкаського державного технологічного університету, кандидат педагогічних наук

Зозуля Ірина Євгеніївна – старший викладач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету, кандидат педагогічних наук

Карпінська Лариса Людвигівна – викладач кафедри іноземних мов Одеської національної академії харчових технологій

Карпець Любов Анатоліївна – завідувач кафедри української та іноземних мов Харківської державної академії фізичної культури, кандидат філологічних наук, доктор філософських наук, професор, доцент

Клименко Ганна Іванівна – викладач кафедри романської філології і перекладу факультету іноземної філології Запорізького національного університету

Колесник Валентина Олександрівна – завідувач кафедри болгарської філології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, доктор філологічних наук, професор

Коч Наталя Володимирівна – професор, завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, доктор філологічних наук, професор

Краснобаєва-Чорна Жанна Володимирівна – професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор філологічних наук, доцент

Кучеренко Аліна Олександрівна – аспірант кафедри мов і літератур Близького та Середнього Сходу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мамедова Алла Іванівна – доцент кафедри викладання другої іноземної мови факультету іноземної філології Запорізького національного університету, кандидат філологічних наук

Марєєв Дмитро Анатолійович – викладач кафедри української мови, літератури і методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Межуєва Ірина Юхимівна – доцент кафедри перекладу ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», кандидат педагогічних наук, доцент

Мельниченко Галина Володимирівна – доцент кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, кандидат педагогічних наук, доцент

Петрів Христина Володимирівна – аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Поворознюк Роксолана Владиславівна – доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат філологічних наук, доцент

Пономарьова Оксана Андріївна – викладач кафедри англійської мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; аспірант Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України

Попов Сергій Леонідович – професор кафедри російської мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор філологічних наук, доцент

Радкіна Валентина Федорівна – доцент кафедри романських мов та перекладу Ізмаїльського державного гуманітарного університету, кандидат педагогічних наук, доцент

Романюк Людмила Вячеславівна – доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування Донецького національного університету імені Василя Стуса, кандидат філологічних наук

Савченко Алла Леонідівна – доцент кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки ДВНЗ «Криворізький національний університет», кандидат філологічних наук, доцент

Садковська Валерія Анатоліївна – доцент кафедри іноземних мов Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Сизонов Дмитро Юрійович – доцент кафедри стилістики та мовної комунікації Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат філологічних наук

Тараненко Ксенія Володимирівна – доцент кафедри гуманітарної підготовки та митної ідентифікації культурних цінностей Університету митної справи та фінансів, кандидат філологічних наук

Фоменко Олена Геніївна – професор кафедри теорії та практики перекладу, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Класичного приватного університету, доктор філологічних наук, доцент

Хомчак Олена Геннадіївна – доцент кафедри української мови Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, кандидат філологічних наук, доцент

Шепель Юрій Олександрович – професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор філологічних наук, професор, академік АНВО України

Юрчишин Тетяна Василівна – доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного економічного університету, кандидат філологічних наук, доцент

Ясногурська Людмила Михайлівна – викладач кафедри іноземних мов Рівненського державного гуманітарного університету

ЗМІСТ

РОЗДІЛ ІІІ
СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

Андрєєва Т. М. Перифразовий портрет публічної персони в українському інтернет-просторі (Олег Ляшко).....	3
Бабій Ю. Б. Функціональність форманта -енк-о (на прикладі середньонадніпряньського антропонімікону)....	8
Беценко Т. П. Мова фольклорних пісенних пам'яток у науково-дослідних студіях Світлани Яківни Єрмоленко.....	12
Дружинець М. Л. Психофоносемантика та кольорова гама українських сонорних звуків: експериментально-компаративний аспект.....	16
Карпець Л. А. Концепт «МАТЕРИНСЬКА МОВА» і навколо нього.....	21
Колесник В. О. До питання про конвергенцію мов балканського мовного союзу.....	25
Коч Н. В. Субкатегорія «половина» як семантичний маркер медіативного типу культури (на матеріалі пам'яток восточнославянської писемності).....	30
Марєєв Д. А. Зі спостережень за динамікою наголошення в східнополіських говірках.....	35
Петрів Х. В. Семантичний резонанс як механізм об'єктивації авторської концептології національної ідентичності (на матеріалі публіцистики Оксани Пахльовської).....	41
Попов С. Л. Языковая игра в свете концепций Й. Хейзинги и Л. Витгенштейна (на матеріалі російського мови).....	46
Савченко А. Л. Складнопідрядні речення із семантикою умови в системі українського синтаксису.....	51
Suzonov D. Yu. Phraseological innovations in modern Ukrainian language: mediallyinguistic context.....	56
Тараненко К. В. Мовленнєві індикатори конфліктного, центрованого та кооперативного типів мовної особистості (на матеріалі української мови).....	60
Хомчак О. Г. Асоціативно-вербальне поле концепту ГОРА в українській мовній картині світу.....	65
Юрчишин Т. В. Висловлення узагальненого змісту в контексті комунікативного аспекту досліджень (на матеріалі української мови).....	69

РОЗДІЛ ІV
СХІДНІ МОВИ

Кучеренко А. О. Креолізовані тексти в арабських соціальних медіа.....	73

РОЗДІЛ V
КОНТРАСТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Клименко А. И., Мамедова А. И. Концепти PERSONA и MENSCH в испано- и немецкоязычной картинах мира.....	79
Краснобаєва-Чорна Ж. В. Вторинна семіотична система цінності «гроші» у фраземіці (на матеріалі одно- та різносистемних мов).....	83

Пономарьова О. А.

Семантичні відношення паремій, що містять назву людини за родом занять
(на матеріалі української, англійської та німецької мов).....88

Ясногурська Л. М.

Паремійна та фразеологічна репрезентація концепта «ЗРАДА» в зіставлених
лінгвокультурах (на матеріалі української та англійської мов)..... 93

РОЗДІЛ VI ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

Запорожець Д. А.

Причини міжкультурних комунікативних невдач у професійній
діяльності перекладача..... 98

Поворознюк Р. В.

Інтерлінгвальний вимір онлайн-платформи TED Talks.....103

Фоменко Е. Г.

Трудности перевода кириллицей «Поминок по Финнегану» Джеймса Джойса.....107

Шепель Ю. О.

Особливості перекладу тропів М. Т. Рильським у романі О. С. Пушкіна «Євгеній Онегін»
(переклад порівнянь).....112

РОЗДІЛ VII МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Азарова Л. Е.

Методические аспекты в преподавании русского языка как иностранного в Украине.....116

Бедько І. В.

Комунікативно-когнітивний аспект в українськомовній підготовці іноземних громадян.....120

Garmash S. V., Sadkovska V. A.

Dissemination of information in the framework of the British Council English
for universities project.....125

Зозуля І. Є., Стадній А. С.

Формування граматичних навичок в іноземних студентів із дисципліни
«українська мова для іноземців» на підготовчому відділенні.....128

Карпінська Л. Л., Безніс П. М.

Організація диференційованого навчання на прикладі розвитку
комунікативних навичок у студентів немовних спеціальностей.....132

Межуєва І. Ю.

Метод кейсів у процесі формування професійної комунікативної компетенції студентів
немовного вузу.....135

Радкіна В. Ф., Мельниченко Г. В.

Індивідуальне читання іноземною мовою як засіб формування
лінгвокультурологічного поля студента.....139

Романюк Л. В.

До проблеми використання систем машинного перекладу студентами
немовних спеціальностей.....143

НОТАТКИ

Наукове видання

ОДЕСЬКИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 10
Том 2

Виходить два рази на рік

Українською, російською, англійською та німецькою мовами

Коректор – А. Новікова
Комп'ютерна верстка – Н. Кузнєцова

Підписано до друку 15.11.2017 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 18,65, ум.-друк. арк. 19,3.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1511-17.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua